

Cuprins

Cuprins	5
I.Introducere	9
1. Introducere în câmpul disciplinar al comunicării.....	10
1.1. Delimitări conceptuale.....	10
1.2. Gândirea comunicațională.....	11
1.3. Abordări teoretice privind studiul comunicării.....	12
1.4. Conturarea unei paradigme a comunicării.....	15
2. Elementele procesului de comunicare.....	21
2.1. Elementele procesului de comunicare.....	21
2.2. Codurile.....	23
2.3. Informație și redundanță.....	25
2.4. Bariere ale comunicării.....	26
3. Forme ale comunicării.....	29
3.1. Comunicarea verbală.....	29
3.2. Comunicarea nonverbală.....	36
4. Alte forme ale comunicării	42
4.1. Comunicarea intrapersonală.....	42
4.2. Comunicarea interpersonală.....	43
4.3. Comunicarea socială.....	45
4.4. Comunicarea instituțională.....	49
II.Modele și teorii ale comunicării. Abordări rigide	53
5. Preliminarii epistemologice	54
5.1. <i>Cotitura lingvistică</i>	54
5.2. Proiectul logicist al lui Gottlob Frege.....	56
5.3. Atomismul logic al școlii analitice de la Cambridge.....	58
5.4. Idealul axiomatic al Cercului de la Viena.....	60
6. Modele procesuale. Scheme.....	66
6.1. Modelul linear.....	66
6.2. Feedback-ul.....	70
6.3. Modelul circular.....	72
6.4. Modelul elicoidal.....	75
7. Modele procesuale. Formule	79
7.1. Modelul funcționalist.....	79
7.2. Modelul descriptiv al lui Johnson.....	81
7.3. Modelul multifuncțional al lui Gerbner.....	83
7.4. Modelul DeFleur.....	87

8. Modele semiotice clasice	91
8.1. Modelul semiotic al lui Saussure.....	91
8.2. Modelul semiotic al lui Peirce.....	96
8.3. Modelul semiotic al lui Ogden și Richards.....	102
9. Alte modele semiotice.....	108
9.1. Un model al limbii bazat pe schimbul de mesaje.....	108
9.2. Modelul Jakobson.....	110
9.3. Modelul glosematic al lui Hjelmslev.....	112
9.4. Interdeterminarea limbă-cultură.....	114
9.5. Un model al semnificării.....	117
9.6. Modelul hibrid al lui Sebeok.....	121
9.7. Teoria codurilor.....	125
10. Teoriile consistenței cognitive.....	131
10.1. Teoria echilibrului.....	131
10.2. Teoria simetriei.....	133
10.3. Teoria congruenței.....	135
11. Modele tranzacționale.....	138
11.1. Analiza tranzacțională a lui Berne.....	138
11.2. Modelul tranzacțional al lui Barnlund.....	140
11.3. Teoria retroacțiunii a lui Thayer.....	142
III. Modele și teorii ale comunicării de masă.....	145
12. Determinismul tehnologic și critica acestuia.....	146
12.1. Determinismul tehnologic.....	146
12.2. Omul - terminal de rețele.....	147
12.3. O critică a comunicării.....	149
12.4. Tirania comunicării.....	151
13. Efecte ale mass-media.....	154
13.1. Teoria „glonțului magic”.....	154
13.2. Teoria comunicării în doi pași.....	155
13.3. Teoria comunicării în pași multipli.....	159
13.4. Introducerea conceptului de <i>gatekeeper</i>	160
13.5. Efecte ale comunicării de masă.....	162
14. Modele și teorii ale comunicării de masă.....	168
14.1. Teoria disonanței cognitive.....	168
14.2. Modelul Westley-MacLean.....	172
14.3. Modelul corelației dinamice.....	175
14.4. Modelul „patrulaterului torsionat”.....	176
14.5. Modelul convergenței comunicaționale.....	178
14.6. Modelul câmpului comunicării de masă.....	182
14.7. Modelul integrant al efectelor comunicării de masă.....	185

IV. Teorii interacționiste ale comunicării.....	189
15. Bazele epistemologice ale abordărilor interacționiste.....	190
15.1. Schimbarea de paradigmă.....	190
15.2. Jocurile de limbaj.....	192
15.3. Teoria actelor de limbaj.....	195
15.4. Alte contribuții la fixarea paradigmei comunicaționale.....	198
15.5. Perspectiva behavioristă asupra semnificației.....	200
16. Școala de la Palo Alto.....	207
16.1. Bazele teoriei comunicării.....	207
16.2. Axiomele comunicării.....	210
16.3. Metafora orchestrei.....	214
16.4. Comunicarea nonverbală.....	216
16.5. Comunicarea paradoxală.....	220
17. Școala de la Chicago.....	224
17.1. Contribuții la câmpul disciplinar al comunicării.....	224
17.2. Interacționismul simbolic.....	225
17.3. Dramaturgia socială.....	230
18. Școala de la Frankfurt.....	235
18.1. Teoria critică.....	235
18.2. Sfera publică.....	237
18.3. Acțiunea comunicativă.....	239
19. Alte școli interacționiste.....	246
19.1. Etnometodologia.....	246
19.2. Etnografia comunicării.....	249
Referințe biografice.....	255
Index de autori.....	273
Bibliografie selectivă.....	279

introdurre

1. Introducere în câmpul disciplinar al comunicării

1.1. Delimitări conceptuale. Comunicarea. Nici o definiție structurată în gen proxim și diferență specifică nu poate cuprinde un termen atât de volatil, în ciuda inventarelor definițiilor realizate de teoreticieni, în ciuda delimitărilor categoriilor de definiții ale comunicării (15 catalogate de Frank E.X. Dance), în ciuda eforturilor de descriere a drumului prin enumerarea stațiilor de pe itinerariul de deplasare. Schimb, relație, acțiune, împărtășire, interese, influențare, semioză, interacțiune, informație: nici unul dintre acești termeni nu poate acoperi o arie delimitată de o entitate fluidă, comunicarea, găsind mereu noi forme solide (inclusiv structuri mentale) pe care să le copieze. „Totuși, notează Lucien Sfez, toate aceste diferite aspecte pot fi reunite spunând că <a comunica înseamnă a pune sau a avea ceva în comun>, fără a prestabilii acest <ceva> și nici căile care servesc transiterii sau termenii (indivizi, grupuri, obiecte) care intervin în această împărtășire”¹. Am apelat, adică, la o definiție „fluidă”, pentru a nu închide termenul într-un câmp „vizual” limitat. Și etimologic cuvântul „comunicare”, este un derivat al cuvântului „comun” (care aparține mai multor sau tuturor) < lat. *communis*, având la origine verbul latin *communicare* (sec. XVIII), și fiind, în limba română, un dublet (ca împrumut ulterior) al rom. *cumineca*. De la aceeași rădăcină au evoluat și rom. *comună*, dar prin intermediul fr. *commune*, *comunal* < fr. *communal*, *comunism* < fr. *comunist*, sau *comunicat*, *comunicație*, *comunicabil*, *comunicativ*, *comunicant*, *comuniune*. În schimb, termenul *comunitate*, cu rădăcină comună, provine dintr-un împrumut din lat. *communitas* (sec. al XVIII-lea)². Din punct de vedere semantic, verbul latin (influențat, probabil, de gr. *κοινός* – comun, din care au derivat și ngr. *κοινοτικός* – comunal, *κοινότης* – comună, comunitate, dar și *κοινοποιώ* – a comunica, *συγκοινία* – comunicație sau *ανακοινωθέν* – comunicat) aflat la originea termenului rom. *comunicare* a desemnat acțiunea de a face ceva împreună și cea de a împărtăși. Cel de-al doilea sens stă la originea actualului cuvânt românesc și presupune interrelaționarea dintre indivizi. Prin intermediul termenului latin târziu, cuvântul a pătruns în majoritatea limbilor indo-europene (ca neologism), găsindu-se

deopotrivă, în limbile romanice: sp. *comunicar* (v.), *comunicación* (s.), fr. *communiquer* (v.), *communication* (s.), it. *comunicare* (v.), *comunicazione* (s.), cât și în cele germanice: engl. *to communicate* (v.), *communication* (s.). Majoritatea limbilor păstrează ambele sensuri din latina târzie, atât cel de relație cât și cel de transfer între oameni.

Cercetătorii evită să se oprească asupra unei definiții anume, odată ce abordările lor vizează trimiteri la puncte de vedere diferite, provenite din câmpuri disciplinare diferite, sau măcar o trecere în revistă a acestor puncte de vedere. Cei care, însă, se opresc la delimitarea riguroasă a termenilor nu o fac decât pentru o abordare restrictivă, care să răspundă scopului în care a fost proiectat demersul studiului. De altfel, termenul „comunicare” nu este singurul care se află în situația de a nu putea răspunde unei închideri într-o definiție. Să privim și alte exemple: „limbă”, „cultură”, „opinie publică”, pentru care s-au realizat culegeri de definiții. Referindu-se la incapacitatea de a defini „opinia publică”, încă la începutul trecut, în 1904, Hermann Oncken afirma că „*lucrurile schimbătoare nu pot fi înțelese prin simpla lor închidere într-o formulă [...]*”³. Cazul „comunicării” este similar. Este vorba despre un concept în schimbare, un concept în continuu balans între nucleul epistemic și forma simbolică:

*Doi poli externi, unul – nucleul epistemic – descriptibil și lizibil prin definiție (din care putem evada printr-o „Critică...”), celălalt – forma simbolică, învâluind într-o asemenea măsură gândurile și actele noastre încât, teoretic, nu îl putem descrie*⁴.

1.2. Gândirea comunicațională. Comunicarea rămâne un concept tulbure, oricât am încerca să apropiem perspectiva asupra celor doi poli. În primul rând, comunicarea presupune o abordare diferită, prin prisma unui mod de gândire impropriu schemelor mentale, ideilor directe și propozițiilor epistemologiei clasice. Acest mod de gândire paradoxală, atipică structurilor mentale rigide, provine din apropierea de acțiunea socială, de actul propriu-zis al comunicării, din capacitatea de articulare a domeniilor distincte, a ariilor disciplinare aparent separate, și mai

ales, din incapacitatea comunicării de a „suda”, în corpus-ul propriu, problematica provenind din curente teoretice distincte. Această gândire – în spiritul *debolismului* lui Gianni Vattimo – avea să fie numită *gândire comunicațională*: un instrument de lucru de asemenea nedefinit în cadrul stabil, rigid, al filosofiilor moderniste.

*Statutul acestei gândiri comunicaționale este profund nedefinit. Ea este organizatoarea practicilor științifice, reflexive sau profesionale, dar în același timp, răspuns la cerințele emanând de la stat și de la marile organizații, precum și inspiratoarea schimbărilor chiar în aceste organizații; în sfârșit, ea provoacă sau doar însoțește schimbările și practicile culturale sau modalitățile de difuzare sau dobândire a cunoștințelor.*⁵

A opera într-o arie disciplinară mereu fluctuantă, cu termeni oscilând, asemenea particulelor cuantice, între nucleul dur, epistemic, și învelișul simbolic în continuă pulsație, pe traiectorii care nu pot fi demarcate de instrumentarul rigid (vezi indeterminarea heisenbergiană) al „gândirii tari”, solicită și a face uz de un mod de organizare mentală diferit, de *gândirea comunicațională* „slabă”, fluidă, auto-organizată în forma solidă a teoriilor științifice. În fond, meritul științific este cel al organizării riguroase a conținuturilor, a seturilor de enunțuri în teorii sau al descoperirii de arii fluide, fecunde? „*Adevăratul merit al lui Copernic sau Darwin, nota Ludwig Wittgenstein, nu a fost descoperirea unei teorii adevărate, ci a unui aspect nou care este fertil.*”⁶

1.3. Abordări teoretice privind studiul comunicării. În acest context, ce ar presupune studiul comunicării? Poate atunci, în condițiile unei diversități a abordărilor teoretice cu privire la câmpul comunicării, să se închege, în termeni popperieni, aria dinamică a studiului comunicării în ceea ce desemnează o „*teorie științifică*”? Se poate crea un sistem de enunțuri care să stea la baza unei asemenea teorii, se poate determina un raport logic între propozițiile/enunțurile respectivului sistem? Sau, în cazul constituirii unei sau unor asemenea teorii, se poate vorbi despre un raport de incluziune, despre perceperea teoriilor mai vechi drept cazuri particulare ale teoriilor noi, tot în termenii lui Karl Popper? Cu siguranță, studiul comunicării presupune nu numai

incapacitatea unei delimitări conceptuale, ci și existența unor abordări diferite, grupate de cercetători în școli, curente, teorii, care nu pot, cu siguranță, răspunde principiului popperian al corespondenței, adică vechea teorie nu poate fi justificată drept caz particular al celei noi. Există și asemenea raporturi între modele în cazuri particulare, cum ar fi corespondența dintre teoria simetriei a lui Newcomb și abordarea lui Westley și MacLean. Dar nici aici nu se poate discuta despre un raport general/particular, deoarece modelul Westley-MacLean presupune extinderea ariei de studiu la comunicarea de masă, în timp ce modelul ABX al lui Newcomb este adaptat acestei arii lărgite, abandonându-se intenția menținerii/îmbunătățirii caracterului simetric al relațiilor dintre actorii comunicării și obiectul din mediul extern la care se raportează acesta.

Pe de altă parte, operăm cu sisteme de enunțuri provenite din arii teoretice distincte, incapabile a se supune testării popperiene, adică determinării, cântării raportului logic (în baza logicii clasice, aristotelice) dintre propozițiile teoriei și cele ale observației (cu excepția celor provenite din apropierea nucleului epistemic). Operăm cu seturi de enunțuri care se contrazic pe sine, în schimb, în cazul situării în proximitatea formei simbolice (vezi gramatica generativă chomskiană în raport cu ipoteza opacității lingvistice a lui Sapir-Whorf), sau cu concepte definite diferit (pentru a rămâne la Chomsky, a se vedea definirea *competenței lingvistice* realizată de lingvistul american, în raport cu *competența comunicatională* a antropologului și lingvistului Dell Hymes). Dată fiind fluctuația în interiorul ariei disciplinare, studiul comunicării ar trebui, în primul rând, să abandoneze raportarea la conceptul central al epistemologiei popperiene, cel de teorie. Mai mult, existența *gândirii comunicatională*, gândire paradoxală care, în ciuda caracterului ei ambiguu, reușește să integreze și să articuleze teorii provenind din arii disciplinare diferite sau, în cadrul aceleiași arii, din curente teoretice distincte, conduce spre o abordare diferită.

(...) ceea ce definește cel mai bine comunicarea este conceptul de câmp, cel al cărui sens a fost precizat de Pierre Bourdieu în *Questions du Sociologie*: „Pentru ca un câmp să funcționeze, scrie ele, trebuie să

existe mize și oameni gata să joace jocul, dotați cu acel habitus implicând cunoașterea și recunoașterea legilor imanente ale jocului, al mizelor...". Gândirea comunicațională a contribuit ea însăși activ la formarea acestui câmp.⁷.

În acest sens, al acceptării studiului prin prisma unui câmp teoretic dinamic, sociolingvistica, etnolingvistica sau antropolingvistica nu se pot auto-institui ca discipline de sine stătătoare, prin (re)constituirea frontierelor în manieră pur modernistă, specifică „gândirii tari”, ci mai degrabă ca perspectivă în studiul elaborat al comunicării. Mai mult, notează Lohisse,

proslăvind analiza interacțiunilor comunicative și a limbajului ca activități sociale, antropologii au contribuit mult la transformarea concepțiilor mecaniciste în concepții organiciste. Unii au văzut în ea, ca și în lingvistica structurală la vremea ei, un model general de abordare a fenomenelor de comunicare. În 1980, Cicourel propune realizarea unei alianțe interdisciplinare între sociologie, antropologie, lingvistică și filozofie, în jurul unei antroposociologii.⁸ [8].

Această perspectivă de operare nu poate decât să se opună specializării excesive a „gândirii tari”, abordării „sectoriale” rigide. Gândirea comunicațională, în cadrul unei posibile alianțe interdisciplinare cum este cea propusă de Cicourel, nu înseamnă simpla „sutură” la nivel epidermic.

Concepția care face din comunicare (sau din informație) un element depășind decupajele și granițele între disciplinele științifice, ținând, de asemenea, de științele materiale ale vieții și societății, se regăsesc în diferite curente de gândire; în cibernetică, firește, în structuralism și, mai recent, în abordările complexității sau ale „conexionismului” și chiar în anumite filosofii contemporane, de inspirație post-modernistă sau post-heideggeriană. După cum vom vedea, această tendință – sau mai degrabă această ispită – vizează nu numai să lege câmpuri de știință distincte, necunoscându-se între ele cel mai adesea, ci și să propună o paradigmă care să-i îngăduie să le „fecundeze” și să le dea un sens.

afirma încă în 1976 R. Escarpit, în *Théorie générale de l'information et de la communication*⁹. Așadar, o abordare kuhniană ar fi mai potrivită unei asemenea problematici.

1.4. Conturarea unei paradigme a comunicării. Și din această perspectivă problematica trebuie acordată cadrului adecvat de interpretare. În ciuda faptului că prin primele referiri antice la retorică sunt luate în discuție aspecte studiate în prezent în aria disciplinară a comunicării, sau că, de exemplu, prin lucrarea lui Aristotel, *Despre interpretare*, ia naștere și semantica, nu numai gramatica și logica, jumătatea secolului trecut nu poate fi abordată prin prisma raportării la comunicare drept o perioadă caracterizată de construcție pe suportul antic, recunoscut drept bază a practicii. Comunicarea nu se încheagă, așadar, în limitele descriptive ale „științei normale” la Th.S. Kuhn, prin raportare la fundamentele abordărilor din Grecia sau China antică, ci se prezintă ca o erupție simultană, în urma unor ample mișcări de profunzime, prin mai multe guri de evacuare, asemenea gheizerelor. Problematika acestei arii disciplinare ia naștere, în noua sa structură, din sânul altor discipline. Așadar, fiecare abordare distinctă a comunicării, prin seturi specifice de enunțuri, a presupus și existența unor corpuri distincte de convingeri, provenite din modul de abordare în cadrul ariei disciplinare de bază, deci și o situare pe anumite poziții, și o orientare spre fenomene particulare. Din această cauză apar descrieri și interpretări diferite ale fenomenului, concentrat în deceniile cinci și șase ale secolului trecut. Prima încercare de sinteză a acestor abordări diferite a realizat-o Wilbur Schramm în studiul *The Nature of Communication Between Humans*, care, în ciuda faptului că nu îmbunătățește vizibil o perspectivă asupra comunicării, reunește demersurile lui Shannon&Weaver, W. Johnson, Osgood, Newcomb, Westley&MacLean, Hovland, Lazarsfeld, Katz, Festinger sau MacLuhan și dă contur unei tendințe. Abia începând din acest moment se poate discuta despre intenția de încheagare a unei teorii și, prin aceasta, a unei paradigme. Practic, studiul lui Schramm anunță, dar nu conturează o paradigmă. Ceea ce se petrece în această perioadă efervescentă a deceniilor cinci și șase poate fi cuprins sub cupola complexă a sintagmei „stadiu

preparadigmatic” de dezvoltare a câmpului disciplinar și poate, într-adevăr, să fie caracterizat prin teoria kuhniană:

Aceste tranziții spre maturitate au fost rareori atât de instantanee sau neechivoce pe cât lasă să se înțeleagă prezentarea mea: inevitabil schematică. Dar considerate istoric, ele nu au fost nici treptate, nici coextensive, adică în același pas cu dezvoltarea domeniilor în care au avut loc.¹⁰

Stadiul preparadigmatic este caracterizat de o ardere a etapelor, prin suprapunerea seturilor de enunțuri încheiate în teorii sau modele peste corpus-ul disciplinar al științelor/ariilor disciplinare de proveniență. Practic, nici măcar nu putem vorbi despre un interval temporal în care se extinde acest stadiu, ci mai degrabă despre un timp de ardere al anumitor etape sau despre o perioadă de maturizare care depinde de gradul în care s-a realizat ruptura de corpus-ul disciplinar de bază. În toată această perioadă de acumulări în care câmpurile teoretice erau caracterizate mai degrabă de un ideal axiomatic al cunoașterii, în care se putea face distincție clară între discipline, iar disciplinelor de interferență li se configurau granițe rigide, majoritatea teoriilor și modelelor comunicării se supuneau unor norme mecaniciste. Comunicarea se plia pe modelul structural al societății, caracterizat prin „metafora mașinii”. Ulterior, derivat direct din idealul modernist forte, studiul comunicării de masă, care ia naștere în stadiul preparadigmatic și în care accentul este mutat, treptat, de pe comunicare, prin intermediul comunicării ca proces de influență socială pe influența propriu-zisă. Mai mult, teoriile privitoare la comunicarea de masă vizează interacțiunile interindividuale sau intergrupale la nivelul schimbului de opinii (și prin aceasta, a schimbului de atitudini și comportamente), omițând, prin natura relațiilor dorite, schimbul de idei la nivelul convingerilor și al credințelor. Teoriile comunicării de masă se conturează într-un „apendice” al câmpului disciplinar al comunicării, „apendice” care este asimilat de psihosociologie.

În aceleași decenii ale secolului trecut, cinci și șase, studiul disciplinar al comunicării a alunecat spre practică, începând astfel

să se articuleze și teorii bazate pe suportul cunoașterii tacite, în termenii lui Michael Polanyi. Ulterior, această orientare spre comunicarea concretă a alunecat spre cunoașterea ce caracterizează *alianțele interdisciplinare* (Cicourel), spre *gândirea comunicațională* (Miège), spre un model al societății caracterizat de *metafora organismului viu*. Întreaga societate s-a confruntat cu criza transferului spre un alt palier de organizare. Iar această criză a societății, caracterizată prin bulversarea vechilor sisteme de valori, a condus și la conturarea unei crize în câmpul disciplinar al comunicării. În câmpul disciplinar al comunicării, criza nu s-a manifestat atipic: nu a avut loc o articulare sau o extindere a vechii paradigme, ci o reconstrucție pe fundamente organiciste, ceea ce a condus la monismul lui Bateson, la circularitatea lui Watzlawick, la auto-organizarea lui von Foerster, Maturana și Varela. Iau naștere școli și curente noi, cum ar fi școala de la Palo Alto, interacționismul simbolic, etnometodologia sau etnografia comunicării, având drept scop studierea *actelor de comunicare*, și nu elaborarea de modele de comunicare. Putem vorbi, în termenii lui Kuhn, de articularea unei paradigme a comunicării, dar în primul sens pe care îl dă cercetătorul american respectivei sintagme în *Postscriptum* (1969): „o întreagă constelație de convingeri, valori, metode etc. împărtășite de membrii unei comunități date”¹¹.

Această explozie a cunoașterii în câmpul comunicării a fost recepționată diferit de cercetătorii în domeniu. Într-o tentativă de structurare a teoriilor și modelelor într-o concepție unitară, John Fiske distinge între două „școli”:

Prima dintre acestea vede comunicarea ca pe o transmitere de mesaje. Ea se preocupă de modul în care emițătorii și receptorii codifică și decodează mesajele, de felul în care transmițătorii utilizează canalele și mijloacele de comunicare – adică de problemele eficienței și acurateței. (...) De dragul conciziei, ne vom referi la această orientare sub numele de „școala-proces”. Cea de-a doua școală înțelege comunicarea ca producție și schimb de semnificații. Ea se preocupă de modul în care mesajele sau textele interacționează cu oamenii în scopul producerii de semnificație – adică rolul pe care îl au textele în cultura noastră. (...) Principala metodă de studiu este semiotica (știința semnelor și semnificațiilor),

acesta fiind și numele prin care voi identifica de acum respectiva abordare.¹²

Majoritatea cercetătorilor români preiau necritic structurarea lui Fiske. Jean Lohisse face diferența între curente mecaniciste și teoriile comunicării ca relație interactivă și totalitate dinamică. Prin această catalogare, profesorul francez intenționa o articulare a punctelor de vedere disjuncte ale cunoașterii și o repunere a lor în circuitul activ, dar poziționarea ciberneticii lui Wiener sau al pragmatismului lingvistic al lui Peirce în cadrul teoriilor comunicării ca relație interactivă ridică semne de întrebare asupra oportunității unei asemenea structurări. Lucien Sfez acordă studiul comunicării la viziunile despre lume, analizând mai degrabă trei atitudini decât trei orientări teoretice: prima, a reprezentării, caracterizată prin discursul rațiunii și de metafora „mașinii de comunicat”, o a doua, a exprimării, presupunând flexibilitate și înscriere în funcționalismul organicist și o a treia, a confuziei mediatice, ca prelungire a primei orientări, caracterizată prin „tautism” (autism tautologic)¹³. Bernard Miège propune atacarea problematicii comunicării prin apel la trei curente fondatoare: modelul cibernetic, abordarea empirico-funcțională a mijloacelor de comunicare în masă precum și metoda structurală și aplicațiile ei lingvistice. Alex Mucchielli consideră că psihologia este împărțită în patru mari paradigme, care se constituie în sisteme de referință pentru analiza comunicării: cea structural-expresivă (apropiată de paradigma emițător-receptor din teoria informației, având drept obiect de studiu „personalitatea”, înțeleasă ca organizare internă a psihicului), cea formal-tranzacțională (constituită pe teoria-vehicul a analizei tranzacționale și presupunând perceperea a trei tipuri de „realități”, în baza a trei stări fundamentale de emisie/receptivitate: o stare rațională, una afectivă și una normativă/morală), cea relațional-sistemică (având la bază ideea că relațiile dintre indivizi constituie principalul fenomen psihologic ce trebuie studiat), respectiv cea fenomenologică și praxeologică (vizând explicitarea semnificațiilor exprimate de către subiecți, explicații care se traduc în viziuni despre lume și care, împărtășite, conturează un fond comun

împărtășit)¹⁴. Nu trebuie, însă, să căutăm patru izvoare ale suportului psihologic al comunicării interindividuale, patru tipuri de modele explicative, patru cadre de referință în care trebuie încadrat studiul comunicării. Mucchielli consideră, de exemplu, că pentru primele două paradigme comunicarea se constituie în baza unei mize cognitive, servind la modificarea faptelor sau ipotezelor, respectiv servind ca „supapă pentru problemele psihicului”. În baza ultimelor două paradigme, comunicarea se conturează drept o cale de punere în comun, de co-participare, „de modelare mutuală a unei lumi comune prin intermediul unei acțiuni conjugate” (F. Varela)¹⁵.

Fiecărei abordări în parte i se pot aduce critici, în egală măsură în care fiecare abordare face apel la un anumit grad de relevanță metodologică. Dar toate converg spre conturarea unei paradigme a comunicării. Cert este că o problematică presupunând un grad de complexitate atât de ridicat nu poate fi abordată sistematic. Cum nici tentativa unificării teoriilor comunicării nu poate avea succes. Rămâne deschisă perspectiva abordării dinamice a unui câmp disciplinar dinamic. Și mă rezum la a trimite la celebra sintagmă a lui Watzlawick, „nu se poate să nu comunici”. Care implică și necesitatea abordării dinamice, dar și necesitatea constituirii unei alianțe interdisciplinare pentru a transfera sensul cuvântului „paradigmă” explicat anterior în sensul mult mai profund, la care face apel Kuhn, și anume de element al constelației de convingeri, valori și metode, de soluții concrete ale unor puzzles, care, „folosite ca modele sau exemple, pot înlocui reguli explicite ca bază pentru rezolvarea celorlalte puzzles ale științei normale”¹⁶.

---

¹ Lucien Sfez, *O critică a comunicării*, București: comunicare.ro, 2002, p.38;

² Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București: Editura Saeculum I.O., 2002, p.231;

³ apud Elisabeth Noelle-Neumann, *Spirala tăcerii. Învelișul nostru social*, București: Comunicare.ro, 2004, p.80;

⁴ Lucien Sfez, op.cit., p.10;

⁵ Bernard Miège, *Gândirea comunicațională*, București: Cartea Românească, colecția Syracuse, 1998, pp.15-16;

⁶ Ludwig Wittgenstein, *Însemnări postume 1914-1951*, București: Humanitas, Colecția φ, 2005, p.47;

---

⁷ Bernard Miège, op.cit., p.120;

⁸ Thomas S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, București: Editura științifică și enciclopedică, colecția Enciclopedia de buzunar, 1976, p.64;

⁹ apud Bernard Miège, op.cit., p.14;

¹⁰ Thomas S. Kuhn, op.cit., p.64;

¹¹ op.cit., p.220;

¹² John Fiske, *Introducere în științele comunicării*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media, 2003, p.11;

¹³ Lucien Sfez, *Comunicarea*, Iași: Institutul European, colecția ABC, 2002, p.27;

¹⁴ Alex Mucchielli, *Arta de a comunica. Metode, forme și psihologia situațiilor de comunicare*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Psihologie, 2005, p.16;

¹⁵ apud Alex Mucchielli, op.cit., p.70, care continuă: „Comunicarea participă la elaborarea unui univers comun (public) de referință – care nu mai este deci predefinit –, acesta servind drept bază pentru intercomprehenșiune, care devine adevărata miză de profunzime a comunicării. În acest sens, comunicarea permite generalizarea și atingerea unei „raționalități publice”. Limbajul servește la clarificarea interactivă a acestei lumi construite în comun, el ajutându-ne să câștigăm în inteligibilitate în ceea ce privește acțiunile, intențiile noastre și faptele (de altfel, limbajul participă la construirea respectivelor acțiuni, intenții și fapte, acesta fiind principiul „sensului încarnat” al acțiunii). Nu mai există o „bună comunicare”. Principala funcție a comunicării este construirea unei lumi intersubiective ce servește drept fundament intercomprehenșiunii și deci vieții colective”, pp.70-71;

¹⁶ Thomas S. Kuhn, op.cit., p.220.

2. Elementele procesului de comunicare

2.1. Elementele procesului de comunicare. Privind comunicarea din perspectivă procesuală, vom constata prezența unor elemente indispensabile configurării acesteia, cum ar fi:

- actorii comunicării, denumiți generic emițător și receptor;
- mesajul;
- canalul de transmitere;
- codul.

Emițătorul reprezintă entitatea care transmite mesajul și care, în majoritatea situațiilor, le și produce. Această distincție este necesară deoarece există cazuri în care emițătorul comunică un mesaj produs de o altă entitate (pe care, în studiile lui Cl. Shannon o vom regăsi sub numele de *sursă*). În ciuda acestei distincții, chiar și în cazul în care rolul emițătorului este de a transmite un mesaj produs de către o sursă, el contribuie creativ la transmitere dacă ținem cont de elementele paralingvistice (timbrul vocii, ritmul, pauzele, intensitatea vorbirii, tonul etc.) care însoțesc respectivul mesaj. Ținând cont de faptul că, privitor la originalitatea mesajului, sunt transmise de fapt și idei emise în alte contexte, de terți, contemporani sau nu, instituția emițătorului lasă deschisă posibilitatea interpretării comunicării ca emisie polifonică¹.

Receptorul este entitatea care primește mesajul. În baza unei distincții similare cu cea realizată în cazul emițătorului, receptorul poate să fie sau nu și persoana căreia îi este destinat mesajul. Shannon operează această diferențiere pornind de la alte raționamente, numind persoana căreia îi este adresat mesajul *destinatar*. Primele teorii și modele ale comunicării acordă un rol mult mai important emițătorului în comparație cu receptorul, care este privit ca fiind un element pasiv, care primește un mesaj și acționează, verbal sau faptic, în concordanță cu ceea ce i s-a transmis.

Mesajul acoperă un teritoriu complex în cadrul procesului de comunicare, constituind „conținutul” transmis între cei doi actori ai comunicării. Mesajul constituie elementul de legătură între aceștia și poate fi studiat în funcție de intențiile lor. În transmiterea unui mesaj poate prima fie latura informativă, fie latura privitoare

la capacitatea de influențare. Pentru transmiterea unui mesaj sunt necesare canale de comunicare și coduri comune de interpretare. Odată codificat în semnale, la emisie, mesajul necesită o decodificare. Ceea ce se transmite în mod real între actorii comunicării sunt seturile de semnale în baza unor coduri unanim acceptate, nu mesajele în sine. Mesajele intră în contact direct cu fiecare dintre cei doi parteneri ai comunicării, dar din perspectivă semantică, între mesajul emis și mesajul recepționat există diferențe atâta vreme cât între emițător și receptor există diferențe (de experiențe, de cunoaștere, de stare emoțională etc.)

Canalul constituie mijlocul fizic prin care pachetul de semnale rezultat în urma codificării mesajului este transmis la receptor. *Mijloacele de comunicare* reprezintă suportul fizic de convertire a mesajului în pachete de semnale, astfel încât acestea să poată fi transmise prin intermediul canalului. În funcție de depărtarea spațială sau temporală a emițătorului față de mijloacele de comunicare, acestea pot fi clasificate în trei mari categorii²:

- mijloace de comunicare prezentaționale, care presupun prezența fizică a emițătorului; acesta se va constitui în mijloc de comunicare prin intermediul vocii, feței, corpului etc. și va produce *acte de comunicare*;
- mijloace de comunicare reprezentaționale, care nu impun prezența emițătorului; ele conțin mesajul „înregistrat” în baza unor convenții și îl pot transmite indiferent de emițător; amintim, în acest sens, *operele de comunicare*, transmise prin intermediul picturii, arhitecturii, cărților, decorațiunilor interioare etc.;
- mijloace de comunicare mecanice, care diferă de cele reprezentaționale ca urmare a constrângerilor de natură tehnică; amintim, spre exemplificare, telefonul, radioul, televiziunea, internetul etc.

Codul reprezintă un sistem de semnificare specific unui grup social sau unei culturi și presupune, în egală măsură, un sistem de semne și un sistem de norme în baza cărui respectivele semne se combină. Dar problematica acestui element este complexă și necesită o interpretare diferită, prin apel la perspectiva semiotică asupra comunicării.

2.2. Codurile. Codurile reprezintă, așadar, sisteme în care sunt organizate semnele. Semiotica este știința semnelor, dar obiectul său de studiu îl constituie atât semnele în sine, cât și codurile (sisteme de semne) și culturile (în cadrul cărora operează codurile și semnele). În cadrul codurilor putem discuta despre două sisteme de organizare: unul *paradigmatic*, presupunând seturile de semne cu care se operează în cadrul codurilor și unul *sintagmatic*, presupunând regulile/convențiile de combinare a unităților paradigmatică. Atât unitățile paradigmatică cât și regulile sintagmatice sunt convenite de membrii unei comunități lingvistice.

În funcție de posibilitatea de a distinge între unitățile componente ale semnului: existența sa fizică propriu-zisă și conceptul mental, codurile pot fi digitale sau analogice. În cazul *codurilor digitale* există o distincție clară între respectivele unități, între care se instituie o relație de atribuire. Acestea sunt mai ușor de înțeles, datorită posibilității de a distinge mai ușor între unitățile paradigmatică. *Codurile analogice* sunt arbitrare, semnele acestora fiind mai greu de distins unele de altele. Spre exemplificare, limbajul verbal este preponderent digital, în timp ce cel nonverbal este preponderent analogic.

În funcție de apartenența la o anumită clasă socială și la gradul de instruire al celor ce utilizează codurile, se poate face distincție între codul restrâns și codul elaborat³. *Codul restrâns*, specific membrilor comunităților restrânse, tradiționale, este caracterizat prin faptul că presupune un vocabular mai redus și o sintaxă mai simplă. Codul restrâns se mai caracterizează prin oralitate și printr-un grad ridicat de redundanță. El este utilizat atât pentru a se transmite prin intermediul său informații, cât și pentru a se menține canalele de comunicare deschise. Codul restrâns este orientat spre relațiile sociale și facilitează exprimarea apartenenței la grup și a experienței culturale. Limbajul nonverbal are o pondere ridicată în cadrul exprimării prin intermediul acestor coduri. Faptele și obiectele la care se face referire cu ajutorul codului restrâns sunt preponderent din domeniul concretului. *Codul elaborat*, caracteristic persoanelor educate, presupune un grad de complexitate ridicat. Oralitatea codului restrâns este înlocuită de

ambivalența scris/vorbit a codului elaborat. Prin intermediul acestuia sunt transmise informații cu un grad ridicat de abstractizare și generalizare. Înțelesurile exprimate prin intermediul codului elaborat sunt precise, iar apelul la limbajul nonverbal este redus tocmai pentru a se menține nivelul ridicat de complexitate și rigurozitate în explicație. Spre deosebire de codurile restrânse care depind de experiența culturală, cele elaborate se dobândesc prin învățare.

Distincția cod restrâns/cod elaborat, extinsă la nivelul comunicării de masă, definește o nouă clasificare în cod broadcast/cod narrowcast⁴. *Codul broadcast* (sau al difuzării de masă) este împărțit de membrii audienței de masă, indiferent de categoria socială sau de nivelul de instruire. El este similar codului restrâns și are, în general, aceleași caracteristici ale acestui tip de cod. O comunicare elaborată în cod broadcast presupune abordarea de probleme generale într-o formă facilă, adaptată spațiului și experienței culturale în cauză. *Codul narrowcast* (sau al difuzării limitate) este destinat unui public țintă clar delimitat și este similar codului elaborat. Codul narrowcast presupune informarea și îmbogățirea de cunoștințe, și nu doar reconfirmarea apartenenței la un grup social sau la un cadru cultural. Prin intermediul acestuia nu se face, totuși, diferențierea doar de natură elitistă, ci și de natura specializării. Delimitarea publicului țintă se poate realiza și în funcție de pasiunile și preferințele acestora, sau de apartenența la un anumit grup.

Plecând de la o distincție operată în cadrul analizei comparate coduri digitale/coduri analogice, cea privitoare la convenția asupra desemnării înțelesului, putem aduce în discuție o altă taxinomie: coduri logice/coduri estetice. *Codurile logice* presupun un grad ridicat de arbitraritate a semnului, stabilirea unei convenții explicite și clar definite privitoare la înțelesul semnului, iar relația dintre semnul fizic și conceptul mental este fixată și împărțită indiferent de apartenența culturală. Aceste coduri operează cu elemente paradigmatic impersonale, statice, strict denotative. Un exemplu de cod logic (sau arbitrar) este codul matematic. Spre deosebire de acestea, *codurile estetice* presupun o definire vagă și permit o negociere a înțelesului în relația dintre

utilizatorii semnului și semn. Codurile estetice sunt expresive și se obțin ca urmare a unui acord din partea utilizatorilor privitor la experiența culturală împărtășită.

2.3. Informație și redundanță. Revenind la modelele procesuale ale comunicării, întâlnim termenul *informație*, care este utilizat cu privire la măsura impredictibilității semnalului emis. Altfel spus, un semnal are un conținut mai ridicat de informație cu cât gradul de predictibilitate a producerii acestuia este mai scăzut. Informația, în acest sens, nu se referă la probabilitatea evenimentului despre care relatează mesajul, ci la probabilitatea apariției semnalului în cadrul mesajului. Într-un asemenea sens, informația este măsurabilă și se calculează ca funcție a inversului probabilității de apariție a semnului:

$$H = f(1/p),$$

în care H este cantitatea de informație, iar p este probabilitatea de apariție a semnului. Necesitatea măsurării informației a rezultat ca urmare a constatării că, pe parcursul transmiterii ei, aceasta se degradează în mod ireversibil. La modul general, informația se calculează pe baza următoarei formule elaborate de inginerul american Hartley:

$$H = \log_2(1/p).$$

Cantitatea de informație furnizată de un semn cu probabilitate de apariție $1/2$ este

$$H = \log_2(1/1/2) = \log_2 2 = 1,$$

iar unitatea de măsură folosită este *bit*-ul (prescurtare de la *binary digit*), termen propus de J.W. Tukey și valorizat de Cl.E. Shannon⁵.

În cazul unui repertoriu în care semnele au probabilitate de apariție diferită, informația medie se calculează după formula:

$$\begin{aligned} H_{med} &= [p_1 \cdot \log(1/p_1) + p_2 \cdot \log(1/p_2) + \dots + p_n \cdot \log(1/p_n)] / (p_1 + p_2 + \dots + p_n) \\ &= [p_1 \cdot (-\log p_1) + p_2 \cdot (-\log p_2) + \dots + p_n \cdot (-\log p_n)] / (p_1 + p_2 + \dots + p_n). \end{aligned}$$

Dar suma probabilității de apariție a tuturor semnelor este egală cu 1, ceea ce înseamnă că formula generală a lui Shannon devine:

$$H = - \sum_{i=1,n} p_i \cdot \log p_i.$$

Redundanța este un concept strâns legat de cel de informație. Ea se referă la ceea ce este predictibil într-un mesaj. Un mesaj cu un grad ridicat de predictibilitate este redundant, în timp ce un mesaj cu un grad scăzut de predictibilitate este informativ (sau entropic). Redundanța trimite la convenție, ceea ce înseamnă că presupune și îndeplinirea unei funcții sociale. Totodată, comunicarea redundantă are și rolul de a menține canalele de comunicare deschise.

Din punctul de vedere al măsurării redundanței unui mesaj, în cazul în care acesta este transmis printr-un repertoriu de semne nonechiprobabile (având probabilitate de apariție diferită), redundanța distribuțională, sau dimensiunea de informație cauzată de inegalitatea probabilității semnelor, poate fi calculată în baza formulei:

$$R = H_{max} - H_{med},$$

în care H_{max} este cantitatea de informație/semn, iar H_{med} este informația medie/repertoriul de semne.

Redundanța are un rol însemnat în ceea ce privește înlăturarea erorilor în transmiterea pachetelor de semnale. Altfel spus, un mesaj cu un grad ridicat de redundanță este mai ușor de transmis în condițiile în care în procesul de comunicare intervin zgomete, de natură tehnică sau semantică.

2.4. Bariere ale comunicării. În studiul comunicării procesuale se operează cu un termen denumit inițial *zgomot*, care presupune afectarea de-a lungul canalului de comunicare, la nivel tehnic sau semantic a semnalului transmis. Zgomotul induce o perturbare/distorsionare a mesajului, îngreunând transmiterea acestuia. Ulterior, termenul a fost extins pentru a determina orice distorsionare pe parcursul transmiterii mesajului între partenerii

comunicării, indiferent dacă survine în timpul emisie, în timpul recepției sau pe parcursul canalului de comunicare.

Mai târziu, termenul zgomot a fost înlocuit de expresia *barieră de comunicare*, expresie ce desemnează orice perturbație ce intervine în procesul de comunicare. Natura perturbațiilor poate fi diferită și pot interveni în etape diferite ale procesului de comunicare și din aceste considerente barierele de comunicare pot îmbrăca diverse forme. Într-o clasificare a principalelor tipuri de bariere de comunicare, realizată de Leonard Saules⁶, putem distinge: barierele de limbaj, barierele de mediu, barierele datorate poziției emițătorului și receptorului și barierele de concepție.

În timpul elaborării sau în timpul recepționării mesajului pot interveni *barierele de concepție*, printre acestea numărându-se:

a) privitor la emițător:

- existența presupunerilor;
- exprimarea cu stângăcie a mesajului ;
- rutina în procesul de comunicare;

b) privitor la receptor:

- existența presupunerilor;
- lipsa de atenție în receptarea mesajului ;
- concluzii grăbite asupra mesajului;
- lipsa de interes față de mesaj;
- rutina în procesul de comunicare,

c) privitor la poziția emițătorului și receptorului în comunicare:

- imaginile diferite pe care le au partenerii comunicării despre sine și fiecare despre celălalt;
- perspectiva diferită pe care o au aceștia asupra obiectului și contextului comunicării ;
- sentimentele și intențiile diferite.

De-a lungul canalului de comunicare pot interveni *bariere de mediu*, care pot fi:

a) de natură tehnică:

- poluare fonică ridicată sau bruiaj în transmiterea semnalelor;
- suporți tehnici necorespunzători;

b) de natură psihosocială:

- climat de muncă necorespunzător;

- frica de exprimare.

La nivel semantic se întâlnesc *barierele de limbaj*, care pot conduce la distorsionarea mesajului ca urmare a:

- înțelesurilor diferite asociate cuvintelor/expresiilor de către partenerii comunicării;
- nivelurilor diferite de pregătire a partenerilor comunicării;
- stării emoționale;
- ideilor preconcepute și rutinei;
- dificultăților de exprimare;
- utilizării de cuvinte și expresii confuze.

---

¹ Mihai Dinu, *Comunicarea. Repere fundamentale*, Ediția a II-a, București: Editura Algos, 2000, p.27;

² John Fiske, *Introducere în științele comunicării*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media, pp.35-36;

³ Basil Bernstein, *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language* London: Routledge & Kegan Paul, 1971, p.125; justificarea clasificării codurilor în funcție de clasa socială și nivelul de pregătire este dată la p.76: „Forms of spoken language in the process of their learning initiate, generalize and reinforce special types of relationship with the environment and thus create for the individual forms of significance”;

⁴ John Fiske, op.cit., pp.99-102;

⁵ Claude E. Shannon, Warren Weaver. *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: University of Illinois Press, 1963, p.33;

⁶ apud Vasile Tran, Irina Stănciugelu, *Teoria comunicării*, București: Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy” – SNSPA, 2001, p.13.

3. Forme ale comunicării

3.1. Comunicarea verbală. Comunicarea verbală se realizează prin prisma limbajului articulat și aparține în exclusivitate ființelor umane. În centrul preocupărilor privitoare la comunicarea verbală se găsește, așadar, studiul limbajului, cu toate aspectele ce decurg de aici, apropiindu-se din această perspectivă, de obiectul de studiu al lingvisticii generale. Ne preocupă, în acest sens, să punctăm diferențele dintre limbă, vorbire și limbaj.

În termenii lui Ferdinand de Saussure, *limba* reprezintă un „*produsul social sedimentat în mintea cuiva*”¹, un sistem social existent în colectivitate ca sumă de amprente care marchează creierul fiecărui individ în parte. Limba este comparabilă unei foi de hârtie, care conține pe retro gândirea și pe verso sunetul², ceea ce înseamnă că ea se constituie într-un mediator între conținutul noțional și expresia sonoră. Actualizarea limbii se realizează prin intermediul *vorbirii*. Vorbirea are un caracter personal și variabil și reprezintă latura concretă a punerii în practică a potențialului lingvistic al individului. *Limbajul*, pentru Saussure, constituie *suma dintre limbă și vorbire*³.

De-a lungul timpului, limba a fost percepută ca ansamblu de deprinderi ale membrilor unei colectivități lingvistice în baza cărora comunică între ei (J.O.H. Jespersen) sau ca ansamblu de convenții adoptate de o masă de utilizatori (Harold Palmer). Charles Bally considera limba ca fiind un sistem organizat care conține elemente referitoare la comunicarea și înțelegerea gândurilor, vorbirea reprezentând punerea în act a limbii. Pentru lingvistul italian Antonio Pagliano, limba aparține în egală măsură individului și comunității⁴. Lingvistul român Eugen Coșeriu consideră că limba și vorbirea nu pot constitui realități autonome net separabile atâta vreme cât între ele se instituie o relație biunivocă, în care vorbirea contribuie la realizarea limbii (prin punerea în act a acesteia), iar limba reprezintă o condiție a vorbirii⁵. Limbajul există în mod exclusiv ca activitate lingvistică, limba reprezentând nivelul istoric al acestuia.

În ceea ce privește apariția comunicării verbale, relația directă dintre semn și realitatea denotată s-a pierdut în timp, locul

limbajului preponderent onomatopeic, proiectând direct experiența din mediul de existență comun fiind luat de un limbaj arbitrar și convențional, în care înțelegerea se realizează prin asocierea imaginii mentale a elementului din realitate cu sunetul care îl reprezintă. Pe scara evoluției speciei umane nu se pot puncta, cu exactitate, momentele de referință în apariția vorbirii și a iconului ca semnificant, câtă vreme acestea sunt rezultatele unor îndelungi procese de percepție, analiză și interpretare a realității exterioare. Revelația transcendentului, de pildă, nu poate fi localizată în timp, ci doar se poate presupune că s-a petrecut odată cu trecerea de la *Homo erectus (ergaster)* la *Homo sapiens*, în urmă cu 200.000 de ani, și că e posibil să fi fost reflectată de riturile funerare. Practic, abia folosirea ocrului, în produsele artistice aurignaciene și postaurignaciene, poate constitui un indiciu al preocupărilor artistice, dar nu se poate stabili când, în ce împrejurări și sub ce influențe au apărut acestea. Cum nu se poate susține, cu dovezi suficiente, dacă primele înmormântări rituale, ca rezultat al preocupării ființei de transcendent, au aparținut lui *Homo sapiens neanderthalensis* sau lui *Homo erectus (Pithecanthropus pekinensis)*. Cert este că la *Homo sapiens neanderthalensis* se poate vorbi despre preocupări estetice, descoperite fiind podoabe rudimentare, statuete de fildeș, fluier de os, unelte de piatră aparținând acestuia, pe când la *Homo sapiens sapiens*, începând cu 30.000 î.Chr., a apărut deja desenul elaborat, prin zgârierea pe argilă, prin realizarea de gravuri pe pereții peșterilor, pe oase, coarne de cerb sau fildeși de mamut. De la simplele contururi geometrice, până la arta elaborată a cavernelor, încadrată pe „stiluri” (sau „școli”), realizările artistice descoperite oferă indicii importante în ceea ce privește evoluția iconului ca semnificant și raporturile dintre semnificant și referent.

Nu trebuie să uităm că în cadrul producțiilor artistice portabile sau murale se găsesc diferite semne geometrice (meandre, cercuri, triunghiuri) sau mai complexe (cruci gamate, cruci claviforme, simple) și mâini, mai ales mâini, care toate pot fi încadrate într-un sistem simbolic unitar (coerent) cu funcții rituale și mai ales magico-religioase, sistem care, deși nu a fost decriptat, prin însăși prezența lui dovedește existența unor preocupări metafizice ale omului ultimei glaciațiuni.⁶

Chiar dacă la nivelul producerii sunetului se realizează fizic primul salt din perspectiva revoluției la nivel fonetic, adevăratul salt calitativ se petrece la nivel comprehensiv. Cu siguranță, revoluția fonetică a presupus nu trecerea de la zgomotele nearticulate și articulate (fonemele elaborate spontan), ca acte al imitării naturii la sunete articulate, ci la nivelul rețelelor neurocorticale care au început să discearnă între contextele semantice de producere a respectivului sunet. Articulația sunetelor devine cauză și efect al acestei revoluții: cauză, prin realizarea diferenței între fonemul elaborat spontan și sunetul articulat de imitare, iar efect prin creșterea diferenței între aceste două tipuri de sunete și realizarea sincronismului mișcărilor articulatorii permițând articularea sunetelor (în limitele convenției impuse de comunitatea în cauză). Astfel, omul începe să discearnă între sunetul purtător de mesaj prim, emis de viețuitoarele din natură, și sunetul purtător de mesaj secund (mesaj deja prelucrat despre natură), sunete articulate – la început, probabil în limite mai largi în ceea ce privește perturbarea sincronismului articulatoriu -, purtătoare de semnificații, conținând un mesaj privitor la o gamă variată de procese, pornind de la percepția simplă a unui act sau a unei entități în sine până la senzații.

Asocierea dintre imaginea mentală și sunet/contur grafic stau la baza definirii *semnului*. Revenind la definiția pe care o dă Saussure limbii, mai exact la genul proxim al acesteia, „*depozit de semne*”, trebuie să ne raportăm la semn ca la elementul fundamental în studiul comunicării verbale. Semnul reprezintă o entitate fizică, perceptibilă direct de către simțuri, care se referă la altceva decât la sine însuși și care este dependent de convenția utilizatorilor aceluiași cod. Totodată, el este și o componentă a procesului de transmitere a informației, și o componentă a procesului de semnificare.

Lingvistica structurală și-a îndreptat întreaga atenție asupra studiului semnelor, considerând fundamentale trei elemente care converg în definirea semnului: semnul în sine, utilizatorul acestuia și obiectul la care se referă. Semnificația semnului se naște ca urmare a interacțiunii dintre aceste elemente constituente. Acestea au fost evidențiate începând cu scrierile antice, dar punerea lor în

valoare în perceperea semnului ca element al procesului de semnificare s-a realizat ca urmare a contribuției reprezentanților lingvisticii structurale și, mai ales, ai celor ai pragmaticii începutului secolului trecut. Interacțiunea dintre semn, utilizator și obiect a condus la reprezentarea semnului într-o relație triadică, prin intermediul a trei elemente, denumite de Saussure:

- *semnificant*, semnul fizic propriu-zis;
- *semnificat*, ideea sau conceptul mental asociat semnului;
- *realitate externă*, entitatea la care se referă semnul.

Peirce a propus notația semn - interpretant - obiect, Ogden și Richards simbol - referință - referent, Morris vehicul al semnului - designatum/significatum - denotatum etc. Între aceste varietăți de denumire există diferențe uneori terminologice, altele interpretative. Generalizând, semnul este *ceva* care ține locul a *altceva* (*aliquid stat pro aliquo*) pentru *cineva*⁷.

În funcție de relația dintre semn și obiectul la care se referă acesta, Peirce introduce trei categorii distincte:

- *iconul*, care reprezintă un semn asemănător obiectului său;
- *indicele*, care presupune o relație causală, directă cu obiectul;
- *simbolul*, care nu presupune nici o legătură cu obiectul.

Charles Morris, preluând distincția făcută de Peirce, operează cu categorii de semne asemănătoare, astfel: semnele iconice, semnalele și simbolurile. Diferența este dată de semnale, care înlocuiesc indicii, categorie desemnând semne naturale ale organismului sau mediului, care pot fi utilizate ca substitut pentru alte semne. Raymond Firth corelează clasificările Peirce și Morris și distinge între index - semn ce presupune legătura directă cu semnificantul, semnal - care aduce în discuție acțiunea consecutivă, stimulul care cere un răspuns, icon - semn presupunând similitudinea sensibilă cu ceea ce reprezintă, respectiv simbol - semn care caracterizează o serie completă de asociații înțelese convențional ca exprimând gânduri, emoții, evenimente⁸.

În baza triunghiului semantic amintit, relațiile semnelor cu elementele care converg în definirea lor dau naștere unor discipline subsumate semioticii. Astfel, la Morris relația semnelor cu ele

însele stă la baza *sintacticii*, relația semnelor cu obiectele pe care le desemnează dă naștere *semanticii*, iar relația semnelor cu utilizatorii este obiectul de studiu al *pragmaticii*⁹. Dacă sintactica și semantica sunt corespondente dimensiunilor paradigmatică, respectiv sintagmatică a codului lingvistic, pragmatica, presupunând utilizarea efectivă a semnelor presupune o abordare diferită. Pragmatica reprezintă, așadar, o disciplină a limbajului, care studiază raporturile semne – utilizatori, dar și modul de folosire a semnelor și efectele produse de acestea. Pragmatica scoate în evidență caracterul activ și interactiv al limbajului și structura de norme și convenții stabilite în cazul comunicării lingvistice.

Capacitatea de utilizare a comunicării verbale între parteneri a fost analizată prin prisma dimensiunilor semantică și sintactică. Fără a lua în calcul perspectiva pragmatică, Chomsky a definit *competența lingvistică* drept „capacitatea unui vorbitor ideal de a stăpâni un sistem abstract de reguli generative de vorbire”. Introducerea termenului de competență lingvistică, termen ce ilustrează „cum este dobândit sau folosit limbajul”¹⁰ este strâns legată de un model de achiziție lingvistică ce are la bază teoria unei gramatici universale. Ținând cont de actele particulare de limbaj, competenței lingvistice chomskiene i s-a adăugat dimensiunea pragmatică de către Hymes. Astfel, a luat naștere *competența de comunicare*, care presupune utilizarea limbii în manieră adecvată în contexte diferite. Aspectele competenței comunicaționale, în viziunea lui Hymes, nu privesc numai potențialul sistemic al limbajului (abordat și de Chomsky), ci și contextul comunicării și măsura adecvării la context. Competența comunicațională presupune, așadar, capacitatea adaptării la interacțiunea socială și la experiența acumulată. Raportându-ne la formula saussuriană: limbaj = limbă + vorbire, competențele aferente sunt următoarele: pentru limbaj, competența comunicațională iar pentru limbă competența lingvistică. În ceea ce privește vorbirea, putem puncta *competența discursivă*, care privește capacitatea subiectului vorbitor de a produce enunțuri adecvate unei formațiuni discursive adecvate. Astfel, competența discursivă poate fi privită ca fiind eminentemente interdiscursivă, deoarece situarea în interiorul unei formațiuni discursive înseamnă

cunoașterea poziționării acesteia comparativ cu alte formațiuni discursive, față de care se delimitează ideologic.

Rămânând pe teritoriul pragmaticii, John L. Austin denumea utilizarea limbii în situații concrete de comunicare *acte de limbaj*. Un act de limbaj este alcătuit din trei componente¹¹:

- *locuționară*, prin intermediul căreia se realizează transmiterea de semnificații prin emiterea unui mesaj; componenta locuționară trimite la domeniile semanticii și sintacticii;
- *ilocuționară*, care constă în exprimarea unei anumite intenții comunicative;
- *perlocuționară*, care privește realizarea unui efect asupra receptorului/audienței.

Conținând cele trei componente ale actelor de limbaj, discursurile pot fi privite ca *macro-acte de limbaj*.

Cea mai importantă clasificare, în interiorul comunicării verbale, se realizează în funcție de canalul utilizat pentru transmiterea semnalelor. Astfel, putem distinge între comunicarea orală și comunicarea scrisă.

Comunicarea orală, mai puțin bogată și mai imprecisă din punct de vedere al utilizării aparatului semantic și sintactic, crează o primă impresie, superficială, că se constituie într-o „*formă degradată, sărăcăcioasă și incoerentă, o varietate lovită de degenerescență a comunicării interumane*”¹², în comparație cu comunicarea scrisă. Cu toate acestea, privitor la dimensiunea pragmatică a limbajului, comunicarea orală se distinge printr-o putere mult mai mare de producere de efecte asupra interlocutorului. În primul rând, mesajul transmis prin intermediul canalului verbal beneficiază de suportul paraverbalului și nonverbalului, neputându-se face o delimitare clară, în cadrul actului de vorbire, între eficiența componentei verbale și a celei nonverbale. Actul de comunicare orală se poate realiza în contexte diferite prin modalități diferite. În baza studiilor lui Martin Joos, putem distinge cinci stiluri de comunicare orală, care se constituie în cinci pași ai îndepărtării față de comunicarea scrisă, astfel¹³:

- *stilul rece*, specific comunicării mediate, caracterizând formele de comunicare necooperantă, presupunând lipsa

feedback-ului și apropierea cea mai mare de comunicarea scrisă;

- *stilul formal*, specific comunicării de masă sau relațiilor formale dintre indivizi, caracterizat printr-un discurs bine organizat și coerent, pregătit dinainte;
- *stilul consultativ*, specific relațiilor formale în mediul profesional, caracterizat prin absența unei preelaborări și prin situarea într-un cadru comunicațional informativ;
- *stilul ocazional*, specific conversațiilor libere între prieteni/cunoștințe, în care rigoarea discursului este abandonată în favoarea unei comunicări redundante, exprimând apartenența comună la același cadru social;
- *stilul intim*, specific relațiilor intime, caracterizat prin recurgerea la un cod personal și prin intenția exprimării, în lipsa oricăror constrângeri de natura convenției lingvistice la nivel de grup sau cultură, a unor sentimente și trăiri interne ale actorilor comunicării.

Comunicarea orală se caracterizează, așadar, printr-un grad ridicat de interactivitate, prin coprezența participanților și prin reversibilitatea rolurilor între emițător și receptor (în cazul comunicării interindividuale). Ea presupune mai multă libertate în ceea ce privește alegerea modalității de transmitere a informației, fixare a conținutului și obținerea de efecte asupra interlocutorului prin intermediul posibilității de a reformula sau adăuga. Pe de altă parte, comunicarea orală este imposibil de separat de componentele paraverbale și nonverbale ale comunicării.

Comunicarea scrisă se realizează prin apel la interconexiuni neuronale mult mai complexe decât în cazul vorbirii. Comparativ cu comunicarea orală, scriitura conferă posibilitatea „stocării” pachetelor de semnale care se constituie în mesaje, transmițerii lor în timp și spațiu și, mai ales, posibilitatea reluării sau revenirii asupra lor. Această teaurizare a mesajului scris conduce, de multe ori, la separarea acestuia de contextul producerii și de perceperea distinctă a unei intenții de autoproducere a textului în afara intenției de producere a autorului său. Comunicarea scrisă are un grad de interactivitate scăzut. Mesajul este pasat între emițător și receptor, de multe ori actul de comunicare întrerupându-se după o

singură etapă; prin aceasta, rolurile de emițător și receptor devin ireversibile. Dimensiunile sintactică și semantică au un rol determinant în acest tip de comunicare. Comunicarea se realizează, așadar, mai degrabă ca urmare a unor nevoi informative decât persuasive. Prin intermediul acestui tip de comunicare, odată izolat contextul de producere, se poate izola și componenta nonverbală.

3.2. Comunicarea nonverbală. În natură, comunicarea se supune unor alte reguli decât cele care gravitează preponderent în jurul comunicării verbale, în cazul oamenilor. Dar ne înșelăm dacă, situându-ne în zona proceselor semantice preverbale și eliminând codul molecular – efect al inteligenței materiei, sistem de semne dominant în ceea ce privește arealul viului – avem impresia unei lipse de repere din perspectiva comunicării. Mai întâi trebuie semnalată variația tipurilor de comunicare în lumea vie, grupate în jurul a două nuclee importante, comunicarea intraspecifică și interspecifică, referitoare la mijloacele la care face apel entitatea pentru a comunica cu componenți ai aceleiași specii, respectiv cu reprezentanți ai altor specii, genuri, familii, ordine, clase, încrângături sau regnuri. În ambele tipuri majore de comunicare, semnalul emis, de natură vizuală, acustică, tactilă, olfactivă etc. sau combinat, însoțit de emiterea unui hormon capabil a fi cules de organele receptoare ale destinatarului, conduce la reacții răspuns¹⁴. Altfel spus, trecerea de la un sistem de comunicare din lumea vie, bazat pe anumite canale, la un sistem de comunicare preponderent auditiv, în cadrul unui spectru de frecvență specific, denumit comunicare verbală (bazat, cum am văzut, și pe prelucrarea de date la un nivel diferit de lumea animală, dacă nu superior acesteia, al neocortexului), devine firească. Cu mențiunea că acest tip nou de comunicare, pe cale a se produce începând, probabil, cu *Homo erectus*, vizează pre-existența unor reguli și criterii semantice, a unei capacități interpretative continuu antrenată să se raporteze la un mediu dinamic.

Condiționarea de mediu, dat fiind sistemul de semne animale moștenit (studiat de zoosemiotică¹⁵), a condus fie la constituirea directă a unor mecanisme semantice, fie la constituirea acestora în mod indirect, prin transferuri semantice pe scheletul comunicării intraspecifice. Probabil constituirea acestor mecanisme

s-a realizat atât direct, cât și indirect, dată fiind posibilitatea de mediere moștenită prin intermediul a ceea ce poate fi grupat acum sub numele de comunicare intraspecifică. Lucian Culda¹⁶ situează această etapă a comunicării în stadiul genezei codului figurativ, determinat de specificitățile nevoilor funcționale ale organismului, caracteristicile structurale ale comunității, caracteristice de mediu etc. Dar trecerea de la sistemul de convenții ideofone la limbaj, în paralel cu abandonul codului figurativ, nu s-a realizat în mod conștient. De altfel, limbajul se situează la nivelul gândirii inconștiente: nu se conștientizează, în această etapă, fonemele și nici opozițiile fonologice, care ar putea permite descompunerea fiecărui sunet în elemente diferențiale¹⁷. Astfel, la originea comunicării verbale ar sta comunicarea nonverbală.

Comunicarea nonverbală, termen utilizat pentru prima dată de Jürgen Ruesch și Weldon Kees, a contituit obiectul studiului unor cercetători din cadrul Școlii de Palo Alto (Ruesch fiind, printre altele, apropiat al acestei grupări și colaborator al lui Gregory Bateson). Comunicarea nonverbală se realizează prin intermediul codurilor prezentaționale: prin elementele comportamentale și de prezență fizică ale individului, dar și prin percepția și utilizarea spațiului și timpului. În cadrul acestui tip de comunicare, codificarea se poate realiza voluntar sau involuntar, iar decodarea și interpretarea mesajelor nu se realizează întotdeauna. Din altă perspectivă însă, emițătorul nu are întotdeauna intenția de a transmite nonverbal un mesaj, dar receptorul îi atribuie intenționalitate, în cazul în care decodifică și interpretează mesajul nonverbal. Canalele de comunicare nu se rezumă la cel vizual și la cel auditiv, ca în cazul comunicării verbale, ci prin comunicarea verbală se face apel la toate canalele senzoriale (un mesaj putând fi transmis printr-unul singur sau, concomitent, prin mai multe).

Nu se poate opera clar o delimitare între comunicarea verbală și comunicarea nonverbală decât în câmp teoretic. Aceste două forme ale comunicării coexistă în cadrul actelor de comunicare și se completează reciproc. Comunicarea nonverbală întreține mesajul verbal, iar receptarea se realizează simultan pentru ambele coduri în care a fost engramată informația în cazul comunicării față-în-față. Dată fiind această apropiere între cele

două tipuri de comunicare, cercetători în domeniu au ajuns la concluzia că mesajele transmise nonverbal sunt organizate în pachete de semnale care pot fi reduse la semne elementare, comune întregii umanități sau unor spații culturale delimitate. Este cazul lui Ray L. Birwhistell care, studiind gesturile, a propus o organizare a acestora în baza normelor de organizare lingvistică, tot el fiind cel care a abandonat ideea, devenind criticul propriei teorii și considerând că nu există nici măcar un singur gest care poate fi considerat universal valabil.

O primă clasificare ce se poate opera în câmpul comunicării nonverbale face distincție între elementele *vocale*: râsul, strigătul, mormăitul, căscatul, intonația, accentul etc. și cele *nonvocale*: mimica, gestică, mișcarea corpului, pozițiile adoptate, orientarea privirii, sărutul, strângerea mâinii, bătaia pe umăr etc. Practic, vorbind despre comunicare nonverbală vocalică constatăm că aceasta se referă și la aspectele sonore ale comunicării, nu cum s-ar înțelege, în primă instanță, în opoziție cu comunicarea verbală.

Continuatori ai tradiției paloaltiste, americanii Paul Ekman și Wallace V. Friesen au propus o altă clasificare a elementelor comunicării nonverbale¹⁸ în:

- *embleme* sau gesturi substitutive, care țin loc de cuvinte și care pot alcătui un cod sau chiar un limbaj; acestea sunt specifice anumitor spații culturale, deși unele dintre ele au devenit gesturi cu semnificație transculturală;
- *ilustratori* sau elemente nonverbale care însoțesc și completează mesajul verbal; ilustratorii nu sunt utilizați independent de conținutul verbal al comunicării, altfel devenind embleme;
- *expresii faciale*, care pot fi neintenționate (expresii ale emoțiilor) sau intenționate (în cazul exprimării teatrale a anumitor trăiri);
- *reglatori*, care mențin și controlează interacțiunea cu interlocutorii; reglatorii au rolul de a asigura un feedback, indiferent dacă sunt sau nu conștientizați de emițător;
- *adaptori* sau gesturi stereotipe, care transmit informații vagi, imprecise, creând mai degrabă premisa percepției stării de disconfort, nervozitate, nerăbdare, tensiune psihică

în care se găsește persoana respectivă, stări pentru care adaptorii sunt semnale, decât decodarea acestora ca semne.

Considerând corpul uman principalul transmițător de mesaje nonverbale, Michael Argyle identifică zece categorii mari de coduri nonverbale¹⁹, astfel:

- *contactul corporal*, privitor la circumstanțele atingerii între persoane și vizând o interpretare culturală;
- *proximitatea*, sau apropierea persoanelor în timpul comunicării, variind, de asemenea, după coordonate culturale;
- *orientarea*, presupunând poziționarea unuia față de celălalt în timpul comunicării;
- *aspectul*, aici intrând în calcul, pe de o parte, aspecte voluntare legate de vestimentație, frizură, ornamente, tatuaje, utilizarea produselor cosmetice etc., pe de altă parte aspecte involuntare: înălțime, greutate, pilozitate, ten etc.;
- *mișcarea capului*, însoțind mesajul exprimat verbal și ținând de gestiunea interacțiunii (elemente preponderent reglatorii);
- *expresia facială*, studiată în funcție de elementele feței care, individual sau în anumită combinații, dau înțelesuri privitoare la modul de interacțiune a participantului în actul de comunicare; expresiei faciale i s-a creat o „gramatică” a combinațiilor, după model lingvistic;
- *gesturile*, transmise preponderent prin intermediul brațelor și palmelor, cărora li s-a asociat, de asemenea, o sintactică gestuală;
- *postura* sau modul de a sta, de a se așeza, ținuta corporală în timpul mersului, care poate fi foarte puțin controlată;
- *mișcările ochilor* și contactul vizual, presupunând un cod facil și direct de a transmite mesaje sau de a sublinia mesaje transmise verbal;
- *aspectele nonverbale ale vorbirii*, cuprinse în codul nonverbal vocalic, presupunând pe de o parte *prozodia*, care afectează cuvintele folosite (intonația, accentuarea etc.), pe de altă parte *paralimbajul*, care transmite informație despre vorbitor (ton, volum, accent, erori de pronunție, viteza de vorbire etc.).

Septimiu Chelcea sistematizează disciplinele specializate ca studiul anumitor tipuri de comunicare nonverbală și distinge, printre altele, kinezica, proxemica, oculezica, haptica, vocalica, olfactiva sau cronemica, discipline ce studiază codurile de limbaj nonverbal în mare măsură după schema propusă de Argyle. Astfel, kinezica se ocupă cu studiul gesturilor, proxemica are drept obiect de studiu distanțele interpersonale, oculezica privește contactul vizual, haptica privește contactul cutanat, vocalica studiază paralimbajul, olfactiva se raportează la semnele olfactive, iar cronemica la percepția timpului.

În linia cercetărilor din domeniul comunicării verbale, privitoare la abilitatea de a utiliza limba în manieră adecvată în contexte diferite, a fost propusă și expresia *competență de comunicare nonverbală*. Competența de comunicare non-verbală (*nonverbal communicative*) este definită de Nicholas O. Jungheim²⁰ ca fiind o parte a competenței de comunicare și presupune abilitatea de a interpreta elementele non-verbale și abilitatea de a face apel la acestea pentru sublinierea / întărirea mesajului verbal exprimat, în schimb ce pentru Howard S. Friedman, Ronald E. Reggio și Daniel F. Castella²¹, expresia (de această dată *nonverbal skills*) desemnează expresivitatea emoțională și controlul sinelui. Mai mult, plecând de la ideea că, în cadrul comunicării verbale limba modelează cultura și de aici rezultă o oarecare opacitate între comunitățile lingvistice, conform ipotezei Sapir-Whorf, McQuail lansează ideea existenței unor comunități paralingvistice²², fără ca granițele comunităților lingvistice și a celor paralingvistice să coincidă.

---

¹ Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris: Bibliothèque scientifique Payot, 1972 p.44;

² op.cit., p.157;

³ op.cit., p.112;

⁴ Eugen Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistică generală. Cinci studii*, București: Editura enciclopedică, 2004, pp. 19, 21-22, 38;

⁵ op.cit., pp.41-42;

⁶ C. Bălăceanu-Stolnici, C. Glavce, Fl. Raicu, L. Apăvăloaice, *Incursiune în antropogeneză*, București: Editura medicală, 2006, p.82;

-
- ⁷ Vasile Macoviciuc, *Inițiere în filosofia contemporană*, ediția a II-a, București: Editura Economică, 2000, p.264;
- ⁸ Denis McQuail, *Comunicarea*, Iași: Institutul European, colecția Universitaria, seria Comunicare, 1999, pp.74-75;
- ⁹ apud Jean Lohisse, *Comunicarea. De la transmiterea mecanică la interacțiune*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Relații publice și publicitate, 2002, p.70;
- ¹⁰ Noam Chomsky, *Language and Mind*, third edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p.4;
- ¹¹ J.L. Austin, *How to Do Things with Words*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975, p.109;
- ¹² Mihai Dinu, *Comunicarea. Repere fundamentale*, Ediția a II-a, București: Editura Algos, 2000, p.320;
- ¹³ apud Mihai Dinu, op.cit., pp.322-323;
- ¹⁴ Thomas S. Sebeok, *Jocul cu fantasmale. Semiotică și antropologie*, București: All Educațional, 2002, pp.80-87;
- ¹⁵ op.cit., p.82;
- ¹⁶ Lucian Culda, *Geneza și devenirea cunoașterii. Abordare organizațională*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, pp.53-56;
- ¹⁷ Claude Lévi-Strauss, *Antropologia structurală*, București: Editura Politică, colecția Idei Contemporane, 1978, p.70;
- ¹⁸ Septimiu Chelcea, Loredana Ivan, Adina Chelcea, *Comunicarea nonverbală: gesturile și postura: cuvintele nu sunt de-ajuns*, București: comunicare.ro, 2005, pp.130-135;
- ¹⁹ John Fiske, *Introducere în științele comunicării*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media, pp.93-95;
- ²⁰ Nicholas O. Jungheim, „Learner and native speaker perspective on a culturally specific Japanese refusal gesture”, în *International Review of Applied Linguistic in Language Teaching*, 2006, no.44 (2), p.126;
- ²¹ apud Septimiu Chelcea, Loredana Ivan, Adina Chelcea, op.cit., p.181;
- ²² Denis McQuail, op.cit., p.87.

4. Alte forme ale comunicării

4.1. Comunicarea intrapersonală. Comunicarea intrapersonală este acel tip de comunicare în care emițătorul și receptorul sunt una și aceeași persoană. Această formă a comunicării presupune dialogul realizat în forul interior al persoanei. Comunicarea intrapersonală nu face apel la cod sau transfer, ci reprezintă o punere în echilibru, în planul gândirii, a unor perspective divergente. Lipsind codul, mesajele nu necesită codificare-decodificare-interpretare, ci doar expunere, pe fațete diferite. Așadar, fenomenul de verbalizare a comunicării intrapersonale este mai degrabă o excepție decât o regulă a acesteia.

Comunicarea intrapersonală ridică problema acută a raporturilor dintre limbaj și gândire. Primul aspect de dezbătut este cel privitor la limbajul gândirii. Limbajul gândirii, prin intermediul căruia se realizează comunicarea intrapersonală, este privit prin prisma a două ipoteze: ipoteza limbajului public al gândirii, care presupune că limbajul în care gândește persoana este limbajul vorbirii ei, respectiv ipoteza limbii „mentaleze” (*mentalese*) lansată de Jerry Fodor și Gilbert Harman, în care gândurile sunt *propoziții mentale*, iar conceptele *cuvinte mentale*. În ambele ipoteze însă se ridică problema convenției și arbitrarului, care pot fi luate în calcul în ceea ce privește acordul dintre două persoane, nu și negocierea unei persoane cu sine însăși asupra înțelesului unui termen. Ambele ipoteze privitoare la limbajul gândirii iau în calcul *propozițiile*, iar „*propozițiile, spre deosebire de imagini, sunt independente de mediu. În vreme ce relațiile dintre imagine și imaginat sunt – într-un sens vag – naturale ori intrinseci, relațiile dintre nume și numit sunt arbitrare*”¹. Niciuna dintre ipoteze nefiind validată din punct de vedere al nevoii de asociere naturală, gândurile ar putea fi amestecuri de grafeme, foneme, iconuri, vibrații acustice, semnale electrice, magnetice sau de orice altă natură. Cu certitudine, sunt semnale *n*-senzoriale simplificate la nivelul producerii lor, prin apel la limbajul articulat, în propoziții, iar prin aceasta la uzul de convenții. De altfel, se presupune existența unei forme de „gândire imaginativă”, cum o numesc psihologii, o formă de pregândire care

precede transformarea imaginilor vizuale (reprezentărilor) în cuvinte. Gândurile timpurii precedă învățarea convențiilor, iar „pregândirea”, stocarea și utilizarea internă a reprezentărilor (în cadrul comunicării intrapersonale) precedă „gândirea noțională”.

Raporturile gândirii cu limbajul privesc și ideile latente ale limbajului, ceea ce nu este exprimat, ceea ce rămâne în forul interior inclusiv în cazul comunicării interpersonale. Așadar, „comunicarea interpersonală totală” este imposibilă. Nu tot ceea ce se gândește se și exprimă. Dar ceea ce nu se exprimă nu este eliminat, aruncat, părăsit. Rămâne în forul interior și este supus procesului de comunicare intrapersonală. Perspectiva asupra *ideilor latente ale limbajului* aduce lumină într-o altă sferă a controverselor, privitoare la raporturile gândirii cu limba, cu spațiul cultural. Michel Bréal notează:

Spiritul pătrunde materia și umple până și golurile și interstițiile. Neadmițând la un popor alte idei decât acelea care sunt formal reprezentate, riscăm poate să neglijăm ceea ce inteligența lui are mai viu și mai original. De vreme ce idiomurile nu sunt de acord în ceea ce se exprimă, ele pot diferi și prin ceea ce subînțeleg. Nu e suficient, pentru a-ți da seama de structura unei limbi, de a analiza gramatica ei și de a reda cuvintelor valoarea lor etimologică. Trebuie să pătrundem în modul de a gândi și de a simți al poporului.²

În aceste condiții există posibilitatea, în cazul în care câmpul reprezentărilor proprii este mai bogat decât câmpul reprezentărilor partenerului de comunicare sau decât câmpul reprezentărilor dobândite prin experiența de grup, transmisă prin intermediul limbajului, informația externă să fie „tradusă” în funcție de codul propriu de reprezentări. Odată astfel tradusă și supusă procesului de comunicare intrapersonală, această informație se poate transforma, în timp, în experiență de grup prin intermediul comunicării interpersonale.

4.2. Comunicarea interpersonală. Comunicarea interpersonală presupune, din perspectivă procesuală, transmiterea de mesaje între două persoane, urmărindu-se un anumit scop și existând posibilitatea de feedback imediat. Sub acest nume, Lucien Sfez situează comunicarea de tip telegrafic¹, instituită în baza

modelelor procesuale, intrând în interacțiune doi indivizi, fiecare dintre ei având rol de emițător și/sau de receptor, mesajul fiind elaborat într-un cod comun și transmis prin intermediul unui canal. Accepțiunea telegrafică a comunicării interpresonale presupune o activitate preponderent verbală, orală sau scrisă. Însoțită de elemente nonverbale, comunicarea verbală, luând forma dialogului, este cea care contează, realizându-se prin intermediul acesteia transferul intenționat de informație. Acest aspect scoate în evidență dimensiunea ei rațională și voluntară. În plus, „dacă o comunicare este un act voluntar și conștient, atunci ea poate fi evaluată estetic și etic. Ea poate reuși, după cum poate și eșua; poate fi bună sau rea, normală sau patologică, eficientă sau neclară.”³ În realitate, comunicarea personală se instituie între două persoane și cadrul unui context și presupune o punere în acord a unor cadre sociale de referință. Ea depășește simpla percepere a acesteia ca fiind un proces de transfer de informație, evidențiindu-se dimensiunea socială contextuală.

Comunicarea interpersonală este principalul vehicul în ceea ce privește comportamentul relațional. Comunicarea interpresonală se bazează pe relațiile interpresonale, iar aceste relații presupun procese continue de transformare a partenerilor comunicării și de acordare a înțeleșurilor la plaja comună de valori și de interese. Ritmul de schimbare a bagajului individual lingvistic și cultural diferă, dar relația interpresonală se menține în ciuda acestor discrepanțe. În cadrul comunicării interpresonale, actorii comunicării sunt puși cel mai adesea față în față, pentru a discuta; aceasta presupune comportament comunicațional, în care sunt angajate valori culturale și de grup.

Discuția nu este numai exprimarea unor pachete de informație împachetate cu grijă, un simplu agent de transfer de informație obiectivă sau neutră sau un simplu mediu pentru construirea de inventare enciclopedice ale gândirii unor oameni. Discuția servește, simultan, unor scopuri diverse, unele strategice (de exemplu, negarea unor poziții opuse, propria prezentare, administrarea impresiilor ș.a.m.d.), altele individuale (de exemplu, stabilirea, exprimarea sau înfăptuirea unui scop individual într-o interacțiune; recunoașterea credințelor și valorilor altor persoane) și altele relaționale (de exemplu, inițierea unor

*conversații despre asemănări, obținerea dezacordului, indicarea afecțiunii, realizarea de propuneri relaționale).*⁴

O formă frecvent întâlnită de comunicare interpersonală este *conversația*. Această formă este dialogală, privitor la schimbul de mesaje și față-în-față referitor la coprezența actorilor la comunicare. În cazul conversației telefonice sau pe chat, nu este necesară prezența fizică, ci doar legarea (logarea) la același canal. Conversația este o formă familiară a comunicării interpersonale, caracterizată prin oralitate, și presupune interacțiunea dintre indivizi, intervenții alternative emițător/receptor. Comportamentul fizic și psihic, atitudinile intelectuale trebuie să se adapteze reciproc în cadrul conversației, pentru a se crea condițiile necesare inteligibilității, accesibilității la mesaj, feedback-ului, acceptării, interesului și comprehensiunii. Conversația, cea mai răspândită formă de schimburi interpersonale, prezintă așadar o serie de trăsături care o diferențiază de alte acte comunicaționale cum ar fi: interacțiunea continuă a partenerilor, atât la nivelul conținutului cât și la nivelul relației, contextualitatea și structurarea în sensul alternării intervențiilor participanților⁵.

O altă formă de comunicare interpersonală este *corespondența*. Aceasta implică principiul dialogal privitor la schimbul de mesaje, dar nu și coprezența. De asemenea, răspunsul (mesajul-răspuns) poate fi emis în timp, ceea ce presupune că în cazul corespondenței comunicarea interpersonală nu este condiționată spațial și temporal. Spre deosebire de conversație, care permite intervenții simultane, respectiv feedback simultan sau aproape simultan, corespondența implică o suită de secvențe emițător-receptor, în care rolurile se inversează și în care mesajul este pasat în baza schemei clasice din psihologie, stimul-răspuns.

4.3. Comunicarea socială. Comunicarea socială este o formă de comunicare realizată în prezența mai multor actori și include contextul social de producere. Pentru Sfez, comunicarea socială este de tip orchestral, presupunând interacțiunea continuă dintre participanții la actul de comunicare. Comunicarea orchestrală presupune ghidare reciprocă, interrelații structurale, coordonare în funcție de normele scrise și mai ales nescrise ale comunității sau

culturii. În funcție de structura grupului în care se comunică și de mărimea auditoriului, comunicarea socială poate îmbrăca forme diferite. Putem distinge, pentru început, între comunicare în cadrul formal și comunicarea în cadrul informal, clasificare realizată în baza modului de organizare a grupului. Aceasta tipologie diferă de tipologia comunicare formală/comunicare informală.

Comunicarea în cadru informal presupune existența unui număr relativ mic de persoane în componența grupului, astfel încât să nu fie necesară intermedierea. A doua condiție necesară cadrului informal este legată de caracterul coeziv al grupului social.

Esența vieții în grup, după Homans, este o interrelație dinamică între câteva elemente: activități, sentimente, norme, interacțiuni și comunicare. Sentimentele de atașament între membrii grupului se nasc din contact și cooperare; interacțiunea și intercomunicarea duc la însușirea unor norme comune și la un atașament de tipul solidarității față de grup; formele de comunicare ce apar reflectă și susțin o structură de diferențe de status în interiorul grupului și o anumită distribuție a sentimentului de atașament al membrilor unii față de alții.⁶

Așadar, în cadru informal, comunicarea este în egală măsură cauză și efect al solidarității grupului. Comunicarea reprezintă un liant al membrilor grupului și un garant al acceptării și respectării normelor interne și structurii interne a statuturilor.

Comunicarea în cadru formal diferă de comunicarea în cadrul nonformal prin faptul că există o rețea de canale de comunicare instituite oficial și organizate în scopul transmiterii fluxurilor comunicaționale. În afara acestei structuri formale, în cadrul organizațiilor mai există și alte fluxuri comunicaționale. Cadrul formal asigură comunicarea oficială, în scopul îndeplinirii scopurilor de către instituție. Dar acesta nu asigură, ca în cazul comunicării în grupurile nonformale, și creșterea sau menținerea nivelului de coeziune în grup. În cadrul relației de canale instituite oficial se comunică preponderent în mod descendent. O altă caracteristică a acestei comunicări este lipsa sau nivelul scăzut al feedback-ului. Fluxurile comunicaționale neoficiale sunt asociate canalelor nonformale și funcționează în scopul compensării de informație transmisă prin canale oficiale, sau suplimentării

acesteia. Canalele neoficiale asigură comunicarea rapidă, în mod descendent sau pe orizontală. Diferențele de status împiedică extinderea comunicării și în mod ascendent. Fluxul comunicațional ascendent este supus barierelor de natura diferențelor de status, care obstrucționează în principal comunicarea informală, ceea ce determină și un grad de interacțiune scăzut, invers proporțional cu distanța dintre nivelurile ierarhice.

Din punct de vedere al mărimii auditoriului, putem distinge între comunicarea de grup, comunicarea publică și comunicarea de masă.

Comunicarea de grup este specifică grupurilor nonformale, formate dintr-un număr redus de membri. Scopul comunicării în cadrul unor asemenea grupuri este atingerea unor obiective comune, fie de natură profesională, fie ca urmare a răspunsului la o nevoie socială. Grupul reprezintă formațiunea socială în cadrul căreia individul se supune unor reguli fixe, împărtășește sentimentul de apartenență și în care recunoaște toți ceilalți membri și este la rândul său recunoscut de aceștia. În cadrul grupurilor, studiul comunicării presupune o abordare mai complexă decât în context interpersonal, presupunând o analiză interdisciplinară, plecând de la rațiuni sociale. Dar elementul de legătură în cadrul grupului social îl constituie însăși comunicarea, ceea ce presupune mutarea accentului de pe conținutul informațional pe contextul social de producere a comunicării. Elaborată în cod restrâns, având rolul de a menține canalele de comunicare deschise între membrii grupului, comunicarea de acest tip cere o situație la nivelul interacțiunii în care este pusă în evidență apartenența la grup și normele interne ale acestuia, și nu fluxul de date, rațional și voluntar, care să asigure o funcționalitate sistemică în scopul obținerii unor efecte.

Comunicarea publică se realizează în prezența unui emițător și a mai multor receptori, constituiți într-un public. În acest caz, rolul fundamental îi revine emițătorului, care vizează deopotrivă transmiterea unui conținut intenționat și efecte persuasive. Feedback-ul este redus și este asimilat de cele mai multe ori efectelor urmărite a fi produse în urma acestui tip de comunicare. Comunicarea publică presupune o structurare prealabilă a

discursului, indiferent dacă intenția urmărită este de natură informativă sau de natura obținerii unor efecte asupra publicului. Alocuțiunile informative (prelegeri, cursuri, conferințe, comunicări științifice, rapoarte, dări de seamă) au drept scop transmiterea cu acuratețe a unui conținut informațional pertinent și obiectiv. Dar, în afara acestui scop, există și o dimensiune persuasivă, care vizează, în afara argumentării logice intenționate și a probării argumentelor, și obținerea simpatiei necesare din partea publicului. Există și discursuri al căror scop principal este obținerea de efecte din partea publicului (consolidarea sau schimbarea atitudinilor și comportamentelor membrilor acestuia). Discursul se definește în raport cu fraza, textul și limba. În raport cu fraza, discursul reprezintă unitatea lingvistică superioară acesteia, fiind alcătuit dintr-o succesiune de fraze respectând o coerență internă; în raport cu textul, discursul privește includerea textului în contextul de producere; în raport cu limba, discursul reprezintă utilizarea concretă a acesteia și poziționarea într-un câmp discursiv⁷. Din perspectivă pragmatică, discursul presupune o enunțare, realizată de un locutor în prezența auditorului, cu intenția de a influența. Discursul se caracterizează prin contextualitate, asumare și interdiscursivitate, trăsături ce devin specifice comunicării publice.

Comunicarea de masă este o formă a comunicării publice, realizată prin intermediul mass-media, așadar printr-un set de canalele mediate diferite, de la carte și presă scrisă la televiziune și Internet. Comunicarea de masă a fost definită de John B. Thompson ca fiind „*producerea instituționalizată și difuzarea generalizată de bunuri simbolice și transmiterea informației sau a conținutului simbolic*”⁸ și se caracterizează printr-un rol scăzut al feedback-ului, comparativ cu celelalte forme ale comunicării publice. În ultima perioadă, acestui domeniu i s-a acordat o importanță deosebită, fiindu-i dedicate studii și cercetări și implicit o literatură bogată. Comunicarea de masă are, în contemporaneitate, un impact profund asupra vieții sociale în toate aspectele sale. „*Dependențele sociale care există între media și alte sisteme sociale nu numai că afectează activitățile zilnice ale societății noastre, dar influențează și modul în care indivizii folosesc media în viața de zi cu zi (...). Ele contribuie, într-o anumită măsură, la echilibrul social al acelei societăți. Cu alte cuvinte,*

consecințele lor vizează societatea ca întreg."⁹Acest impact se constituie în ținta preponderentă a studiilor privitoare la comunicarea de masă, motiv pentru care, în cazul acestei forme de comunicare, se discută în primul rând despre influențare și abia apoi despre informare. Cu toate acestea, studiul comunicării de masă se află încă în stadiu incipient, căutarea de principii, norme, reguli care să structureze un domeniu atât de fluctuant fiind încă de actualitate. În ceea ce privește mesajul mediatic, acesta poate fi considerat ca îmbrăcând forma unui discurs general, care operează ca o narațiune socială coerentă având rolul de a induce problema pe agenda publică a cetățenilor. Acest discurs mediatic presupune o investigare holistică, la nivel textual (privitoare la analiza semiolingvistică), la nivelul practicilor discursive (al proceselor instituționale prin care textele mediate sunt produse și decodificate) și la nivelul practicilor socio-culturale (la nivelul modalității în care discursul mediatic contribuie la stabilitatea sau schimbarea socială)¹⁰. În cadrul comunicării de masă putem distinge două forme de interacțiune, similare celor din comunicarea interpersonală: o interacțiune mediată caracterizată prin separația contextelor, disponibilități în timp și spațiu și comunicare dialogică, respectiv o cvasiinteracțiune mediată, caracterizată prin separația contextelor și comunicare monologică. Această cvasiinteracțiune a condus la criticile contemporane privind puterea de influență a mijloacelor de comunicare în masă.

4.4. Comunicarea instituțională. În paralel cu formarea rețelelor de comunicare internă în cadrul organizațiilor, și în exteriorul acestora se dezvoltă rețele de canale. Instituțiile nu substituie o rețea cu alta, ci se raportează în egală măsură la amândouă; *„este vorba despre un sistem dual – o rețea internă formală, bine conectată și închisă, legată în unele puncte de un sistem informal deschis și extins, cu un grad redus de conectare și foarte dispersat. Așadar, e vorba de un sistem cu conexiuni puternice, înglobat într-unul slab conectat.”*¹¹ Organizațiile sunt implicate în acest nou tip de comunicare și se exprimă, prin voci autorizate, în exterior. Deși îmbracă forma unei comunicări publice, acest nou tip de comunicare aduce în discuție o perspectivă nouă: persoanele autorizate nu își exprimă propriile puncte de vedere, ci punctele de

vedere ale instituției. Prin intermediul acestora se face auzită, luând în considerare rețeaua externă de canale de comunicare, vocea instituțiilor.

Pe de altă parte, odată cu creșterea rolului mass-media în promovarea acestor voci oficiale, odată cu extinderea fluxului de comunicare în exteriorul instituțiilor (indiferent de natura acestora: economică, politică, socială, religioasă etc.), cu depășirea granițelor naționale, este pusă în discuție o remodelare a comunicării, în baza noilor provocări. Comunitatea de apartenență se lărgeste (în termeni cantitativi) și se îngustează (în termeni calitativi). În acest context putem privi fenomenul globalizării prin prisma unor modificări majore în câmp social, adică prin prisma re-definirii, în termeni largi, a conceptului de *sociologie* la altă scară. Pe acest palier, sunt urmărite (puse sub lupă) și evidențiate aspecte ale *schimbului social*, dar înțelesul expresiei *schimb social* se modifică prin influența directă a unor domenii diverse: științe politice, antropologie culturală, economie, geografie urbană etc. asupra *câmpului social*. În acest context, *sociologia* globalizării¹² poate fi privită ca fenomen într-un câmp în care apar noi entități: indivizi, orașe, companii, arii lingvistice, națiuni, state, continente, organizații suprastatale, care interacționează și modifică în funcție de situație obiectul și consistența actului comunicării. Nu mai putem vorbi, astfel, despre comunicare doar ca despre un act de interrelaționare între indivizi, ci putem vorbi despre comunicare punând în rolul partenerilor organizații. Comunicarea instituțională îmbracă, în acest sens, o formă ce caracterizează în mare, *schimbul social* amintit și *câmpul social* în înțelesul său larg, globalizator.

---

¹ Michael Devitt, Kim Sterelny, *Limba și realitate. O introducere în filosofia limbajului*, Iași: Polirom, colecția Collegiu, seria Filosofie, 2000, p.142;

² apud A.P. Samson, *Eseuri despre gândire*, București: Editura Cartea Românească, 1983, p.127;

¹ Lucien Sfez, „Două viziuni asupra comunicării”, în Pierre De Visscher, Adrian Neculau (coord.), *Dinamica grupurilor. Texte de bază*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Psihologie, p.151;

³ op.cit., p.152;

-
- ⁴ Steve Duck, *Relațiile interpersonale. A gândi, a simți, a interacționa*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Psihologie, 2000, p.25;
- ⁵ Daniela Rovența-Frumușani, *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*, București: Editura Tritonic, colecția Comunicare/Media, 2004, pp.40-41;
- ⁶ Denis McQuail, *Comunicarea*, Iași: Institutul European, seria Comunicare, 1999, p.105;
- ⁷ Daniela Rovența-Frumușani, op.cit., p.225;
- ⁸ J.B. Thompson, *Mass-media și modernitatea. O teorie socială a mass-media*, București: Editura Antet, -, p.30;
- ⁹ Melvin L. DeFleur, Sandra Ball-Rokeach, *Teorii ale comunicării de masă*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media, 1999, p.43;
- ¹⁰ Daniela Rovența-Frumușani, op.cit., pp.121-122;
- ¹¹ Denis McQuail, op.cit., p.132;
- ¹² termenul este definit de cercetătorii francezi D. Martin, J.-L. Metzger și Ph. Pierre, "The Sociology of Globalization. Theoretical and Methodological Reflections", în *International Sociology*, volume 21, no 4/july 2006, p.503, prin aria de acțiune a acestuia.

modele și teorii ale comunicării.
abordări rigide

5. Preliminarii epistemologice

5.1. „*Cotitura lingvistică*”. Originea „teoriilor comunicării”, în stadiul preparadigmatic al acestora, se regăsește în științe al căror obiect de studiu este distinct și separabil, pentru care întregul este sumativ, iar tipul predominant de cunoaștere este cel analitic. Aceste științe distincte, specifice modernismului și vizând un ideal de cunoaștere specific mecanicii clasice, au intrat în contact cu filosofia secolului XX și cu cea a primei jumătăți a secolului XXI, rigidizând-o și contaminând-o cu programe logiciste, obligând-o să îndeparteze „lestul” metafizic. În ariile disciplinare astfel delimitate se poate vorbi despre o paradigmă analitică, având drept repere orientarea spre experiență și acceptarea adevărului în cunoaștere ca fiind cel al cunoașterii științifice. Putem vorbi despre trăsături comune acestor științe, cum ar fi rigidizarea, punerea accentului pe concept, pe semnificație și pe valoarea de adevăr.

Față de precedenta paradigmă, idealistă, caracterizată prin cunoaștere sincretică, având obiect al cunoașterii indivizibil și inseparabil, întregul reprezentând unitate în identitate, bazele noilor orientări se pun odată cu ruperea relațiilor dintre speculația științifică, specifică paradigmei anterioare, idealiste¹, și simțul comun (*common sense*), respectiv prin aducerea înțelesului exagerărilor paradigmei din sferile intelectualiste, elitiste spre înțelesul maselor. Mai mult, filosofia continuă, prin intermediul lui Frege, Russell, Wittgenstein sau Carnap, procesul de raționalizare început de Bacon și Descartes. Este luat drept reper domeniul matematicii care „oferă filosofului imaginea unui paradis teoretic în care el se străduiește să-și aducă cercetarea”².

Studiul limbajului, care are loc în cadrul larg, nedelimitat al filosofiei, fără să se realizeze desprinderea și constituirea în arie disciplinară distinctă, se supunea aceleiași abordări generale, presupunând aducerea în acord a problematicii sale cu simțul comun, punerea în discuția maselor și formularea aspectelor teoretice în limbajul comun (*ordinary language*), prin apel la concepte general cunoscute. Mai mult, studiul limbajului a fost supus și acțiunii „briului lui Occam”, care presupunea eliminarea a tot ceea ce este nefolositor și lipsit de necesitate (îndepărtarea

„lestului” metafizic). Supunându-se acestui principiu, filosofiei și științelor li s-a permis doar cauzalitatea impusă, în care filosofia era structurată după regulile științelor, așadar inclusiv studiul limbajului supunându-se structurării rigide specifice, la începuturi, mecanicii clasice, iar apoi matematicii.

Cu timpul, filosofia devine instrument de cunoaștere analitică a lumii, obiectul său fiind limbajul, iar metoda – analiza logică a acestuia. Problemele filosofice sunt reduse la probleme de limbaj, iar analiza logică a limbajului este continuată de clarificarea și organizarea gândirii. În acest context, cunoașterea științifică devine model în ceea ce privește raportarea obiectivă la realitatea înconjurătoare, iar limbajul obiectiv din științele exacte devine model de obiectivizare a limbajului pentru a răspunde unei cerințe a cunoașterii: comunicarea ca transfer de informație, de cunoștințe.

Prin intermediul acestei paradigme, filosofia gravitează în jurul limbajului. Limbajului i se asigură rolul privilegiat în noua paradigmă:

Limbajul este acel mediu cristalizant în care cunoașterea poate fi adusă la forma canonică, deci ideală (...). Limbajul este, de asemenea, materia primă indispensabilă acțiunii suprametodei ce caracterizează această paradigmă și care constituie principala sa resursă teoretică.³

Fenomenul cultural care a presupus abandonul temelor clasice ale filosofiei și orientarea spre discurs și problematica aferentă acestuia a fost numit „cotitură lingvistică”⁴. Însă „cotitura lingvistică” nu poate fi privită separat față de paradigma analitică. În baza acestei paradigme analitice (sau de cunoaștere rațională), valorii cognitive a limbajului i s-a asociat consensul intersubiectiv; prin aceasta, s-a ridicat problema atingerii unui ideal de inteligibilitate. Acest ideal putea fi atins doar făcându-se apel la trăsături specifice cunoașterii raționale, adică precizie, claritate, univocitate etc., respectiv la un anumit grad de *rigoare formală*. Rigoarea formală cere, în egală măsură, viziune integrală și sistematicitate, un ideal de cunoaștere și posibilitatea reducerii structurilor la elemente bazale, la forme canonice de cunoaștere rațională. În această sistematizare a cunoașterii, în baza unei

structuri axiomatice, limbajul devine mediu al cunoașterii, permițând apelul la metode canonice, reduționiste, în intenția atingerii pragului ultim, format din elemente individuale.

5.2. Proiectul logicist al lui Gottlob Frege. Este și cazul proiectului logicist al lui Gottlob Frege, care plecând de la tipul de structurare matematică, a intenționat o clarificare a expresiei lingvistice, care să conducă la o *exactitate a demonstrației*, ca rezultat al *clarității și rigurozității limbajului* prin intermediul căruia se realizează demonstrația¹. Pentru realizarea acestui ideal de claritate și rigurozitate a limbajului, Frege introduce „scrierea conceptuală” (*Begriffsschrift*), propunând expresii logico-propoziționale („non”, „și”, „sau”, „dacă... atunci”, „dacă și numai dacă... atunci”), expresii de cuantificare („toți”, „nici unul”, „unii”), conectori simbolici, cuantori, punând bazele logicii simbolice și transferând obiectul de studiu al limbajului dinspre filozofie înspre logică, structurând filosofia după modelul matematic. Prin acest pas, Frege a intenționat să răspândească tipul de structurare și la celelalte științe, deja conturate, respectiv să înlocuiască abordarea propoziției după modelul subiect-predicat cu abordarea propoziției după modelul funcție-argument.

Frege pune bazele triunghiului semiotic, definind *sensul* și *referința* unui *semn* și stabilind relații de corespondență între acestea, cu mențiunea că unei singure referințe nu îi corespunde, în mod necesar, un singur semn, iar unei expresii (ca sumă de semne) nu i se poate asocia un singur sens: „*Fiecărei expresii ce aparține unei totalități de semne trebuie să-i corespundă neîndoielnic un sens definit; dar limbajele naturale nu satisfac adesea această condiție*”⁵. De asemenea, filosoful german distinge între referința indirectă (în cazul vorbirii indirecte) și referința directă, anticipând seria semiotică a lui Peirce. Nu stabilește relații de egalitate nici între sensul semnului și ideea asociată, pe care o consideră a fi o „*imagine internă*”. Mai mult, admite că același sens nu este întotdeauna asociat aceleiași idei pentru aceeași persoană, cu atât mai puțin pentru persoane diferite (în baza principiului *Si duo idem faciunt, non est idem*). Ulterior, aceste idei au fost rigidizate, cum a fost rigidizată și ideea privitoare la nivelurile de organizare a limbajului: cuvinte, expresii, fraze, respectiv cea privitoare la

imposibilitatea acceptării traducerii ca „staționare” pe nivelul cuvintelor.

Cu toate acestea, Frege se abate de la tradiția filosofică în ceea ce privește studiul limbajului. De pildă, în concepția fregeană numele propriu nu este privit drept un „designator rigid”, așa cum l-a considerat mai târziu Kripke⁶, ci este sinonim cu descriția care l-ar înlocui, ceea ce presupune și posibilitatea de a face apel la triunghiul semiotic prefigurată:

Un nume propriu (cuvânt, semn, combinație de semne, expresie) exprimă sensul său, înlocuiește sau își desemnează referința. Prin înțelesurile unui semn îi exprimăm sensurile și îi desemnăm referința.⁷

Pentru filosoful german limbajul a rămas un simplu instrument, auxiliar, obiectul cercetărilor sale fiind gândirea. Cu toate acestea, Frege a contribuit la clarificarea distincțiilor dintre sens și semnificație, la extinderea logicii sau-sau și în această arie de studiu, legând (și nu condiționând) sensul unei propoziții de valoarea sa de adevăr: „prin valoarea de adevăr a unei propoziții înțelegem circumstanța conform căreia aceasta este adevărată sau falsă”⁸, în sensul în care judecata, ca trecere de la gândire la valoare de adevăr, nu privește numai referința respectivei propoziții. Limbajul se structurează, se ordonează, se clasifică, se definește asemenea celorlalte obiecte de studiu ale științelor, prin apel la judecată, implicit la valoarea de adevăr. Totodată, limbajul oferă instrumentele prin care se realizează clarificarea și rigoarea necesară în stabilirea valorii de adevăr. Conceptele, expresiile, propozițiile pot exista legate de starea de fapt și pot fi doar adevărate sau false. Totul se referă la adevăruri obiective, iar limbajul, din obiect al cunoașterii idealistilor, este adus în cealaltă extremă, a rigorii de raportare la lumea obiectivă, respectiv la un adevăr sau un fals obiectiv. Dar rigidizarea avea să fie „desăvârșită” de continuatorii programului logicist. De pildă, Frege a admis că există și excepții de la regula conform căreia valoarea de adevăr a unei propoziții rămâne neschimbată și în cazul în care se face apel la aceeași referință prin intermediul altei propoziții, iar în virtutea acestui fapt a făcut apel la „limbajul logic

perfect” sau „scrierea conceptuală” (*Begriffsschrift*), pentru a putea stabili raporturile logice astfel încât valorile de adevăr să rămână aceleași și în cazul excepțiilor.

5.3. Atomismul logic al școlii analitice de la Cambridge.

Filosoful austriac Ludwig Wittgenstein și fostul său profesor, Bertrand Russell, duc mai departe demersul logicist al lui Frege, punând bazele atomismului logic. Astfel, realitatea poate fi descompusă în entități indivizibile, denumite fapte atomare, cărora le corespund propoziții atomare⁹. Cunoașterea se realizează fie prin experiență nemijlocită, „fără intermedierea vreunei inferențe sau cunoașteri de adevăruri”¹⁰, fie prin descriere. Cunoașterea prin descriere este indirectă, mijlocită de cunoașterea prin experiență, iar „principiul fundamental în analiza propozițiilor ce conțin descrieri este acesta: Orice propoziție pe care o putem înțelege trebuie să fie compusă în întregime din constituenți pe care îi cunoaștem nemijlocit”¹¹.

În concepția lui Russell, structura limbajului ascunde canoane și poate fi redusă la o *formă canonică*, în sensul dat de expresia utilizată în algebră. Analiza limbajului presupune reducerea acestuia la unități ultime, la entități atomare, care nu mai pot fi descompuse și care, cu ajutorul conectorilor lui Frege, pot forma propoziții complexe.

*Propozițiile atomare sunt formate din elemente a căror semnificație este cunoscută din experiență, deoarece desemnează obiecte, însușiri sau relații direct perceptibile cu ajutorul organelor de simț. Se susține că propozițiilor atomare le corespund, în realitate extralingvistică, fapte atomare, formate, la rândul lor, din obiecte individuale, proprietăți și relații ale lor. Un fapt atomic constă în posedarea de către un obiect a unei proprietăți, sau într-o relație dintre două sau mai multe obiecte. Între propoziții și fapte există o corespondență strictă; faptele sunt zugrăvite de către propoziții, iar relația dintre o propoziție și faptul exprimat este o relație de identitate formală, structurală sau logică.*¹²

Atomismul școlii de la Cambridge se reduce, așadar, la realizarea corespondenței dintre faptele atomare (*atomic facts*) și propozițiile atomare (*atomic propositions*). Propozițiile atomare, raportate la criteriul adevărat/fals, pot oferi, în viziunea lui Russell, valoarea de adevăr a propozițiilor complexe (*molecular*

propositions), iar prin aceasta cunoașterea poate fi raportată la adevăr, poate fi gândită în termeni obiectivi. Adevărul există independent de convingeri.

(...) deși adevărul și falsul sunt proprietăți ale convingerilor, ele sunt totuși într-un sens proprietăți extrinseci, deoarece condiția adevărului unei convingeri este ceva ce nu presupune convingeri sau (în general) o altă minte, ci numai obiectele convingerii. O minte care crede, crede ceva adevărat atunci când există un complex corespondent ce nu conține mintea, ci numai obiectele ei. Această corespondență asigură adevărul iar absența ei are drept consecință falsul. Prin aceasta explicăm deci simultan două fapte referitoare la convingeri: (a) ele depind de minți în ceea ce privește existența lor, (b) nu depind de minți în ceea ce privește adevărul lor.¹³

În intenția atomizării limbajului, Ludwig Wittgenstein își ordonează lucrarea antumă, *Tractatus logico-philosophicus*, în teze care decurg unele din altele și se constituie în model de organizare și atomizare a discursului filosofic¹⁴. Structurarea logică a propozițiilor este evidentă, iar demersul wittgensteinian subliniază posibilitatea analizării propozițiilor din punct de vedere logic, indiferent de faptul că acestea sunt exprimate prin limbaje diferite, într-un singur mod.

Prin acest demers, Wittgenstein consideră neesențiale problemele legate de limbă și de sens, reducând întreaga problematică a filosofiei la problematica limbajului, cele șapte propoziții principale putându-se reduce, în limbaj binar, la doar două propoziții: ceea ce se poate spune, se poate spune clar (rezultantă a propozițiilor 1-6), respectiv despre ceea ce nu se poate spune trebuie să se tacă (propoziția 7). Filosoful austriac reușește să inducă ideea posibilității construirii discursului plecând de la propoziții atomare, purtătoare de sens (adevărat sau fals), așadar a unor funcții de adevăr, capabile să pună în act, totodată, și o rigoare a minții.

La Wittgenstein, limbajul este o imagine a realității, o oglindă a lumii. Între limbaj și realitate se instituie raporturi bijective, dar nu la întâmplare, ci ținându-se cont de organizarea structurală a lumii. Vorbim, așadar, despre un *izomorfism structural*

între lume și limbaj. Astfel, odată apelat limbajul spre înțelegere, se face apel la realitate, care poate fi înțeleasă. Realitatea odată înțeleasă este presupusă și înțelegerea locului fiecărei entități în parte în cadrul structurii (clasei, grupului, seriei, mulțimii etc.) din care face parte. Propozițiile pot fi percepute prin apel la extensiunea lor (referința, denotatul), adică la clasa de obiecte care li se aplică, respectiv la intensiune (sens, înțeles), adică la proprietatea definitorie pentru respectiva clasă sau la condiția de apartenență la ea. Intensiunea este numele sub care ideea de esență revine în filozofie după „cotitura lingvistică”, iar abandonul studierii acesteia este similar renunțării la pretențiile intelectualiste, elitiste, în dauna simțului comun (*common sense*) în filosofia lui Moore. Intensiunea, sensul, esența, sunt percepute ca entități asociate expresiilor, care determină extensiunea.

Atât Wittgenstein cât și Russell nu au reușit să ajungă la nivelul entităților atomare. Propozițiile atomare au reprezentat o ficțiune, dar numai Wittgenstein a realizat, ulterior, că modelul idealizat de cunoaștere prin raportare la un nivel ultim de propoziții indivizibile, corespondente unor fapte atomare, este în dezacord cu cunoașterea subiectivă care ne caracterizează ca ființe umane.

5.4. Idealul axiomatic al Cercului de la Viena. Ideile tânărului filosof austriac au fost preluate și duse mai departe, în intenția impunerii rigorii în filozofie și în științe, prin intermediul reprezentanților Cercului de la Viena (Schlick, Waismann, Carnap). Fondat în baza studiilor lui Ernst Mach privitoare la monismul neutru, dar și în continuarea interpretărilor pe *Tractatus*, Cercul de la Viena a numărat în rândurile sale personalități ale epocii, printre care: Philip Franck, Richard von Mises, Hans Hahn, Otto Neurath, Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Herbert Feigl, Kurt Gödel, Victor Kraft, Felix Kaufmann, Bela von Juhos, Friedrich Waismann și Gustav Bergmann. Cercul s-a impus prin intenția unificării științelor, pe fundamentele matematicii și fizicii, respectiv a axiomatizării acestora, adică a găsirii sistemelor de propoziții dintr-un domeniu oarecare, propoziții care să ordoneze și să genereze cunoștințele în respectivul domeniu, pentru a putea oferi necesarul de rigoare și etalonare. Reprezentanții acestei mișcări s-au

caracterizat printr-un optimism exagerat în ceea ce privește „posibilitatea perfecționării și regularizării limbajului”, optimism identificat mai târziu cu un ideal de cunoaștere numit ideal axiomatic (de inteligibilitate sau hilbertian, după numele matematicianului german David Hilbert, care a intenționat axiomatizarea tuturor științelor, după modelul axiomatizării matematicii).¹⁵

Paradigma la care ne referim (n.a. paradigma cunoașterii raționale, paradigma analitică) gravitează în jurul unui ideal de inteligibilitate recunoscut atât de promotorii reconstrucției axiomatice a științei – de la Frege, Russell, Hilbert până la Einstein, - cât și de promotorii structuralismului (Saussure și urmașii). În esență acest ideal poate fi rezumat în ecuația:

cunoaștere rațională = inteligibilitate necondiționată.¹⁶

Intenția abordării riguroase transpare în primul rând din instrumentul ideologic, din manifestul *Wissenschaftliche Weltauffassung: der Wiener Kreis*, iar aceste idei au urmărit abordările ulterioare ale reprezentanților acestei mișcări, în special în ceea ce privește crearea interdependenței dintre sensul propozițiilor și condițiile de adevăr. Mai mult, aceștia au legat cunoașterea necesară de limbaj, subliniind că ea se realizează *a priori* prin intermediul limbajului, exprimându-se prin propoziții analitice, a căror valoare de adevăr este determinată de expresiile sau simbolurile incluse (entitățile atomare), ca o extensie a demersului wittgensteinian din propozițiile 1-6. Cât privește cealaltă componentă din sistemul binar, cunoașterea nonnecesară, aceasta se realizează *a posteriori*, în mod empiric, depinzând de experiență, fiind exprimată prin propoziții cu sens, dar care nu sunt analitice.

Prin intermediul acestei abordări, filosofia a încetat să conțină în corpusul său studiul limbajului, ea însăși devenind în întregime analiza logică a discursului științific:

Filosofia a fost concepută, pe de o parte, ca analiză logică a limbajului științific, iar construcția sistemelor lingvistice ca instrument al acestei analize. Pe de altă parte, alegerea definițiilor sau a limbajelor artificiale

(construite) a fost importantă din motive practice (eficiență, simplitate, comoditate). Câtă vreme astfel de reflecții au fost considerate relevante sub raport filosofic, determinarea explicită a devenit din ce în ce mai problematică.¹⁷

Prin apropierea filosofiei de limbaj, prin apelul la unica metodă, analiza logică a acestuia, constructul pozitivistilor grupați în Cercul de la Viena a pierdut din funcționalitate. Odată ce reprezentanții acestei mișcări au luat pe cont propriu adâncirea studiului în domeniul cunoașterii, a fost din ce în ce mai dificil să se mențină delimitarea metafizicii de știință, respectiv să se determine relația dintre propozițiile complexe și cele direct verificabile. Este și cazul celei mai reprezentative personalități a Cercului de la Viena, Rudolf Carnap, care s-a văzut nevoit să își reconsidere poziția. Astfel, Carnap a propus constituirea unui sistem neutru față de realismul pozitivist, respectiv față de precedenta paradigmă, idealistă.

Filosoful german nu abandonează ipoteza verificării și validării în cunoaștere, dar depășirea unei închistări în rigiditatea axiomatică se realizează prin operarea distincției între limbajul obiect, a cărui structură a regulilor trebuie construită, și limbajul sintactic sau metalimbajul, prin care se exprimă structura regulilor. Prin aceasta, limbajul devine autoreferențial, sintaxa acestuia putând fi exprimată prin același limbaj, fără a se ajunge la paradoxuri și nonsensuri. Dar această delimitare între limbajul obiect (sau analitic) și limbajul sintactic a condus, de fapt, la scoaterea acestuia din urmă în afara problematicii filosofiei, căreia îi rămâne doar limbajul analitic.

În ceea ce privește cunoașterea, Carnap propune rigidizarea/regularizarea la nivel intensional a limbajului analitic, cerință pe care o vede imperioasă cel puțin în privința limbajului științific: „(...) sunt cerute reguli pentru intensiune, deoarece, în caz contrar, impreciziunea intensională ar persista, ceea ce ar împiedica înțelegerea reciprocă limpede precum și comunicarea efectivă”¹⁸. În contextul în care filosofi precum Quine și White consideră că sensul cuvintelor depinde de factorul subiectiv, că acestea nu sunt

„perfect inteligibile”, Carnap rămâne cantonat în problema obiectivizării.

Teza intensionalistă în pragmatică, pe care o apăr, afirmă că atribuirea unei intensiuni constituie o ipoteză empirică și care, deci, ca orice alte ipoteze lingvistice, poate fi verificată prin observații asupra comportamentului lingvistic. Pe de altă parte, teza extensionalistă afirmă că atribuirea unei intensiuni, pe baza extensiunii determinate anterior, nu este o chestiune de fapt, ci una de alegere. Teza afirmă că lingvistul este liber să aleagă oricare dintre proprietățile care corespund extensiunii date; el se poate călăuzi în alegerea sa după considerente de simplitate, dar problema adevărului sau erorii nu se pune.¹⁹

Apelând la teza intensionalistă, Carnap lămurește termenul tehnic *intensiune* pe care îl folosește în dauna celui de *semnificație*, pentru că se referă doar la componenta cognitivă, nu și la cea designativă a semnificației, pe care nu o neagă, dar căreia nu îi acordă același rol precum Wittgenstein după convertirea la noua paradigmă, Quine sau White. Componenta cognitivă studiată de filosoful german, rigidizată la extrem, a stat la baza dezvoltării relației de comunicare om-mașină sau mașină-mașină din modelele procesuale ale comunicării, atâta vreme cât „*intensiunea unui predicat poate fi determinată pentru robot la fel ca și pentru vorbitorul uman, ba chiar într-un mod și mai complet încă, dacă structura internă a robotului este îndeajuns de cunoscută pentru a prezice*”²⁰. Rigidizarea limbajului (și artificializarea acestuia) se datorează concepției lui Carnap conform căreia intensiunea determină extensiunea, respectiv, din punct de vedere sistematic, descrierea unui limbaj trebuie să înceapă cu teoria intensiunii, teoria extensiunii constituindu-se pe baza acesteia.

Limitarea rolului filosofiei la analiza logică a limbajului constituie o închidere atât în ceea ce privește filosofia, cât și în ceea ce privește ulterioara constituire a studiului limbajului într-o disciplină de sine stătătoare. Putem nota, astfel, o depășire a rigidității prin identificarea limbajului observațional ca entitate care nu se supune idealului pozitivist în ceea ce privește cunoașterea, dar, totodată, o limitare în cadrul rigid al cunoașterii

axiomatice, prin eliminarea acestuia din câmpul de studiu al filosofiei.

---

¹ „Cuvântul „idealism” este folosit de filosofi diferiți în sensuri oarecum diferite. Vom înțelege prin ele doctrina potrivit căreia orice există, sau în orice caz orice despre care se știe că există, trebuie să fie într-un anumit sens mental”, conform Bertrand Russell, *Problemele filosofiei*, București: Editura All, 1995, p.23;

² Adrian-Paul Iliescu, *Filosofia limbajului și limbajul filosofiei*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p.96;

³ op.cit., p.36;

⁴ op.cit., p.31;

¹ Jorgen Husted, „Gottlob Frege. Logicianul discret”, în Anton Hügli, Poul Lübke (coord.), *Filosofia în secolul XX*, vol.2, București: All Educațional, 2003, pp.59-69;

⁵ Gottlob Frege, „On Sense and Reference”, traducere pe Wikipedia a lucrării din 1892, *Über Sinn und Bedeutung*, http://en.wikisource.org/wiki/On_Sense_and_Reference;

⁶ un „designator rigid” „desemnează același lucru în toate lumile posibile”, conform Saul Kripke, *Numire și necesitate*, București: All Educațional, colecția SubstanțiAll, 2001, p.47;

⁷ Gottlob Frege, op.cit.;

⁸ idem;

⁹ „Totalitatea faptelor atomare existente este lumea”, „Existența și non-existența faptelor atomare este realitatea”, cf. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, <http://www.kfs.org/~jonathan/witt/tlph.html>, propozițiile 2.04, 2.06;

¹⁰ Bertrand Russell, op.cit., p.28;

¹¹ op.cit., p.36;

¹² Vasile Macoviciuc, *Inițiere în filosofia contemporană*, ediția a II-a, București: Editura Economică, 2000, p.318;

¹³ Bertrand Russell, op.cit., p.84;

¹⁴ Cele șapte propoziții de bază sunt înlănțuite cauzal, fiecare la rândul ei subsumând alte propoziții înlănțuite logic, astfel încât *Tractatus*-ul devine o entitate logică atomizată, organizată în jurul celor șapte propoziții principale: „

1. Lumea este tot ce se întâmplă, ...
2. Ceea ce se întâmplă, adică faptul, este existența stărilor de lucru atomare, ...
3. Imaginea logică a faptelor este gândul, ...

-
4. Gândul este o propoziție cu sens, ...
  5. Propoziția este o funcție de adevăr a propozițiilor elementare, ...
  6. Forma generală a funcției de adevăr este $p, \xi, N(\xi)$. Aceasta este forma generală a propoziției,...

Despre ceea ce nu se poate vorbi trebuie să se tacă", apud Ludwig Wittgenstein, op.cit, propozițiile 1-7;

¹⁵ Dumitru Borțun, *Bazele epistemologice ale comunicării*. București: Universitatea din București, Editura Ars docendi, 2002, p.89; idealul hilbertian a fost formulat astfel: „*a cunoaște = a reconstrui rațional, adică a da o hartă riguroasă a teritoriului studiat, a da un model teoretic exact*”;

¹⁶ Adrian-Paul Iliescu, op.cit., pp.31-32;

¹⁷ Jan Riis Flor, „Ernst Mach. Părintele Cercului de la Viena”, în Anton Hügli, Poul Lübke (coord.), *Filosofia în secolul XX*, vol.2, București: All Educațional, 2003, p.151;

¹⁸ Rudolf Carnap, *Semnificație și necesitate. Un studiu de semantică și logică modală*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1972, p.308;

¹⁹ op.cit., p.303; Carnap definește astfel termenii care stau la baza celor două teorii: „*Extensiunea propoziției este valoarea ei logică*”, op.cit., p.70, respectiv „*Intensiunea propoziției este judecata exprimată de ea*”, op.cit, p.71;

²⁰ op.cit., p.313.

6. Modele procesuale. Scheme

6.1. Modelul liniar. Modelul Shannon-Weaver este cea mai cunoscută și cea mai reprezentativă schemă de comunicare, funcționând după principiul mecanicist al unei linearități emițător-receptor în care mesajul, fără conținut semnificativ, transportă informație măsurabilă. Informația rămâne invariantă pe parcursul procesului comunicațional, fiind tradusă în serii binare de unități de informație, numite de Shannon *bit*, de la *binary digit*, care „descriu” evenimentele exterioare în valori de 0 și 1. Dimensiunea calitativă a informației este în mod intenționat abandonată, Claude Shannon făcând o simplă remarcă privitoare la acest aspect:

În mod frecvent, mesajul are un înțeles. (...) Aceste aspecte semantice ale comunicației sunt irelevante în raport cu problema inginerească. Aspectul semnificativ este că mesajul real este unul selectat dintr-un set de posibile mesaje.¹

În mod firesc, un mesaj lipsit de semnificație pentru subiectul receptor nu are statut de informație, de aceea problema conținutului semantic nu este eliminată, ci doar suspendată.

Explicația unei asemenea abordări este simplă. Matematicianul și inginerul Claude Elwood Shannon a intenționat, să structureze un sistem de *comunicații*. Sub influența studiilor realizate de Nyquist și Hartley în domeniul teoriei comunicației, al noilor, pe atunci (în 1948), metode de modulare a semnalelor și sub amprenta includerii în cercetare a unor noi factori, cum ar fi efectul zgomotului în canalul de comunicație, Shannon publică în *The Bell System Technical Journal* articolul *The Mathematical Theory of Communication*, preluat un an mai târziu sub titlul *A Mathematical Theory of Communication* într-o lucrare purtând semnătura sa și a matematicianului Warren Weaver².

Schema cunoscută până azi drept modelul Shannon-Weaver purta denumirea de *diagramă schematică a unui sistem general de comunicații* și făcea trimitere strict la aspecte de natură tehnologică.

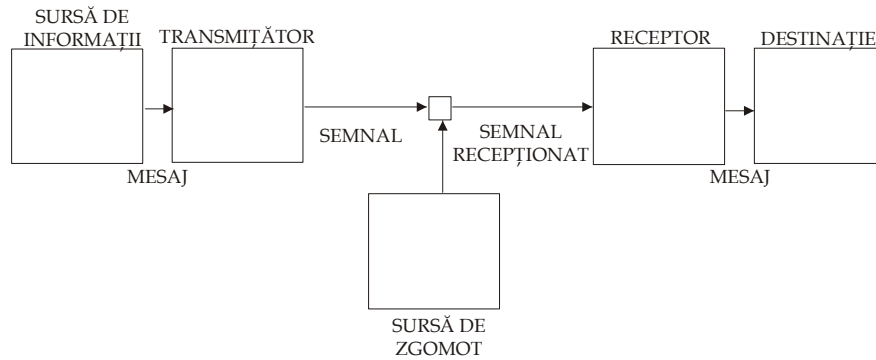

Fig.1 Diagrama schematică a unui sistem general de comunicații, devenită modelul Shannon-Weaver

Funcționalitatea procesului constă în urmarea câtorva pași necesari: alegerea mesajului de către sursă, transformarea acestuia în seturi de semnale de către transmițător, trimiterea mesajului prin intermediul canalului la receptor, decodificarea mesajului din semnalele recepționate și transmiterea conținutului acestuia la destinație. Shannon a definit elementele diagramei schematice și a stabilit rolurile acestor elemente astfel:

- sursa de informații, având rolul de a produce un mesaj sau un pachet de mesaje de comunicat terminalului receptor, în care mesajul poate fi o secvență de litere, o funcție de timp sau de alte variabile, respectiv combinații între acestea;
- transmițătorul, care transformă mesajul în asemenea manieră încât să devină semnal adecvat pentru transmiterea prin canal;
- canalul, care reprezintă calea de transmitere a mesajului de la transmițător la receptor, și care poate fi o pereche de fire, un cablu coaxial, o bandă de frecvență radio, o radiație luminoasă etc.;
- receptorul, având rolul de a executa operația inversă față de transmițător, reconstituind mesajul din semnal;
- destinația, reprezentând entitatea căreia îi este destinată mesajul.

În manieră mecanicistă, McQuail și Windahl au încercat să „rescrie” modelul Shannon-Weaver în cazul conversației umane, astfel:

De exemplu, în timpul unei conversații, creierul reprezintă sursa de informații; vocea (sistemul coardelor vocale) joacă rolul de emițător, producând sunete (vocale, consoane care parcurg traseul de la coardele vocale ale unei persoane la urechea alteia), transmise printr-un canal (aerul). Urechea (receptorul) decodifică sunetele/undele sonore (consoane sau vocale), transformându-le în impulsuri nervoase care ajung la creier (destinatar).³

Cu siguranță, Shannon nu a intenționat o asemenea abordare a comunicării umane. Mai mult, notează Lucien Sfez citându-l pe Thayer, „se uită adesea că Claude Shannon și Norbert Wiener au dezmințit altădată în mod special ideea că teoria lor ar fi adecvată procesului de comunicare umană. Se uită că Shannon se gândea în principal la transmiterea și obținerea semnalelor electronice”⁴. Dar, așa cum s-a afirmat anterior, problema semnificației a fost suspendată, în timp ce problema valorii artistice, emoționale, culturale a mesajului nu a fost atinsă, pentru că inginerul american considera că informația nu afectează comportamentul.

Aducerea dinspre teritoriul comunicațiilor înspre cel al comunicării (în engleză ambii termeni au același semnificat, *communication*) a discuțiilor legate de diagrama Shannon a fost realizată de Weaver care, în capitolul 1 al lucrării *A Mathematical Theory of Communication* determină nivelurile la care se realizează comunicarea:

- Nivelul A: Cât de exact pot fi transmise simbolurile de comunicat? (Problema tehnică)
- Nivelul B: Cât de precis simbolurile transmise comunică înțelesul dorit? (Problema semantică)
- Nivelul C: Cât de eficient înțelesul recepționat influențează comportamentul în direcția dorită? (Problema eficienței)⁵

Mai mult, Weaver a delimitat între informație și semnificație, statuând că nivelul A este cel care dă măsura realizării

comunicării la nivelurile B și C. În ciuda punerii în discuție a problemei semantice, Weaver a operat o separare artificială a nivelurilor la care se produce comunicarea.

În ciuda criticilor aduse de Sfez, Jacques sau Baudrillard, care îl consideră un obstacol epistemologic în dezvoltarea teoriei comunicării, modelul Shannon-Weaver continuă să rămână element de referință în dezvoltarea teoriei comunicării. Mai mult, acest model a suferit numeroase modificări/dezvoltări ulterioare.

Modelul matematic-cibernetice al comunicării a devenit în timp „schema canonică” a comunicării sau modelul fondator al științelor informației și comunicării. El s-a transformat în punct de referință pentru toate discuțiile sau explicațiile teoretice ale comunicării⁶.

Una dintre aceste dezvoltări în intenția transmiterii lineare a mesajului este cea a lui David K. Berlo (modelul S-M-C-R: sursă, mesaj, canal, receptor), care transferă accentul pe mesaj și pe palierul semantic al comunicării, dar rămâne cantonat în procesualitate. Transferul pe palierul semantic nu este complet, deoarece comprehensiunea, în accepția lui Berlo, depinde de acuratețea cu care sunt transmise semnalele, prin alegerea simbolurilor corecte și nu prin alegerea sensului adecvat.

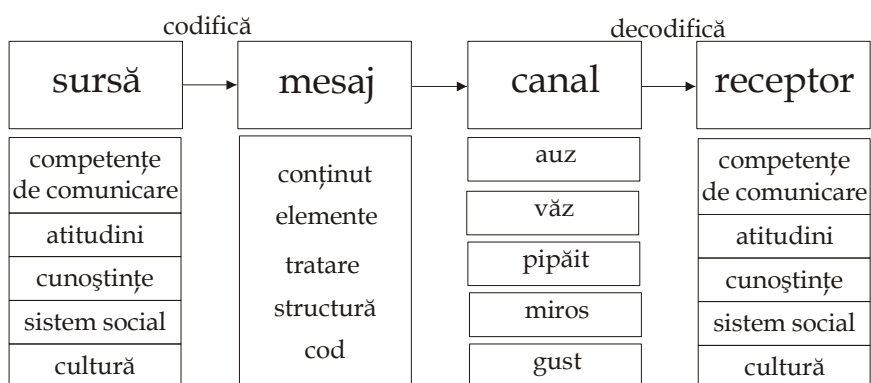

Fig.2 Modelul Berlo adaptat⁷

David Berlo preia practic modelul mecanicist al lui Shannon și îl adaptează comunicării umane, argumentând că modelele de tip S-R (sursă-receptor) sau cele de tip S-O-R (sursă-obiect-receptor) sunt inadecvate acesteia. El admite că producerea de mesaje nu se realizează în afara unui construct propriu, al unei *Weltanschauung* proprii, ci în limitele unei analize în interiorul unei realități personale, organizată și construită dinainte. Fiecare participant la actul comunicării își organizează singur propria lume, iar în interiorul acesteia iau naștere sensurile personale ale mesajelor. Nu întâmplător, atât în ceea ce privește sursa cât și receptorul, în afara unor competențe, abilități, aptitudini strict personale, în background se găsesc și sistemele social și cultural de apartenență ale actorilor comunicării. Scopul comportamentului comunicațional rămâne producerea răspunsului, dar pentru prima dată comunicarea este privită ca acord și ca schimb productiv.

6.2. Feedback-ul. Matematicianul Norbert Wiener nu a prelucrat diagrama lui Shannon, dar a contribuit substanțial la modificarea ulterioară a acesteia, prin conturarea unei noi arii de referință în câmpul științelor: cibernetica. În introducerea scrisă în 1947 la lucrarea publicată în 1948, *Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine*, Wiener și-a expus explicit intenția de a unifica câmpurile teoriei comunicării și a controlului, aplicabilă mașinilor și animalelor⁸. În acest scop, el a propus pentru desemnarea ariei de studiu termenul cibernetică, derivând din gr. *Κυβερνήτης*, care înseamnă cârmaci, timonier, conducător. Evident, punerea sub aceeași lumină a problematicii comunicării și controlului privitor la oameni și mașini s-a datorat percepției sale pur mecaniciste despre funcționarea sistemului nervos uman. Wiener considera că principalele caracteristici ale mașinilor de calcul sunt similare și în ceea ce privește creierul și sistemul nervos central. Și asta pentru că excitația nervoasă, indiferent de intensitatea sa, poate conduce doar la două rezultate: fie se va termina printr-un proces catalizator, apărând un impuls care va străbate nervul de la un capăt la celălalt, fie nu va mai ajunge la capătul ei. „Așadar, există o anumită analogie între o fibră nervoasă și un circuit electric bistabil, adică un circuit electric având două stări de echilibru, și numai două”⁹. Iar insistența în a susține că

problemele de comunicare și control au același suport, indiferent de aria de aplicabilitate, l-au determinat să împingă studiul și spre științele sociale. Dar, menționează Wiener, pentru a putea aplica ideile din cibernetică în „câmpul amorf” al științelor sociale și în economie, acestea trebuie mai întâi testate în inginerie și în biologie¹⁰. Mai mult, matematicianul american limitează comunicarea la relațiile om-mașină, mașină-om, mașină-mașină.

Studiind sistemele cu autoreglare, Wiener a făcut o importantă descoperire: existența unei bucle de reacție, numită *feedback loop*. Nici diagrama lui Shannon nu era complet lipsită de reglare, dar aceasta se realiza din exterior, prin intermediul unui observator, care trimitea un semnal de corecție (un *feedforward*) între receptor și destinație. Dar în cazul lui Wiener, autoreglarea prin intermediul buclei de reacție se realizează prin modificarea mărimilor de intrare (*inputs*) în baza mărimilor de ieșire (*outputs*) cu scopul eliminării semnalului de eroare și a adaptării sistemului la modificările contextului. Autoreglarea a permis transformarea schemei cibernetice simple percepție - acțiune într-un sistem mai complex, presupunând intrări, ieșiri și o cale de reacție. În afara reglării permanente, *feedback*-ul a subliniat caracterul complex al comunicării și a creat premisele viitoarelor studii ale acestuia ca „fenomen cumulativ”.

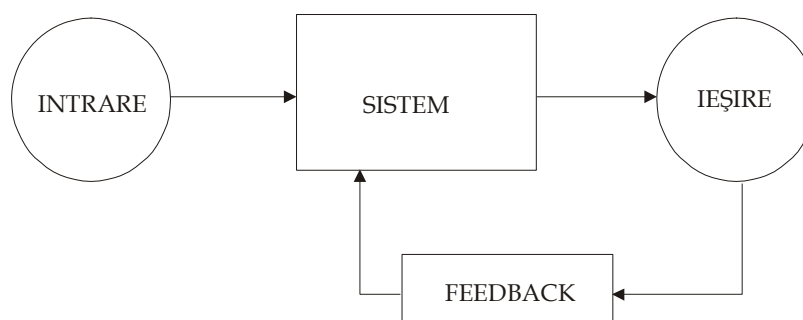

Fig.2 Tip de control cu buclă închisă

Acest construct derivat din studiile lui Norbert Wiener, având drept scop înlăturarea erorilor generate de entropie sau redundanță a fost adoptat și în câmpul comunicării umane, unde:

Conexiunea inversă are în mod tipic un efect de modificare și ghidare a activităților de codificare și transmitere ale „codificatorului” și poate lua forme diferite, în funcție de tipul de eveniment comunicațional. Ea poate fi, de exemplu, „cealaltă jumătate” a unei conversații, rezultatele examenelor în cadrul unui sistem educațional, studiile statistice de audiență ale unei companii de televiziune, recenziile unei cărți, expresia facială a interlocutorului, ș.a.m.d.¹¹

Obținerea unui flux circular, în comparație cu vechea schemă de comunicare unidirecțională, nu a presupus și o abordare diferențiată. Wiener a păstrat elementele precedentei diagrame funcționale în relațiile de comunicare om-mașină sau om-om prin intermediul mașinii, definind „mesajul” în aceași termeni ca Shannon:

Pentru noi, o mașină este un dispozitiv de conversie a mesajelor de intrare în mesaje de ieșire. Un mesaj, din acest punct de vedere, este o secvență de cantități care reprezintă semnalele mesajului. Asemenea cantități pot fi curenți electrici sau diferențe de potențial, dar nu se limitează la acestea și pot într-adevăr fi de natură diferită. Mai mult, semnalele componente pot fi distribuite continuu sau discret în timp. O mașină transformă un număr de astfel de mesaje de intrare într-un număr de mesaje de ieșire, fiecare mesaj de ieșire depinzând în fiecare moment de mesajele de intrare de până la acel moment.¹²

Utilizarea *feedback*-ului în modelele de comunicare s-a realizat mai târziu, prin studiile lui Osgood, Schramm, DeFleur sau Dance, dar contribuția lui Wiener este fundamentală în depășirea perspectivei unidirecționale a comunicării în ceea ce privește modelele mecaniciste.

6.3. Modelul circular. Wilbur Schramm este primul care conturează teoria comunicării drept arie de cercetare de sine stătătoare și care face distincția dintre comunicarea cu/între mașini, structurată de diagrama lui Shannon, și comunicarea umană. Dacă în primul caz există niște limite proiectate de

funcționare și, implicit, de transmitere a informațiilor, esența relației respective fiind „acordarea” mașinii la om și a omului la mașină, adică punerea accentului pe canal pentru realizarea transferului nedistorsionat al cantității de informație, în comunicarea umană este scos în evidență mesajul, adică interpretarea. „Informația” transmisă în comunicarea umană nu se mai rezumă la seturi de semnale electrice sau de altă natură, ci la știri, conținut educațional, la orice conținut informațional ce reduce incertitudinea, la alternativele unei situații, fără a omite însă emoțiile, faptele, opiniile, îndrumările, persuasiunea. Iar această „informație” nu se transmite doar prin intermediul limbajului verbal, ci și prin „limbajul tăcut”¹³.

Schramm interpretează diagrama Shannon, limitându-se, inițial, la a crea o relație emițător - receptor, reprezentată în zigzag:

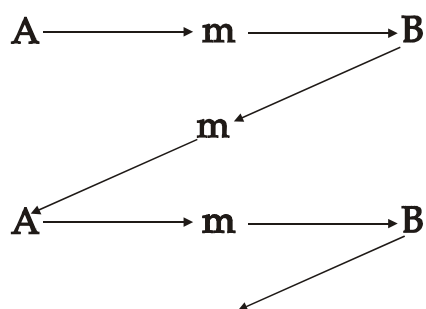

Fig.3 Modelarea transferului de date în zigzag

Dezvoltarea structurii în zigzag în sensul închiderii buclei, dar și în ceea ce privește mutarea accentului de pe nivelul tehnologic pe nivelul semantic este completată de contribuția lui Schramm în definirea ariei comune a cadrelor de referință ale emițătorului și receptorului.

Problema egalizării părților implicate în procesul de comunicare face obiectul studiilor lui Osgood, care, spre deosebire de Schramm, considera că modelul matematic al comunicării nu poate fi aplicat decât în cazul problemelor ingineresti, nu și în cazul comunicării umane. Psihologul Charles E. Osgood a pus accent pe relațiile dintre indivizii care comunică, studiind organizarea acestora și tendința spre echilibru. De altfel, el este autorul teoriei

congruenței, caz particular al teoriei echilibrului a lui Fritz Heider (stările de dezechilibru produc tensiuni și generează forțe care tind să echilibreze raportul), prin intermediul căreia aserțuează că schimbările se produc în sensul atingerii unui grad mai ridicat de congruență. Privind din această perspectivă, cei doi actori ai comunicării pot fi puși pe picior de egalitate. Ei codifică, interpretează și decodifică în egală măsură în comunicarea raportată la un obiect, privitor la care cei doi au deja o atitudine, iar relația lor tinde să se echilibreze continuu în ciuda divergențelor de atitudine sau de judecată.

Osgood a arătat că același individ poate îndeplini funcția de emițător și destinatar și ia în considerare înțelesul „simbolurilor din mesaj (am văzut că modelul lui Shannon și Weaver exclude înțelesul din definiția informației)” (...) În concepția lui Osgood, fiecare persoană dintr-o comunitate este văzută ca un sistem de comunicare complet, corespunzând modelului lui Shannon și Weaver. Osgood a rearanjat modelul lui Shannon în ceea ce a numit „unitate de comunicații” pentru transmiterea și primirea de mesaje.¹⁴

Odată stabilit faptul că emițătorul și destinatarul este aceeași persoană, studiul comunicării din perspectiva lui Osgood oferă posibilitatea redefinirii mesajului, ca parte din *output*-ul total (reacții), dar și ca parte din *input*-ul total (stimuli). Mai mult, în timpul comunicării interumane mesajul se poate produce simultan ce mesajul celuilalt actor, comportamentul non-verbal putând fi interpretat ca mesaj.

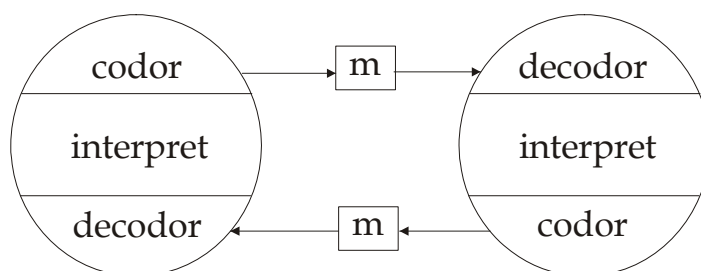

Fig.5 Modelul circular al fluxului comunicării¹⁵

Cu toate acestea, modelul circular este limitativ, deoarece nu se ține cont de specificul contextului, de valorile grupului, de cultură. De asemenea, modelul nu poate fi utilizat în studiul comunicării multiple, complexe, a comunicării de grup și de masă.

Schramm a preluat modelul circular al lui Osgood, fără a-l îmbunătăți. El a continuat studiile în ideea diferențierii între elementele comunicării: emițător (*communicator*), mesaj și receptor, dezvoltând modelul în zigzag al lui Johnson și definind *cadrele de referință* (*frames of reference*) ale actorilor comunicării, respectiv *câmpul experienței* (*field of experience*). Schramm are o contribuție esențială în ceea ce privește îmbunătățirea transferului în zigzag de informație, care constă în poziționarea mesajelor în zona comună a cadrelor de referință ale actorilor comunicării, în mediul situațional și relațional dat¹⁶. În mod indirect, acestuia i se atribuie și modelul Osgood pentru faptul că l-a prezentat în propriile lucrări, fără însă a contribui la dezvoltarea lui.

6.4. Modelul elicoidal. Comunicarea nu este, după cum am văzut, un simplu proces de transfer de informație între două ființe umane care au roluri și poziții clar stabilite: emițător și receptor, ci fluxuri informaționale re-orientate/dirijate continuu. Din această perspectivă, modelul circular al lui Osgood necesită îmbunătățiri în sensul sublinierii asimetriei relațiilor create. „*Abordarea circulară sugerează că fluxul comunicării se întoarce, descriind un cerc perfect, exact în punctul de unde a plecat. Analogia cu un cerc este în mod evident eronată...*”¹⁷

Pentru a se situa dincolo de simetria modelelor circulare și a elimina „pasul pe loc” realizat prin continua re-orientare a aceleiași flux comunicațional, F.E.X. Dance propune drept model o structură elicoidală. Avantajul prezentei reprezentări constă în „avansarea” în procesul de comunicare, în sensul influențării structurii și conținutului comunicării viitoare. Dance face diferență clară între comunicarea umană și transferul de informație, respectiv între comunicarea umană și comunicarea animală. El pune la baza comunicării umane vorbirea, a cărei funcție este raționalizarea/mentalizarea¹⁸, ceea ce conduce la crearea unui cadru mereu nou și la o dezvoltare a comunicării în context mereu schimbat.

Comunicarea își păstrează continuitatea, dar devine sumativă, cumulativă și, mai mult, caracteristica ei devine irepetabilitatea.

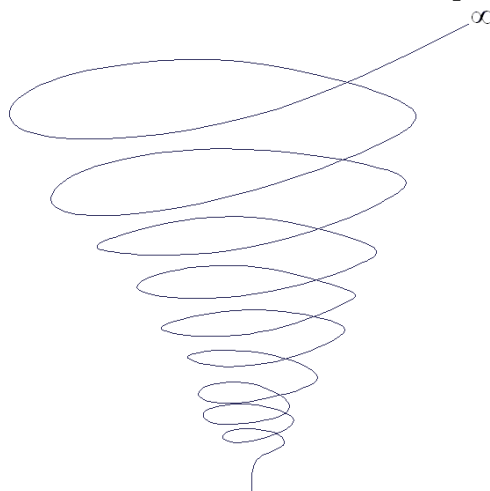

Fig.7 Modelul elicoidal al lui Dance

Dacă la Schramm, de pildă, comunicarea se realizează în zigzag, prin schimb reciproc de mesaje, asemenea schimbului de mingi într-un joc de ping-pong, în care actorii comunicării (jucătorii) retrimite mesajul într-o zonă restrânsă, clar delimitată, într-un *cadru de referință* (terenul de joc), fără ca procesul să conducă la o dezvoltare a jocului pe parcursul desfășurării lui, la F.E.X. Dance schimbarea contextului conduce la o dinamică a actului de comunicare și a actorilor comunicării, ceea ce implică și o schimbare a *cadrelor de referință* prin extinderea lui atât prin împărțirea unui sistem mai larg de valori, cât și prin deschiderea orizontului spre nou. Altfel spus, experiența comunicativă se raportează la învățare, la învățarea continuă mai exact; comunicarea se poate defini, în acest context, ca învățare, dezvoltare, descoperire.

Fiecare fază a comunicării presupune filtrarea prin prisma prezentului a anteriorității. Prin aceasta, modelul elicoidal este caracterizat de continuitate, fără posibilitatea determinării unui început, fără posibilitatea închiderii. Cu toate acestea, modelul elicoidal nu este un model propriu-zis, aplicabil unei anumite

situații de comunicare. El pune în joc prea puține variabile, nu poate susține ipoteze verificabile și nu reprezintă o modalitate de reprezentare schematică reprezentativă unui tip de comunicare. Structura elicoidală implică un fals de continuitate, atâta vreme cât situațiile concrete de comunicare presupun rupturi, discontinuități, intermitențe, starturi false. Din aceste considerente, prin intermediul modelului lui Dance nici nu pot fi explicate sincopetele în actul comunicării generate de inerție, absurd, abstract, nonsens sau patologic.

---

¹ Claude E. Shannon, Warren Weaver. *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: University of Illinois Press, 1963, p.33;

² op.cit., pp.31-36;

³ Denis McQuail, Sven Windahl. *Modele ale comunicării pentru studiul comunicării de masă*. București: comunicare.ro, Editura SNSPA – Facultatea de Comunicare și Relații publice, 2001, p.22;

⁴ Lucien Sfez. *Comunicarea*. Iași: Institutul European, colecția ABC, 2002, pp.51-52;

⁵ Claude Shannon, Warren Weaver, op.cit., p.4;

⁶ Ilie Pârvu, *Filosofia comunicării*. București: Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy” – SNSPA, p.40;

⁷ adaptare după David K. Berlo, *The Process of Communication: An Introduction to the Theory and Practice*. New York: Holt, Rinehart& Winston, 1960, p.72;

⁸ Norbert Wiener, *Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and Machine*. Cambridge, MA: MIT Press, 1948, în <http://humanities.uchicago.edu/faculty/goldsmith/CogSciCourse/NorbertWiener.htm>;

⁹ Norbert Wiener, *Sunt matematician*. București: Editura Politică, 1972, p.253;

¹⁰ Norbert Wiener, *God and Golem, Inc. A Comment on Certain Points where Cybernetics Impinges on Religion*, Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, 1966, p.93;

¹¹ Denis McQuail, *Comunicarea*. Iași: Institutul European, colecția Universitaria, seria Comunicare, pp.36-37; „Cu toții am găsit că termenul de *feedback*, care provenea din electronică și a fost însușit de către specialiștii în servomecanisme, este o modalitate adecvată pentru descrierea fenomenelor în organismul viu, tot așa de bine ca în mașină”, notează Norbert Wiener, *Sunt matematician*, p.256;

---

¹² Norbert Wiener, *God and Golem, Inc. A Comment on Certain Points where Cybernetics Impinges on Religion*, p.32;

¹³ Wilbur Schramm, „The Nature of Communication Between Humans”, în Wilbur Schramm, Donald F. Roberts (editori), *The Process and Effects of Mass Communication*, ed. revăzută, Urbana, IL: University of Illinois Press, p. 13;

¹⁴ Werner J. Severin, James W. Tankard, Jr., *Perspective asupra teoriilor comunicării de masă: Originile, metodele și utilizarea lor în mass-media*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria media, 2004, p.62;

¹⁵ apud Wilbur Scramm, op.cit., p.25;

¹⁶ op.cit., pp. 32-34;

¹⁷ Frank E.X. Dance, *A helical model of communication*, apud Denis McQuail, Sven Windahl, op.cit, p.27;

¹⁸ Frank E.X. Dance, *Hearing voices*, în Donna R. Vocate, *Different Voices, Different Minds*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, LEA's communication series, 1994, p.198.

7. Modele procesuale. Formule

7.1. Modelul funcționalist. Harold D. Lasswell, cercetător american în domeniul științelor politice, a deschis un articol din 1948, *The structure and function of communication in society*, cu ceea ce avea să devină mai târziu unul dintre cele mai cunoscute modele de comunicare:

Acțiunea de comunicare poate fi descrisă dacă vom încerca să răspundem la următoarele întrebări:

Cine spune?

Ce spune?

Prin ce canal?

Cui?

*Cu ce efect?*¹

Modelul Laswell presupune o modificare observabilă și măsurabilă la receptor, determinată de elementele identificabile din procesul comunicării, elemente care, dacă se schimbă, conduc la schimbarea efectului. Această condiționare a efectului comunicării de oricare dintre elementele constituente a condus la o recepționare a formulei ca „urmă mnezică” a unei diagrame, în care fiecărei întrebări îi corespunde câte o parte constituantă a procesului. Mai mult, propunerea lui Lasswell de a supune formula 5W² unui studiu pluridisciplinar, vizând analize ale reglării, conținutului, mediilor de informare, audienței și efectelor corespundente întrebărilor, a condus spre o astfel de fragmentare din punct de vedere al percepției, încât prin asocierea elementelor componente ale comunicării întrebărilor din formulă s-a ajuns la o diagramă funcțională:

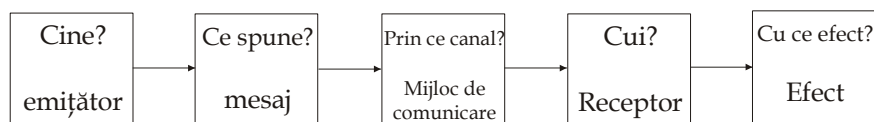

Fig.1 Diagrama McQuail-Windahl corespunzătoare modelului Lasswell³

În mod evident, în cadrul formulei 5W accentul cade pe emițător, mesajele au întotdeauna efecte, iar comunicarea este privită ca un act de persuasiune. Aceasta funcționează în cazul comunicării de masă, sau în orice altă situație de comunicare în care scopul este influențarea receptorului. Să nu uităm că Lasswell a propus-o în studiul propagandei și al științelor politice.

Pentru o analiză mai consistentă, aplicabilă unui cadru mai larg de referință, R. Braddock preia modelul Lasswell și îl îmbunătățește, în sensul adăugării a două întrebări noi: *În ce context?* și *Cu ce scop?*⁴ Intervenția lui Braddock nu este legată de nevoia extinderii numărului de elemente componente ale procesului de comunicare, ci de abordarea studiului din mai multe perspective. De altfel, acesta chiar atrage atenția asupra faptului că formula lasswelliană nu implică specializarea. Analiza multiplă propusă de politologul american nu presupune și o abordare multiplă și diferențiată, ci o abordare multi- și interdisciplinară, în scopul realizării unor analize pertinente ca răspunsuri posibile la întrebările formulei. Braddock subliniază faptul că respectivele câmpuri de cercetare interacionează și că întregul nu poate fi privit ca structură aditivă de elemente ale comunicării, corespunzătoare întrebărilor, ci ca entitate de sine stătătoare.

Ilie Pârvu susține și el punctul de vedere al lui Braddock. Privitor la centrarea studiului științific al comunicării pe una dintre cele cinci tipuri de analize anterior enumerate (fără a fi abandonate celelalte), filosoful român notează:

*Interesul acordat uneia dintre aceste perspective depinde, după Lasswell, de gradul de finețe conceptuală considerat necesar în funcție de un obiectiv științific sau administrativ determinat. Există, evident, și combinații ale perspectivelor amintite. Formulând această clarificare, Lasswell nu e interesat de fragmentarea acțiunii de comunicare, ci mai degrabă de conceperea ei ca totalitate aflată în interacțiune cu ansamblul procesului social*⁵

Mai mult, comunicarea din perspectiva formulei funcționaliste a lui Lasswell poate fi privită ca un organism complex, în dinamica propriei existențe, decât ca un proces limitat la schimbul/interacțiunea dintre elementele sale componente.

7.2. Modelul descriptiv al lui Johnson. Cercetătorul american Wendell Johnson, specialist în câmpul psihologiei clinice și al patologiei vorbirii, renunță la a denumi actorii comunicării, limitându-se la a îi nota Mr.A și Mr.B, iar formula sa devenită model de comunicare în 1948, constă în zece pași care fac trimitere atât la o dimensiune comunicativă, cât și la o dimensiune perceptivă a fiecărei părți implicate:

1. *Are loc un eveniment –*
2. *care este perceput de Mr.A prin intermediul ochilor, urechilor sau altor organe de simț, și ca rezultat*
3. *impulsurile nervoase sunt transmise la creierul lui Mr.A, iar de acolo la mușchi și glande, producând tensiuni, „emoții” preverbale etc.*
4. *pe care Mr.A începe să le traducă în cuvinte în conformitate cu pattern-urile verbale cu care este obișnuit, și în afara tuturor acestor cuvinte el „gândește că”*
5. *„selectează” sau rezumă câteva, cărora le dă o anumită formă și apoi*
6. *prin intermediul undelor sonore sau luminoase, Mr.A vorbește cu Mr.B,*
7. *ale cărui urechi și ochi percep respectivele unde sonore și luminoase, și ca rezultat*
8. *impulsurile nervoase sunt transmise la creierul lui Mr.B, iar de acolo la mușchi și glande, producând tensiuni, „emoții” preverbale etc.*
9. *pe care Mr.B începe să le traducă în cuvinte în conformitate cu pattern-urile verbale cu care este obișnuit, și în afara tuturor acestor cuvinte el „gândește că”*
10. *„selectează” sau rezumă câteva, cărora le dă o anumită formă și apoi Mr.B vorbește sau acționează în acord, astfel stimulându-l pe Mr.A – sau pe altcineva – și astfel procesul de comunicare continuă...⁶*

Abordarea procesului de comunicare nu este rigidă, fiind atinse inclusiv cazurile particulare ale comunicării intrapersonale – situație netratată de alte modele sau pentru care alte modele nu pot fi aplicate, cum nu sunt omise nici ariile sensibile ale câmpului comunicării, cum ar fi: influența spirituală, sistemele proprii de valori ale actorilor comunicării sau intangibilitatea personalității.

Formula johnsoniană este însoțită și de o reprezentare succintă, având mai degrabă rolul de a delimita pașii procesului decât de separa etapele. De altfel, cercetătorul american subliniază

acest aspect, al separării etapelor din rațiuni funcționaliste (pentru a examina funcțiile și a determina posibilele discrepante la nivelul fiecărei etape), și nu din rațiuni stocastice. Întregul studiu al lui Johnson este dedicat analizei respectivelor discrepante, constituindu-se în prima abordare distinctă a barierelor comunicării.

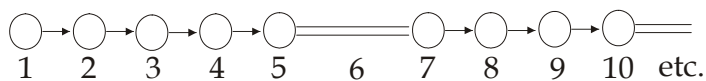

Fig.2 Representarea schematică a modelului descriptiv al lui Johnson⁷

Într-o reprezentare grafică mai elaborată a procesului de comunicare descris prin formulă, acesta ar încorpora următoarele elemente constituente:

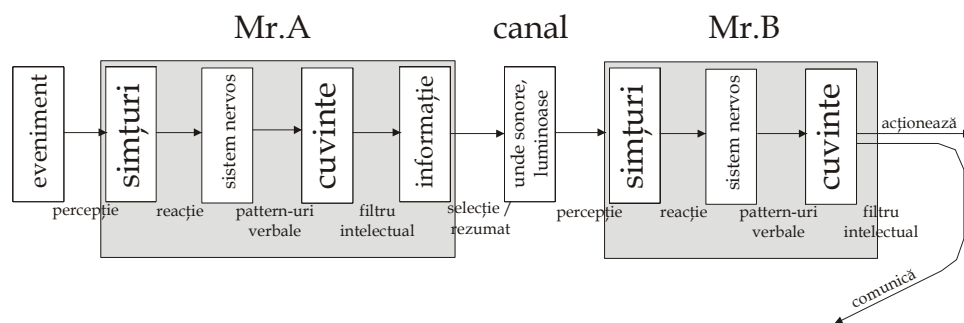

Fig.2 Diagrama elaborată a modelului descriptiv al lui Johnson

Practic, W. Johnson nu transferă modelul procesual al lui Shannon în planul comunicării umane, ci construiește un model nou, în care intervin două dimensiuni, anticipând astfel studiile lui Gerbner, care delimitează explicit cele două dimensiuni ale procesului de comunicare, cea perceptivă și cea comunicativă. În ciuda unei abordări complexe, presupunând luarea în considerare, în afara limbajului și a gesturilor, posturii, expresiei faciale, poziției generale a corpului, modelul funcționalist al lui Johnson rămâne cantonat în funcționalitatea mecanicistă, specifică gândirii jumătății secolului trecut. În plus față de funcționalismul mașinist,

cercetătorul american aduce în discuție două dimensiuni noi, de exploatat, dată fiind percepția actului comunicării ca un produs complex, unit, rezultat al condiției organice a comunicatorului. Așadar, comunicarea se structurează mecanicist într-un cadru organic al producerii și receptării, prin dimensiunea psihologică și prin cea culturală (socială). Astfel, Johnson depășește închiderea paradigmei mecaniciste a comunicării, prefigurând o nouă paradigmă, organicistă.

Contribuția lui W. Johnson este tocmai această adâncire a studiului din perspectivă psihologică, respectiv poziționarea egală a actorilor comunicării, cu mențiunea că, spre deosebire de emițător (Mr.A), receptorul (Mr.B) nu percepe semnale din mediu, ci de la emițător. Aceste semnale „culese” de organele de simț⁸, transformate în impulsuri nervoase, filtrate de pattern-urile verbale ale limbii și transformate în cuvinte/expresii prin intermediul cărora sunt transmise mesajele urmează același circuit în cazul ambilor actori ai comunicării, deși diagrama funcțională nu se închide, comunicarea realizându-se în zigzag, asemenea modelului Schramm. Reliefarea dimensiunii perceptive, comparativ cu celelalte modele ale comunicării propuse la sfârșitul deceniului cinci al secolului trecut, reprezintă o altă contribuție majoră a lui Wendell Johnson. Dimensiunea perceptivă a celor doi actori ai comunicării implică o „acordare” a limbajelor acestora, dar și a conștientizării proiecției proprii, trimitând mai degrabă la jocurile de limbaj wittgensteiniene, decât la cunoscuta propoziție din Tractatus, „5.6. *Limitele limbajului meu semnifică limitele lumii mele*”:

Ce este esențial, în scopul unei rezumări și a unei comunicări eficiente (n.a. vezi etapa 4), este adecvarea conștientizării proiecției. Pentru o accentuare practică, trebuie vorbit despre conștientizarea proiectării ca focalizare pe mine (to-me-ness).⁹

7.3. Modelul multifuncțional al lui Gerbner. Cercetătorul american de origine maghiară George Gerbner adâncește studiile neuropsihologului Wendell Johnson, dar mută accentul pe „mesaj”. Mesajul este acordat contextului de producere și poate fi interpretat doar prin apel la acesta. Prin această ancorare în context și prin

apel la multifuncționalitatea anticipată, nu doar prin dimensiunea lasswelliană, a eficienței, ci și prin cea johnsoniană, a selecției și continuei transformări a mesajului, modelul lui Gerbner acoperă o arie largă de aplicabilitate, luând forme diferite în funcție de specificul situației de comunicare.

Inițial, cercetătorul american a dat modelului o formă descriptivă, într-o versiune în zece pași:

1. *Cineva*
2. *percepe un eveniment*
3. *și reacționează*
4. *într-o situație*
5. *cu anumite mijloace*
6. *pentru a pune la dispoziție*
7. *într-o anumită formă*
8. *și într-un anumit context*
9. *un anumit conținut*
10. *a cărui transmitere are anumite consecințe*¹⁰

Față de formula lasswelliană, căreia îi corespund pașii algoritmului gerbnerian astfel: *Cine?* – 1, *Ce spune?* – 9, *Prin ce canal?* – 5, *Cui?* – indus, *Cu ce efect?* – 3 și 10, respectiv față de extensia lui Braddock: *În ce context?* – 4 și 8 (cu diferențierea între contextul percepției și contextul producerii mesajului), *Cu ce scop?* – omis, noul model descriptiv aduce în discuție două lucruri distincte: perceperea unui eveniment, respectiv forma de transmitere a mesajului. Cele două aspecte fac, însă, obiectul studiului lui W. Johnson, astfel încât putem considera modelul funcțional al lui Gerbner drept un model de sinteză.

Mai mult, raportat la precedentele referințe, McQuail și Windahl adâncesc studiul formei descriptive a modelului prin acordare a fiecărui pas la câte un câmp distinct de studiu (a se vedea modelul funcționalist). Cei doi cercetători delimitează pe pași câmpurile de studiu din comunicarea de masă în acord cu intenția lasswelliană, astfel: 1. cercetarea audienței/emițătorului, 2. teoriile percepției, 3. studiul efectelor/impactului, 4. studiul contextului receptării, 5. studiul canalelor, al mijloacelor de comunicare, al controlului asupra tehnologiilor și echipamentelor,

6. studiul problemelor manageriale, a mijloacelor de difuzare, a posibilităților de acces la informație, 7. studiul modalităților de organizare a conținutului, 8. studiul contextului comunicării, 9. analiza de conținut și 10. studiul efectelor.¹¹

Față de modelele Lasswell și Johnson, forma descriptivă a modelului multifuncțional al lui Gerbner a fost „completată” de o diagramă care evidențiază cele două dimensiuni ale comunicării: dimensiunea perceptivă și cea a mijloacelor și controlului:

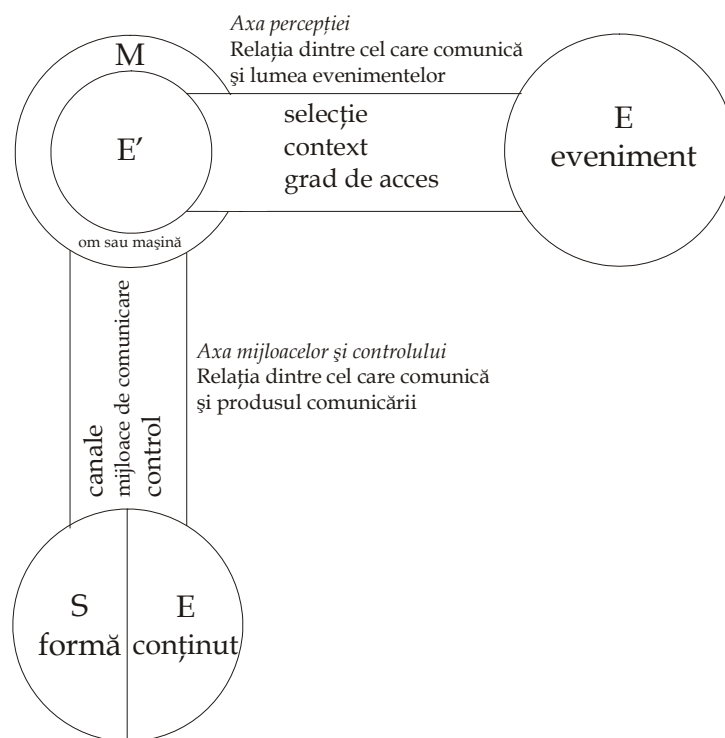

Fig.3 Modelul funcțional al lui Gerbner

Diagrama reliefează procesul de comunicare, începând de la percepția evenimentului E ca E' de către subiectul M până la transmiterea sa ca mesaj (SE), în care forma S reprezintă modalitățile lingvistice sau paralingvistice iar conținutul E informația de transmis.

Dacă forma descriptivă a modelului gerbnerian impune opt câmpuri majore de studiu în ceea ce privește teoria comunicării, diagrama limitează analiza la cele două axe de producere: axa „psihofizică” (perceptivă sau de recepție) și axa „tranzacțională” (de comunicare). Axa „psihofizică” are drept centru de interes percepția, ca proces de interacțiune sau negociere, „de adaptare a unor stimuli la matricea internă de gândire sau la concepte deja asimilate. Când această <potrivire> are loc, înseamnă că am perceput ceva, pentru că i-am conferit înțeles. Astfel, „<înțelesul> derivă de la potrivirea unor stimuli externi la concepte interne”¹²

*Această „potrivire”, completează D. Borțun, este controlată de modelul cultural al fiecăruia. Așadar, oameni din culturi diferite vor percepe realitatea diferit; iar percepția nu este doar un proces psihologic care se desfășoară înăuntrul individului, ci o problemă de cultură.*¹³

Axa „tranzacțională” reliefează dimensiunea comunicativă, dar care nu presupune doar un transfer de conținut, ca pachet de date, ci un ansamblu formă-conținut în care mesajul este autogenerativ. Gerbner afirmă că „S nu stă niciodată pentru sine însuși decât în cazul în care înseamnă bruij; el este întotdeauna cuplat cu E, cu aspectele de conținut ale semnalului, care facilitează procesul de reprezentare”¹⁴.

Dacă pe axa orizontală, percepția este influențată de context, grad de acces și selecție, pe axa verticală intervin în procesul de transmitere canalul, mijloacele de comunicare și controlul. Exemplificând modul în care se realizează comunicarea pe axa verticală, Gerbner definește un concept nou, disponibilitatea, ca echivalent al selectivității pe axa orizontală. Dar selectivitatea și disponibilitatea nu sunt abordate în premieră, deoarece și W. Johnson face referire, atât în cazul Mr.A (selectivitate) cât și în cazul Mr.B (disponibilitate) la trecerea informației prin filtrul gândirii, la selecția și rezumarea acesteia. De altfel, W. Johnson anticipează prin modelul său descriptiv cele două dimensiuni ale modelului multifuncțional al lui Gerbner.

Modelul Gerbner nu poate răspunde satisfăcător în cazul acumulărilor de cunoștințe, în cazul comunicării văzută ca act de învățare, spre deosebire de modelul elicoidal al lui F.E.X. Dance,

dar se caracterizează prin deschidere/disponibilitate de context și selectivitate, care influențează grila personală de percepție și sistemul propriu de valori al fiecărui actor al comunicării. Modelul Gerbner nu este circular, de aici rezultând și aplicabilitatea sa în contextul comunicării unidirecționale sau în comunicarea cu feedback scăzut (a se vedea studiul comunicării de masă la McQuail&Windahl, Severin&Tankard, DeFleur&Ball-Rokeach etc.), ci organizat pe structura în zigzag a comunicării la W. Schramm. Linearitatea modelului rezultă și din comparația pe care o face George Gerbner cu modelul Shannon¹⁵. Multifuncționalitatea, în schimb, derivă din capacitatea de a descrie atât comunicarea umană, cât și cea cu suport tehnologic.

7.4. Modelul DeFleur. Cercetătorul american în câmpul teoriei comunicării Melvin DeFleur îmbunătățește semnificativ modelele unidirecționale, adâncind studiul pe dimensiunea semantică. El pune la baza comunicării convenția, ca regulă prin care o anumită etichetă poate fi asociată unei definiții reprezentând semnificația conceptului. Prin convenție se realizează standardizarea unor conexiuni între elementele mesajului transmis și semnificațiile lor, prin raportare la referenții externi sau la experiențele subiective ale persoanei care comunică.

Controversele moderne despre natura comunicării continuă să sublinieze importanța aplicării unor etichete și semnificații prin convenții sociale. Convențiile lingvistice se referă la regulile convenite social pentru interpretarea cuvintelor, cuvinte care sunt create într-o comunitate lingvistică ce folosește în comun o anumită limbă. Convențiile leagă un anumit cuvânt (un set specific de sunete produse oral) de experiențe interne subiective (provocate de contactul cu realitatea), asupra căruia membrii comunității lingvistice convin că sunt corespunzătoare aceluși cuvânt. Pentru a face posibilă comunicarea, semnificațiile trebuie să fie aceleași, sau cel puțin apropiate, pentru persoanele care împărtășesc convenția. Mai simplu formulat, cuvintele au semnificații care pot fi împărtășite datorită regulilor convenției care le leagă între ele.¹⁶

Evident, convențiile nu se extind doar la nivelul limbajului oral sau scris, ci și la diferitele semne stabilite convențional în ceea ce privește comunicarea nonverbală. Semnificațiile sunt elaborate,

așadar, atât pentru cuvinte, cât și pentru celelalte tipuri de semne. În acest context, comunicarea umană presupune „determinarea unor semnificații din partea altor persoane”¹⁷, definiție bazată pe aplicarea a două principii: conceptele reprezintă fundamentul cunoașterii subiective, iar convențiile stau la baza comunicării. În plus, punând comunicarea la baza ordinii sociale, DeFleur îmbogățește modelul Shannon prin atenția acordată fluxului informațional: semnificațiile de transmis sunt codificate în mesaj, mesajul transmis prin canal și decodificat ca semnificație de către receptor. Putem vorbi despre comunicare doar dacă există corespondență între semnificații.

În urma accentului pus pe semnificație, mai exact prin promovarea unor teorii despre comunicare derivând din presupusa *paradigmă a semnificației*, DeFleur avansează un model al comunicării bazat pe o listă sintetică de propoziții, astfel:

1. Memoria umană face posibilă dezvoltarea **cunoașterii**.
2. Cunoașterea există sub forma **conceptelor**, care sunt structuri de semnificații etichetate sau denumite ca atare de către indivizi.
3. Semnificațiile pentru concepte pot fi create de către o persoană prin **contact senzorial** direct cu diferite aspecte ale realității, sau prin **interacțiune simbolică** în cadrul unei comunități de limbă.
4. **Limba** este în principal un set de simboluri (verbale sau gestuale) care denumesc semnificații convenite în prealabil.
5. Convențiile standardizează legăturile dintre simbol și semnificație, făcând **comunicarea** posibilă între cei care aderă la reguli.
6. Simbolurile și convențiile lingvistice convenite și folosite de un anumit grup modelează **percepția, interpretarea și conduita** față de lumea fizică și socială a membrilor societății.¹⁸

Întreaga înlanțuire logică determinantă pentru *paradigma semnificației*: cunoaștere – concept – contact senzorial/interacțiune simbolică – limbă – convenție – percepție/interpretare/conduită depășește linearitatea modelului Shannon și face trimitere implicită la reacție, răspuns, autoreglare, cu alte cuvinte la *feedback loop* al lui Wiener. McQuail și Windahl au structurat modelul DeFleur, schițând o diagramă funcționalistă adecvată:

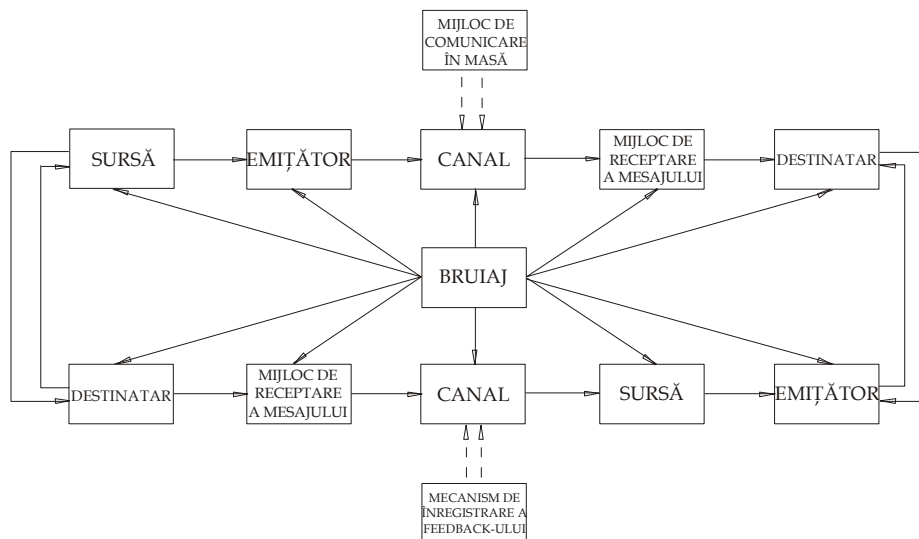

Fig.4 Dezvoltarea de către DeFleur a modelului Shannon-Weaver (apud McQuail și Windahl¹⁹)

Modelul DeFleur nu mai face trimitere strictă la un subiect activ, emițătorul, care transmite un mesaj cuantificabil unui subiect pasiv, receptorul, ci încearcă o punere pe picior de egalitate a celor doi actori ai comunicării. Cerința impusă de DeFleur pentru realizarea comunicării este tocmai izomorfismul (corespondența de înțelesuri). Cu toate acestea, teoria cercetătorului american rămâne cantonată în viziunea mecanicistă, dată fiind reducerea *paradigmei semnificației* la o listă sintetică de propoziții.

¹ apud Ilie Pârvu, *Filosofia comunicării*. București: Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy” – SNSPA, 2000, p.50;

² nume sub care mai este cunoscut modelul Lasswell, provenind din formula originală, în limba engleză: „Who? Says what? In which channel? To whom? With what effect?”;

³ Denis McQuail, Sven Windahl, *Modele ale comunicării pentru studiul comunicării de masă*. București: comunicare.ro, Editura SNSPA – Facultatea de Comunicare și Relații Publice, 2001, p.19;

⁴ op.cit., p. 20;

⁵ Ilie Pârvu, op.cit., p.51;

---

⁶ Wendell Johnson descrie astfel procesul comunicării în articolul “The Communication Process and General Semantic Principles”, publicat în Wilbur Schramm, *Mass Communication*, 2nd edition. Urbana: University of Illinois Press, 1975, pp.301-302, preluat după studiul “Speech and Personality”, publicat în *The Communication of Ideas*, la New York: Institute for Religious and Social Studies;

⁷ op.cit., p.301;

⁸ „(...) există înainte de toate o oarecare sursă de stimulare senzorială în ceea ce numim „camera” (n.a. exemplul utilizat de cercetătorul american) – un oarecare fel de „radiații energetice” (etapa 1) care acționează asupra terminațiilor nervoase din piele”, notează Johnson, pentru a traduce în manieră procesuală percepția, op.cit., p.304;

⁹ op.cit., p.311;

¹⁰ apud Denis McQuail, Sven Windahl, op.cit., p.27;

¹¹ op.cit., p.27;

¹² Dumitru Borțun, *Bazele epistemologice ale comunicării*. București: Universitatea din București, Editura Ars docendi, 2002, p.39;

¹³ op.cit., p.49;

¹⁴ apud Denis McQuail, Sven Windahl, p.29;

¹⁵ George Gerbner, *Toward a General Model of Communication*, apud Werner J. Severin, James W. Tankard Jr., *Perspective asupra teoriilor comunicării de masă*. Iași: Polirom, Colecția Collegium, Seria Media, 2004, p.69;

¹⁶ Melvin L. DeFleur, Sandra Ball-Rockeach. *Teorii ale comunicării de masă*. Iași: Polirom, Colecția Collegium, Seria Media, 1999, p.241;

¹⁷ op.cit., p.242;

¹⁸ Lista sintetică de propoziții, organizată în spiritul *Tractatus*-ului wittgensteinian se poate reduce la patru teorii preliminare specifice comunicării de masă: funcția presei de construire a semnificațiilor (Walter Lipmann), teoria cultivării (George Gerbner), funcția presei de stabilire a ordinii de zi (Donald L. Shaw și Maxwell McCombs), respectiv funcția mass-media de modelare a limbii (Melvin DeFleur și Timothy Plax), în timp ce la baza conturării *paradigmei semnificației* DeFleur așează patru teorii ale construcției sociale: *lingvistica*, prin cunoașterea realității despre limbă, *antropologia*, prin relativitatea culturală în constituirea semnificațiilor, *sociologia*, prin interacțiunea simbolică și *sociopsihologia*, prin utilizarea schemelor cognitive ca semnificații pentru realitate, v. op.cit., 259;

¹⁹ Denis McQuail, Sven Windahl, op.cit., p.23.

8. Modele semiotice clasice

8.1. Modelul semiotic al lui Saussure. F. de Saussure nu a intenționat să aducă în prim plan un model de comunicare, dar studiile sale de pionierat în domeniul lingvisticii conturează un model „structural” prin care sunt puse în evidență relațiile dintre elemente în intenția creării de înțeles. Din perspectivă comunicațională, accentul cade pe mesaj și nu pe procesul comunicării sau pe actorii implicați.

Deși în sens restrâns structuralismul se referă la etapa incipientă din istoria lingvisticii, până la apariția gramaticii generative a lui Chomsky, în sens larg ea face referire la ideea de sistem al limbii, ca structură mediatoare între realitatea obiectivă și percepția subiectivă. Părintele structuralismului este Ferdinand de Saussure, în ciuda faptului că nu a determinat limitele conceptuale și nici nu a creat premise constituirii structuralismului ca teorie unitară în sens popperian. Structuralismul presupune reducerea succesivă a variantelor la invariante și postulează organicitatea părților¹. El vizează studiul totalităților organizate, spre deosebire de totalitățile sumative, și presupune legătura intrinsecă cu caracterul sistematic al unui obiect. Saussure a studiat limba ca totalitate organică, punând astfel bazele lingvisticii structurale, fără însă să și folosească acest termen. Dar funcționalitatea structurală, specificitatea funcțiilor limbii, subsistemele (în funcționalitate) privesc, în principal, limba în decupajul static al unei epoci.

Pe de altă parte, lingvistul elvețian se desparte de practica lingvistică a studierii originii limbilor și încearcă să descrie „structura” limbii. Lingvistica dobândește astfel un alt obiect de studiu, o entitate diferită de cele ale altor științe, limba.

Lingvistica întâlnește oare în cale un obiect prim și imediat, o realitate anume, un ansamblu de lucruri absolut evidente, așa cum se întâmplă în cazul fizicii, chimiei, botanicii, astronomiei etc?

Nicidecum și niciodată: ea se situează la polul opus față de științele care pot porni de la o informație dorită de simțuri.²

Limba se constituie într-un „regn” distinct, ale cărei unități sunt duale, alcătuite dintr-o dimensiune fizică/obiectivă și una mentală/subiectivă. Pentru o mai bună înțelegere a acestei abordări, Saussure distinge între limbă (*langue*), „*produsul social depozitat în creierul cuiva*”, obiectul propriu-zis al lingvisticii, și vorbire (*parole*), punerea în act a limbii: „*Evitând definițiile sterile ale cuvintelor, am diferențiat deja, în sânul fenomenului total care reprezintă limbajul, doi factori: limba și vorbirea. Limba este pentru noi limbajul minus vorbirea*”³. Limba nu are realitate obiectivă, ci reprezintă o instituție socială care scapă premeditării și care nu se supune regulilor de organizare a realității externe pe care o descrie. Fiind un construct teoretic, limba este percepută ca modalitate de inteligibilizare a faptelor de limbaj, iar prin aceasta se subsumează limbajului. Această distincție saussuriană este singura care operează cu entități „sumative”, pentru a putea oferi limbajului unitatea. Prin aceasta, limba este percepută ca obiect, *corpus* care se constituie într-un model teoretic de structurare a facultăților limbajului.

Prin aceste două dihotomii impuse: semn fizic/semn mintal, respectiv *langue/parole*, Saussure nu privește obiectul lingvisticii ca fiind strict separabil în structuri constituente, ci lansează provocarea studierii acesteia ca întreg divizibil doar la nivel analitic, nu și funcțional, mai mult, legând elementele componente de funcțiile lor. Privitor la necesitatea studierii întregului în organicitatea sa, Saussure afirmă că limba nu poate fi redusă la sunete sau la alte unități constituente, nu se poate detașa de acestea, dar nici nu se poate clasifica în vreo categorie de fapte umane, constituindu-se ca întreg în sine și ca principiu de clasificare deopotrivă. Ea nu poate fi, așadar, o funcție a subiectului vorbitor, ci o structură pe care individul o înregistrează în timp.

În aceeași idee a studiului ca întreg organic, Saussure operează o altă distincție, între sincronie și diacronie, prima componentă referindu-se la studiul limbii într-un anumit moment al dezvoltării sale, în timp ce cea de-a doua se referă la studiul acesteia în timp. Sincronia operează asupra subiectului ca element static, în timp ce diacronia îl privește ca sistem dinamic, supus schimbărilor. Sincronia limbii este doar un construct științific

(limba „*evoluând fără încetare*”) la care apelează Saussure pentru a putea studia funcționalitatea acesteia. Lingvistul elvețian se oprește asupra studiului limbii din această perspectivă și pentru că spre deosebire de faptele diacronice cele sincronice prezintă o oarecare regularitate, dar nu cu caracter imperativ. Astfel, este mult mai simplu de stabilit limitele generale de studiu ale lingvisticii saussuriene: „*Obiectul lingvisticii sincronice generale este stabilirea principiilor fundamentale ale întregului sistem idiosincronic, a factorilor constitutivi ai întregii stări a limbii*”⁴. Prin această abordare, ne oprim doar asupra raportului dintre formă și conținut, în timp ce studierea unei succesiuni dinamice de stadii ne-ar obliga la orientarea spre studiul unor „categorii de idei”, în evoluție.

Întreprinzând un asemenea demers, lingvistul elvețian ajunge la concluzia că limba, ca sistem de semne, este un caz particular al altor asemenea sisteme. Prin urmare și lingvistica, disciplina care studiază „structura” limbii, este un caz particular al unei discipline mult mai generale, a unei științe care studiază semnele în viața socială, numită *semiologie* (de la gr. *sémeion*, semn).

Din punct de vedere al studiului comunicării, cea mai importantă distincție făcută de Saussure este cea între semnul fizic și cel mental, între cuvântul scris/rostit și conceptul mintal. În acest sens, delimitarea conceptuală este următoarea:

*Numim semn combinația dintre concept și imagine acustică (...). Propunem menținerea cuvântului semn pentru a desemna întregul și pentru a înlocui concept și imagine acustică prin semnificat și semnificant; acești ultimi termeni au avantajul de a marca opoziția care îi separă fie între ei, fie de întregul din care fac parte.*⁵

Semnificantul reprezintă, așadar, partea vizibilă, existența fizică a semnului, în timp ce semnificatul desemnează conceptul mintal, comun tuturor membrilor aceleiași comunități lingvistice, aceleiași culturi. Semnificația este determinată de relația existentă, de asocierea dintre semnificat și realitatea externă (sau înțelesul conceptului). Ea nu poate exista în afara semnelor, ci poate doar în exteriorul domeniului lingvistic, susține Saussure. Practic, actul de comunicare presupune activitatea codare/decodare, în funcție de

raporturile intenționate/interpretate dintre semn, perceput în existența sa binară (semnificant și semnificat) și realitate. Din perspectivă semiotică, înțelesul nu este „împachetat” în mesaj, ci reprezintă un proces activ, de re-creare/interpretare/negociere a mesajului (în linia exploatată ulterior de teoreticienii modelelor tranzacționale ale comunicării).

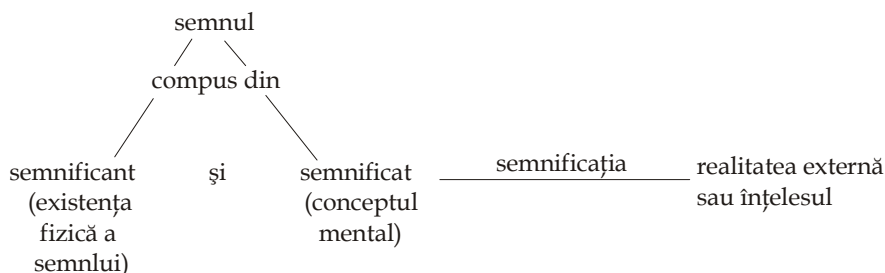

Fig. 1 Elementele înțelesului în modelul lui Saussure⁶

Mai mult, Ferdinand de Saussure studiază și raporturile instituite între părți, considerând că legătura dintre semnificant și semnificat este arbitrară, dată fiind unitatea organică a semnului și unitatea de percepție a structurii concept mental - imagine acustică. Pe de altă parte, atâta vreme cât nici o entitate de ordin lingvistic nu poate fi „dată” în mod nemijlocit de simțuri, oricât am încerca să simplificăm un semn trebuie să ținem cont de el ca semnificație și să ajungem la amintita pereche concept mental - imagine acustică. Iar această „pereche de obiecte eterogene”⁷ (*semne-idei*) este convențională, nu naturală. Din această arbitraritate a asocierii elementelor componente ale semnului rezultă și arbitraritatea semnului în sine, prin lipsa legăturii directe dintre semnificant și realitatea externă.

Natura duală a limbajului (gândire-sunet), plecând de la natura duală a sunetelor, imprimă rolul de mediator limbii, situând-o între o entitate lipsită de materialitate (gândirea) și una lipsită de spiritualitate (rostirea). În acest sens, asocierea concept-sunet este în egală măsură iluzorie (pentru că nu se poate opera distincția, prin „decupare” de context), în egală măsură necesară pentru că nu se poate concepe semnul ca fiind doar concept sau doar entitate rostită sau scrisă. Raportul, aparent paradoxal, trimite

la raportul undă-corpusul din fizică, iar semnul, și prin extindere limba, pot fi privite prin prisma „metaforei luminii”. În plus, în baza acestei comparații, tot așa cum în cazul luminii nu putem studia radiația luminoasă în afara „funcționalității” ei, adică prin apel la „decupare” din context, tot astfel nici semnul nu poate simboliza ceva, nu își poate exprima valoarea decât prin raport la alte valori similare. Semnificația se construiește, astfel, ca o structură de diferențe, ca o delimitare, cu posibilitatea de identificare prin apel la diferențe. Saussure propune „*cunoașterea modului de funcționare a semnelor prin intermediul diferențelor dintre ele la un moment dat*”⁸. Practic, ceea ce este sesizat la un moment dat nu este semnificația. *Principiul fundamental al semiologiei*, în termenii lui Saussure, are următoarea formulare:

În limbă nu există nici semne, nici semnificații, ci diferențe între semne și diferențe între semnificații, care

- 1. există exclusiv unele în raport cu celelalte (în ambele sensuri), fiind așadar inseparabile și solidare, dar*
- 2. care nu vor ajunge niciodată să-și corespundă în mod direct.*⁹

Totul se întemeiază în limbă, prin apel la negare, pe o opoziție complicată; lingvistica structurală saussuriană întemeiază limba pe diferențe.

Cea de-a patra dihotomie propusă de Saussure, cea dintre formă și conținut, pleacă de la precedenta dihotomie. Practic, în cadrul fiecărui termen lingvistic se instituie un raport semnificant/semnificat, limba fiind în acest caz un intermediar între gândire și rostire, fără ca în cadrul unității lingvistice să se facă delimitări clare; fiecare termen lingvistic devine astfel un *articulus* de care se fixează o idee sau care devine semnul unei idei. Din acea perspectivă, „*limba este comparabilă încă unei foi de hârtie: gândirea este o parte (recto), iar sunetul cealaltă (verso); nu se poate decupa o parte fără a se decupa în același timp cealaltă parte*”¹⁰. Practic, făcând delimitarea între formă și conținut, dar considerându-le suprafețe opuse, nu distincte, Saussure aduce lingvistica pe teritoriul limitrof a două elemente de ordin diferit care se combină. Problema formei și conținutului rezolvă problema percepției semnificantului și semnificatului, nu ca unități aditive, ci ca entități

interdependente, imposibil de separat la nivel fizic. Și acest aspect, având originea în studiile saussuriene, a fost exploatat ulterior prin prisma modelului multifuncțional al comunicării, elaborat de George Gerbner.

8.2. Modelul semiotic al lui Peirce. Spre deosebire de reprezentanții lingvisticii structurale europene, Charles Sanders Peirce pătrunde pe teritoriul semioticii, pe care o definește ca fiind „doctrina coasinecesară sau formală a semnelor”¹¹ din domeniile matematicii, metodologiei științifice, epistemologiei și, mai ales, din domeniul logicii, pe care o subsumează semioticii. Ca și în celelate domenii de studiu, și în semiotică Peirce propune înțelegerea metafizică a diferitelor aspecte ale cunoașterii prin apel la „idealismul obiectiv”. De altfel, Peirce este recunoscut ca fiind, alături de William James și de John Dewey, părintele pragmatismului. Direcția pragmatistă („pragmaticistă”) a fost exploatată și pe teritoriul semioticii, instituindu-se „maxima pragmatică” prin care se reduce semnificația la acțiune. Dar semiotica nu constituie o preocupare majoră și unitară a filosofului american; nu există o abordare sistematică a acestui domeniu, dar viziunea acestuia poate fi sistematizată.

Față de dihotomiile lui Saussure, Peirce propune trihotomii, clasificări ale ideilor în trei clase. Inclusiv relația de semnificare, semioza, este văzută prin prisma punerii în relație a semnului cu obiectul analizei și cu analizatorul (observatorul), chiar dacă nu în mod direct, astfel:

Un semn, sau reprezentamen, este ceva care ține locul a ceva pentru cineva, în anumite privințe sau în virtutea anumitor însușiri. El se adresează cuiva, creând în mintea acestuia un semn echivalent sau poate un semn mai dezvoltat. Semnul acesta pe care-l crează îl numesc interpretantul primului semn. Semnul ține locul a ceva, anume a obiectului său. El ține locul acestui obiect nu în toate privințele, ci cu referire la un fel de idee, pe care am numit-o uneori fundamentul reprezentamenului.¹²

Avem astfel trei entități care intră în contact, obiectul, semnul și interpretul său, prin intermediul altor trei entități care le

înlocuiesc sau le reprezintă: fundamentul, reprezentamenul și interpretantul.

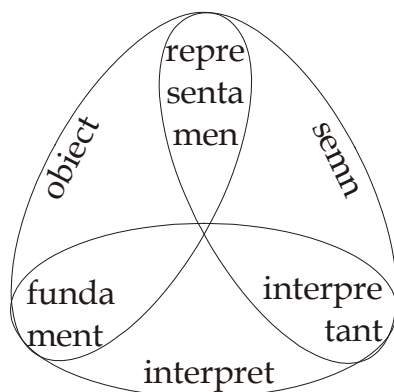

Fig.2 Elementele înțeleșului la Ch.S. Peirce, ca arii comune ale elementelor care intră în contact în actul semiozei

Semioza scoate în evidență trei entități, reprezentamenul, obiectul și interpretantul. Interpretantul nu este receptorul semnalului, ci constituie conceptul mental/reprezentarea mentală, ca rezultat al „punerii împreună” a experienței utilizatorului cu semnul însuși, „adică un concept mintal produs de către semn, cât și de către experiența referitoare la respectivul obiect pe care o are cel care utilizează acest semn”¹³.

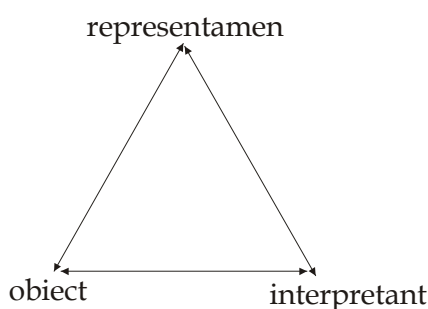

Fig.3 Raporturile dintre elementele înțeleșului în modelul lui Peirce

Practic, relația reprezentamen - obiect - interpretant fiind una dinamică, cuvântul nu poate fi „fixat” prin definiție, ci variază

în limitele convențiilor sociale, în funcție de diferențele sociale și psihologice ale utilizatorilor, iar semioza (producerea înțeleșului, raportul dinamic mesaj-receptor sau mesaj-emițător din modelele clasice ale comunicării) trebuie înțeleasă ca acțiune sau influență care presupune cooperarea celor trei elemente. Totodată, trebuie menționat că din această perspectivă nu se realizează nici o diferențiere între actorii comunicării (emițător sau receptor), iar decodarea/codificarea sunt procese active, realizate sub amprenta interpretului (în modelele procesuale, aceste aspecte au fost puse în evidență târziu, prin studiile lui Osgood, Barnlund sau Thayer).

Triunghiul semiotic al lui Peirce aduce în prim plan o relație dinamică între elemente dinamice, în care semnul și explicația luate împreună formează un alt semn, care la rândul său are o explicație suplimentară, deci instituie un semn nou ș.a.m.d.

Continuând în felul acesta, vom ajunge, sau ar trebui să ajungem în cele din urmă la un semn care este propriul său semn, continuând propria sa explicație și pe cele ale tuturor părților sale semnificative; și, conform acestei explicații, fiecare asemenea parte are, în fapt sau în virtual, ceea ce putem numi un precept de explicație potrivit căruia el trebuie înțeles, ca să spunem așa, ca un fel de emanație a obiectului său.¹⁴

Legătura semn-obiect este în cele din urmă naturală (*emanație*), nu strict arbitrară. Astfel, legătura semn-obiect presupune o relație naturală la origini (o emanație), fără să reclame arbitraritatea menționată de Saussure. Revenind la definiția semnului făcută de Peirce, aceasta poate fi refăcută în direcția dinamică intenționată (ceea ce presupune echivalența cu analiza saussuriană a lingvisticii diacronice).

Un semn este ceva care face ca altceva (interpretantul său) să se refere la un obiect la care el însuși se referă (obiectul său) în același fel, interpretantul devenind la rândul său un semn și așa mai departe ad infinitum¹⁵.

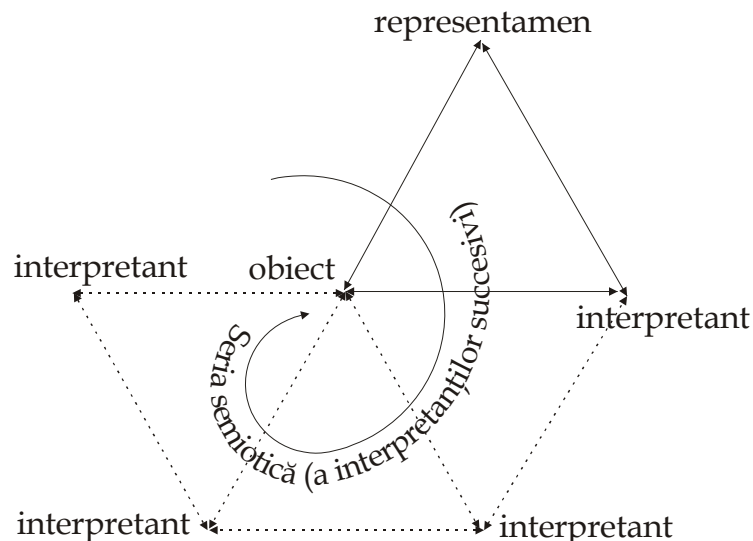

Fig.4 Seria semiotică

Înainte ca filosoful american să facă distincția între representamen și semn, el a împărțit studiul semioticii în trei ramuri, în funcție de raporturile instituite între representamen și fundament, obiect, respectiv interpretant, astfel: gramatica pură (sau gramatica speculativă, după Duns Scotus), având ca obiect studiul representamenului care poate întruchipa o semnificație, logica propriu-zisă, studiind valabilitatea reprezentamentului în raport cu orice obiect („știința formală a condițiilor adevărului reprezentărilor”) și retorica pură, studiul legilor producerii de cuvinte și gânduri din alte cuvinte și gânduri.

O altă trihotomie propusă de Peirce este cea a criteriilor de clasificare, fiecare dintre cele trei criterii presupunând la rândul său câte trei tipuri de semne. Prima trihotomie a semnelor presupune distincția între *qualisemn* (o calitate care este un semn), *sinsemn* (un lucru/eventiment real care este semn), respectiv *legisemn* (o lege care este un semn). Cea de-a treia operează în funcție de modul de reprezentare a semnului de către interpretant, filosoful american distingând între *remă* (semnul posibilității calitative, despre care nu se poate spune dacă este adevărat sau nu, ci doar că există),

dicent/dicisemn (semnul existenței actuale, care poate fi adevărat sau fals), respectiv *argumentul/raționamentul* (care leagă mai multe propoziții pe baza valorii lor de adevăr). Cea mai importantă distincție operată, din punct de vedere comunicațional, este cea de-a doua trihonomie, instituită între icon, indice și simbol.

Un icon este un semn care și-ar poseda caracterul semnificativ chiar dacă obiectul său nu ar exista. (...)

Un indice este un semn care și-ar pierde pe dată caracterul ce face din el un semn dacă obiectul său ar fi îndepărtat, dar nu și-ar pierde acest caracter în absența unui interpretant. (...)

Un simbol este un semn care în absența unui interpretant și-ar pierde caracterul ce face din el un semn.¹⁶

Așadar, iconul este un semn care seamănă cu obiectul său, indicele presupune o legătură existențială directă cu obiectul său, în timp ce simbolul nu are nici o legătură cu obiectul. El este semnul arbitrar din studiile saussuriene, care ține locul obiectului în baza unei convenții, a unui acord sau a unei reguli. Pe de altă parte, doar simbolul reclamă prezența interpretantului și a obiectului; indicele solicită prezența interpretantului, iar iconul poate exista independent ca semn. Cu alte cuvinte, dacă reprezentamenul își este suficient sieși pentru a deveni semn, înseamnă că acel semn este icon, dacă are nevoie de interpretant înseamnă că este indice, iar dacă are nevoie de închiderea relației triadice cu interpretantul și obiectul său, înseamnă că este un simbol.

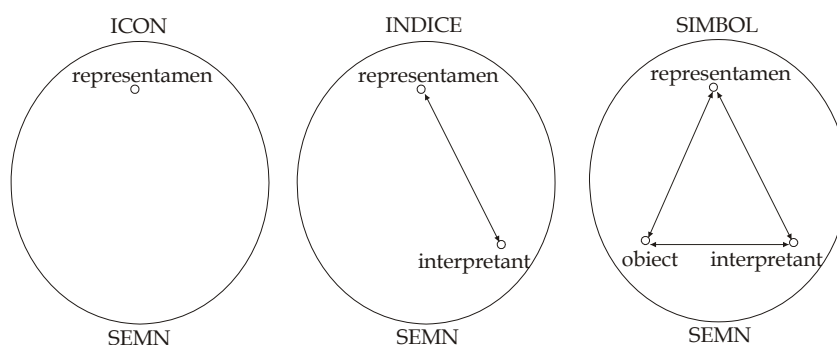

Fig.5 Elementele înțelesului necesare pentru tipurile de semne

Arbitraritatea semnului trimite la o relație primă naturală, luând în considerare seria semiotică, singurul mod de a comunica direct o idee fiind, în opinia filosofului pragmatist, prin intermediul unui icon, iar „*orice metodă indirectă de a comunica o idee trebuie să depindă, în stabilitatea sa, de utilizarea unui icon*”¹⁷. În ciuda faptului că majoritatea semnelor utilizate în comunicare sunt simboluri, caracterul acestora este de obicei mixt, ele putând conține elemente iconice și indiciale. Cu toate acestea, seria semiotică evoluează. Simbolurile derivă din simboluri și nasc la rândul lor simboluri, adică semne arbitrare. Relația naturală, *emanația* inițială, este treptat înlocuită.

*Simbolurile cresc. Ele iau ființă dezvoltându-se din alte semne, în particular din iconi sau din semne mixte care țin de iconi și de simboluri. Gândim numai în semne. Aceste semne mentale au o natură mixtă; părțile lor care sunt simboluri se cheamă concepte. Dacă un om produce un simbol nou, o face prin gânduri care presupun concepte. Astfel, un simbol nou se poate dezvolta doar din simboluri. Omne symbolum de symbolo.*¹⁸

Se poate observa, așadar, în baza celei de-a doua trihonomii, o trecere de la un semn care nu are legătură dinamică cu obiectul reprezentat, dar care este asemănător acestuia, la un semn legat fizic de obiect, iar apoi la o un semn legat de obiect prin intermediul conceptului mintal. Dar aceste semne se combină în limbaj la fel cum se pot combina toate cele trei categorii de câte trei tipuri de semne analizate de filosoful american. Putem avea, în urma combinației, $3^3=27$ de clase de semne, dar semnele mixte care fac obiectul studiului lui Peirce sunt în număr de zece și sunt organizate într-o ierarhie (de la simplele senzații la silogisme), într-o aranjare de semne întâlnite în comunicarea cotidiană, asemănătoare în baza a unei singure sau a două trihotomii.

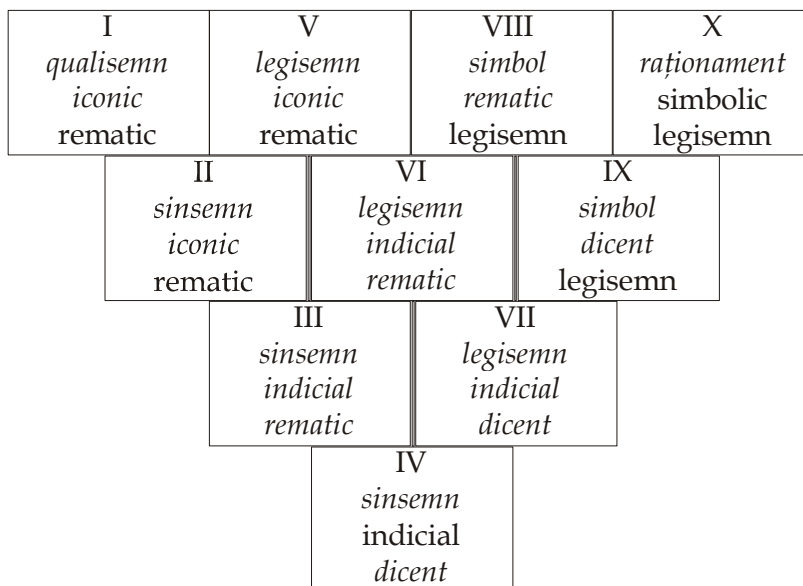

Fig.6 Ierarhia semnelor

Interpretarea este o altă dimensiune importantă atinsă de Peirce și ea presupune, în baza seriei semiotice deja amintite, posibilitatea interpretării infinite a semnelor și a derivării infinite a unora din altele, în raport cu noi interpretanți, care iau drept semne echivalente interpretanții precedenți. Interpretarea infinită în actul comunicării nu este necesară deoarece, în ciuda incongruenței dintre interpretanții a doi interpreți diferiți, dincolo de limbajul verbal este pus în joc, conștient sau nu, și limbajul non-verbal care susține comunicarea.

8.3. Modelul semiotic al lui Ogden și Richards. Între perspectiva lingvisticii structurale și perspectiva semioticii pragmatice asupra raportului dintre elementele înțelesului se situează perspectiva școlii referențiale, reprezentată de britanicii C.K. Ogden și I.A. Richards. Lucrarea de referință, *The meaning of meaning*, constituie mediul în care termenul semnificație este privit ca sumă de accepții diferite, printre care: proprietatea intrinsecă a ceva (înțelesul direct al referentului), conotația unui cuvânt (înțelesul asociat al unui cuvânt) înțelesul intenționat de cel care

utilizează simbolul, înțelesul asociat de persoana care comunică simbolului, înțelesul pe care ar trebui să-l atingă utilizatorul simbolului, înțelesul asociat simbolului în interpretarea acestuia, respectiv înțelesul asociat utilizatorului simbolului de către interpretul acestuia¹⁹. Abordarea celor doi cercetători britanici este în linia școlii referențiale, a cărei precursor a fost John Locke, care consideră că semnificația cuvintelor este convențională; prin aceasta, Ogden și Richards se apropie de abordarea lui de Saussure, privitor la arbitraritatea semnului, considerând cuvintele semne arbitrare (*voluntary signs*), dar a căror funcționalitate crește odată cu numărul utilizatorilor, în funcție de gradul de „acceptare comună”.

Prin teoria „înțelesului înțelesului” (*the meaning of meaning*) se subliniază, așadar, faptul că înțelesul nu rezidă în cuvinte ci în oameni. Plecând de la intenția studierii înțelesului cuvintelor, Ogden și Richards au ajuns la concluzia că principalul scop al comunicării și problemele comunicării privesc neînțelegerea și nu „sensurile corecte” ceea ce reclamă o pierdere de informație în timpul procesului comunicațional, datorată nu factorilor de zgomot de natură tehnică, ci a celor de natură semantică. Prin aceasta, supoziția „înțelesului propriu” al fiecărui cuvânt este falsă, deoarece cuvintele nu au un înțeles exact, „corect”, ci semnifică lucruri diferite în contexte diferite pentru persoane diferite.

Ogden și Richards studiază cuvintele ca simboluri (în înțelesul dat de Peirce), deoarece ele „dau înțeles”, iar neînțelegerea ia naștere din variabilitatea înțelesului. Pentru a stabili această „variație” de sens, cercetătorii britanici au propus o variantă de înlocuire a triunghiului semiotic al lui Peirce, un alt triunghi ale cărui vârfuri sunt simbolul (cuvântul), gândul și referentul extern. Practic, principala problemă a semanticii este aceea a relației dintre înțelesul cuvântului și realitate, distincție operată pentru prima dată de logicianul Gottlob Frege. În studiul lui Ogden și Richards, *The meaning of meaning*, distincția a fost prezentată prin prisma triunghiului sus-amintit, în care „gândul referinței” presupune simbolul și face trimitere la un referent.

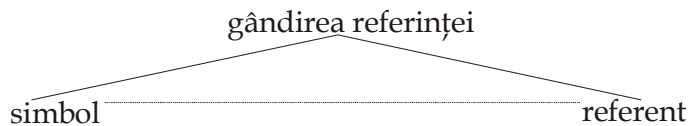

Fig.7 Triunghiul semantic al lui Ogden și Richards

Practic, modelul Ogden-Richards subliniază faptul că între cuvânt și referent nu există o relație directă, ci una atribuită, spre deosebire de relațiile cauzale instituite între referință și simbol (cuvânt), respectiv între referință și referent. Această relație este rezultatul unei asociații, a unei convenții, iar prin acest model perspectiva referențială a cercetătorilor britanici se apropie de perspectiva saussuriană.

Postulând lipsa de legătură dintre cuvânt (simbol) și obiectul la care se referă (referent), o idee revoluționară la timpul său, Ogden&Richards încearcă să explice înțelegerea greșită și abuzul de limbaj.²⁰

Pentru a înlătura aceste efecte, cercetătorii britanici propun câteva căi de înlăturare a ambiguității semantice. Ambiguitatea semantică, în viziunea lui Ogden și Richards, poate fi rezolvată prin stabilirea unor definiții, adică prin utilizarea altor cuvinte în locul cuvântului în discuție, capabile să explice ceea ce se află în mintea co-participantului la comunicare, prin apel la metaforă, care poate clarifica în linii mari intenția semantică, prin proiecția corectivă (*feedforward*) care intervine „când vorbitorul se gândește cum va reacționa audiența sa la ceea ce urmează să spună și își adaptează, prin urmare, cuvintele”²¹ și care obligă actorii comunicării la acordarea discuției la experiența comună.

Marele neajuns al școlii referențiale și, implicit, al modelului Ogden și Richards constă în faptul că semnificația este tot ceea ce cuvântul desemnează în realitate, adică faptul că acesta devine egalul extensiunii sale. Există, pe de o parte, cuvinte care se referă la lucruri care nu au un referent în realitate, iar atunci trimiterea la aceasta nu se poate realiza, iar pe de altă parte există cuvinte a căror referent (extensiune) este identică, fără ca semnificația să fie aceeași. „Semnificația este, de aceea, mai mult decât extensiunea sau

decât obiectul real la care se referă cuvântul”²². Problema insuficienței abordării referențiale/analitice a semnificării a fost rezolvată, ulterior, prin intermediul abordării psihologice.

În afara acestor critici, modelul Ogden-Richards a cunoscut și extensii, dintre care cea mai cunoscută este cea a logicianului Greenberg care, utilizând mecanismele logicii în manieră peirceană pentru a analiza înțelesul cuvântului, a aplicat triunghiul semantic la studiul frazei²³. Ca atare, triunghiul Ogden-Richards a devenit:

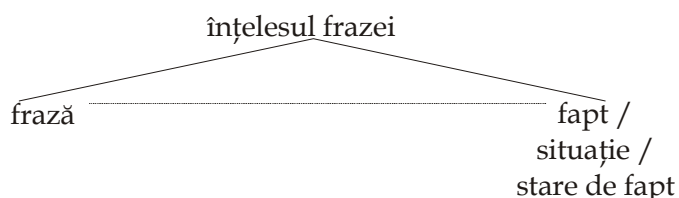

Fig.8 Triunghiul Ogden-Richards extins la nivelul frazei

Redefinind vârfurile triunghiului în „intensiune”, „propoziție” și „extensiune”, termeni utilizați de Carnap, triunghiul a devenit:

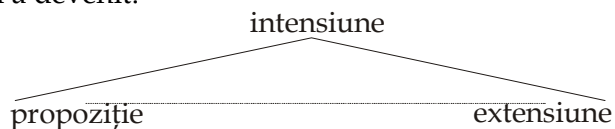

Fig.9 Triunghiul semantic la nivelul frazei, utilizând termenii logicii

În acest model, „propoziția” este rezultatul translației frazei în metalimbajul logicii, „extensiunea” (sau denotația) reprezintă valoarea de adevăr a propoziției (adevărat/fals), în timp ce „intensiunea” propoziției este definită ca funcție a unui set de indicatori propoziționali, cum ar fi: vorbitorul, ascultătorul, timpul și locul comunicării, precum și „cuvântul posibil” (în care fiecare „simbol/cuvânt” din modelul Ogden-Richards este utilizat în extensiunea propoziției).

¹ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, *Istoria comunicării*, București: comunicare.ro, 2007, p.317;

---

² Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Litere, 2004;

³ Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris: Bibliothèque scientifique Payot, 1972 p.44; inițial, Saussure nu diferenția între limbă și limbaj, considerându-le identice: „Limba și limbajul sunt unul și același lucru: limbajul reprezintă generalitatea limbii”, v. *Scrieri de lingvistică generală*, p.147;

⁴ op.cit., p.141; cercetarea limbii din perspectivă sincronică împinge și spre posibilitatea de definire a acesteia din această perspectivă, în raport cu limbajul: „Limbajul este un fenomen; el reprezintă exercițiul unei facultăți care se găsește în om. Limba este ansamblul formelor concordante pe care le îmbracă acest fenomen într-o colectivitate de indivizi și la o epocă determinată”, v. *Scrieri de lingvistică generală*, p.131;

⁵ Ferdinand de Saussure, op.cit., p.99;

⁶ John Fiske, *Introducere în științele comunicării*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media, 2003, p.67;

⁷ Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, p.24;

⁸ op.cit., p.39;

⁹ op.cit., p.75;

¹⁰ Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, p.157;

¹¹ Charles Sanders Peirce, *Semnificație și acțiune*, București: Humanitas, colecția Idei contemporane, seria Gândirea filosofică a secolului XX, 1990, p.268;

¹² op.cit., p.269; o înnoire de perspectivă aduce în prim plan diferența dintre semn și reprezentamen, semnul fiind un „reprezentamen cu interpretant”, v.op.cit., p.285; pe de altă parte, „Un semn sau reprezentamen este un prim care întreține cu un secund, numit obiectul său, o relație triadică atât de autentică, încât ea poate determina un terț, numit interpretantul său, să întrețină cu obiectul său acea relație triadică pe care o întreține el însuși cu acel obiect”, v. op.cit., p.285;

¹³ John Fiske, op.cit., p.65;

¹⁴ Charles Sanders Peirce, op.cit., p.272;

¹⁵ op.cit., pp.274-265;

¹⁶ op.cit., pp.276-277;

¹⁷ op.cit., p.287; pe de altă parte, iconii și indicii incriminează relații degenerate cu obiectul denotat și cu conceptul mintal, astfel: „Un semn stă într-o relație conjunctă cu lucrul denotat și cu intelectul. Dacă această relație ternară nu este degenerată, semnul se leagă de obiectul său doar ca o consecință a unei asociații mentale și depinde de o obișnuință”, v.op.cit., p.280;

¹⁸ op.cit., p.304;

-
- ¹⁹ J.J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *Știința comunicării*, București: Humanitas, colecția Top H, 2000, p.174;
- ²⁰ Sergei Nirenburg, Victor Raskin, *Ontological Semantics*, Cambridge MA: MIT Press, 2004, p.89;
- ²¹ Jessica Erickstadt, „Richards’ Meaning of Meaning Theory”, în *Comm3210: Human Communication Theory*, University of Colorado at Boulder, toamna 1998, http://www.colorado.edu/communication/meta-discourse/Papers/App_Papers/Eriskstadt.htm;
- ²² J.J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, op.cit., p.176;
- ²³ Sergei Nirenburg, Victor Raskin, op.cit., p.93.

9. Alte modele semiotice

9.1. Un model al limbii bazat pe schimbul de mesaje.

Psihologul german Karl Bühler a propus, în 1934, un model „organic” al limbii, construit pe fundamente semiotice. Plecând de la actul de vorbire, de la schimbul de mesaje (*Zeicherverkehr*), acesta a definit atributele limbajului drept acțiune combinată a trei funcții: expresivă, reprezentativă și de apel. În actul lingvistic sunt reprezentate toate aceste funcții, dar numai una este predominantă. Totodată, considerând că doar o anumită parte din situațiile totale de comunicare participă la procesul de semnificare, și anume obiectele și stările reale ale lucrurilor (*Gegenstände und Sachverhalte*), Bühler construiește schimbul de mesaje ca interferență a acestui câmp cu sursa și destinația mesajului. Obiectele și stările reale ale lucrurilor contribuie la corelarea semnului cu contextul său de producere în baza funcției reprezentative (*Darstellung*), emițătorul sau sursa mesajelor (*Sender*) este corelat cu semnul prin intermediul funcției expresive (*Kundgabe* sau *Ausdruck*), iar receptorul sau destinația mesajului (*Empfänger*) este corelat cu semnul prin intermediul funcției de apel (*Appell*)¹.

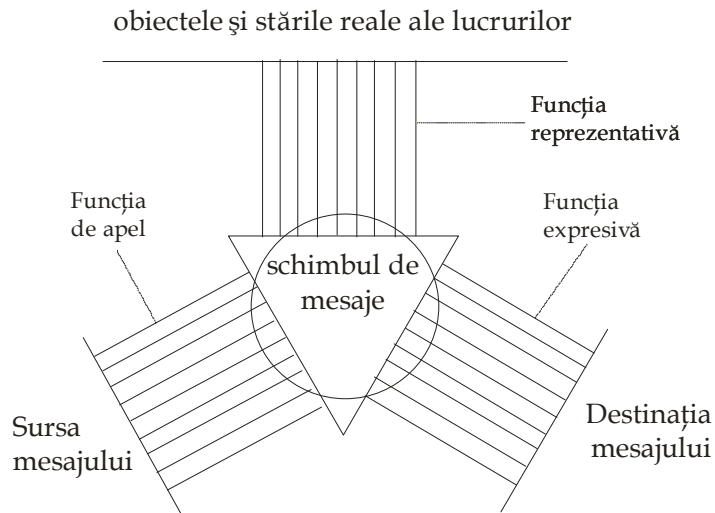

Fig.1 Modelul „organic” al limbii bazat pe schimbul de mesaje²

Bühler este primul care operează cu diferența semantică dintre „înțeles” și „intenția de a avea un înțeles” (sau semnificare), iar în acest sens psihologul german introduce o perspectivă combinată asupra a două clasificări privitoare la mesaj din prisma: a) relației cu subiectul, unde distinge: I. fenomene raportate la subiect și II. fenomene neraportate la subiect, respectiv b) a planului de abstractizare, de unde rezultă: I. fenomene concrete și II. fenomene abstracte. Din combinația lor rezultă patru concepte: acțiunea verbală (*Sprechhandlung*) sau acțiunea de a vorbi, actul verbal (*Sprechakt*) prin care se atribuie semnificație unui mijloc lingvistic, produsul lingvistic (*Sprachwerk*) ca rezultat al acțiunii verbale și forma lingvistică (*Sprachgebilde*), același produs considerat în mod abstract *species* sau „clasă de clase”.

Combinarea celor două puncte de vedere asupra limbajului este, în realitate, o combinare dintre dihotomia saussuriană: *parole/langue* și cea a lui Humboldt: *energéia (Tätigkeit)/érgon (Werk)*.

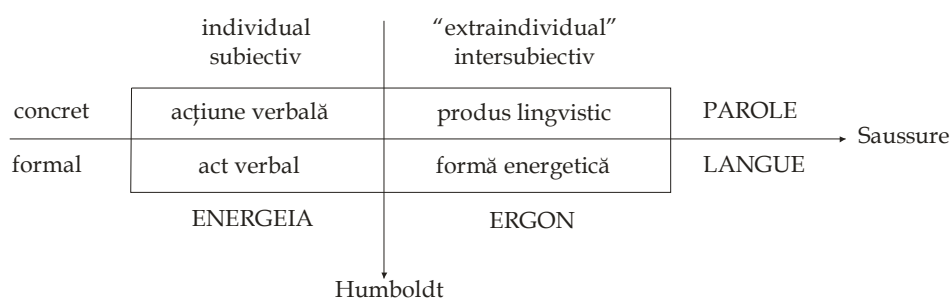

Fig.2 Matricea Bühler a limbajului

Dacă la Saussure dihotomia a fost analizată, la Humboldt putem distinge între activitate și produs, pe planurile individual/interindividual, iar a fi *energéia* – vorbire implică activitatea de vorbire, pe când a fi *érgon* – limbă implică a fi produs lingvistic³.

Bühler a avut contribuții importante în ceea ce privește studierea limbajului nonverbal. Privitor la studiile lui Johann Jakob Engel în domeniul teatrului, bazate pe „totalitatea gesturilor la animale și om”, câmpul de cercetare al lui Charles Darwin,

psihologul german cere o „axiomatică semiotică mai adâncă” (*vertieften sematologischen Axiomatik*).

Din punct de vedere semantic, cu simptomele gestului lucrurile se petrec la fel ca în cazul cuvintelor limbajului articulat sau ca în cazul valorilor de reprezentare ale petelor de culoare pe o pictură⁴.

Dincolo de determinarea funcțiilor limbajului, de constituirea modelului schimbului de mesaje pe fundament semiotic și de intenția de a studia gesturile în baza unei structurări similare celei din lingvistică, prefigurând studiile lui Birwhistell, Bühler s-a aplecat și asupra dimensiunii psihologice în domeniul lingvistic. Astfel, cercetătorul german a considerat limba un epifenomen al fenomenelor expresiei, care implică stări motivaționale, cognitive și de activare, constituind, cu toată această intervenție subiectivă, un sistem de operare obiectiv (*sachgerechtes System*).

9.2. Modelul Jakobson. Constituit în continuarea școlii formaliste rusești, Cercul Lingvistic de la Praga a adunat figuri proeminente, dintre care se disting cehii Jan Mukařovský, Nikolai Trubetzkoi și rusul Roman Jakobson. Plecând de la necesitatea studierii limbajului în varietatea funcțiilor sale, aplecându-se așadar asupra mesajului, Jakobson, spre deosebire de colegii săi din cercul praghez, intră în contact cu modelul matematic al comunicării. În urma acestui contact, dintre structuralismul și funcționalismul praghez în lingvistică și „diagrama schematică” a transmiterii de informație, ia naștere un model de comunicare hibrid, care îi poartă numele. Jakobson a scos în evidență factorii intrinseci sau contextuali ai comunicării astfel:

Expeditoarea trimite un mesaj destinatarului. Pentru a fi funcțional, mesajul are nevoie în primul rând de un context la care să trimită (cea ce mai numim, într-o terminologie un pic ambiguă, „referent”), context recognoscibil de către destinatar și care este fie verbal, fie susceptibil de a fi verbalizat; în continuare, mesajul are nevoie de un cod comun, în întregime sau măcar în parte, expeditorului și destinatarului [...]; în sfârșit, mesajul are nevoie de un contact, un canal fizic și o conexiune

psihologică între expeditor și destinatar, contact care să le permită să stabilească și să mențină comunicarea.⁵

Așadar, cu aplicare la comunicarea verbală, factorii puși în evidență de Jakobson se prezintă sub următoarea formă grafică:

Fig.3 Elementele comunicării în modelul jakobsonian

În baza acestei scheme, lingvistul rus a adăugat fiecărui factor câte o funcție aferentă, într-o reprezentare schematică similară celei în care a prezentat elementele comunicării:

Fig.4 Funcțiile comunicării în modelul lui Jakobson

Funcția *emoțională* (sau *expresivă*) este centrată pe emițător și reliefează raporturile acestuia cu mesajul. Prin intermediul acesteia pot fi puse în evidență anumite stări ale individului, respectiv poate fi încărcat mesajul cu atitudinea expeditorului vizavi de obiectul de referință. Funcția *referențială* (sau *denotativă*) este principala funcție a limbajului și se centrează pe contextul comunicării, pe orientarea mesajului într-o comunicare de tip obiectiv. Funcția *poetică* (sau *estetică*), cea care l-a preocupat în mod special pe Jakobson, pune în evidență raporturile mesajului cu el însuși. Lingvistul rus s-a aplecat în mod aparte asupra mesajului, fără a abandona, aici, preocupările din perioada în care a activat în cercul praghez, privitoare la funcția îndeplinită de limbajul poetic, singura care poate, de altfel, să îl definească și care poate să îl diferențieze de limba literară⁶. Jakobson găsește că limbajul poetic

se insinuează și în vorbirea cotidiană, fiind utilizat frecvent în calificativele cotidiene și în expresii. Mai mult, studiind operațiile producerii unui enunț, selecția, adică alegerea dintr-o serie de termeni pentru a numi tema enunțului, respectiv combinația, sau construcția secvenței, lingvistul localizează funcția poetică, considerând că aceasta „proiectează principiul de echivalență a axei selecție pe axa combinației”⁷. Funcția *empatică* (sau *fatică*) se concentrează asupra contactului, presupunând menținerea canalelor de comunicare deschise și manifestându-se prin forme ritualizate (norme de politețe, discursuri, conversații familiale, ceremonii, ocazii solemne, rituri etc.). Funcția *metalingvistică* este strâns legată de cod și presupune discursul despre propriul limbaj. Această funcție se întâlnește atât în discursul teoretic, științific (în lingvistică, logică, literatură etc.), cât și viața cotidiană, atunci când codul este verificat de actorii comunicării. Funcția *persuasivă* (sau *conativă*) este centrată pe receptor și definește, totodată, relațiile dintre acesta și emițător. Ea descrie, totodată, efectul mesajului asupra receptorului, precum și modalitatea de declanșarea a unei reacții afective din partea acestuia.

9.3. Modelul glosematic al lui Hjelmslev. Louis Hjelmslev, lingvist danez, întemeietor al Cercului Lingvistic de la Copenhaga, este cunoscut pentru rigoarea pe care o aduce în câmpul științelor umaniste. Structuralist ca orientare, Hjelmslev consideră că la baza proceselor lingvistice se află un număr limitat de elemente, a căror prezență, în combinații diferite, dă naștere proceselor noi. Astfel, atât la nivel lingvistic cât și la nivel expresiv sunt puse la bază același tip de unități, *glosemele*, care în primul caz poartă numele de *ceneme* (echivalente fonemelor), iar în cel de-al doilea *plereme* (echivalente semelor). Această structurare riguroasă reprezintă o adâncire a distincției saussuriene de operare *formă / substanță* la nivelul distincției dintre entitățile atomare care stau la baza proceselor în planul expresiei și în planul conținutului. Putem discuta, astfel, despre două tipuri de forme și două tipuri de substanțe la nivelul expresiei și la nivelul conținutului. Limba structurează substanța în formă și conținut, iar nivelurile de organizare privitoare la semn sunt, în acest caz: substanța

conținutului, forma conținutului, substanța expresiei și forma expresiei.

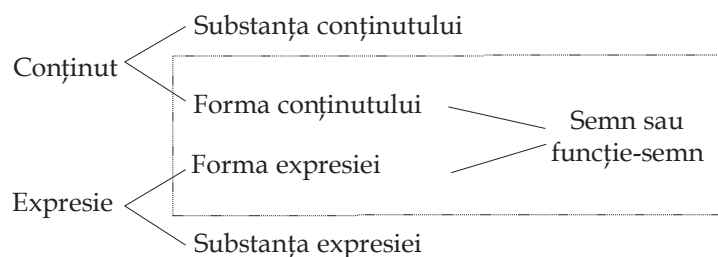

Fig.5 Elementele componente ale semnului conform modelului glosematic

Semnul (sau *funcția-semn*) reprezintă entitatea alcătuită din forma conținutului, echivalentă semnificatului, și forma expresiei, echivalentă semnificantului. Substanța conținutului este realitatea nestructurată prin limbaj, iar substanța expresiei este masa sonoră amorfă²². Structurarea riguroasă intenționată de lingvistul danez nu se oprește aici. El distinge, privitor la limbă, între substanța pură a acesteia, neafectată de utilizarea în cadrul mediului social și de manifestarea socială, pe care o numește *schemă*, forma materială definită într-o realizare socială, denumită *normă* și ansamblul de obișnuințe în utilizarea ei, denumit *uzaj*. Vorbirea (*parole*) la Saussure are drept echivalent *actul* la Hjelmslev. În baza raportului saussurian limbă vorbire, lingvistul danez distinge alte posibilități de interacțiune. Pe de o parte, acesta consideră actul și uzajul ca fiind interdependente, determinate de normă. La rândul ei, schema este determinată de act, uzaj și normă, constituindu-se într-o structură constantă, față de celelalte trei elemente, care sunt variabile.

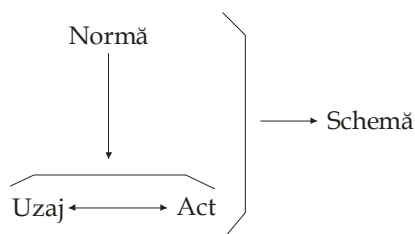

Fig.6 Raporturile limbă-vorbire în cadrul modelului glosematic (apud Vasile Macoviciuc⁸)

Prin aceasta, raporturile limbă-vorbire din teoria saussuriană se modifică, reducerea limbii la schemă, în conformitate cu teoria saussuriană, devenind utilă doar pentru identificarea limbii unui vorbitor.

Prin intermediul Cercului lingvistic de la Copenhaga, lingvistica a câștigat în rigoare, apropiindu-se de structurile rigide de organizare prefigurate de reprezentanții filosofiei analitice. Această organizare a materiei semiotice a fost exploatată ulterior, în linia structuralismului, iar Hjelmslev și modelul său glosematic au devenit repere în lingvistica structurală.

9.4. Interdeteminarea limbă-cultură. Emile Beneviste, lingvist francez de filiație structuralistă, conștientizează apropierea lingvisticii de logică și încearcă o schimbare de direcție în linie saussuriană. Totodată, în plan lingvistic, el se orientează spre situațiile concrete de utilizarea a limbii, spre o lingvistică a discursului. De la bun început, lingvistul francez se situează pe o poziție diferită de cea a lui Hjelmslev, pe care îl consideră că a „derapat” spre domeniul logicii:

Teoria pe care L. Hjelmslev, în Danemarca, vrea să o promoveze sub numele de “glosematică” este o construcție a unui “model” logic al limbii și mai degrabă un corp de definiții decât un instrument de explorare a universului lingvistic. Ideea centrală este aici, în mare, aceea de “semn” saussurian, sau expresia și conținutul (asociați “semnificanțului” și “semnificatului” saussurieni) sunt expuse ca două planuri corelative, în care fiecare are o “formă” și o “substanță”. Parcursul este urmat aici dinspre lingvistică spre limbă.⁹

Beneviste consideră că lingvistica are un dublu obiect de studiu, fiind totodată și știință a limbajului, și știința limbilor. El se alătură distincției saussuriene limbă-limbaj, îndepărtându-se de rigiditatea la care apelează Hjelmslev. Limba, sistem alcătuit din structuri, reprezintă o entitate aparținând deopotrivă comunității și individului. Ea structurează/configurează forma gândirii, prin aceasta individul și societatea determinându-se reciproc; dar interdeteminarea se realizează prin intermediul limbajului, care exprimă realitatea pentru emițător/locutor și o recrează pentru receptor/auditor. Limbajul devine astfel forma cea mai înaltă a

unei facultăți umane inerente condiției sale, cea de simbolizare, de reprezentare a realității prin semne și de interpretare a semnelor ca reprezentând realitatea. Limbajul, deși în percepția saussuriană conține limba și vorbirea, la Beneviste este văzut ca dezvoltându-se în cadrul unei limbi. Limba este produsul unei culturi, iar cultura este condiționată de limbaj: limbajul încheagă cultura.

*Cultura se definește ca un ansamblu foarte complex de reprezentări, organizat după un cod de relații și de valori: tradiții, religie, legi, politică, etică, arte, tot ceea ce omului, în locul în care se naște, îi vor fi impregnate în conștiința cea mai profundă și care îi vor conduce comportamentul în toate formele activității sale; ce este deci dacă nu un univers de simboluri integrate într-o structură specifică și pe care limbajul le manifestă și le transmite?*¹⁰

Rezultă, așadar, un sistem de interrelații care conduc la o perspectivă asupra obiectului lingvisticii generale: limbă-limbaj-cultură.

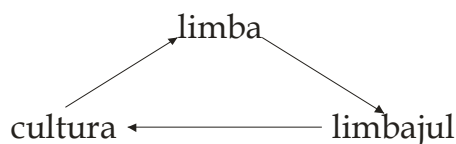

Fig.7 Interdeterminarea cultură-limbă-limbaj

Limbajul, expresia a ceea ce vrem să zicem, primește forma limbii, în cadrul limbii; mai mult, el nu o poate transcende. Conținutul gândirii trece prin limbă și împrumută formele / tiparele acestuia, care sunt, de fapt, forme/tipare ale culturii. El umple de „semnificat” golurile conceptuale ale limbii (substanța conținutului, la Hjelmslev). Dintr-o altă perspectivă, ceea ce umple golurile conceptuale ale limbii devine conținut al gândirii, iar conținutului i se asociază o formă (forma conținutului, la Hjelmslev, sau semnificatul, la Saussure). „Forma lingvistică, notează Beneviste, este, deci, nu numai condiția transmisibilității, ci, mai degrabă, condiția realizării gândirii”¹¹. Dar această imagine a golurilor limbii umplute de conținut noțional nu se poate constitui decât la nivel metaforic;

în fond, nu se poate realiza o determinare precisă în ceea ce privește conținutul substanței și forma substanței. Această distincție se poate realiza la nivel operațional, teoretic:

Între o gândire care nu se poate materializa decât în limbă și o limbă care nu are alte funcțiuni decât să "semnifice", am dori să stabilim o relație specifică, fiindcă e evident că termenii de față nu sunt simetrici. Vorbind despre ceea ce conține și conținut simplificăm. Nu trebuie să se abuzeze de imagine. Strict vorbind, gândirea nu este ceva material căreia limba să-i împrumute forma de vreme ce la un moment oarecare "ceea ce conține" nu poate fi imaginat vid de "conținutul" său, nici "conținutul" independent de "ceea ce îl conține".¹²

Totodată, Beneviste se îndepărtează de la perspectiva sistemică, luând în calcul și relațiile dintre sistemele de semne (perspectivă asupra funcționalității), concept care înlocuiește noțiunea pozitivistă de *fapt lingvistic*. Studiind relațiile dintre sistemele semiotice, lingvistul francez găsește că între acestea nu pot exista relații de congruență, ele neputând fi convertite unele în altele. Exemplul pe care îl dă Beneviste este acela al non-convertibilității dintre limbă, sistem fondat pe unități semnificante, și muzică, sistem fondat pe unități nesemnificante (sunetul nefiind un semn și neputând fi semnat decât într-o structură scalară)²⁸. Beneviste depășește concepția conform căreia unitatea de bază în constituirea semnificației trebuie să fie și unitate semnificantă, iar exemplul cel mai potrivit este cel anterior, al sunetului. În cazul de față, precum și în cazul altor sisteme ale căror unități sunt nonsemnificante, acestea trebuie să apeleze la medierea semnificantă a limbii. Limba devine, în aceste condiții, interpretant al acestor sisteme semiotice. Luând în considerare aserțiunea sociologică conform căreia societatea înglobează limba, vom constata că aceasta contravine perspectivei asupra limbii ca interpretant al tuturor semnelor semiotice. Limba și societatea nu sunt isomorfe, structura lor nu coincide, variațiile lor sunt independente²⁹. Perspectiva relației de interpretanță prin intermediul limbii schimbă însă, cu 180°, perspectiva asupra raportului limbă-societate: „Justificarea primei propoziții, limba ca interpretant al societății, este dată de a doua: limba conține societatea”¹³.

Așadar, limba interpretează societatea, societatea este interpretată prin excelență de limbă și modelată de aceasta.

Cantonarea lingvisticii ca sistem semiotic în semn a fost depășită de Beneviste, care explorează un câmp teoretic distinct, al punerii în act. Putem discuta, astfel, despre o semiotică a discursului, care operează la nivelul frazei, în cadrul actelor concrete de vorbire, permițând deschiderea spre alte contexte. Prin aceasta, Beneviste se apropie de perspectiva pragmatică, modificând în cadrul relației de interdeterminare un termen: limbajul. Limbajul este individual și reprezintă „locul geometric” de interacțiune a individului cu societatea, a gândirii cu cultura. Relația de interdeterminare capătă următoarea formă:

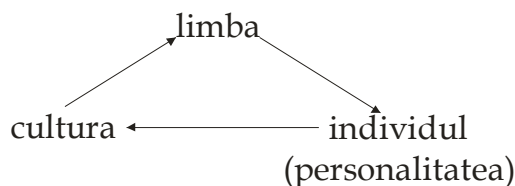

Fig.8 Interdeterminarea cultură-limbă-individ

Intenția lui Beneviste de a crea o posibilă teorie integratoare a culturii, plecând de la fundamente lingvistice, se situează în planul depășirii perspectivei pur deterministe asupra rolului limbii și al comunicării în cadrul societății.

9.5. Un model al semnificării. Personalitate complexă a vieții culturale franceze, semiotician și critic literar, Roland Barthes duce mai departe proiectul structuralist al lui Saussure. Spre deosebire de acesta, Barthes fixează o altă ierarhie disciplinară, subordonând semiotica lingvisticii. Într-un studiu dedicat acestui domeniu, *Elemente de semiologie*, Barthes pleacă de la arbitraritatea semnului stabilită de Saussure și introduce doi termeni noi, *motivare* și *constrângere*. Motivarea semnului este asociată caracterului iconic al acestuia. Constrângerea, definită ca grad de influență al semnificatului asupra semnificantului, presupune un grad ridicat de motivare. Arbitraritatea semnului trimite la convenție; convenția presupune un grad de motivare scăzut,

respectiv o influență mai mică a semnificatului asupra semnificantului. Barthes ajunge la concluzia că în semiotică (semiologie) există o tendință de compensare a arbitrarității, respectiv motivării.

Este probabil, așadar, ca la nivelul semiologiei generale, care fuzionează cu antropologia, să apară un fel de circularitate între analogic și nemotivat: există o dublă tendință (fiecare aspect fiind complementar celuilalt) de naturalizare a nemotivatului și de intelectualizare a motivatului (adică, de culturalizare a acestuia)¹⁴.

Dar contribuția cea mai importantă a lui Barthes, în linia lingvisticii structuraliste saussuriene, constă în deteminarea mai multor niveluri de semnificare. Plecând de la teoria semnificației elaborată de lingvistul elvețian, Barthes o dezvoltă într-un plan secund, pe un al doilea nivel de transfer al înțelesului. Acest nivel secund de semnificare la care ajunge Barthes este rodul muncii de extindere a nivelului înțelesului pe care îl poate avea semnul raportat la contactul cu utilizatorul acestuia. În interacțiunea dintre text și utilizator, semioticianul francez descoperă un înțeles negociat de utilizator cu textul. Primul nivel al semnificării, cel asupra căruia insistă Saussure studiind relația semnat - realitate externă și analizând semnatul în cadrul binomului dinamic semnat/semnificant, a fost denumit de Barthes nivel denotativ. *Denotația*, în termenii lui Barthes, desemnează sensul evident al semnelor, înțelesul acestuia la nivelul simțului comun, sensul literar sau, în termenii lui Morris, înțelesul asociat din perspectivă semantică, al raporturilor semnelor cu ele însele. În interacțiune cu utilizatorul său, semnul poate avea și alte înțelesuri. Barthes denumește această semnificație, de ordin secund, *conotație*. Conotația depinde de sentimentele și emoțiile utilizatorului semnelor, pe de o parte, respectiv de schemele interpretative și de valorile culturii acestuia, pe de altă parte. În acest caz, al conotației, înțelesul se mută pe domeniul subiectivului, respectiv al intersubiectivului. Nivelul denotativ trimite la o convenție stabilită, în timp ce nivelul conotativ presupune subiectivitate și iconicitate. Comparativ cu semnificația de pe primul nivel, procesul semiotic

este identic, cu mențiunea că semnificantul de pe primul nivel, al denotației, devine semn pentru semnificația pe nivel secund.

Nivelul secund de semnificare la Barthes nu presupune doar semnificația conotativă. Și semnificatul, devenind semn în sine, conduce la apariția unui înțeles de grad doi al semnului de bază. Iar acest nou mod de operare a semnelor este denumit de Barthes *mit*. Mitul, în înțeles barthesian, nu reprezintă același lucru ca în înțelesul pe care îl dă antropologul Lévi-Strauss. Dacă la Lévi-Strauss mitul reprezintă o narațiune din perioada de fondare a unei societăți, cu funcționalitate deschisă și cu înțelesuri ascunse, prin intermediul căreia individul face față anxietăților și provocărilor specifice cel puțin culturii de proveniență, la Barthes mitul se întemeiază în cadrul societății capitaliste, ca o înlănțuire de concepte asociate, despre ale cărui înțelesuri utilizatorii sunt conștienți, dar nu și despre valoarea acestei înlănțuiri ca mit. Mitul barthesian contemporan presupune înțelesuri naturale și funcționare ascunsă¹⁵. Acesta operează în intenția naturalizării istoriei, scoțând în evidență înțelesurile, care sunt specifice unei clase sociale sau unei categorii dominante, dar ascunzându-și dimensiunea politică sau socială. Într-o societate există, așadar, mituri dominante și contra-mituri, adică înțelesuri, lanțuri de concepte asociate produse de o structură dominantă sau de o structură dominată. Nivelul secund de semnificare al semnului, pe care operează conotațiile și miturile poate fi reprezentat grafic astfel:

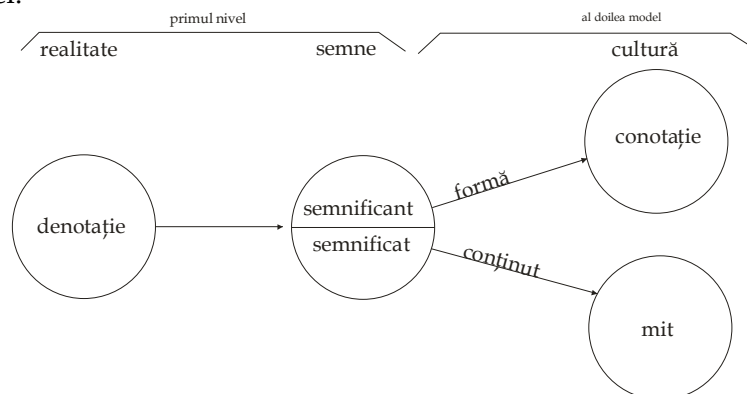

Fig.9 Nivelurile de semnificare (apud John Fiske)¹⁶

Ulterior, Barthes a studiat posibilitatea existenței unui al treilea nivel de semnificare, nivelul simbolic¹⁷. *Simbolul*, în baza acestei structurări, reprezintă un obiect care, prin convenție și utilizare, poate sta în locul a altceva. Simbolul de pe nivelul trei de semnificare diferă de ceea ce a desemnat Peirce prin acest termen. El poate sta în locul unui mit sau al unei conotații.

Abordarea lui Barthes privitoare la acest nivel terț de semnificare, mai puțin sistematică decât cea referitoare la nivelul secund, avea să fie abandonată. Revenind asupra denotației, semioticianul francez avea să constate că denotația însăși este un mit, iar demistificarea ar presupune trimiterea la denotație:

*Denotarea ar fi, deci, un mit științific: cel al unei stări „adevărate” a limbajului, ca și cum orice frază ar avea în ea un etimon (origine și adevăr). Denotație/conotație: acest dublu concept nu are valoare decât în sfera adevărului. De fiecare dată când am nevoie să verific un mesaj (să-l demistific, cu alte cuvinte), îl supun, de fapt, unei instanțe exterioare, îl reduc la un fel de șorici dezgustător, care ar fi substratul său adevărat. Opoziția nu are funcționalitate decât în cadrul unei operații critice analoage unei experiențe de analiză chimică: de fiecare dată când cred în adevăr, am nevoie de denotație.*¹⁸

Demistificarea, operațiunea prin care mitologii revelează istoria și caracterul mitologic al înțelesurilor de pe nivelul doi de semnificare, conduce în fond la o închidere a buclei semnificării prin situarea pe primul nivel, al denotării. Demistificarea se poticnește într-o repetare, iar pentru atingerea adevăratului sens, în interpretare, este nevoie de o „deplasare”; într-o asemenea înlănțuire, bucla deschisă de o știință semiotică se închide printr-o știință a semiologiilor, fiecare în parte împovărând, după tehnica „bulgărelui de zăpadă”, determinarea semnificațiilor cu un întreg imaginar¹⁹. Pentru deplasarea întregului demers într-o altă arie interpretativă, Barthes apelează la teoria textului, specifică criticii literare.

Teoria textului instituie o „moarte” a limbajului; se impune o scriitură „la gradul zero”, o scriitură amodală, jurnalistică. Această scriitură, afirmă Barthes, începe să devină act lucid de comunicare²⁰. Textul evoluează între o margine „cuminte”,

conformă, o copie a limbii în starea ei canonică (*schema*, în termenii lui Hjelmslev) și o alta mobilă, capabilă să îmbrace indiferent ce contururi, acolo un de se întrevăde „moartea” limbajului. Textul este autoreferențial și există independent de existența autorului său²¹. El ascunde primei priviri legea compoziției sale și regulile jocului. Problema semnificării, în contextul în care textul încearcă eliberarea de sub tutela autorului, ne trimite la confruntarea din cadrul textului dintre vocea subiectului, care încearcă să comunice un semnificat auctorial stabil (nivelul *fenotextului* sau al comunicării) și discursul liber al limbajului, producerea fără încetare de înțelesuri de către acesta (nivelul *genotextului* sau al semnificării)²². Această perspectivă, această intrare în teoria arhitextului, a ansamblului de categorii generale pe care le relevă fiecare text în parte (Gerard Genette), respectiv a confruntării fenotext-genotext (Julia Kristeva), nu este în măsură să ofere un răspuns mulțumitor lui Barthes în intenția de rezolvare a problemei semnificării. La Barthes textul înseamnă țeșătură, ceea ce presupune că acesta se produce printr-o întrețesere perpetuă; subiectul se desface și se pierde pe sine, se dizolvă în această întrețesere, asemenea dizolvării participantului la comunicare în procesul de comunicare. Plăcerea textului este „*valoarea trecută la rangul somptuos de semnificant*”²³. Dar această pretenție a textului, această luptă continuă în interiorul acestuia, precum și dizolvarea din interior conduc la un altfel de repetiție, de degenerare, astfel încât problema interpretării nu poate fi rezolvată în baza schemei de semnificare, dezvoltată pe cele trei niveluri²⁴.

9.6. Modelul hibrid al lui Sebeok. Thomas Sebeok, lingvist și antropolog american de origine maghiară, a elaborat o lucrare sinteză a studiilor despre domeniul semnelor, *Semnele: O introducere în semiotică*, reușind să lărgescă sfera semiotică la o abordare complexă, plecând de la comunicarea în lumea animală. Printre contribuțiile lui Sebeok se numără trasarea unor coordonate clare de distincție între lingvistică și comunicare, situarea interpretantului peircean în câmpul comun de influențe semn-utilizator și considerarea acestuia drept rezultat al negocierii dintre semn și utilizatorul său, respectiv identificarea elementelor componente ale semnelor începând cu antichitatea greacă și latină

și prefigurarea extinderii triunghiului semantic din perspectiva sintezei lui Eco. Astfel, lingvistul american consideră că semnul este alcătuit, invariabil, din două jumătăți interconectate, o jumătate perceptibilă (sau sensibilă) și o jumătate inteligibilă (sau rațională), dar al căror nume a suferit, în timp, numeroase modificări.

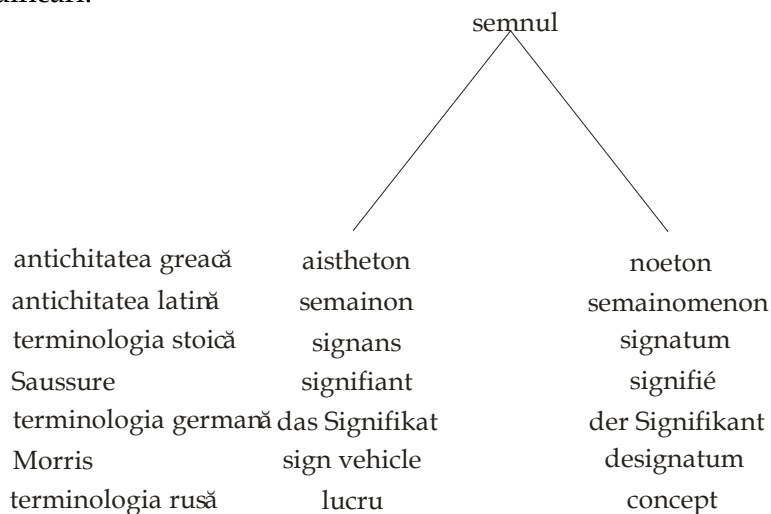

Fig.10 Elementele componente ale semnului²⁵

Plecând de la elementele componente ale semnului, Sebeok consideră că în cazul semnelor iconice procesul de semnificare este ireversibil, presupunând o generare a semnificantului din semnificat, ori de câte ori semnul este supus interpretării.

În toate interacțiunile dintre cele două jumătăți indispensabile ale semnului, relația dintre semnificat și semnificant trebuie să se supună acestui flux universal: semnificatul generează semnificantul într-un veșnic proces de bifurcare. Dar semnificantul regenerează semnificatul ori de câte ori interpretăm semnul. În termenii biologiei, asta înseamnă că descendentul ca semnificant poate deveni autor ca semnificat, prin trecerea unei generații.²⁶

Această perspectivă justifică ireversibilitatea procesului de semnificare și imposibilitatea reluării traseului în sens invers, pentru interpretare. Demistificarea studiată de Barthes nu se poate

realiza în sensul invers, deoarece se închide interpretarea se supune, la rândul ei, procesului continuu de semnificare. Pe de altă parte, justificarea lui Sebeok rămâne validă în cazul transformării în timp a semnelor iconice în semne arbitrare, completând seria semiotică peirceană sau opoziția „înțeles” - „intenția de a avea un înțeles” a lui Bühler.

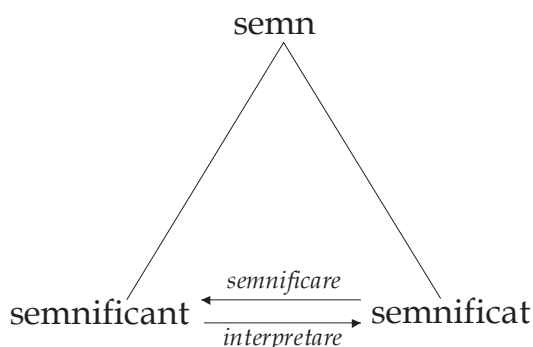

Fig.11 Sensurile semnificării și interpretării

De altfel, Sebeok datorează perspectivei lui Peirce asupra semnului constructul propriei concepții semiotice. Semnul crează în mintea cuiva un semn echivalent, dar este pus în relație cu realitatea în baza semnului echivalent (pe latura interpretativă), creând la rândul lui un semn din semnificatul primei relații, adică din semnul echivalent (pe latura generativă, a semnificării).

Sebeok se distinge printr-o acoperire mai largă a câmpului de comunicare, luând în calcul și comunicarea animală. El propune, în acest sens, un termen care să acopere întregul câmp de studiu, *zoosemiotica*, și își fundamentează studiile pe ideea că semnele nu sunt apanajul exclusiv al speciei umane.

Semiotica înseamnă, pur și simplu, schimb de mesaje. Un mesaj constă dintr-un semn sau o înșiruire de semne. „Zoosemiotica” este un termen inventat în 1963 pentru a delimita acel segment al domeniului care se anexează pe mesajele emise și recepționate de animale, incluzând și componente importante ale comunicării umane nonverbale, dar excluzând limbajul uman și sistemele sale secundare de comunicare derivate din limbă, precum limbajul semnelor sau alfabetul Morse.²⁷

Având la bază modelul zoosemiotic și tipologiile Peirce și Morris, Sebeok clasifică semnele în șase tipuri diferite: simptom, semnal, icon, index, simbol și nume; simptomele reprezintă semne de avertizare produse de toate animalele, semnalele sunt semne produse de corpul uman care declanșează o reacție din partea unui receptor, numele sunt semne identificatoare atribuite indivizilor, iar celelate trei clase definesc semnele din tipologia Peirce. Ramurile teoretice ale semioticii sunt structurate astfel: știința numelor: *lexicografia*, pentru studiul sincron, respectiv *etimologia*, pentru studiul diacronic, știința semnificațiilor (*semantica*), știința designațiilor (*onomasiologia*) și știința conceptelor (*Begrieffslehre*).

Pentru studiul actului de semnificare, Sebeok propune un triunghi semiotic mai complex.

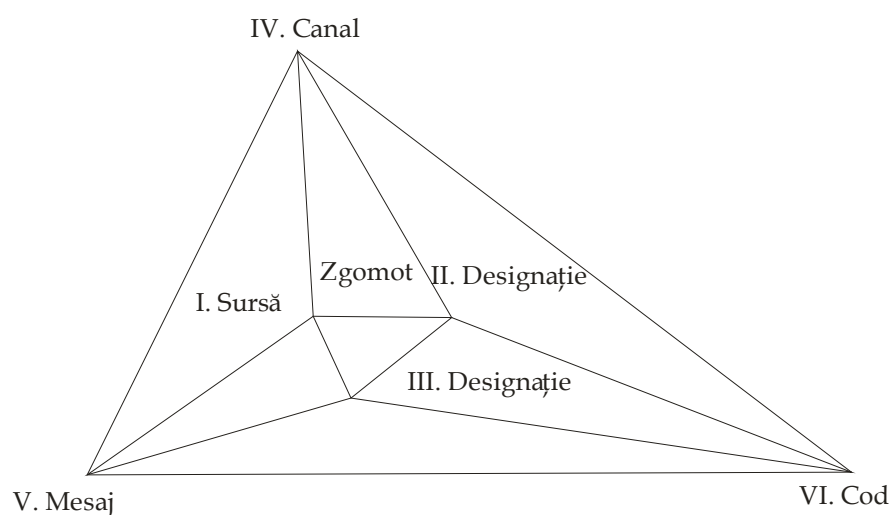

Fig.12 Triunghiul semiotic al lui Sebeok

Acesta reprezintă o încercare de a descrie cu ajutorul unui triunghi Morley relațiile dintre modelul lui Bühler și schema lui Jakobson, având la bază diagrama lui Shannon. Practic, modelul mixt al Sebeok scoate în evidență structura complexă a comunicării și oferă o perspectivă sintetică asupra unui domeniu analizat din puncte de vedere disparate.

9.7. Teoria codurilor. Umberto Eco, figură complexă a spațiului cultural italian și european, realizează la rândul său o sinteză semiotică de maniera celei realizate de Sebeok. Dacă lingvistul american pleacă de la perspectiva pragmatistă a lui Peirce pentru a ajunge la funcțiile limbajului a lui Bühler și Jakobson, apropiind spațiile culturale american și european, adevărata sinteză o realizează Eco. Acesta propune o teorie a semioticii generale, care include două aspecte: o teorie a codurilor, de stabilire a regulilor pentru sistemul de semnificare și o teorie a producerii și interpretării de semne, prima privind problematica legată de semnificare, cealaltă pe cea legată de comunicare.

Un model de semiotică generală trebuie să țină cont de: (a) o teorie a codurilor și (b) o teorie a producerii semnelor – ultima luând în considerare o gamă diversă de fenomene, cum ar fi utilizarea comună a limbilor, evoluția codurilor, comunicarea estetică, tipurile diferite de comportament comunicativ interacțional, utilizarea semnelor pentru a menționa lucrurile și stările lumii ș.a.m.d.²⁸

Această distincție, anticipată de critica literară franceză, care introduce teoria textului, prin intermediul căreia se face distincție între fenotext și genotext, este conturată și cristalizată într-o lucrare care fundamentează semiotica drept disciplină de sine stătătoare, independentă de limbaj. Și asta pentru că, la Eco, limbajul nu reprezintă un simplu mijloc de comunicare, ci ceea ce întemeiază orice comunicare, prin referire la concepția lui Nicolas Ruwet, sau ceea ce întemeiază cultura, prin referire la concepția lui Roman Jakobson²⁹. Această poziționare conferă semioticii posibilitatea de a studia procesele culturale ca procese de comunicare, dincolo de care se statornicește sistemul de semnificare. Eco diferențiază între cele două domenii, *comunicarea* presupunând procesul mecanic de transfer informațional (acoperind obiectul de studiu al comunicării procesuale, în termenii lui Fiske), în timp ce *semnificarea* implică existența codului, privește o relație de înlocuire și realizează legături între entități prezente și absente (acoperind obiectul de studiu al comunicării semiotice, în termenii lui Fiske). Această delimitare, comunicare-

semnificare, subliniază independența proceselor de semnificare față de cele de comunicare, și dependența comunicării față de cod, respectiv față de semnificare: „E posibil, dacă nu poate dezirabil în mod particular, să stabilim o semiotică a semnificării independent de semiotica comunicării: dar este imposibilă fondarea unei semiotici a comunicării fără o semiotică a semnificării”³⁰. Ea se extinde și la perspectiva interpretării, care este presupusă în procesul de comunicare, dar care nu este necesară într-un sistem de semnificare.

Prin apel la delimitarea operată de Morris, între semantică, sintactică și pragmatică, Eco găsește că „semantica privește în principal sistemul de semnificare, în timp ce pragmatica procesele de comunicare”³¹. Cu toate acestea, opoziția semnificare/comunicare nu corespunde opoziției semantică/pragmatică. Din acest considerent se impune o dublă abordare a pragmaticii, știința raportului dintre semne și interpretii lor:

*Ar trebui să concepem două abordări pragmatice diferite: o pragmatică a semnificării (cum pot fi reprezentate fenomenele pragmatice într-un sistem semantic) și o pragmatică a comunicării (cum pot fi analizate fenomenele pragmatice care au loc în cursul unui proces de comunicare).*³²

Așadar, perspectiva lui Eco privitoare la raportul semnificare/comunicare nu subliniază o antinomie, ci scoate în evidență fiziologia comunicării, apropiind abordările rigide, fie ele procesuale, fie semiotice. Pe de altă parte, semioticianul italian apropie și punctele de vedere diferite, uneori divergente între reprezentanții semioticii europene și americane. Semiotica lui Eco este o sinteză a studiilor semiotice de până la el. Un exemplu în acest sens este perspectiva asupra semnului. Plecând de la opoziția semnificare / comunicare, Eco subliniază faptul că elementul de legătură al acestora, codul, regula de corelare a elementelor din planul expresiei cu elementele din planul conținutului, reprezintă condiția necesară și suficientă a semnului. Semnul, ca element al procesului de semnificare reprezintă o relație între conceptul mental, reprezentarea sa fizică și entitatea fizică la care se referă conceptul mental. Această relație triadică, în care două legături sunt solide, stabile, iar una, cea dintre semn ca entitate fizică și

entitatea fizică de referință, este o relație de atribuire, o relație convențională, „obscură”, se apropie de structura triadică a lui Ogden și Richards și a fost extinsă, prin apel la diferitele abordări terminologice, între care există uneori și divergențe interpretative, astfel³³:

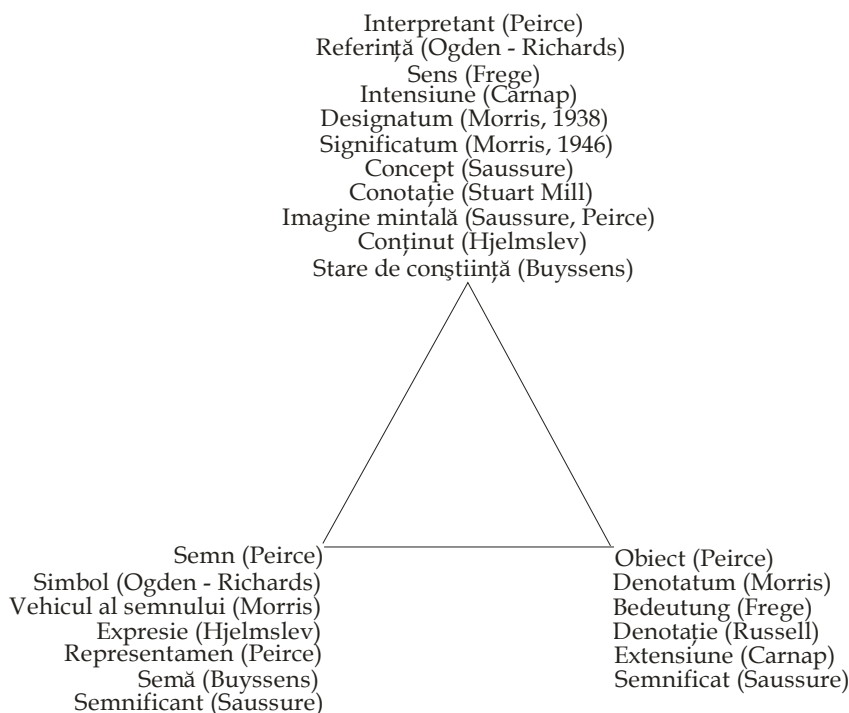

Fig.13 Triunghiul semiotic (sinteză)

Plecând de la modelul procesual al comunicării, Eco distinge o diferență semnificativă între mesajul codificat și mesajul ca sursă de informații³⁴. Mesajul ca sursă de informație este deschis interpretărilor, adică este supus codurilor și subcodurilor, presupuzițiilor pragmatice și referențiale, atât în formarea textului a cărui intenție de semnificare (*intentio operis*) poate exista independent de intenția receptorului (*intentio lectoris*), cât și în circumscrierea conținutului atribuit de emițător textului (*intentio auctoris*)³⁵.

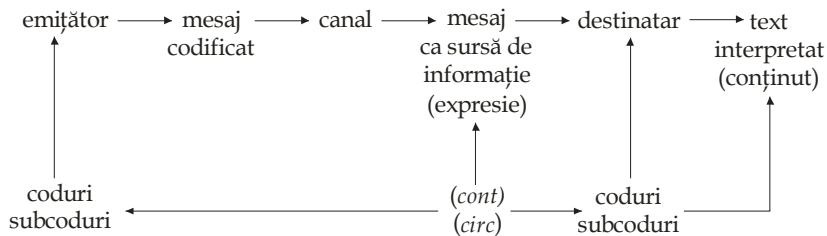

Fig.14 Procesul de comunicare din perspectiva lui Eco

Mesajul codificat de emițător este extracodificat (fie hipocodificat, fie hipercodificat), ceea ce înseamnă că interpretarea în *intentio lectoris* va fi diferită de *intentio auctoris*. Diferența poate fi redusă sau semnificativă, iar rezultatul interpretării conduce fie la eforturi presupuzionale de aliniere a înțeleșurilor, fie la presupuziții „aberante” (datorate diferenței de lectură a textului, efectelor ideologice, conotații aleatorii, erorilor de interpretare sau diferenței de experiență)³⁶.

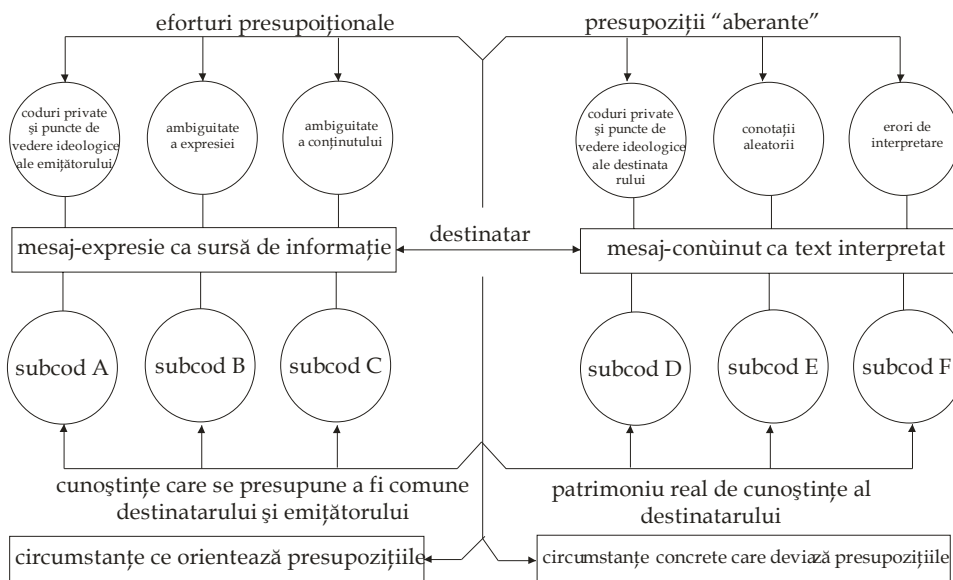

Fig.15 Un model al interpretării realizat în baza teoriei codurilor

Textul se manifestă ca având o anumită autonomie. Destinatarul intenționează, în urma recepționării mesajului, să îl adevceze mesajului transmis dar, ca urmare a factorilor personali și de context, între aceste mesaje apar diferențe.

---

¹ Thomas A. Sebeok, *Jocul cu fantasme. Semiotică și antropologie*, București: Editura All Educațional, colecția All Universitar, 2002, p.68;

² Thomas A. Sebeok, *Semnele: O introducere în semiotică*, București: Humanitas, 2002, p.179;

³ Eugen Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistică generală. Cinci studii*, București: Editura enciclopedică, 2004, pp. 49-51;

⁴ apud Thomas A. Sebeok, *Jocul cu fantasme. Semiotică și antropologie*, p.72;

⁵ Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale: les fondations du langage*, vol.I, apud Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, *Istoria comunicării*, București: comunicare.ro, 2007, p.329;

⁶ Jan Mukařovský, „Despre limbajul poetic”, în *Poetică și stilistică. Orientări moderne*, București: Editura Univers, 1972, p.201;

⁷ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, *Istoria comunicării*, București: comunicare.ro, 2007, p.321;

²² Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, op.cit., p.321;

⁸ Vasile Macoviciuc, *Inițiere în filosofia contemporană*, ediția a II-a, București: Editura Economică, 2000, p.211;

⁹ Emile Beneviste, *Problèmes de linguistique générale*, I, Paris: Gallimard, col. Tel, 1966, p.13;

¹⁰ op.cit., p.30;

¹¹ op.cit., p.64;

¹² idem;

²⁸ Emile Beneviste, *Problèmes de linguistique générale*, II, Paris: Gallimard, col. Tel, 1974, p.58;

²⁹ op.cit., p.94;

¹³ op.cit., p.95;

¹⁴ Roland Barthes, *Elements of Semiology*, Hill and Wang, 1968, în <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bart hes.htm>;

¹⁵ John Fiske, *Introducere în științele comunicării*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media, 2003, pp.169-170;

¹⁶ op.cit., p.117;

¹⁷ op.cit., p.121;

---

¹⁸ Roland Barthes, „Roland Barthes despre Roland Barthes”, în *Plăcerea textului. Roland Barthes despre Roland Barthes. Lecția*, București: Editura Cartier, 2006, p.87;

¹⁹ op.cit., pp.91-92;

²⁰ Roland Barthes, *Le degré zéro de l'écriture*, suivi de *Nouveaux essais*, Paris: Éditions du Seuil, col. Essais, 1953/1972, p.59;

²¹ reprezentanții mișcării literare franceze de la *Tel Quel*, printre care și Barthes, proclamă chiar *moartea autorului*; ca instituție, autorul este mort, persoana sa biografică a dispărut (similar dispariției emițătorului în procesul de comunicare, în care este posibil să fi în *comunicare* nu să o inițiezi; spre deosebire de istoria literară, teoria textului nu admite autorul, deși lectorul are nevoie de acesta, v. Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, Paris: Éditions du Seuil, col. Points, 1973, p.45;

²² Julia Kristeva definește acești termeni astfel: „Prin ceea ce am putut numi *genotext* se înțeleg procesele semiotice (...), dar și *ivirea simbolicului*”, respectiv: „*Fenotextul este o structură (pe care o putem genera în sensul gramaticii generative), supusă regulilor comunicării, presupunând un subiect al enunțării și un destinatar*”, în *La révolution du langage poétique. L'avant-garde à la fin du XIXe siècle: Lautréamont et Mallarmé*, Paris: Éditions du Seuil, col. Points, 1974, pp.83-84;

²³ Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p.100;

²⁴ Roland Barthes, „Roland Barthes despre Roland Barthes”, op.cit., p.92;

²⁵ Thomas A. Sebeok, *Semnele: O introducere în semiotică*, București: Humanitas, 2002, p.60;

²⁶ op.cit., p.144;

²⁷ Thomas A. Sebeok, *Jocul cu fantasme. Semiotică și antropologie*, București: Editura All Educațional, colecția All Universitar, 2002, p.80;

²⁸ Umberto Eco, *A Theory of Semiotics*, Bloomington: Indiana University Press, 1979, p.3;

²⁹ Umberto Eco, *Opera deschisă. Formă și indeterminare în poeticile contemporane*, ediția a II-a, Pitești: Editura Paralela 45, colecția Tropos – studii literare, 2002, p.80;

³⁰ Umberto Eco, *A Theory of Semiotics*, p.9;

³¹ Umberto Eco, *Limitele interpretării*, Constanța: Editura Pontica, colecția Biblioteca italiană, 1990, p.298;

³² op.cit., p.304;

³³ Vasile Macoviciuc, op.cit., p.264;

³⁴ op.cit., pp.272-273;

³⁵ Umberto Eco, *Limitele interpretării*, p.25;

³⁶ Vasile Macoviciuc, op.cit., p.273.

10. Teoriile consistenței cognitive

10.1. Teoria echilibrului. Spre deosebire de modelele de reprezentare a comunicării provenite din câmpul științelor exacte, presupunând o relație între doi parteneri ai comunicării, prin intermediul unui canal, transmițând un mesaj elaborat într-un anumit cod, teoriile consistenței cognitive, provenind din câmpul psihologiei, supun discuției un model al raportării celor doi actori la un referent extern. Aceste modele amintesc de studiul extins al lui Shannon, privitor la existența observatorului din mediul extern care realizează reglarea procesului de comunicare, dar relația cauzală nu se poate institui, deoarece teoria consistenței cognitive este anterioară teoriei inginerului american.

Noțiunea generală de consistență nu face trimitere la un singur domeniu disciplinar ci, prin apel la predictibilitate, în forma sa extinsă, acoperă un larg areal în domeniul științelor sociale. Dată fiind posibilitatea studierii predictibilității, teoriile derivate din câmpul disciplinar al comunicării au alunecat, pe rând, la comunicarea de masă.

Conceptul consistenței în comportamentul uman este o extensie a noțiunii generale de la lumea fizică la domeniul comportamentului uman. Diferiți teoreticieni susțin că indivizii luptă pentru consistență în mai multe feluri, ca de exemplu: consistența în atitudini, în comportamente, între atitudini și comportamente, în percepția noastră asupra lumii și chiar în dezvoltarea personalității. Pe scurt, încercăm să organizăm lumea în moduri în care ne par pline de înțeles și raționale.¹

Dat fiind faptul că ființele umane acționează rațional (de la această aserțiune pleacă întregul demers teoretic al teoriei consistenței cognitive) și că în înțelegerea umană prin raționalizare se încearcă și explicarea comportamentului irațional prin apel la rațiune sau consistență, în raportul dintre indivizi tocmai această cale a raționalității poate părea irațională și inconsistentă altora. Teoriile consistenței presupun că o oarecare inconsecvență generează „tensiune psihologică” sau disconfort în relațiile interumane, care conduc la un mod de acțiune sau la exprimarea

unor intenții în sensul eliminării sau reducerii inconsistenței sau, în limitele posibilității, la dobândirea consistenței. Raționalizarea relațiilor interumane presupune apel la înțelegere, la justificarea experiențelor nedorite sau la adaptarea lumii la „cadrele de referință” (*frame of reference*) proprii.

Prima articulare a teoriei consistenței a fost realizată în 1946 de psihologul Fritz Heider, care susținea că stările fără echilibru produc tensiuni și, prin urmare, generează forțe care conduc la refacerea echilibrului. Starea echilibrată a fost definită drept „o situație în care unitățile percepute și sentimentele experimentate coexistă fără tensiune”². Fritz Heider s-a rezumat însă doar la domeniul proceselor cognitive.

Structura schematică ilustrativă a teoriei sale presupune existența a două persoane (P și O) și a unui obiect fizic, a unei idei sau a unui eveniment (X), la care se raportează cele două persoane. Conform studiilor lui Heider, dacă între cele două entități există relații pozitive sau dacă una dintre relații este pozitivă și celelalte două negative, atunci și numai atunci se instalează starea de echilibru, toate celelalte combinații fiind în dezechilibru.

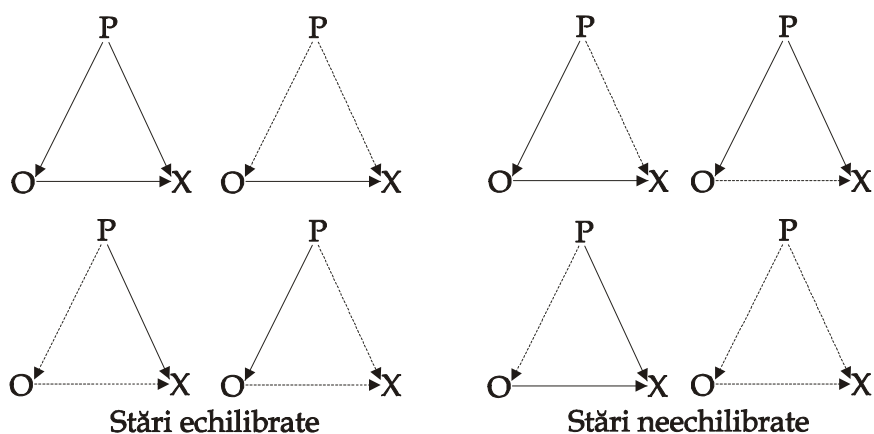

Fig.1 Modelul echilibrului (apud Severin și Tankard Jr.)*

---

* prin linii continue au fost reprezentate relațiile pozitive, în timp ce prin liniile întrerupte au fost reprezentate cele negative;

O stare de echilibru presupune stabilitate și rezistență față de influențele din exterior, în timp ce o stare de dezechilibru este instabilă presupunând instalarea unei tensiuni psihice între indivizi, care poate fi înlăturată numai dacă schimbul dintre entități conduce la crearea unei stări de echilibru. Din această perspectivă a modului de schimbare de atitudine și de rezistență la schimbare, teoria echilibrului elaborată de Heider prezintă interes în câmpul comunicării.

Teoria heideriană, cunoscută psihosociologului Newcomb, a fost adaptată de către acesta câmpului teoretic al comunicării.

10.2. Teoria simetriei. Theodore Mead Newcomb, psihosociolog american, prelucrează teoria echilibrului și o transformă, în contextul precizat, în teorie a simetriei, susținând că încercările de a influența o altă persoană depind de gradul de atracție dintre acestea (limitându-se la atracție, așadar, fără a explora influența). Dacă la Heider gradul de atracție nu putea fi reprezentat, psihologul german reducând relația dintre entități în manieră binară, la simpatie (relație pozitivă) respectiv antipatie (relație negativă), Newcomb presupune că simetria nu se poate realiza la nivel digital, ci analogic, gradul de consistență a individului depinzând de amploarea intensității respectivei relații. Cercetătorul american supune discuției un model diferit de reprezentare a comunicării, având la bază un raport între două ființe umane (A și B), care se raportează la un referent extern (X), în care orientările sistemului A-B-X, reprezentate prin săgeți includ atitudinea reciprocă A-B și atitudinile lui A și B față de X, considerând că în cazul unui dezacord între A și B privitor la X, amploarea

efortului către simetrie va depinde de intensitatea atitudinii lui A către X și de atracția lui A pentru B. O creștere a atracției lui A pentru B și o creștere a intensității de atitudine către X va duce la: 1. un efort mărit către simetrie din partea lui A către B în legătură cu atitudinile lor față de X; 2. posibilitatea ca simetria să fie obținută; 3. probabilitatea unei comunicări a lui A cu B despre X³

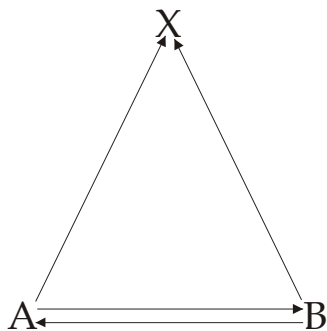

Fig.2 Modelul A-B-X al lui Newcomb

Starea de dezechilibru indusă stimulează comunicarea, care se produce în sensul afacerii echilibrului, dar comunicarea se produce în modelul A-B-X doar atunci când există o puternică atracție A-B sau când referentul X reprezintă un punct de atracție pentru unul dintre actorii comunicării sau un centru de interes pentru amândoi. Newcomb postulează:

1. cu cât mai puternice sunt forțele către orientarea lui A în raport cu B și X, a) cu atât mai mare este tendința lui A către simetria cu B în raport cu X, b) cu atât mai mare este probabilitatea unei simetrii mărite ca o consecință a unuia sau mai multor acte de comunicare.
2. cu cât este mai mică atracția între A și B, cu atât mai mult este limitată tendința către simetrie față de X-urile respective către care este cerută co-orientarea de către condițiile de asociere.⁴

Transferul în aria disciplinară a comunicării se realizează, cum am văzut, prin prognoza posibilității de realizare a actului de comunicare în funcție de gradul de simetrie a actorilor A și B față de referentul X. Reversul postulatului cercetătorului american constă în faptul că gradul de atracție dintre A și B poate conduce la schimbarea de opinie dintre aceștia. Transferul în planul predictibilității privitor la orientarea către un referent extern readuce modelul A-B-X în mecanicismul forte, situând însă comunicarea la nivelul transferului de opinii și al stării de echilibru care decurge de aici. Tocmai această dimensiune a modelului

simetriei newcombiene a fost exploatată ulterior, prin transfer în aria disciplinară a comunicării de masă.

Depășirea linearității se realizează prin apel la balanța de forțe a sistemului. Schimbările, la gradul de intensitate la care se produc, implică și modificări de anumit nivel, care tind să refacă echilibrul (în termenii lui Heider) sau simetria (în termenii lui Newcomb). Cu toate acestea, în ceea ce privește câmpul disciplinar al comunicării este exploatat în mod special efectul consolidării de opinii și atitudini, ceea ce se realizează în principal prin intermediul comunicării de masă. Nu sunt satisfăcute, prin modelul Newcomb, cerințe ale studiului comunicării care derivă din rolul important acordat schimbului de opinii în dauna stărilor de dezechilibru apărute ca urmare a diferenței de convingeri sau credințe, din lipsa unei explicații privitoare la modul de rezolvare a unui dezacord de înaltă intensitate și din incapacitatea de adaptare a modelului în cauza la situațiile de comunicare între mai multe persoane, respectiv în cazul comunicării publice și de masă. Ultimul inconvenient a fost acoperit de studiile ulterioare, ale lui Westley și MacLean, care însă au revenit la modelul procesual liniar.

10.3. Teoria congruenței. Modelul congruenței este un caz particular al teoriei heideriene, cu deosebirea că se ocupă preponderent de sursa de informații. Plecând de la presupunerea că sistemele de referință ale judecăților tind spre simplificare, atâta vreme cât judecățile extreme, în baza logicii sau-sau sunt mai ușor de realizat/atins decât judecățile în baza logicii și-și, Osgood consideră că pentru evaluarea „conceptelor” relative se utilizează de un șablon, de un model, se face apel la o „alinieră” a opiniei. Psihologul american utilizează drept model triunghiul clasic al lui Heider și Newcomb, cu specificația că delimitează între o persoană oarecare (P) și o sursă (S), care îi transmite o informație despre un obiect (O), față de care P va avea o anumită atitudine. Starea de congruență sau consistență a sistemului depinde de gradul de atracție a lui P față de O și S.

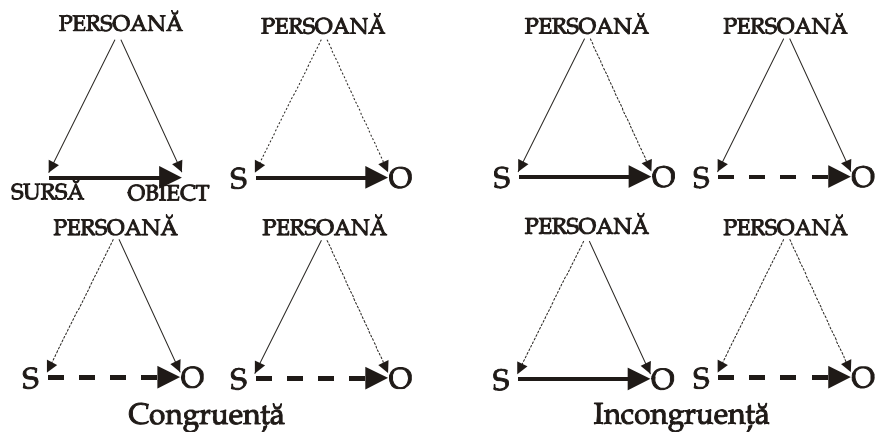

Fig.3 Modelul congruenței (apud Severin și Tankard Jr.)⁵

În modelul lui Osgood, congruența se instalează doar în cazul în care sursa emite o aserțiune pozitivă referitoare la obiect, iar atitudinea persoanei față de sursă și față de obiect este similară, respectiv în cazul în care sursa emite o aserțiune negativă față de obiect, iar atitudinea persoanei față de sursă și obiect este diferită. Diferența față de precedentele modele constă în faptul că în cazul în care în sistem apar schimbări, acestea se produc în sensul obținerii unei congruențe mai mari cu sistemele de referință predominante.

Modelul congruenței presupune studiul congruenței doar pe palierul opiniilor și a fost exploatat ulterior în domeniul comunicării de masă, în special în ceea ce privește „alinarea” opiniei publice la sursa predominantă, la formatorii de opinie (liderii informali). Selectivitatea în context social, indiferent de palierul la care se realizează, perceperea selectivă a anumitor date sau comunicarea lor selectivă, deformarea, ignorarea sau reconstrucția unui conținut comunicat depind de dominanța unui sistem referențial, respectiv de modul în care echilibrul/congruența apar în sistem.

Teoriile consistenței cognitive au condus la o adâncire a studiului în ceea ce privește comunicarea mediată, de masă, în două direcții majore: spre corelație dinamică (McLeod, Chaffee) și

consonanță/disonanță cognitivă (Festinger), în sensul analizei sociologice a schimbului de opinii publice, respectiv în studiul elaborat al rolului emițătorului în comunicarea de masă, prin revenirea la linearitatea modelului (Westley, MacLean).

---

¹ Werner J. Severin, James W. Tankard Jr. *Perspective asupra teoriilor comunicării de masă. Originile, metodele și utilizarea lor în mass media*. Iași: Polirom, Colecția Collegium, Seria Media, 2004, p.153;

² Fritz Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations*, apud Werner J. Severin, James W. Tankard Jr., op.cit., p.254;

³ „Probabilitatea unui A direcționat simetric spre B în privința lui X variază ca o funcție multiplă a discrepanței percepute (adică invers față de simetria percepută) cu valențe către B și cu valențe către X”, explică Newcomb modalitatea de realizare a simetriei, în Theodore M. Newcomb, *An approach to the study of communicative acts*”, apud Werner J. Severin, James W. Tankard Jr., op.cit., p.255;

⁴ op.cit., p.64;

⁵ Ca și în cazul modelului echilibrului, au fost utilizate linii întrerupte pentru a desemna atitudini negative și linii continue pentru atitudini pozitive. Diferența constă în utilizarea linii îngroșate pentru afirmații, respectiv a celor subțiri pentru atitudini, v. op.cit., p.156.

11. Modele tranzacționale

11.1. Analiza tranzacțională a lui Berne. Analiza tranzacțională reprezintă o teorie a personalității, complementară abordărilor psihologice tradiționale, care constă în analiza comportamentelor, atitudinilor, cuvintelor și reacțiilor psihice prin intermediul unor grile interpretative diferite. Modelul tranzacțional de abordare este mixt, situându-se între modelul intrapsihic născut din psihanaliză și modelul relațional-sistemic, care are la bază ideea că relațiile dintre indivizi este principalul fenomen psihologic ce trebuie studiat. Modelul tranzacțional al comunicării are la bază teoria-vehicul „analiza tranzacțională”, provenind din câmpul psihologiei, cea care se constituie în vehicul și pentru paradigma formal-tranzacțională studiată de Mucchielli, conturată în baza următoarei aserțiuni:

Conform analizei tranzacționale, comunicările emise de indivizi trimit la trei tipuri de realitate și au la bază trei tipuri de atitudini corporale și mesaje paraverbale. La primul nivel găsim atitudini și paralimbaje oarecum rigidizate și neutre; acestea reiau forme tradiționale ale unor sfaturi sau injoncțiuni morale ce însoțesc învățămintele de genul celor pe care părinții le dau copiilor. La al doilea nivel întâlnim tot atitudini și paralimbaje care țin de stăpânirea sentimentelor, dar care însoțesc de astă dată comunicări logice și raționale precum cele formulate de un adult. La al treilea și ultimul nivel, atitudinile și paralimbajele lasă să transpară sentimentele și stările psihologice (furie, plăcere, iubire, frică, bucurie, mândrie etc.) ce însoțesc exprimările spontane ale unui copil care nu a învățat încă să se controleze (...) Fiecare emițător sau receptor uman posedă trei stări de emisie sau de receptivitate: o stare rațională, o stare afectivă și o stare normativă sau morală.¹

Psihiatrul american de origine canadiană Eric Berne a studiat modelul „stărilor interne ale eului” și a oferit o teorie a comunicării prin intermediul analizei tranzacțiilor. Berne deosebește între trei stări ale eului, denumite Părinte, Adult și Copil, în care prima se referă la investirea cu autoritate, a doua privește abilitatea de a gândi și determina acțiunile în funcție de datele primite, iar cea de-a treia este asociată reacțiilor interne și

sentimentelor. Părintele „cuprinde gândurile, emoțiile și comportamentele pe care individul le-a învățat din surse exterioare de tipuri autoritare, și în principal de la proprii părinți”, Adultul „este orientat spre „realitatea” obiectivă: culege, înregistrează și utilizează informațiile din orice surse externe (din mediu) ca și interne (ale Părintelui sau Copilului)”, iar Copilul „privește mai ales domeniul „ceea ce simte” și include nevoile, senzațiile și emoțiile care apar apoi în mod natural la o persoană”². În aceste stări pot fi ușor recunoscute „instanțele” psihicului din psihanaliză: Sepraeul, Eul și Sinele. Tranzacțiile sunt, în fond, modele ale comunicării; „o tranzacție este o unitate de schimb social, un dus-întors complet între două sau mai multe persoane (fizice sau morale), și poate fi sub formă de cuvinte sau înscrisuri, gesturi, priviri, obiecte, contacte fizice etc.”³ și presupune unitatea de schimb bilateral între două stări ale eului. Analiza tranzacțională privește analiza tranzacțiilor, ceea ce înseamnă o înțelegere a fenomenelor de comunicare. În actul comunicării, schimbul social se realizează între stări ale eului. Tranzacțiile eficiente, pentru Berne, trebuie să fie complementare, adică pentru un stimul Părinte → Copil, răspunsul să fie Copil → Părinte.

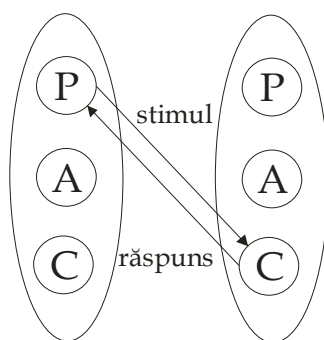

Fig.1 Tranzacții complementare

Procesul comunicării, din această nouă perspectivă, nu privește doar schimbul de tip stimul-răspuns, interacțiunea, transferul sau reacția, ci și atribuirea de semnificații. Sensul este mai mult inventat decât primit, iar comunicarea constă în producerea sensului, nu în producerea mesajului. Rolul mesajului

este diminuat, studiul comunicării focalizându-se pe procesul dinamic și continuu al inventării/negocierii de sensuri, care se derulează, în funcție de schimbările mediului și de nevoile individuale, de la naștere până la moarte⁴. Comunicarea umană nu se mai rezumă la internalizare, ci iau naștere schimburile care lasă să se întrevadă un joc interindividual. Prin intermediul acestora sunt puse în scenă, în manieră oarecum rituală, „stările interne ale eului”. Conținutul cuvintelor nu mai are importanța pe care o avea până atunci, iar comunicarea nu mai presupune, așadar, transferul de înțeles prin intermediul acestor conținuturi denotative, ci sunt activate tranzacțiile, negocierile de înțeles, interpretările proprii. Comunicarea este văzută ca o formă de punere în scenă, ritualizată, a problemelor privitoare la stările interne ale eului; comunicarea patologică rămâne cantonată în forma ei rituală, redundantă.

11.2. Modelul tranzacțional al lui Barnlund. Barnlund propune, în 1970, un model de comunicare bazat pe tranzacție, fiind primul care aduce din câmpul disciplinar al lingvisticii ideea de negociere a sensului, pe care o transpune în structurile schematice de tip mecanicist.

În modelul tranzacțional de comunicare, Barnlund pleacă de la ideea receptării a trei tipuri de realități, cărora le asociază, în interpretare, trei tipuri de semnale și, implicit, trei modalități de receptare a acestora.

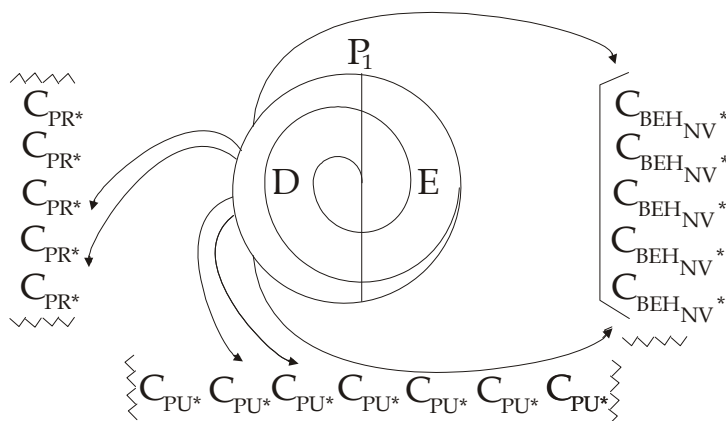

Fig.2 Comunicarea intrapersonală în modelul tranzacțional

Fiind vorba de atribuire de sens, tipul de comunicare analizat este cel intrapersonal. Modelul vizează procesele de decodare (D) - de atribuire de sens diferitelor semnale din câmpul de percepție, respectiv de codare (C) - de transformare a elementelor senzoriale în semne, de către o persoană (P). Decodarea și codarea sunt interdependente, iar în modelul Barnlund această interdependență este reprezentată printr-o spirală. Subiectul P conferă sens semnalelor publice (C_{PU}), adică unor stimuli perceptibili de orice altă persoană aflată în acel mediu, care există independent de prezența lui P, semnalelor de natură privată (C_{PR}), care nu sunt disponibile tuturor, dar care sunt exterioare subiectului, respectiv semnalelor comportamentale nonverbale (C_{BEHNV}), în parte controlabile din interiorul persoanei, conștient sau inconștient codate în comportamentul nonverbal al acesteia, posibil de decodat prin atribuirea de semnificații.

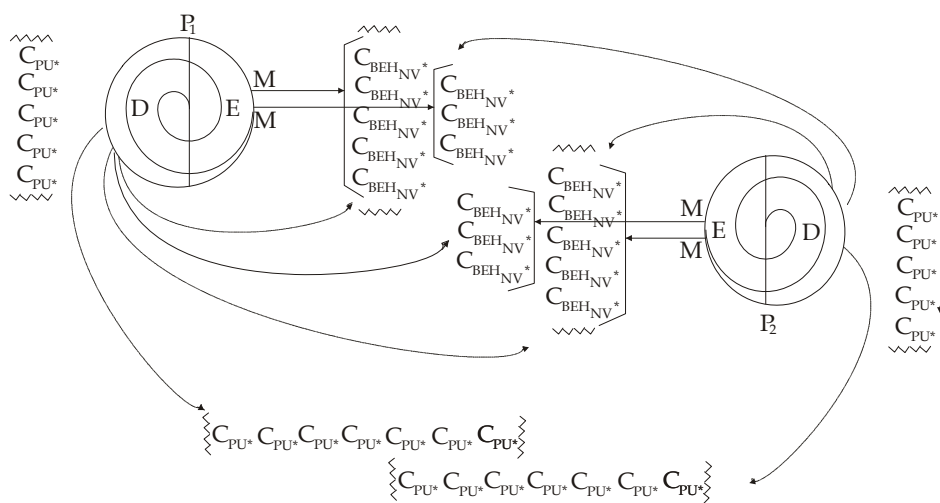

Fig.3 Comunicarea interpersonală în modelul tranzacțional

Indivizii care intră în contact comunică punând în comun mesajul. Semnalele publice sunt potențial aceleași, cele private rămân diferite, în timp ce semnalele comportamentale nonverbale

marchează comunicarea de la individ la individ, adăugându-se mereu celor precedente. Mesajul se constituie, în acest context, dintr-un set de semnale comportamentale, verbale și nonverbale, dar ele nu se transmit în totalitate, ci individul este afectat de reglarea semnalelor de către cei care le produc, de identificarea semnificației posibile pe care celălalt o poate atribui actelor sale, respectiv de interpretarea acțiunilor ca și cum ar fi ale altora.

Neincluderea contextelor sociale/culturale în relația de comunicare continuă nu a fost o omisiune în cazul lui Barnlund, ci doar o alegere a acestuia de a nu ridica probleme de complexitate modelului printr-o asemenea reprezentare.

11.3. Teoria retroațiunii a lui Thayer. Plecând de la studiul comunicării sincronice și, în special, al celei diacronice, cercetătorul american Lee Thayer se oprește asupra rolului receptorului. Pe de altă parte, încercând să delimiteze conceptual comunicarea, Thayer propune o analiză *multi-level*, vizând acele procese asociate de achiziție și conversie de date primare în informație procesabilă, culminând cu *luarea-în-considerare*. Și din această perspectivă, și din cea anterioară, rezultă că rolul receptorului este fundamental în actul de comunicare.

Cercetătorul american nu vede neapărat necesară prezența emițătorului. Datele primare pot exista și în afara emițătorului, dar pentru prelucrarea lor în informație procesabilă este necesară prezența receptorului, e necesar ca informația primară (mesajul propriu-zis) să ajungă la un destinatar care să îl perceapă și să îl interpreteze. „*Nu există comunicare dacă nu există o activitate a receptorului, care pare că își poate fi suficientă sieși, în măsura raportării sale la o anumită situație*”, notează Sfez⁵. În acest sens, comprehensiunea depășește simplul conținut al mesajului emițătorului. Acesta este reinventat, în manieră tranzacțională. Într-un demers logic, teoria lui Thayer urmează modelului lui Barnlund, care presupune, de asemenea, orientarea spre destinație și înglobarea în mesaj atât a mesajului propriu-zis (datele primare), cât și a elementelor de context al comunicării.

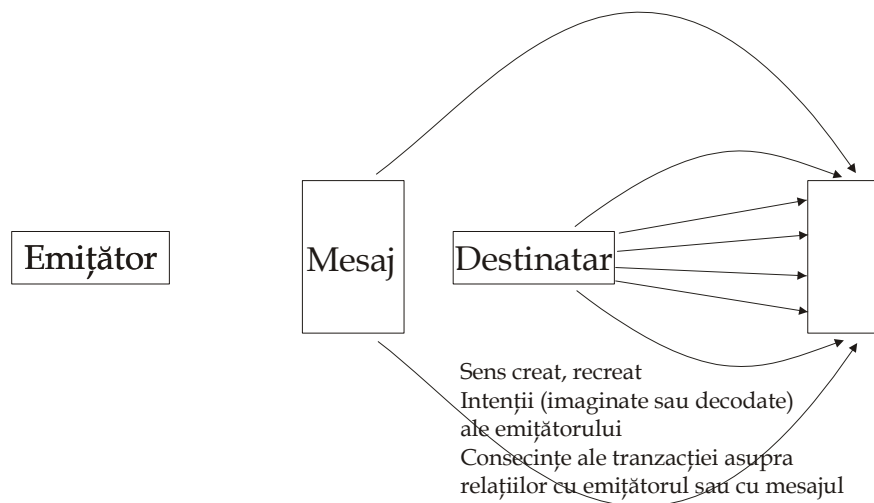

Fig.4 Modelul lui Thayer

Astfel, receptorul re-crează mesajul, devine „creatorul de facto al oricărui mesaj”⁶.

Comunicarea văzută ca tranzacție la Thayer are în prim plan receptorul, care inventează și atribuie sens mesajului, care îl recrează în totalitate.

*Pentru Thayer, receptorul este cel care găsește în sine însuși mesajul plecând de la stimulii pe care procesul de comunicare i-a radiat, în sensul radiațiilor electromagnetice. Acest model socratic este asimilabil abordării maieutice în materie de învățare*⁷.

Prin intermediul acestei teorii comunicarea capătă o altă greutate. Ea se realizează dincolo de ceea ce este intenționat în comunicarea de masă, schimbul și influențarea opiniilor și depinde de propria *Weltanschauung* a fiecărei persoane, de propria grilă de valori. Teoria lui Thayer care scoate receptorul în prim plan se opune, pe de o parte, comunicării ipotetice, care consideră necesară prezența emițătorului, nu și pe cea a receptorului, respectiv modelelor mecaniciste ale comunicării, care acordă rolul primordial emițătorului, celui care „lansează” mesajul.

-
- ¹ Alex Mucchielli, *Arta de a comunica. Metode, forme și psihologia situațiilor de comunicare*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Psihologie, 2005, p.27;
- ² Alain Cardon, Vincent Lenhardt, Pierre Nicholas, *Analiza tranzacțională. Instrumente de comunicare și evoluție*, București: Codecs, 2002, pp.21-24;
- ³ op.cit., p.55;
- ⁴ Jean Lohisse, *Comunicarea. De la transmiterea mecanică la interacțiune*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Relații publice și publicitate, 2002, p.75;
- ⁵ Lucien Sfez, *O critică a comunicării*, București: comunicare.ro, 2002, p.91;
- ⁶ Lee O. Thayer, *Communication and Communications Systems*, Honewood I, 11: Richard D. Irwin, 1968, p.123, apud Lucien Sfez, op.cit., p.90;
- ⁷ Jean-Luc Michel, *Théories de la communication*, Paris: Université Jean Monnet, Département de Communication, 2005.

modele și teorii ale comunicării
de masă

12. Determinismul tehnologic și critica acestuia

12.1. Determinismul tehnologic. Economistul canadian Harold Innis, preocupat de istoria comunicării, își organizează studiile în jurul ideii de corelație între tipurile de comunicare și tendințele centripete și centrifuge în planul organizării statale. Or, această legătură implică o alta, între tipurile de comunicare și mijloacele aferente. Astfel, Innis distinge între mijloacele de comunicare corelate cu dimensiunea temporală (*time-biased media*) și mijloacele de comunicare corelate cu dimensiunea spațială (*space-biased media*). *Time-biased media* sunt caracteristice societăților tradiționale, preocupate de conservarea tradiției, în timp ce *space-biased media* sunt orientate spre prezent și viitor, favorizând transmiterea operativă, nu și cea privitoare la valori culturale. Prima categorie de mijloace de comunicare a favorizat un monopol al organismelor religioase, în timp ce cealaltă a favorizat monopolul factorilor politici¹. Dar această corelație presupune și posibilitatea de prefigurare a unui tip de monopol prin dezvoltarea unei categorii de mijloace de comunicare în masă. Din această perspectivă, dezvoltarea în ritm galopant a comunicării de masă prin mijloace aparținând *bias*-ului spațial, conturează o tendința unei extinderi extrateritoriale, marcată de un abandon al conservării structurii de valori prin care să se manifeste identitatea.

Ideea determinismului media este preluată și dezvoltată de Marshall McLuhan. Acesta continuă și proiectul istoriei comunicării inițiat de Innis, structurând istoria umanității în trei perioade, în funcție de tipul dominant de comunicare: o epocă a oralității, una a culturii scrise și alta a tehnologiilor comunicării. Aceste trei perioade se suprapun structurării realizate de Alvin Toffler, prin „teoria valurilor”. Epoca tehnologiilor comunicării, instaurată în urma unei revoluții², suprapusă celui de-al treilea val, modernității târzii sau postmodernității, focalizează mijlocul de comunicare, acordându-i cel mai important rol. De altfel, este celebră expresia utilizată de McLuhan, „mijlocul este mesajul” (*the medium is the message*)³, care scoate în evidență tocmai această poziționare a tehnologiei în viața cotidiană. Epoca tehnologiilor mediatice este caracterizată prin schimbarea raporturilor dintre simțuri, mai exact

prin instalarea văzului ca simț dominant. Iar preponderența acestui canal presupune și o structurare a gândirii în funcție de particularitățile acestui simț, respectiv o selecție a importanței evenimentelor din jurul nostru în funcție de simplificarea pe care o implică apelul la acest canal. Modificând tipul de organizare socială, tehnologiile media modifică și tipul de percepere a societății, iar prin acesta, structura internă a indivizilor, impunându-ne o grilă de referință. Prin intermediul acestor tehnologii se extinde sistemul nervos la nivel global, recepționând informație din spații variate:

În timpul erei mecanice ne-am extins trupurile în spațiu. Astăzi, după mai bine de un secol de tehnologie electrică, ne-am extins sistemul nervos central, în accepțiune globală, abolind și spațiul și timpul, în ceea ce ne privește planeta... ne-am extins deja simțurile și terminațiile nervoase prin diferitele media.⁴

Extinderea tehnologiilor media, similară extinderii sistemului nervos uman la nivel planetar, implică „simularea tehnologică a conștiinței”. Or, tocmai această simulare a conștiinței conduce la criticile media.

12.2. Omul - terminal de rețele. Jean Baudrillard este unul dintre cei mai importanți contestatari ai determinismului tehnologic. El îl acuză pe McLuhan pentru excluderea efectivă a „comunicării” din actul de comunicare. Studiile filosofului francez în domeniul „economiei politice a semnului”, în ceea ce privește transformarea discursului în marfă „retorică”, așa cum anticipase Marx, constituie fundamentul poziției de pe care pleacă Baudrillard în combaterea tehnologiilor comunicării. Baudrillard vede producția de semne ca fiind ideologie, ceea ce presupune că însăși lingvistica și semiotica generală sunt ideologii, producții ale practicii dominante, echivalent al unei economii politice burgheze în câmpul comunicării. „Nu mai avem de-a face cu coerența naturală a unei unități a gustului, ci cu coerența unui sistem cultural de semne”, notează Baudrillard considerând că nici un obiect nu se poate sustrage unui asemenea produs, „așa cum nici un produs nu poate scăpa de logica formală a mărfii”⁵.

Pentru Baudrillard, care instituie o critică media, schimbul necesar a fi realizat în cadrul comunicării nu are nevoie de intermediar. Formula lui McLuhan, *medium is the message*, nu are rost întrucât ea exprimă transferul sensului asupra mediului, ceea ce conduce la o înstrăinare a semnificațiilor, la „idealism tehnologic”. Cu ironia care îl caracterizează, filosoful francez transformă comunicarea într-un simplu act de „consum de produse și mesaje”; „se impune, după Baudrillard, ca unic remediu la această situație, o destructurare a mediilor de în calitate lor actuală de sisteme ale non-comunicării”⁶. Consumul este definit în termenii discursului, dar privește și o altă dimensiune, a manipulării semnelor.

Consumul:

- e totalitatea virtuală a obiectelor și mesajelor deja constituite într-un discurs mai mult sau mai puțin coerent;
- e o activitate de manipulare sistematică a semnelor.⁷

O altă replică pe care o aduce Baudrillard lui McLuhan este legată de extinderea sistemului nervos al omului la scară planetară. Pentru filosoful francez, nu omul se extinde, ci tehnologiile media îi iau cu asalt habitatul, transformându-l într-un ambalaj arhaic, conducând la dispariția spațiului privat, la ștergerea limitelor dintre exteriorul care invadează și interiorul, spațiul simbolic al subiectului. Omul devine astfel simplu terminal de multiple rețele (televiziune, internet etc.)⁸, și nu supraomul care își extinde terminațiile nervoase pretutindeni. Ceea ce se oferă prin tehnologiile media sub numele de „comunicare” este de fapt o formă obscenă de marfă simbolică (Marx deja denunțase obscenitatea mărfii, legată de principiul „abject” al circulației sale).

Nu mai trăim în drama alienării, trăim în extazul comunicării. Iar acest extaz este obscen. Obscen e ceea ce pune capăt oricărei reînvieri, oricărei imagini, oricărei reprezentări. Nu numai sexualul devine obscen, există astăzi o întreagă pornografie a informației și comunicării, o pornografie a circuitelor și rețelelor, a funcțiilor și obiectelor. În lizibilitatea și fluiditatea lor, în semnificația lor forțată, în performativitatea lor, în conectarea și polivalența lor, în expresia lor liberă.

Nu numai obscenitatea e ceea ce este ascuns, refutat, obscur, cea a vizibilului, a prea vizibilului, a mai vizibilului decât vizibilul, a ceea ce nu mai are secret, a ceea ce e în întregime solubil în informație și comunicare.⁹

Închis într-un habitat invadat de tehnologiile media, având impresia că întră în contact cu realitatea, omul devine un ecran, o suprafață de absorbție și resorbție a rețelelor de influență. Semnele, a căror importanță a fost trecută în derizoriu de McLuhan, au lăsat locul unor semne vide, ilizibile, insolubile, arbitrare, fortuite. Interpretarea nu se rezumă la negocierea de sens, ci la depistarea și destrămarea seducției: „tot mai multe lucruri au căzut în prăpastia sensului și tot mai puține lucruri au păstrat farmecul aparenței”¹⁰. Societatea, înglobând oameni și semne, a fost repositionată prin intermediul tehnologiilor media:

Societățile noastre au depășit, cu ajutorul sensului, al informației și al transparenței, punctul limită care este cel al extazului permanent: extazul socialului (masa), al corpului (obezitatea), al sexului (obscenitatea), al violenței (teroarea), al informației (simularea).¹¹

Această invazie a extazului mediatic denaturează comunicarea, o îndepărtează de sensul clasic de punere în comun a înțelesurilor.

12.3. O critică a comunicării. Derapajul spre problemele tehnologiei comunicării a fost criticat și de alți cercetători în domeniu. Unul dintre aceștia este Lucien Sfez, care elaborează o *Critică a comunicării*. Apelând la formula lui Jacques Ellul, „coroziunea socialului de către tehnică” și constatând exagerări ale extinderii ariei de studiu a comunicării, Sfez constată că „nu se vorbește niciodată cu atâta patos despre comunicare decât într-o societate care nu mai știe să comunice, ale cărei valori se dezagregă, pe care simboluri prea uzate nu prea reușesc să le unifice. Societate centrifugă, lipsită de reglaj”¹². O criză morală a societății este întreținută și de o teologie a tehnicii, care conduce spre alienare totală.

Sfez descoperă trei tipuri de teorii și modele ale comunicării, grupate după funcțiile comunicării elaborate de Bühler: *comunicarea reprezentativă*, surprinsă prin „metafora

mașinii” și exprimată prin intermediul prepoziției cu: „Este vorba de metafora <mașinii de comunicat> cu lumea: mașina este exterioară omului, și el o folosește pentru a genera forțele naturii”; comunicarea expresivă, surprinsă prin „metafora organismului” și exprimată prin intermediul prepoziției în: „În această organizare, în care noi suntem parte a unui tot, ceea ce contează este a repera schimbările posibile și a analiza rolul elementelor care formează acest întreg pe care-l numim univers”; comunicarea tautologică, surprinsă prin „metafora Frankenstein” și exprimată cu ajutorul prepoziției prin: „Într-un univers unde totul comunică, fără să se știe originea emisiunii, fără să poți determina cine vorbește, în acest univers fără ierarhii, decât încâlcite, unde baza este vârful, comunicarea moare prin exces de comunicare și sfârșește printr-o interminabilă agonie de spirale. Asta numesc eu <tautism>, neologism care îmbină autism și tehnologie, evocând totalitatea, totalitarismul”¹³. Autismul reprezintă o boală a auto-închiderii, care presupune o retragere a individului din sfera comunicării, satisfăcându-și nevoile organice și ludice. Tautologia reprezintă orice propoziție al cărei subiect și predicat desemnează unul și același lucru. Tautologia trimite la excesul de comunicare incoerentă, fără țintă, fără mesaj. Tautismul presupune, așadar, exces de comunicare fără țintă și fără mesaj, venită de pretutindeni, care interferează în preajma individului închis în sine, „terminal de multiple canale”, cum îl descria Baudrillard. Tautismul este un mixonim (cuvânt-valiză) care caracterizează comunicarea de masă, în cadrul căreia se vorbește prea mult, fără a se spune ceva: se transmite o informație structurată pe orizontală, fără adâncime, fără intensitate, fără analiză calitativă, fără interpretare. Comunicarea se realizează într-o buclă, într-o „rețea turnantă”, fără scop și fără sfârșit, lărgindu-se cu fiecare tur.

Fiecare în cutia sa, adică în casa sa, crede că intră în contact simultan cu toți ceilalți, într-un întreg sincron, ecosistemic, ba chiar autogestionar. Dar toți intră în contact doar cu ei înșiși.”¹⁴

După Sfez, în comunicarea de masă dispar mesajul, emițătorul și receptorul. Realitatea emițătorului, realitatea receptorului, dar și realitatea interactivă, intersubiectivă, dispar

deopotrivă. Rămâne doar o repetare continuă în preajma unui subiect autist. Rămân și își fortifică poziția rețeaua și simularea, care dau impresia unei comunicări continue. Acestea descriu și determină primatul unei altfel de tehnologii, a spiritului.

12.4. Tirania comunicării. Jurnalistul și scriitorul francez de origine spaniolă Ignacio Ramonet, din 1991 redactor-șef al publicației *Le Monde Diplomatique*, ia poziție față de ofensiva tehnologiilor media și constată o continuă întărire a acestora.¹⁵ Din punct de vedere al raporturilor de putere, mass-media nu se mai situează pe poziția a patra, ci pe locul doi ca putere de influență, după economie și înaintea politicii:

(...) pentru a vorbi de „a patra putere”, ar trebui ca primele trei să existe și ca ierarhia care le organiza în clasificarea lui Montesquieu să rămână în continuare valabilă. În realitate, prima putere este astăzi exercitată în mod evident de economie. A doua (a cărei suprapunere parțială cu cea dintâi apare foarte puternic) este cu siguranță mediatică – instrument de influență, de acțiune, de decizie incontestabilă –, în așa fel încât puterea politică nu mai vine decât în al treilea rând.¹⁶

Totodată, Ramonet atrage atenția asupra faptului că prin intermediul media „informația” și-a pierdut statutul, devenind marfă. Informația devine principalul jucător pe piața de profit și nicidecum nu se mai supune scopurilor sale inițiale. Ceea ce contează este gradul de interes pe care îl poate stârni în cadrul publicului, capacitatea de a se vinde, și nu necesarul de cunoaștere sau de noutate, aspecte de altfel depășite. Contează funcționalitatea pe piață, ceea ce presupune funcționalitate a scenariilor și nu atingerea unui ideal de veridicitate. Adevărul care contează este adevărul mediatic, singurul pe care cetățeanul îl are la dispoziție ca să verifice o știre, să o confirme sau să o infirme. Informația denaturată devine, așadar, informație-spectacol. Ea evoluează creând o senzație de neliniște în rândul unei societăți care își pierde reperele și a cărei cultură este agresată de imagini vizuale și flucturante. Presa scrisă, televiziunea, internetul, accelerează circulația informației, informație seducătoare, care urmărește „logica suspansului și a spectacolului”. Practic, parametrii care au influență determinantă asupra informației sunt mimetismul

mediatic, febra de care sunt cuprinse mediile de informare, împinse apoi să reflecte evenimentul și care funcționează ca un fel de autointoxicare, de contagiune mimetică, și hiper-emoția, presupunând mutarea accentului pe senzațional, spectaculos, șoc emoțional.

Revoluția tehnologiilor media, prefigurată de McLuhan, nu doar că a avut loc, ci a și produs efecte. Doar că aceste efecte sunt inversate față de ceea ce se aștepta: eliberare și transparență democratică. Media s-a instaurat cu promisiunea unei eliberări, dar a instituit un regim autoritar, totalitar. Ramonet aduce în discuție *tirania comunicării*. Revoluția tehnologică, suprapusă peste cea economică (a doua revoluție capitalistă), a condus la modificări în plan cultural, respectiv fuziunea sferelor culturii, informației și comunicării prin absorbția realizată de sfera comunicării mediate, dând naștere unei singure sfere: „world culture, de inspirație americană, un fel de comunicură de masă planetară, pentru că informația, ca și cultura, nu rezistă unei asemenea vulgarizări...”¹⁷. *Tirania comunicării* se datorează extinderii spațiului public în spațiul intim prin intermediul mass-media. Această extindere, în rețea, a dat naștere unei forme subtile de control:

*La ora mondializării economiei, a culturii globale (world culture) și a „civilizației unice”, ia naștere ceea ce oamenii numesc „societatea informației globale”, a cărei dezvoltare este pe măsura expansiunii tehnologiilor informației și comunicației. O „infrastructură de informație globală” se desfășoară la scară planetară, ca o imensă pânză de păianjen, profitând de digitalizare și favorizând interconexiunea tuturor serviciilor din domeniul comunicației și informației.*¹⁸

Întorcându-ne la metafora lui McLuhan, a extinderii sistemului nervos uman la nivel planetar, punctul de vedere al lui Ramonet este de altă factură: sistemului nervos uman, inclusiv neocortexului, i se realizează proteze care să reacționeze la anumiți stimuli, care să permită luarea anumitor decizii. Mass-media se implantează în conștiința umană și ține oamenii captivi. Tirania comunicării de masă se instaurează subtil și controlează nevoile, gusturile, preferințele, dorințele individului conectat la rețea prin tehnologie.

-
- ¹ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, *Istoria comunicării*, București: comunicare.ro, 2007, p.275;
- ² încă din lucrarea *Galaxia Gutenberg. Omul și era tiparului*, București: Editura Politică, colecția Idei contemporane, 1975, p.26, Marshall McLuhan trimite la un termen preluat de la Peter Drucker, « *revoluție tehnologică* », termen de referință în studiile viitoare;
- ³ Marshall McLuhan intitulează astfel, „The Medium Is the Message”, primul subcapitol din capitolul introductiv, în *Understanding Media: The Extensions Of Man*, Cambridge, MA: MIT Press, 1994, p.5; McLuhan argumentează: „Exemplul luminii electrice poate fi elocvent în privința acestei conexiuni. Lumina electrică se constituie în informație pură. Ea rămâne un medium lipsit de mesaj, așa cum a fost până la utilizarea în reclame verbale și firme. Acest fapt, caracteristic tuturor media, înseamnă că însuși „conținutul” oricărui medium este alt medium.”, op.cit., p.6;
- ⁴ op.cit., pp.3-4;
- ⁵ Jean Baudrillard, *Sistemul obiectelor*, Cluj-Napoca: Editura Echinoc, colecția Săgetătorul, 1996, p.28;
- ⁶ Ilie Pârvu, *Filosofia comunicării*, București: Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy” – SNSPA, 2001, p.99;
- ⁷ Jean Baudrillard, *Sistemul obiectelor*, p.130;
- ⁸ Jean Baudrillard, *Celălalt prin sine însuși*, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, colecția Diaphora, 1997, p.12;
- ⁹ op.cit., pp.15-16;
- ¹⁰ op.cit., p.49;
- ¹¹ op.cit., p.64;
- ¹² Lucien Sfez, *Comunicarea*, Iași: Institutul European, colecția ABC, 2002, p.16;
- ¹³ op.cit., pp.25-28;
- ¹⁴ op.cit., p.100;
- ¹⁵ „Se arată, se exhibă, funcționează, „comunică” o întreagă aparatură de acționare electronică părădând că ne spune: „Ceea ce vă arăt este adevărat, fiindcă este tehnologic”. Și noi credem pentru că ne intimidează, ne impresionează, ne scoate ochii și ne convinge că un sistem capabil de asemenea minunății nu poate minți.”, afirmă Ignacio Ramonet în *Tirania comunicării*, București: Editura Doina, 2000, p.39;
- ¹⁶ op.cit., p.44;
- ¹⁷ op.cit., p.66;
- ¹⁸ op.cit., pp.133-134.

13. Efecte ale mass-media

13.1. Teoria „glonțului magic”. Prima teorie încheată privitoare la impactul media asupra audiențelor în cadrul comunicării de masă, teoria „glonțului magic” sau a „injecției hipodermice” nu a fost prezentată într-o formă sistematizată sau într-o diagramă structurală precum teoriile și modelele clasice ale comunicării. Mai mult, ea nu a fost însoțită de un suport teoretic valid (sau de validat) din perspectiva epistemologiei popperiene, și nici de studii empirice. Structurarea teoriei s-a produs mult mai târziu, când cercetători ai cadrului științific al deceniilor III și IV ale secolului trecut au sintetizat câteva direcții în domeniul cercetării comunicării de masă. Astfel, plecând de la studiile despre propagandă ale lui Lasswell, deja amintite, dar și de la studiile sociale ale lui Lippmann sau Doob, au conturat un context al convingerilor dominante, privitoare la izolarea socială a membrilor comunităților, la setul comun de instincte al acestora și la interpretarea „uniformă” a evenimentelor de către aceștia. În contextul unor asemenea ipoteze, s-a născut ideea „glonțului magic”, constând în explicarea modului de acțiune al mesajelor media care fiind concepute ca gloanțe simbolice, ating receptorii în mod uniform.

Teoria glonțului magic presupune analiza unor reacții de tipul stimul-răspuns, multiplicat, în care indivizii recepționează mesajul ca grup, dar acționează ca entități distincte, „egale” ca poziții și valoare (votanți, consumatori, suporteri etc.). Această teorie presupune comunicarea drept un proces în care primează efectul, nu schimbul de informații și se construiește pe suportul teoretic oferit de științele sociale - printre care pe conceptul de *societate de masă* al lui Auguste Comte, care nu este capabilă să întrețină/dezvolte relațiile între indivizi, pe conceptul *Gesellschaft* (societate), opus celui de *Gemeinschaft* (comunitate), din studiile lui Ferdinand Tönnies, care presupune o structură impersonală și anonimă, pe izolarea psihologică și anomia specifice *solidarității mecanice* în studiile lui Emile Durkheim - și de psihologia evoluționistă - psihologia instinctului a lui Darwin.

În acest context, dublat de studiile lui Lasswell privitoare la propagandă și ale lui Lippmann referitoare la opinia publică, s-a conturat ideea unor mass-media puternice, capabile să influențeze direct audiențele, în sensul obținerii unor rezultate scontate, cum ar fi acordarea votului, cumpărarea anumitor produse etc.

Astfel, teoria glonțului magic era în conformitate cu teoriile generale sociologice și psihologice, așa cum erau ele dezvoltate până la acea vreme. În plus, exista exemplul impactului extraordinar al propagandei din timpul războiului. Aceasta părea să ofere dovezi întemeiate că mijloacele mass-media erau puternice, exact în modul dramatic descris de Lasswell atunci când a concluzionat că ele erau „noul ciocan și noua nicovală a solidarității sociale”. De asemenea, existau fapte aparent de necontestat care țineau de publicitatea de masă din acea vreme, ce dovedeau că mass-media era capabilă să convingă oamenii să cumpere bunuri într-o cantitate și într-o varietate până atunci de neimaginat. Acest crez a consolidat convingerea despre marea putere a mass media și a întărit aparenta valabilitate a teoriei glonțului magic.¹

Odată cu abandonul acestor ipoteze științifice, odată cu dărâmarea cadrului în care a fost construită, teoria "glonțului magic" a fost abandonată și înlocuită cu teorii ale comunicării având o pregnantă bază empirică.

13.2. Teoria comunicării în doi pași. Unul dintre promotorii empirismului în cadrul științelor comunicării, cercetătorul american Paul Lazarsfeld, doctor în matematică al Universității din Viena, a reușit să dea o altă greutate cercetării, comparativ cu orientarea focalizată pe teorie, specifică deceniilor IV și V ale secolului trecut, și să pună accent pe *studiul efectelor* în domeniul comunicării de masă. Astfel, într-o lucrare devenită celebră, *Mecanismul votului. Cum se decid alegătorii într-o campanie prezidențială*, axată pe studierea alegerilor prezidențiale din Statele Unite din 1940, Lazarsfeld, Berelson și Gaudet s-au oprit asupra identificării modului de cristalizare a opțiunilor de vot și, prin aceasta, a înțelegerii evoluției electoratului în funcție de factorii care determină respectiva evoluție. Nu în ultimă instanță, scopul cercetătorilor americani a fost de a canaliza cercetarea efectelor

comunicării de masă și a gradului de influență al acestui tip de comunicare.

Referitor la mecanismele comunicării de masă, Lazarsfeld a atras atenția asupra rolului pe care îl dețin *liderii de opinie* (termen nou introdus de Lazarsfeld în studiile americane despre mass media și comportamentul electoratului), persoane care „joacă un rol de intermediere influent în transmiterea mesajului mediatic spre grupurile sociale”². Rolul de mediator între mass media și grupuri le conferă un statut particular din punct de vedere al structurării mecanismelor de comunicare în masă care, începând cu acest studiu, este privită ca un fenomen de transmitere a informației/influențare în doi pași.

Această structurare poartă numele de teoria celor doi pași ai fluxului de informații (*two steps flow of communication*), teorie care nu suspendă informarea directă, de la sursă, ci care doar accentuează rolul liderilor de opinie în influențarea receptării anumitor mesaje. Mai mult, Lazarsfeld postulează faptul că cei nehotărâți și cei susceptibili de schimbare sunt influențați preponderent în urma contactelor personale, ceea ce conduce la exercitarea unor „presiuni moleculare” asupra acestora, în sensul omogenizării în direcția schimbării de opinie/atitudine/comportament. „(...) cel mai adesea, notează Lazarsfeld, ideile migrează din radio și ziare către liderii de opinie și de la aceștia ajung la segmentele mai puțin active politic ale populației”³.

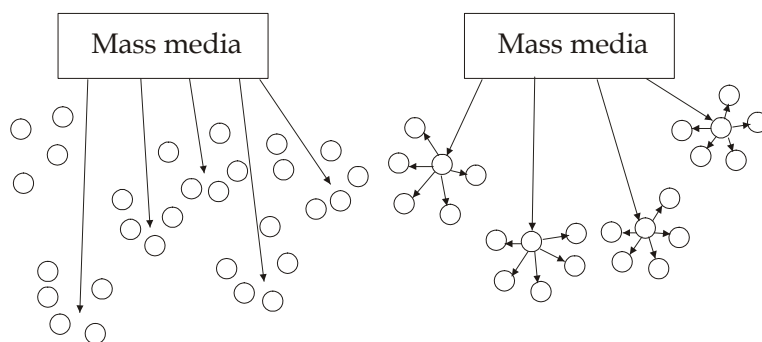

Fig.1 Modelul fluxului în doi pași (dreapta), comparativ cu modelul tradițional al comunicării (stânga)

Fluxul comunicării în doi pași rezultă din contactul dintre media și grupurile de indivizi, organizate în baza unor norme, interese și valori. Grupul presupune existența unei perspective asupra mesajului comunicării, o poziționare inițială, de care membrii grupului sunt sau nu conștienți. Primul pas este, așadar, contactul media-grup. În interiorul grupului, liderul informal este cel care cunoaște cel mai bine și respectă cel mai fidel normele, interesele și valorile grupului. El este cel care preia mesajul, îl adaptează perspectivei preexistente, îl prelucrează așadar și îl transmite indivizilor. Prin aceasta se materializează cel de-al doilea pas în fluxul comunicării, realizat în interiorul grupului de la liderul de opinie la membrii acestuia.

Rolul studiului lui Lazarsfeld, care a punctat în principal faptul că, „mai mult decât orice altceva, oamenii sunt motivați de alți oameni”⁴, adică faptul că media nu poate avea efecte maxime în influențarea prin comunicare prin apel la modelul „glonțului magic”, a fost scos în evidență tocmai datorită punerii în practică a acestuia.

Teoriile atotputerniciei presei, pe lângă faptul că erau simpliste și chiar rudimentare, eliminau de fapt agora din viața societății, dizolvau dezbaterile, aneantizau personalitatea, suspendau rolul comunităților. Îndeobște, cercetările și descoperirile lui Lazarsfeld sunt tratate și analizate prin prisma rolului acordat presei, de fiecare dată existând obiecțiuni, să considerăm întemeiate, la adresa efectelor minore ale mijloacelor de comunicare. Nu se au în vedere, sau se au foarte puțin implicațiile descoperirilor lui Lazarsfeld pentru reabilitarea a două idei fundamentale. În primul rând, complexitatea vieții sociale. Societatea nu este nici o tabula rasa pe care să se așeze orice mesaj, oricum și oriunde. Societatea este structurată în grupuri și comunități, este traversată de idei și dispute, societatea are valori și opțiuni, ca și comunitățile și persoanele care o compun. Ea primește și acceptă după ce prelucrează și dezbate. În al doilea rând, nici comunicarea nu este și nu poate fi ceva rectiliniu. Iar cercetările întreprinse de autorul american și colaboratorii săi reprezintă, prin consecințele sale, un efort de reabilitare a celor două complexități reprezentate de societate și de comunicare.⁵

Grație studiilor lui Lazarsfeld, s-au „redescoperit” grupurile primare, s-a mutat accentul cercetării comunicării în masă pe relațiile sociale informale și s-a pus în evidență faptul că indivizii nu sunt „egali” în fața mesajului provenit de la mass-media, ci pot avea diferite roluri în receptarea și redirecționarea lor (după prelucrare).

Two steps flow of communication a fost analizat ulterior, verificat, experimentat, supus unor analize critice, unor revizui și prezentat în forme derivate. Unul dintre modelele ulterioare este cel al lui J.P. Robinson, care, rămânând în contextul analizei lui Lazarsfeld, al dezbaterii opțiunilor politice, introduce în schemă și persoanele care nu discută despre politică (*non-discussants*) și care sunt mai „vulnerabile” la influențarea directă din partea mass-media.

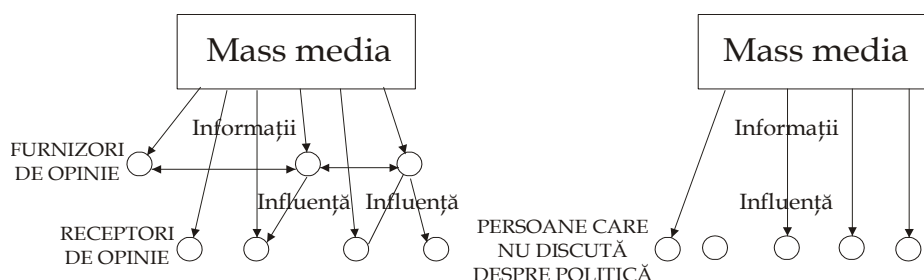

Fig.2 Modelul Robinson al fluxului comunicării mediatice

Principalul neajuns al modelului comunicării în doi pași este faptul că nu se face diferențiere între comunicarea ca schimb de informație și comunicarea care vizează influențare. În cadrul comunicării în doi pași balanța „fluxul informației” / „fluxul influenței” se înclină înspre cel de-al doilea element analizat, deoarece mass-media sunt eficiente în transmiterea informației, în timp ce discuțiile interpersonale au rolul de a întări sau de a contrazice respectivul conținut informațional, adică sunt cele care contribuie la schimbările de opinii, atitudini, comportament (J.G. Stappers, A.D. Reijnders, W.A.J. Moller)⁶.

13.3. Teoria comunicării în pași multipli. Modelul fluxului în doi pași nu a constituit punctul terminus al unui demers firesc de cercetare a modului în care mesajul mediatic ajunge la audiențe și are efect asupra acestora. Fluxul în pași multipli (*multi-step flow of communication*) este o extensie logică a acestuia, realizându-se mai multe praguri, mai multe etape în receptarea, prelucrarea și „implementarea” mesajelor, etape dublate de influențe de anumit ordin implicate în transmiterea acestora. „Acest model demonstrează o deplasare fermă de la preocuparea referitoare la <ce fac mass-media oamenilor> spre aceea referitoare la <ce fac oamenii cu mass-media>”⁷.

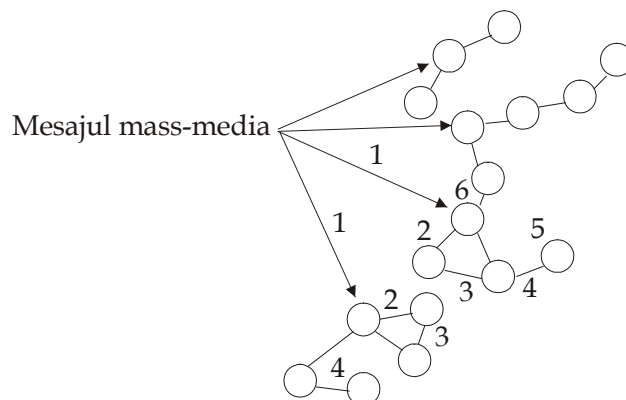

Fig.3 Modelul fluxului comunicării în pași multipli

Fluxul în pași multipli probează faptul că, prin transmiterea de la o persoană la alta, mesajul este și distorsionat, nu doar încărcat cu conotațiile și valorile individuale ale mediatorilor. În structura modelului în doi pași, construită pe nucleele media, lideri și public, apar noi verigi. O dezvoltare a acestui model a fost realizată de Van Cuilenburg, Scholten și Noomen, care fac diferența între liderul vertical și liderul orizontal și care susțin că mesajele au efecte mai mari dacă se realizează o trecere graduală, prin pași mici, de la nivel mai mare de influență la nivel mai mic, de la consum mediatic ridicat la consum redus și de la influența directă la influența indirectă.

Modelul analizat răspunde criticilor modelului lui Lazarsfeld, care diferenția între lideri și membrii obișnuiți ai audienței, între persoane influente și persoane influențate. Modelul în pași multipli oferă perspectiva asupra amintitei treceri mediatice, iar prin aceasta asupra procesului lent de diferențiere între lideri și formatori de opinie, pe de o parte, și restul audienței pe de altă parte.

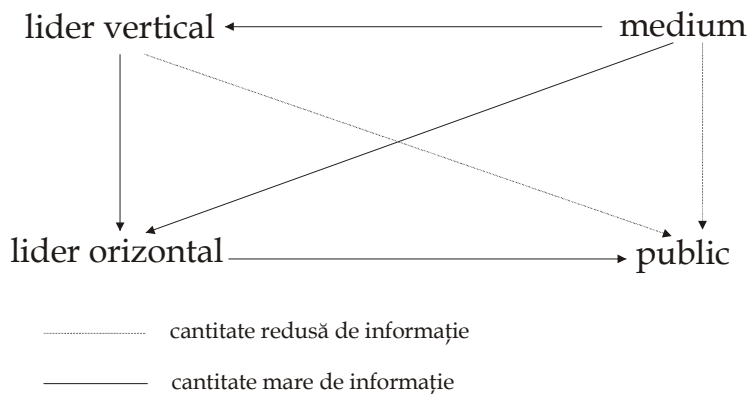

Fig.4 Diagrama Cuilenburg-Scholten-Noomen a fluxului comunicării în pași multipli

Dar nici *multi-steps flow of communication* nu constituie o abordare care să nu fi suportat diferențieri: „*Inovațiile tehnologice au creat în domeniul comunicării atât de multe modalități de a comunica, direct și sincron, cu publicul, încât viziunea asupra comunicării în trepte și-a pierdut, în fond, dreptul de existență*”⁸.

13.4. Introducerea conceptului de *gatekeeper*. Schimbarea centrului de interes de pe indivizii izolați s-a datorat în foarte mare măsură contribuției lui Kurt Lewin. Abordarea lewiniană privitoare la grupuri se întemeiază pe raporturile individ/mediu sau grup/mediu, adică ceea ce, în context situațional, se numește „câmp”, respectiv pe abordarea holistică a acestora, ca entități distincte, funcționale, nu ca juxtapuneri sau sume de indivizi. Grupul devine astfel un organism distinct, care funcționează grație schimbului/comunicării dintre indivizi.

În acest context, în cadrul grupului se conturează scheme funcționale specifice, care presupun o organizare specifică fluxului comunicațional. Lewin introduce în studiul comunicării în cadrul grupului anumite filtre de selecție, devenite „porți” (*gates*), care sunt „păzite” de persoane cu rol de decizie privitor la transmiterea unităților de informație (*gatekeepers*). Mai mult, sociologul american transferă problematica selecției în câmpul organizației mediatică și, prin aceasta, în câmpul comunicării de masă.

... o anumită zonă din cadrul canalului poate funcționa ca o „poartă”; multitudinea de forțe dinaintea și de după zona porții este atât de diferită, încât trecerea elementului prin întregul canal depinde într-o nouă măsură de ceea ce se întâmplă în regiunea porții. Acest lucru nu este valabil numai pentru canalul produsului, ci și pentru circulația unei știri printr-un canal de comunicare dintr-un grup, pentru circulația mărfurilor și deplasarea socială a persoanelor din multiple organizații (...)

*Secțiunile porții sunt conduse de reguli imparțiale sau de „paznici” (*gate keepers*). În ultimul caz, un individ sau un grup are „puterea” de a lua decizia: „înăuntru” sau „în afară”. Pentru a putea înțelege mecanismul de funcționare a porții, trebuie deci înțeles factorii care determină deciziile paznicilor; schimbarea unui proces social poate fi realizată prin influențarea sau înlocuirea paznicilor.⁹*

În cadrul comunicării de masă, *gatekeeper*-ii sunt văzuți ca „unități” ale procesului mecanicist al comunicării, având rolul de a selecta/bloca unitățile de informație în cadrul fluxului comunicațional. Selectarea se poate realiza și în pași multipli, cu „deschiderea” succesivă de porți (reporteri- editori), astfel încât informația să ajungă la public, dar, așa cum anunța deja Lewin, un rol important în ceea ce privește modul în care se realizează setul de valori îl are sistemul de valori al *gatekeeper*-ului. Nu fără importanță sunt condițiile de muncă și instanțele identificabile de control de tip juridic, birocratic, politic sau comercial, care obligă *gatekeeper*-ul la un anumit tip de filtre¹⁰. Constrângerile formale sunt dublate, așadar, de gradul de influență a grilei proprii de valori asupra conduitei „paznicului”.

Conceptul de *gatekeeper*, văzut actualmente ca fiind de mică importanță, a marcat o etapă importantă în studiul comunicării de

masă, la fel ca cel de lider de opinie. El a fost preluat de White, care a studiat deciziile editorilor de a respinge anumite știri, considerând-o cea mai semnificativă activitate de „gatekeeping”, iar ulterior a fost utilizat în modele ale comunicării de masă, (cum ar fi modelul clasic Westley-MacLean), constituindu-se într-un prag în dezvoltarea modelelor mecaniciste.

13.5. Efecte ale comunicării de masă. Dintr-o anumită perspectivă, studiile influenței interpersonale în cadrul grupului au lăsat deschisă posibilitatea perceperii comunicării de masă ca un flux *dinspre* oameni și nu ca un flux *către* oameni. Așadar, mass media pot fi privite drept instrumentul prin care se comunică (atât cu scopul de a se transmite informație, cât și cu scopul de a se influența), efectele comunicării depinzând de capacitatea de „utilizare” optimală a acestor mijloace. În acest sens și în continuarea studiilor lui Lazarsfeld s-a și conturat un model de comunicare de către Brouwer, care a asociat comunicarea de masă cu o ciupercă, partea vizibilă a acesteia reprezentând mass media, iar miceliul fiind rețeaua complexă de relații interpersonale din cadrul grupurilor. În aceste condiții, efectele mass media sunt efecte interpersonale obținute în cadrul unui proces lent de cristalizare, realizate *prin* intermediul mijloacelor de comunicare în masă. Majoritatea acestor efecte privesc modul de formare a opiniilor și trimit către studiul sociologiei opiniilor, dar o parte dintre ele se referă și la efectele cumulative, asupra sistemelor de valori ale societății. Legătura cu modelele, teoriile și paradigmele comunicării nu este directă, dar este necesară trecerea în revistă a acestor efecte ale mass media pentru a putea avea o perspectivă mai largă asupra modelelor comunicării de masă.

Studiile lui Lazarsfeld nu au avut rezultate doar în domeniul comunicării de masă. Plecând de la ideea cercetării predispozițiilor/preferințelor, continuând cu studiul presiunilor încrucișate și cu acțiunea efectivă (materializată prin vot), Lazarsfeld rămâne cantonat în domeniul politic. Privitor la relația dintre așteptare și intenția de vot, cercetătorul american găsește în proiecția așteptării un răspuns posibil, în care așteptarea este considerată consecință a intenției, în timp ce un alt răspuns se conturează plecând de la ideea că așteptările cu privire la cine va

câștiga influențează votul efectiv. Cu alte cuvinte, „oamenii doresc să fie de partea câștigătorului (efectul bandwagon)”¹¹.

Plecând de la *bandwagon effect*, Elisabeth Noelle-Neumann a continuat studiul în zona „majorității tăcute”, construind o teorie a formării opiniei publice în baza percepției climatului opiniei. Amenințați cu izolarea, indivizii care au o opinie diferită de cea majoritară simbolic păstrează tăcerea.

Această teamă de izolare îi face să urmărească permanent care sunt opiniile și comportamentele acceptate în mediul lor și ce este condamnat; de asemenea, ce opinii și comportamente iau amploare și care anume pierd teren. Teoria vorbește și despre un simț coasistatic, care îi ajută pe oameni să ajungă la această evaluare. Rezultatul acesteia le influențează comportamentul general și verbal. Dacă ei cred că se află în consens cu opinia publică, iau parte la discuție siguri de sine, atât în sferele private, cât și în cele publice, manifestându-și convingerile, de exemplu, prin însemne și alte simboluri vizibile în public. Dacă, însă, au impresia că se află în minoritate, devin precauți și tăcuți, tocmai prin aceasta întărind și mai mult impresia că tabăra din care fac parte este slabă – până când această tabără se reduce sever la un mic nucleu dur, care nu renunță la valorile trecute, sau până când li se interzice să se exprime.¹²

Un rol important în formarea și/sau accelerarea spiralei tăcerii îl au mass-media, care sădesc stereotipuri, atrag atenția asupra agendei și influențează percepția individualului asupra majorității simbolice.

Din perspectiva modelelor și teoriilor comunicării, studiul spiralei tăcerii nu interesează în mod direct, dar, reprezentând o reacție deschisă la exprimarea aprobării sau dezaprobării, respectiv oferind cadrul integrării sociale, ceea ce presupune în viziunea lui Werner S. Landecker integrare culturală, normativă, funcțională și comunicativă¹³, am ales să facem o scurtă referire la această teorie, dată fiind capacitatea explicării *disponibilității* susținerii anumitor opinii. Dar tocmai această intruziune a teoriei spiralei tăcerii în câmpul comunicațional constituie principala critică a sa; spațiul comunicării nu poate fi și nu trebuie să fie confundat cu spațiul politic.

O altă ipoteză despre efectele mass media asupra comunicării s-a conturat în teoria *agenda setting*, care susține că oamenii tind să adopte ordinea de priorități a problemelor stabilită de mijloacele de comunicare în masă. Teoria se bazează tot pe studii empirice, realizate de Malcolm McCombs și Donald Shaw, care au ajuns la concluzia că

membrii audienței află despre problemele publice din mass media; în același timp, află câtă importanță să acorde unei teme sau probleme, în funcție de importanța pe care media o acordă anumitei teme sau probleme. De exemplu, atunci când relatează ce spun candidații în timpul campaniei, mass media par că hotărăsc care sunt problemele importante. Cu alte cuvinte, mass media stabilesc agenda campaniei. Această capacitate de a produce efecte la nivel cognitiv reprezintă unul dintre cele mai importante aspecte ale puterii mass media.¹⁴

Teoria *agenda setting*, la fel ca și spirala tăcerii, se referă în principal la mecanismele prin care se crează și se consolidează opinia publică. Privitor la efectele acestei teorii asupra conturării de modele de comunicare în masă, să notăm că stabilirea agendei se realizează de către media, în calitate de intermediar sau ca sursă, activând într-un cadru de interacțiune permanentă cu propunerile venite dinspre opinii și dinspre public. Mass media are rolul de a stabili ce „porți” trebuie deschise în ceea ce privește transferul unităților de informație.

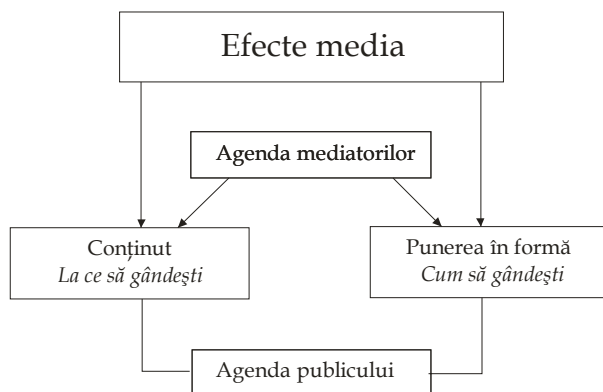

Fig.5 Modelul *agenda setting*¹⁵

Chiar dacă este deliberată sau nu, stabilirea agendei de către media este un fapt probat prin cercetări. Iar conturarea agendei este rezultatul unui proces de influență, intenționat prin comunicarea de masă.

O altă teorie de referință în ceea ce privește efectele mass media este teoria utilizărilor și recompensei. Cercetătorii americani Wilbur Scramm, Jack Lyle și Edwin Parker au studiat gradul de „activism” a receptorilor în comunicarea mediatică, ajungând la concluzia că aceștia selectează în funcție de nevoile proprii legate de divertisment, informație, utilitate socială, conducând la învățarea prin observare. Teoria subliniază faptul că mass media servesc satisfacerii trebuințelor personale. Practic, individul apelează la un anumit tip de programe, la anumite televiziuni în funcție de nevoile sale de informare, de nevoia de confirmare a identității proprii, de nevoia de integrare și interacțiune socială și, nu în ultimul rând, de nevoia de divertisment.

Derivat direct din teoria utilizărilor și recompenselor, modelul circular al media, elaborat de Elihu Katz, M. Gurevitch și H. Hass¹⁶ aduce în prim plan o nouă tipologie a trebuințelor satisfăcute prin apel la mass media. Nevoile sunt de natură cognitivă, afectivă, de integrare, de consolidare a relațiilor cu mediul și de evaziune. Studiul sus-amintit a confirmat faptul că pentru respectivele nevoi identificate există surse de satisfacție cu un rol mult mai important, ținând de mediul social de proveniență.

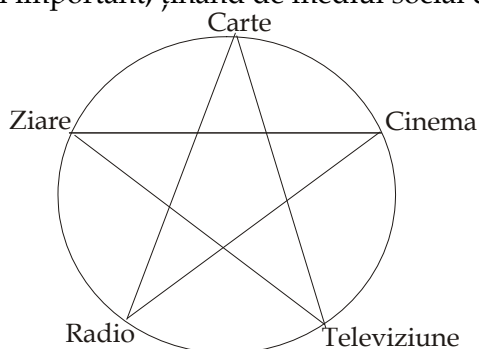

Fig.6 Modelul circular al media

Modelul circular al media scoate în evidență un alt tip de clasificare al acestora, în funcție de aspectele psihice și sociale care însoțesc utilizarea lor, respectiv existența unei relații circulare, în care ordonarea se face în funcție de gradul de intersanjabilitate/complementaritate.

Derivată tot din teoria utilizărilor și recompenselor, plecând tot de la activarea receptorilor și de la „învățare” este și teoria cultivării. Aceasta are la bază tot studii empirice și se referă la faptul că expunerea mediatică are efecte graduale și cumulative în ceea ce privește adoptarea de concepții despre viața socială în concordanță cu stereotipurile oferite sistematic prin intermediul televiziunii. Sub influența narațiunilor televizuale se crează o grilă perceptivă, respectiv o viziune despre lume și viață. „Cultivarea” prin intermediul televiziunii, așa cum a văzut-o George Gerbner, nu se referă doar la influențe asupra indivizilor, ci și la focalizarea asupra mediului simbolic. Cultivarea presupune două etape, „învățarea” și „constituirea”, pentru conturarea primei etape fiind nevoie de abilități individuale, strategii de concentrare, atenție și participare (în cadrul „ritualului televizual”), pentru constituire fiind nevoie de consonanța dintre valorile mediului social și valorile promovate prin intermediul media.

Procesele profunde, de durată și cumulative la care este supus individul în contact cu mijloacele de comunicare în masă nu au efect direct asupra comunicării ca schimb de informație, dar au un rol hotărâtor în ceea ce înseamnă modelarea sistemelor de valori sociale și culturale, așadar un rol hotărâtor în ceea ce privește conturarea comunicării ca proces de interacțiune în timp între oameni cu personalități distincte și promotori ai anumitor sisteme de valori.

---

¹ Melvin L. DeFleur, Sandra Ball-Rokeach, *Teorii ale comunicării de masă*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media, 1999, p.169;

² Tim O’Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske, *Concepte fundamentale din științele comunicării și studiile culturale*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media, 2001, p.192;

³ Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, Hazel Gaudet, *Mecanismul votului. Cum se decid alegătorii într-o campanie prezidențială*, București: comunicare.ro, colecția Cultura comunicării, 2004, p.201;

---

⁴ op.cit., p.208;

⁵ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, *Mass media. Puterea fără contraputere*, București: BIC ALL, 2002, pp.169-170;

⁶ apud J.J. Van Cuilenburg, O Scholten, G.W. Noomen, *Știința comunicării*, București: Humanitas, colecția Top H, pp.243-244;

⁷ Tim O'Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske, op.cit., p.213;

⁸ J.J. Van Cuilenburg, O Scholten, G.W. Noomen, op.cit., p.244;

⁹ Kurt Lewin, „Frontiere în dinamica grupurilor. Canalele vieții de grup, planificarea socială și cercetarea-acțiune” (articol publicat în *Human Relations*, vol.1, nr.2, noiembrie 1947), în Pierre de Visscher, Adrian Neculau (coord.), *Dinamica grupurilor. Texte de bază*, Iași: Polirom, 2001, p.98;

¹⁰ Tim O'Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske, op.cit., p.152;

¹¹ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, op.cit., p.166;

¹² Elisabeth Noelle-Neumann, *Spirala tăcerii. Opinia publică - învelișul nostru social*, București: comunicare.ro, colecția Cultura comunicării, 2004, pp.257-258;

¹³ op.cit., pp.169-170;

¹⁴ M.E. McCombs, D.L. Shaw, „The agenda-setting function of mass media”, apud Denis McQuail, Sven Widahl, *Modele ale comunicării pentru studiul comunicării de masă*, București: comunicare.ro, Editura SNSPA - Facultatea de Comunicare și Relații Publice, 2001, p.87;

¹⁵ Jean-Luc Michel, *Théories de la communication*, Paris: Université Jean Monnet, Département de Communication, 2005, p.25;

¹⁶ Katz, Gurevitch și Hass au studiat, în acest sens,

„1. originile sociale și psihologice

2. ale trebuințelor care crează

3. așteptări față de

4. mass media și alte surse, care conduc la

5. modele diferite ale expunerii la mesajul mediatic (sau implicarea în alte activități), având ca rezultat

6. satisfacerea acestor trebuințe și

7. alte consecințe, dintre care, cele mai multe sunt, probabil, neanticipate”, v. Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, op.cit., p.185.

14. Modele și teorii ale comunicării de masă

14.1. Teoria disonanței cognitive. L.A. Festinger a continuat cercetarea în linia teoriilor consistenței cognitive, elaborând o nouă teorie, a disonanței, identificând în deciziile, informațiile, alegerile noi o sursă de dezechilibru, de discordanță. Pentru echilibrarea relației, conform studiilor lui Festinger, individul caută informația care sprijină alegerea făcută. Practic, teoria disonanței cognitive continuă teoriile lui Heider, Newcomb și Osgood-Tannenbaum, aplicând-o la comunicarea mediatică. Cele patru teorii se referă la o zonă comună de studiu și pot fi reunite într-o singură teorie generală, care ar putea avea următoarea formă:

Confruntat cu idei sau cogniții inconsistente, individul trece printr-o stare psihologică neplăcută și, în consecință, va căuta să impună ideilor sale consistența necesară.¹

Perspectiva lui Festinger este dihotomică, el identificând două tendințe: una spre consens (convergență), cealaltă spre polarizare (divergență). Consonanța și disonanța cognitivă sunt definite în raport cu preponderența consensului/polarizării, adică în raport cu distanțarea față de sau cu asimilarea opiniilor comunicate în masă. Astfel, disonanța cognitivă este percepută ca fiind „o stare de dizarmonie, inconsistență sau conflict între atitudinile, credințele și valorile organizate în sistemul cognitiv al individului”². Studiile media sunt interesate în special de modul în care punctele de vedere ale surselor mediate conduc la consonanță, adică în ce măsură procesul de influențare este eficient. Din perspectiva teoriilor comunicării, accentul cade pe transmiterea și filtrarea mesajelor de către receptori și nu pe diminuarea șanselor de apariție a disonanței. În principiu, schema structurală a influențării din perspectiva lui Festinger face trimitere la rolul normelor sociale sau al implicării personale la recrearea echilibrului/concordanței pierdute ca urmare a difuzării/emiterii în masă de noi mesaje. Normele sociale (sau de grup) imprimă o oarecare rezistență la modificarea opiniei, dată fiind influența culturii de grup, favorizând mai degrabă o schimbare de atitudine față de emitent.

Implicarea de sine presupune compararea informațiilor cu convingerile și credințele proprii, producând o reevaluare a opiniilor emitentului în funcție de gradul ancorării într-un sistem rigid de concepții sau în funcție de ideologia care își pune amprenta asupra individului.

În linii mari, individul intră în contact cu sursele de informație și recepționează mesaje selectiv, oprindu-se asupra acelor care sunt în concordanță cu concepția proprie asupra lumii. El încearcă să se opună informațiilor noi, să le devalorizeze, iar în cazul în care apare disonanța cognitivă, tinde să o reducă, să scadă importanța întregii probleme disonante, prin apel la credințele, atitudinile și valorile proprii sau la normele de grup.

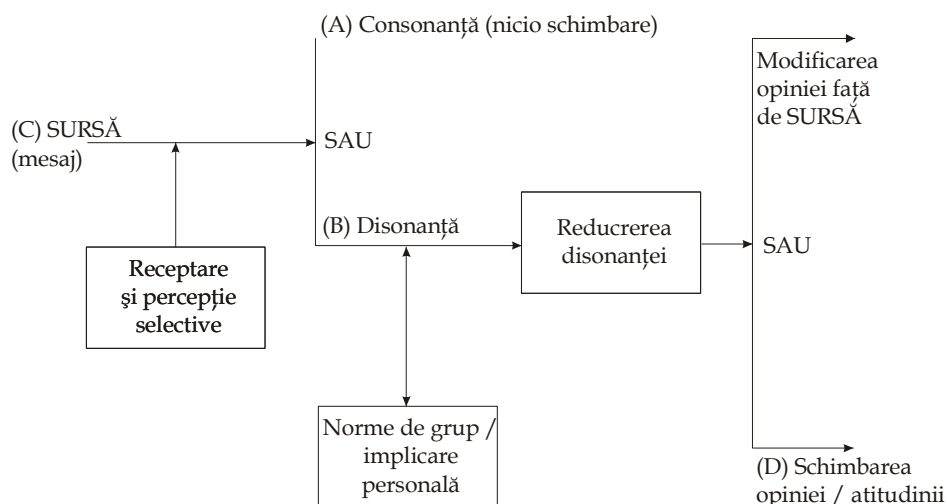

Fig.1 Schema structurală a modelului disonanței /consonanței cognitive în prezentarea algoritmică a lui van Cuilenbung și Noomen³

Această teorie postulează faptul că indivizii sunt motivați să restabilească echilibrul prin reducerea disonanței, a stării de dizarmonie, iar prin aceasta să mențină/obțină un set de atitudini, credințe și valori bine organizate și consistente. Practic, reechilibrarea se realizează prin punerea în balanță a trei factori: opinia preexistentă despre un obiect/eveniment, opinia emitentului despre obiect/eveniment și aprecierea de care se

bucură emitentul în ochii receptorului mesajului. Ca și în cazurile deja studiate (Heider, Newcomb, Osgood), re-echilibrarea se poate realiza în dublu sens: fie prin modificarea percepției față de sursă, fie prin modificarea opiniei/atitudinii avute față de obiect.

Studiile sociale indică o activare lentă sau menținerea posibilității în stare de latență în ceea ce privește normele de grup sau implicarea personală, la diferențe mici dintre mesaj și percepția anterioară, în timp ce în cazul unei schimbări radicale, a unui mesaj presupunând diferențe mari față de percepția anterioară, normele de grup și setul de convingeri/credințe tind să se activeze, conducând la consonanță prin modificarea opiniei față de sursă (pierderea credibilității acesteia) are loc așa numitul „efect de boomerang”. Dimensiunea diferenței de opinie dintre emițător și receptor a constituit obiectul unui alt studiu, al lui Whittaker, care a ajuns la concluzia că diferențele mici de opinie determină o schimbare continuă a opiniei publice, în timp ce diferențele mari activează normele de grup și implicarea de sine, conducând la fortificarea opiniei pre-existente despre obiectul/evenimentul care constituie subiectul inconsistenței cognitive. Conform studiilor empirice ale lui J.O. Whittaker, dimensiunea diferenței de opinie între opinia pre-existentă a receptorului asupra subiectului și cea a emițătorului poate fi reprezentată printr-un grafic după cum urmează¹:

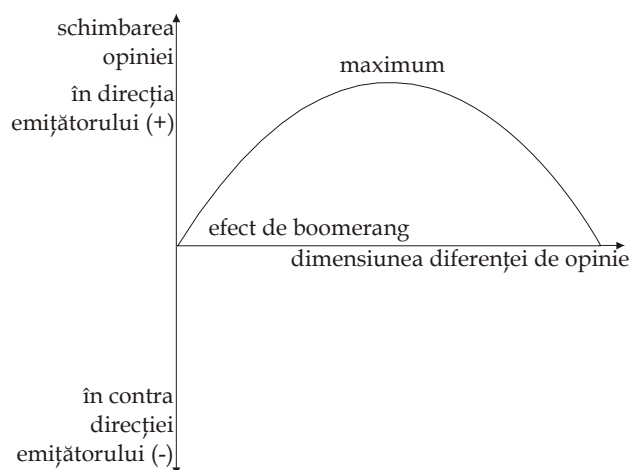

Fig.2 Influența diferenței de opinie

Teoria disonanței cognitive se poate aplica și în cazul studiului indivizilor care au anumite convingeri, dar care sunt obligați să susțină contrariul. Acest subiect a stârnit interesul unor cercetători ca Janis și King, care au arătat că opinia privată se modifică în strânsă legătură cu comportamentul indivizilor sau atitudinea manifestată în public.

*În mod particular, ei au arătat că dacă o persoană este obligată să improvizeze un discurs susținând un punct de vedere cu care nu este de acord, poziția sa se îndreaptă spre poziția susținută în discurs.*⁴

Practic, disonanța dintre opinia privată a individului și cea exprimată public este o sumă a disonanțelor și consonanțelor privitoare la cele două puncte de vedere contrare, „X” și „non X”. Pentru reducerea disonanței, „dacă unei persoane i s-a indus să facă sau să spună ceva contrar opiniei sale private, va exista o tendință a acestuia să își schimbe opinia pentru a fi pus în corespondență cu ceea ce a fost făcut sau spus”⁵, presiunea reducerii disonanței fiind direct proporțională cu amploarea acesteia.

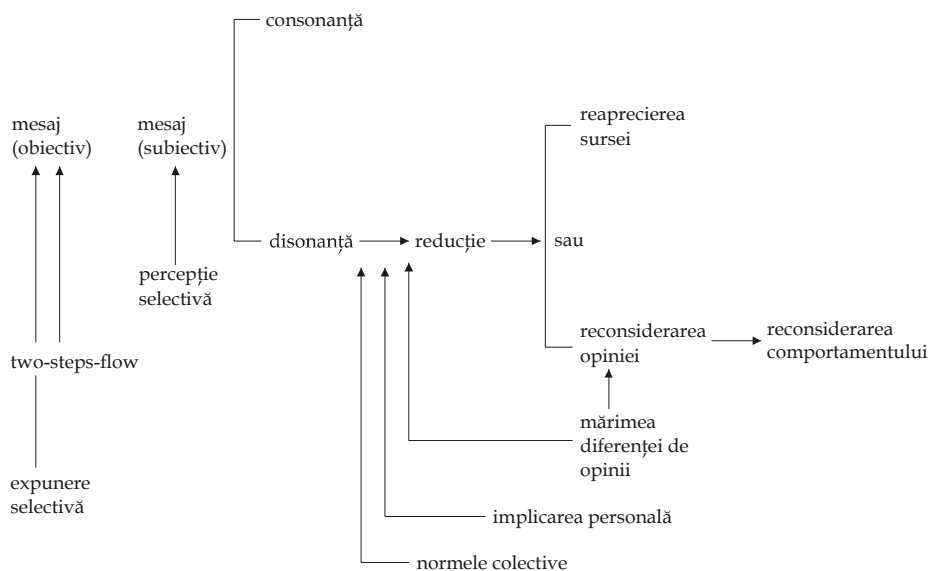

Fig.3 Ansamblul factorilor de influență a mass-media

Într-un model integrat al influențelor, luând în calcul atât teoria lui Festinger cât și alte teorii sociale, influența mas-media poate fi reprezentată ca în figura de mai sus⁶.

Prin intermediul teoriei disonanței cognitive au fost ignorate, pe de o parte, tipurile diferite de comportament în momentul luării unei decizii (ceea ce indică faptul că oamenii reacționează diferit față de provocările noi, considerate motiv de discordanță), faptul că indivizii au o atitudine diferită față de risc și adoptă strategii diferite de gestionare a riscurilor și, nu în ultimul rând, că aparțin unor medii culturale diferite, ceea ce presupune luarea în calcul și a acestui context, în afara deja amintitelor norme de grup și implicări personale pentru reducerea disonanței.

14.2. Modelul Westley-MacLean. Acest model derivă din necesitatea marcării diferențelor între comunicarea interpersonală și comunicarea de masă. Spre deosebire de comunicarea interpersonală, în cazul comunicării de masă feed-back-ul este minim sau întârziat, receptorul se raportează la un număr mai mare de surse media, între care poate să aleagă, respectiv la un număr mai mare de obiecte din exterior, față de care are anumite atitudini.

Modelul inițial Westley-MacLean este, așadar, o adaptare a modelului ABX, care păstrează notațiile lui Newcomb și în care, la triunghiul original ABX_1 se adaugă obiectele (temele) X_2-X_n . Receptorul (B) are acces direct la obiectul X_1 sau poate avea cunoștință de acesta. Așadar, la triunghiul ABX_1 se adaugă posibilele triunghiuri ABX_m , $m=1..n$, sugerate prin relațiile X_mA , întregul construct fiind o extindere a triunghiului lui Newcomb.

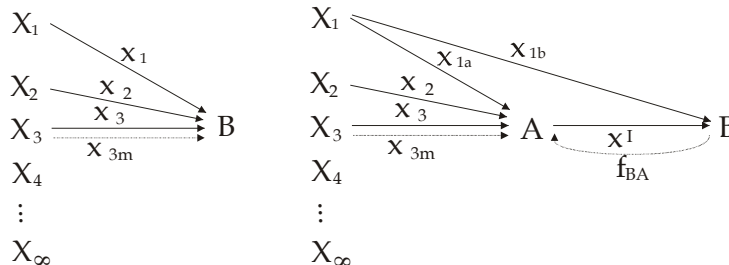

Fig.4 Modelul inițial westley-macLean

A doua modificare a schemei presupune adăugarea unui element nou, C, canalul, care ține loc de codificator neintenționat, acționează în numele lui B și extinde mediul social al lui B. Prin aceasta se adaugă schemei funcția editorial-comunicațională, cu rolul de a satisface neutru nevoile receptorului, transmițând mesajele sursei sociale A de interes pentru receptor. Această funcție implică procesul editorial, de publicare/difuzare și de selecție, toate conținute în elementul C.

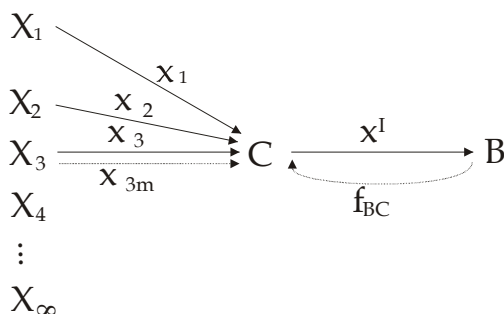

Fig.5 Introducerea funcției editorial-comunicaționale

Mulțimea obiectelor X_m reprezintă temele de interes la care se raportează sursa socială. Sursele sociale nu sunt simpli emițători, ci entități care intenționează modificări de opinie, atitudine și comportament din partea receptorului.

A corespunde unui rol de „protagonist” și se referă la poziția persoanelor particulare sau a organizațiilor care au de transmis publicului larg ceva despre X. Ei pot fi politicieni, specialiști în publicitate și alte surse de știri. Ideea implicită conținută în termenul de „protagonist” este că A desemnează emițători care au un scop.⁷

În această nouă expunere, Westley și MacLean fac apel la trei tipuri de reacții de autoreglare, f_{BA} , f_{BC} și f_{CA} vizând răspunsuri /reacții la exprimarea opiniei/ poziției lui A despre o temă de interes public, X_m , la emițător direct de la receptor, la emițător de la sursa mediatică, respectiv la canal de la receptor. Modelul

modificat al lui Westley-MacLean face clar demarcație între comunicarea de masă cu rol informativ și cea cu rol de influențare, fiind primul care subliniază efectiv caracterul persuasiv vizat printr-un anumit segment al comunicării de masă, făcându-se apel la „gatekeeper-i”, la sursele sociale care selectează subiectele/temele de interes public.

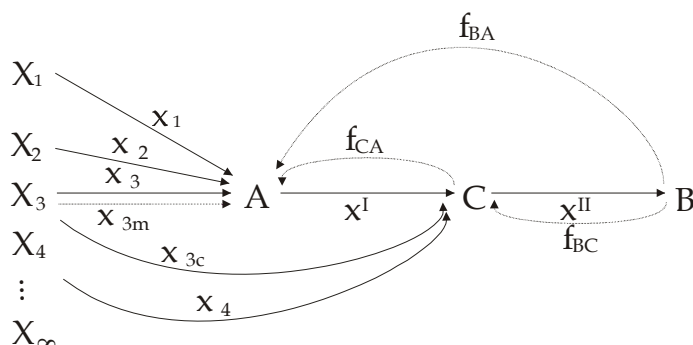

Fig.6 Modelul elaborat Westley-MacLean

Practic, această ultimă formă de prezentare a comunicării de masă prin introducerea modelului Westley-MacLean atrage atenția asupra limitării posibilităților de echilibrare/corelare, elementele A și C jucând rolul dominant, în timp ce B se află la dispoziția acestora. Aceasta este, de altfel, diferența fundamentală dintre dezvoltările ulterioare ale teoriei consistenței cognitive prin prisma modelelor lui Festinger, respectiv Westley și MacLean. De altfel, această constatare constituie și principala critică a modelului. Modelul ilustrează situația ideală a comunicării de masă, în care interesele emițătorului și receptorului se autoreglează/armonizează. Realitatea oferă o viziune diferită, marcată de controlul politic, economic sau simbolic al *gatekeeper*-ilor asupra instituțiilor media, schimbul de informații și filtrarea acestora, respectiv alegerea temelor de interes public fiind condiționate de asemenea intervenții. Realitatea oferă o perspectivă diferită și în ceea ce privește lipsa coerenței intenționale în comunicarea de masă, față de caracterul integrat, intenționat de model.

14.3. Modelul corelației dinamice. Născută din teoriile consistenței sociale și din preocupările timpurii legate de interacționismul simbolic, corelația dinamică (co-orientation approach) reprezintă o abordare dintr-o perspectivă dinamică a comunicării interpersonale și intergrupale cu raportare la teme de interes general. Modelul, care este cunoscut și sub numele de „kite co-orientation model”, a fost prima dată desenat pe gheața lacului Harlov din Suedia și transferă triunghiul comunicării interpersonale în plan mediatic, prin raportare și la mijloacele de comunicare în masă. Relația lineară A-B din modelul Newcomb devine o structură triunghiulară, în care „elitele” comunică cu „publicul” prin intermediul „media”. Obiectul de interes al comunicării din mediul comun al celor doi actori devine un set de „teme” de interes public.

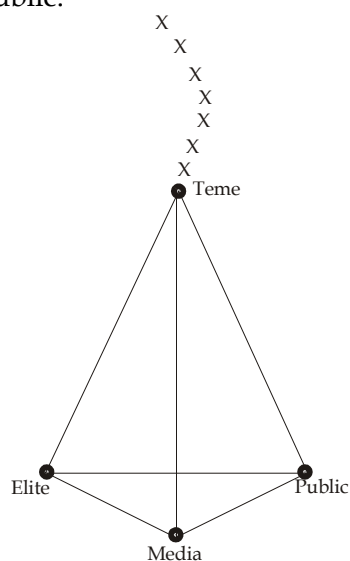

Fig.7 Modelul corelației dinamice (*kite co-orientation model*)

Practic, acest model este o reprezentare de altă factură a modelului Westley-MacLean, în care lui A îi corespund elitele, lui B îi corespunde publicul, lui C media, iar valorilor $X_m, m=1..n$ le corespund teme. În linii mari, comunicarea păstrează structura triunghiulară a modelului Newcomb, la care se adaugă

componenta mediată. Această nouă abordare nu vizează doar o atingere a concordanței/ simetriei prin schimbarea atitudinii între cei doi actori ai comunicării sau prin schimbarea perspectivei asupra obiectului exterior, referentului, temei de discuție, ci și prin raportare la media. Triunghiul elite-media-public devine în sine o structură care se supune principiului simetriei newcombiene. În acest caz, discordanțele elite-public duc la o orientare a publicului spre media, relația dintre elite și media pot influența percepția publicului despre elite, atitudinea publicului față de media poate determina o schimbare a atitudinii față de elite sau o reorientare a elitelor spre alte canale de comunicare.

Ca și în cazul disonanței cognitive (Festinger), discordanțele elite-public pot conduce la orientarea publicului spre alte surse, spre investirea cu credibilitate a altor surse. Dezacordul de opinii, decredibilizarea surselor poate induce o încercare de manipulare prin schimbarea (aparentă) a atitudinii față de teme, prin manipularea percepției publicului asupra temei, prin influențarea în mod direct a evenimentelor sau prin controlul asupra canalelor de comunicare în masă. Introducerea media ca al patrulea element în ecuație nu este întâmplătoare, cum nu este întâmplătoare nici extinderea rolului unui canal la nivelul obiectului și subiectului comunicării publice. Legitimarea media drept sursă de informare este probată începând cu studiile în domeniu din a doua jumătate a secolului trecut. Mai mult de atât, cadrul de referință poate fi lărgit, actorul principal de această dată fiind media. Cu toate acestea, modelul corelației dinamice nu aduce îmbunătățiri substanțiale teoriei simetriei, el ajutând la înțelegerea rolului actorilor, nu și la realizarea echilibrului.

14.4. Modelul „patrulaterului torsionat”. Studiind noile relații dintre media și aplicând modelul clasic emițător - receptor la comunicarea în masă, francezul Pierre Schaeffer găsește că în cadrul acestui model se interpune un mediator, producătorul. Modelul simplificat al acestuia poate fi redat printr-un triunghi, ale cărui vârfuri sunt reprezentate de autor, producător și public, relația autor - public nefiind directă.

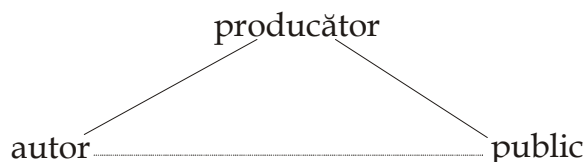

Fig.8 Modelul simplificat al comunicării de masă

Relația autor-public se realizează printr-un intermediar, producătorul, care joacă rolul de mediator și care este în relație cu o parte din grupul de programare și cu puterea politică (mijloacele autorizate). Triunghiul inițial se transformă în patru triunghiuri, dar totodată poate fi extins la câte două seturi de triunghiuri mai mari, după „diagonala profesională” și după „diagonala puterii”, respectiv în două patrulatere, punând în evidență fie o arie vizibilă, evidențiind triunghiul prezentat mai sus, fie una ascunsă, punând în evidență relația producătorului cu grupurile autorizate și cu grupurile de programare.

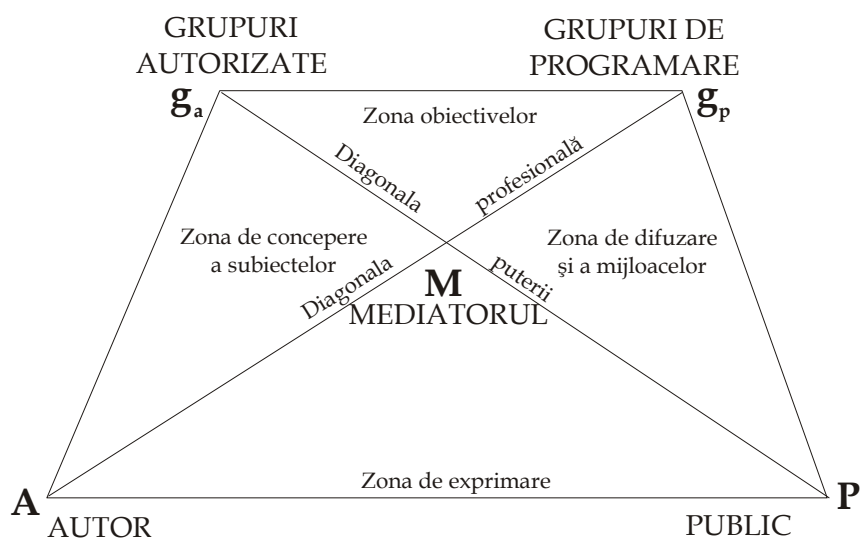

Fig.9 Modelul „patrulaterului torsionat” al lui Schaeffer⁸

Practic, în continuarea studiile întreprinse de Westley și MacLean, Pierre Schaeffer aruncă o altă lumină asupra intermedi-

arului, a mediatorului, pe care îl încadrează într-un patrulater deformat, ale cărui vârfuri sunt reprezentate de autor, de grupurile autorizate, de grupurile de programare și de public, la intersecția „diagonalei profesionale” cu „diagonala puterii”.

Prin intermediul acestui model, Schaeffer atrage atenția asupra faptului că în cadrul schimbului mediatic sunt activate o serie de „dialoguri”. Astfel, în „zona de exprimare” se activează dialogurile autor-mediator, autor-public și mediator-public (cel mai pregnant, presupunând actul efectiv de comunicare, corespunzător relației C-B din precedentul model). În culisele comunicării mass-media, în așa-numita „zonă a obiectivelor”, asupra mediatorului se fac presiuni prin intermediul grupurilor autorizate (a grupurilor de putere) și a celor de programare. Celelalte două triunghiuri, mai puțin relevante din punct de vedere al tipurilor de „dialoguri” activate, acoperă funcția de „gatekeeping” („zona de concepere a subiectelor”), respectiv funcția tehnică („zona de difuzare și a mijloacelor”).

Poziția mediatorului pe cele două diagonale nu este fixă, iar dimensiunile acestora nu sunt identice. În funcție de locul în care se situează mediatorul are loc deformarea patrulaterului, acesta având posibilitatea de a ocupa o poziție specială în raport cu oricare dintre cele patru vârfuri ale patrulaterului.

14.5. Modelul convergenței comunicaționale. Comunicarea presupune situarea, în cele mai numeroase cazuri, pe pozițiile convergenței, în contextul acordului, consensului, consonanței la un grad din ce în ce mai ridicat. Comunicarea în sine presupune o punere în acord, o aliniere, o ajungere la o posibilă plajă de valori comune, o negociere. În perspectiva lui Rogers și Kincaid, comunicarea reprezintă de fapt un proces de negociere de pe poziții consonante sau aparent consonante, în urma căreia transferul de informații se realizează pe plaja de valori comune. *„Comunicarea este un proces în care participanții creează și schimbă informații între ei, pentru a ajunge la înțelegere reciprocă”,* notează Rogers⁹.

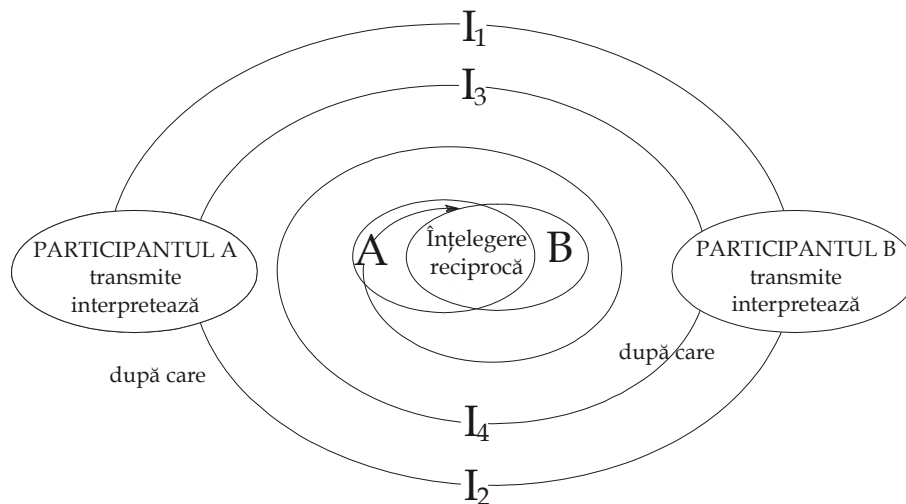

Fig.10 Modelul convergenței comunicaționale

Modelul Rogers-Kincaid, al convergenței comunicaționale, are la bază teoriile consistenței cognitive și se structurează asemenea modelului elicoidal al lui Frank Dance, cu mențiunea că aria temelor de interes comun se restrânge, nu se lărgeste. Pe de altă parte, comunicarea în modelul dinamic al convergenței presupune un schimb de informații, opinii etc. între doi actori situați pe poziții de egalitate, fără a fi diferențiați în emițător și receptor. Am menționat că schimbul se realizează între doi actori ai comunicării, fără a-i defini drept doi indivizi, deoarece modelul a fost propus în lucrarea *Communication Networks: Towards New Paradigms for Research*, în care Rogers și Kincaid propun drept instrument de studiu al comunicării analiza de rețea, care presupune „un set de procedee pentru identificarea în sistemele sociale a structurilor bazate mai degrabă pe relațiile dintre componentele sistemului decât pe caracteristicile indivizilor”¹⁰. Analiza rețelelor de comunicare a apărut ca necesitate a studierii rolul liderilor de opinie în câmpul social, în transmiterea mesajelor mediate. Înainte ca modelul convergenței comunicaționale să fie creionat, Rogers a propus această perspectivă, a analizei de rețea, ca alternativă la analizele sumative întreprinse în câmpul comunicării în masă,

conform ariilor de cercetare derivate din formula lasswelliană, din cea a lui Braddock sau din cea a lui Gerbner.

Cercetările comunicării rapide au identificat frecvent liderii de opinie în audiența de masă și au investigat rolul lor în transmiterea interpersonală a mesajelor mass-media. Însă, până la folosirea analizei rețelei în astfel de cercetări, nu se cunoștea aproape nimic legat de natura exactă a modului de obținere a mesajelor de către liderii de opinie, și, în mod special, către cine diseminau aceștia mesajul.¹¹

Modelul convergenței comunicaționale presupune, așadar, o restrângere a buclei relaționale până la atingerea gradului necesar de înțelegere între actorii comunicării, până la atingerea plajei comune de valori. Spațiul în care se suprapun așteptările actorilor A și B implică și posibilitatea distorsionării voluntare a mesajului. Spre deosebire de modelele triunghiulare ale lui Heider, Newcomb și Osgood, abordarea Rogers-Kincaid este diferită prin interesul manifestat pentru studierea gradului de sincronizare treptată a mesajelor, a gradului de acordare a „frecvențelor de emisie și recepție”, față de interesul manifestat pentru realizarea stării de echilibru, simetrie sau congruență. Propunerile lui Rogers din 1976 au fost reluate, așadar, în studiul *Communication Network*, modelul convergenței comunicaționale construindu-se pe analiza de rețea.

Privitor la cercetarea efectelor mass-media, Rogers și Kincaid propun ca abordare metodologică analiza de rețea prin intermediul modelului convergenței. Modelele convergenței obligă cercetătorul, la nivel interpersonal, să studieze relațiile, diferențele, similaritățile și transformările într-o relație de „schimb de informații” între doi sau mai mulți indivizi de-a lungul timpului, ca și cum comunicarea conduce la formarea de contacte și rețele. Ei insistă că analiza de rețea implică o perspectivă asupra întregii structuri sociale. La nivelul comunicării de masă, apoi, modelul convergenței cere ca cercetătorul să studieze mai mult decât efectele mesajelor mass-media la membrii audienței individuale; important în egală măsură este cum aceste efecte directe se distribuie prin rețelele de comunicare ale membrilor audienței și cum media i se dă sens de către «receptori» prin interacțiunea lor cu alți indivizi (Rogers and Kincaid, 1981). Astfel, analiza de rețea suprapune structura socială pe fluxul comunicării pentru a avea o mai bună înțelegere atât a structurii, cât și a fluxurilor mesajului.¹²

Trimiterea la analiza rețelelor s-a realizat prin prisma faptului că aceasta presupunea privirea de ansamblu asupra întregii societăți; de la acest nivel, comunicarea însemna nu doar acordarea și sincronizarea între punctele de vedere ale unor persoane izolate, ci și „transferul” informațional și intențional între formatorii de opinie și public. Din acest punct de vedere, modelul Rogers-Kincaid este o prelungire a modelului fluxului în doi pași (*two-steps flow*) al lui Katz și Lazarsfeld. Dar spre deosebire de *two-steps flow*, modelul convergenței comunicaționale se axează pe explicarea modului în care se realizează „acordarea”.

Deși abordează comunicarea mediatică, schema structurală a modelului Rogers-Kincaid trimite strict la comunicarea interpersonală (cu mențiunea că aceasta poate avea loc și între, sau mai ales între formatorii de opinie și public). O altă perspectivă indusă, privitor la comunicarea de masă este cea referitoare la influențarea prin pași mici a ariei de la care se pleacă în schimbul inițial de informații sau opinii, respectiv la o schimbare ulterioară a plajei comune de valori (prin creșterea nivelului de acceptanță). Modelul Rogers-Kincaid este transferat în câmpul comunicării de masă ca model de comunicare de influențare, prin diminuarea decalajelor dintre cultură și putere, apelându-se la creșterea graduală a încrederii și cunoașterii reciproce.

Un avantaj al acestui model constă în abordarea actorilor comunicării ca persoane distincte, care își modifică în timp grila de percepție și scala propriilor valori, care interacționează diferit în contexte diferite și care învață continuu.

Ulterior, modelul convergenței comunicaționale a fost extins în studiul comunicării interculturale. Plecând de la acest model, Barnett și Kincaid au elaborat teoria convergenței culturale. Inițial, ei au utilizat modelul în scopul utilizării acestuia pentru a dezvolta o teorie matematică a efectelor comunicării asupra diferențelor culturale. Ulterior, „acordarea” intenționată prin intermediul modelului convergenței comunicaționale a trimis spre o nouă perspectivă, spre o adâncire a studiului, de la cercetarea schimbului de opinii la cea a schimbului de convingeri și credințe. În acest nou context, a fost necesară redefinirea comunicării. Kincaid a făcut, de altfel, trimitere la comunicare în sensul lărgirii

ariei de referință, încă înainte de elaborarea modelului comunicării comunicaționale. El a definit comunicarea drept un „proces în care doi sau mai mulți indivizi schimbă informații astfel încât să ajungă la înțelegerea mutuală a fiecăruia și a lumii în care trăiesc”¹³. Kincaid precizează, de altfel, că privitor la comunicare, înțelegerea mutuală poate fi atinsă într-un anumit grad, într-o anumită arie de acceptanță, fără a se putea suprapune perfect; rezultatul așteptat este, așadar, convergența spre o înțelegere mutuală a sensului fiecăruia, nu spre acceptarea acestui sens în percepția proprie. Plecând de la această modificare de natură calitativă în ceea ce privește delimitarea terminologică a comunicării, Kincaid și Barnett își fundamentează studiul pe principiile termodinamicii, cele care au sta la baza adoptării structurilor disipative ale lui Prigogine ca entitate de referință în studiile sociale: „legile termodinamicii prezic că toți participanții într-un sistem închis vor converge în timp spre același pattern colectiv al gândirii dacă este permisă continuarea indefinită a comunicării”¹⁴. Plecând de la acest background, Kincaid a dat teoriei convergenței culturale o formă verbală, structurată pe două teoreme:

1. „Într-un sistem social relativ închis în care comunicarea între membrii săi nu este restricționată, sistemul ca întreg va tinde să converge în timp către un grad ridicat de uniformitate culturală” (Kincaid, 1988);
2. „Sistemul va avea tendința de a diverge către diversitate atunci când comunicarea este restricționată”¹⁵.

Prin transferul în câmpul comunicării interculturale, Kincaid conferă mai multă greutate modelului convergenței, în sensul adâncirii studiului comunicării și pe palierele convingerilor și credințelor, nu numai pe palierul opiniilor, îndeobște atins în comunicarea de masă.

14.6. Modelul câmpului comunicării de masă. Cercetătorul german Gerhard Maletzke a studiat o sumă de factori explicativi care acționează, în cadrul comunicării de masă, asupra elementelor fundamentale din modelele mecaniciste ale comunicării. Schema elaborată (*Das Feldschema der Massenkommunikation*) nu aduce nimic nou din perspectiva modului de abordare a cercetării, ci se

constituie într-o analiză complexă din perspectivă psihosocială în ceea ce privește factorii care influențează respectivul proces. Modelul Maletzke constituie, așadar, o abordare în adâncime a modelului SMCR al lui Berlo, transpus în contextul adresării către un public și în contextul unui feedback scăzut.

Conform acestui model, elaborat metodic și amănunțit, fiecare element al comunicării este supus unor presiuni externe, unor presiuni de relație cu contextul, dar depinde și de anumite trăsături/caracteristici individuale. Emițătorul, de exemplu, intră în schema de comunicare ca fiind marcat de două variabile interne: alegerea conținutului de transmis și modul de modelare a mesajului, ambele încorporate în ceea ce este cunoscut sub numele de comportament comunicațional al emițătorului. Selectarea mesajului, construită pe principiul „gatekeeping”, se realizează în baza „presiunii”/constrângerii din partea mesajului, prin obligația impusă emițătorului de a adapta forma mesajului la tipul de conținut, prin prisma imaginii de sine a emițătorului, a structurii sale de personalitate, precum și în baza „presiunii”/constrângerii din partea mijlocului de comunicare, normelor organizaționale care îl constrâng, a „presiunii”/constrângerilor exercitate de caracterul public al conținutului mediatic și al constrângerilor privitoare la mediul social al acestuia.

De cealaltă parte, receptorul este marcat de alte două variabile – alegerea și percepția/răspunsul, la care se adaugă „presiunea”/constrângerea mijlocului de comunicare și imaginea receptorului despre mijlocul de comunicare. Selectarea mesajului recepționat depinde de imaginea de sine a receptorului, de structura sa de personalitate, de mediul său social, cât și de calitatea acestuia de membru al unei audiențe.

Mijloacele de comunicare sunt relevante în cadrul procesului prin tipul de percepție solicitată, prin măsura în care receptorul este legat în spațiu și timp de acestea, prin contextul social și prin decalajul temporal între producerea evenimentului și relatarea mesajului, confirmând sau infirmând așteptări ale audienței, contribuind la întărirea prestigiului sau la decredibilizarea lor.

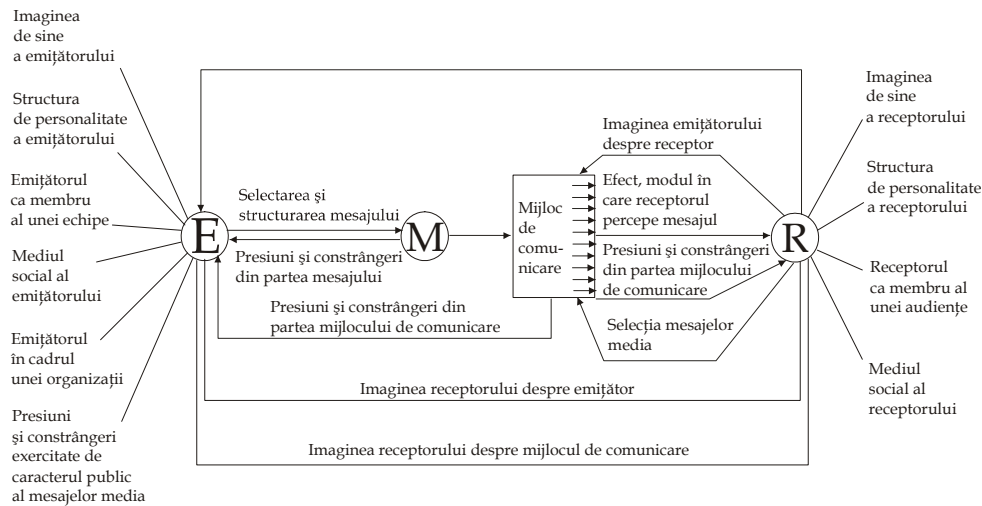

Fig.11 Modelul lui Maletzke

Per ansamblu, în modelul SMCR extins la nivelul comunicării de masă de către Maletzke mai intră și alți factori care influențează direct procesul de comunicare, cum ar fi imaginea emițătorului despre receptor, imaginea receptorului despre emițător, imaginea receptorului despre mijlocul de comunicare și feedback-ul spontan primit de emițător de la audiență (analizate detaliat prin intermediul modelelor având la bază teoriile consecvenței cognitive).

Modelul poate fi privit ca o sinteză a două decenii de cercetare a comunicării de masă din perspectivă psihosocială. Chiar dacă este oarecum depășit, el rămâne util, deoarece cuprinde o serie de factori și relații importante, dintre care unele nu fuseseră studiate în profunzime până atunci.

Fiind atât de detaliat, modelul poate trimite la o listă completă a factorilor relevanți pentru comunicarea de masă din perspectivă psihosociologică. El poate fi, deci, utilizat atunci când se urmărește descrierea proceselor specifice comunicării de masă.¹⁶

Modelul Maletzke este rezultatul studiului metodic și detaliat pe elementele componente ale procesului de comunicare, așadar un studiu sinteză, fără a arunca o nouă lumină asupra

modului de abordare a comunicării de masă. Prin intermediul acestuia sunt subliniate trăsăturile importante ale proceselor planificate de comunicare, în context social larg.

14.7. Modelul integrant al efectelor comunicării de masă.

Definind efectele comunicării drept „ansamblul de procese și de consecințe pe care le presupune receptarea mesajelor, procese și consecințe care nu pot fi atribuite decât actului de comunicare”¹⁷, cercetătorii olandezi Van Cuilenburg, Scholten și Noomen elaborează un model în care se ține cont, ca în cazul studiului lui Maletzke, de rolurile diferite pe care le joacă emițătorul, receptorul și canalul, plecând de la un model simplu care ia în calcul factorul mediatic (factorul M) și publicul ca factor (factorul X). În schema simplificată amintită, factorul M desemnează variabila dependentă privind cauzalitatea la nivel mediatic, iar factorul X variabila dependentă privind cauzalitatea la nivelul publicului. În afara acestora mai intră în ecuație și factorul Y, variabila dependentă la nivelul consecințelor asupra publicului.

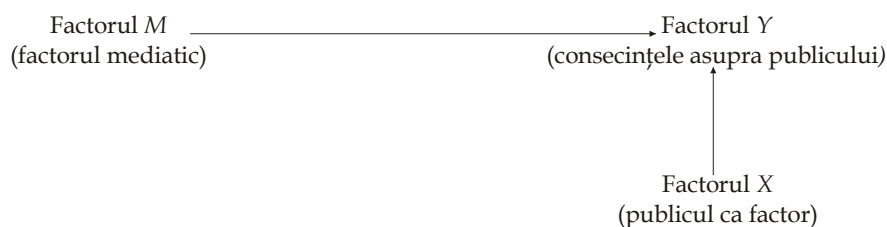

Fig.12 Determinarea efectelor mediatice

Se poate vorbi despre efecte media, într-o *formulă tehnică*, doar dacă se probează corelarea factorilor M și Y, dacă și numai dacă:

1. Y se modifică, în timp ce X constant și M se modifică;
2. Y rămâne constant, în timp ce X se modifică iar M rămâne constant.

Pentru o dezvoltare a modelului, cei trei cercetători aduc în discuție un al patrulea factor M^* , presupunând mesajul receptat, interpus între factorul M și factorul Y, ceea ce înseamnă luarea în calcul a posibilității de receptare diferențiată de către reprezentanți

diferiți ai publicului. Altfel spus, odată ales canalul și odată făcută selecția mesajul va fi perceput diferit de persoane diferite.

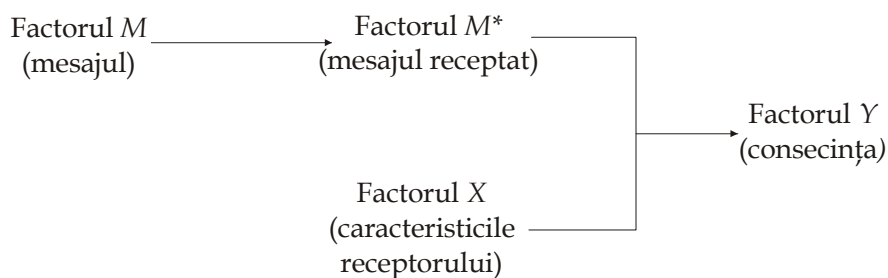

Fig.13 Modelul unei cercetări integrante

Modelul integrant ia în calcul posibilitatea cercetării empirice, adică a colectării și clasificării faptelor obiective referitoare la realitate. El face apel la posibilitatea obținerii unei explicații obiective, în manieră deductivă, neglijând receptarea la nivel individual (ceea ce constituia punctul forte al modelului Maletzke), ci luând în calcul grupurile sociale și efectele acestora, care determină anumite comportamente la nivel individual.

Se impune o remarcă: cercetarea integrantă nu poate să țină exclusiv seama de receptarea la nivel individual. Un motiv este acela că indivizii fac parte din diferite grupuri sociale, iar mass-media pot declanșa efecte diferite la nivel individual, în funcție de apartenența la grup. Mai mult decât atât, emițătorul aparține el însuși unui tip de societate în care influența mediatică poate avea alte contururi decât într-un alt tip de societate. Considerăm, de aceea, că într-o cercetare integrantă trebuie să se acorde atenție datelor de ordin macro- și mezosocial.¹⁸

Astfel, dacă în schema inițială factorul X cuprindea atât caracteristicile receptorului, cât și alți factori nedeterminați până la acel moment, în actuala reprezentare, factorul S (macro- și mezosocial) poate avea efecte mai mari decât factorul M, adică se ține cont de rezultatele studiilor lui Lazarsfeld, Katz, Robinson, Brouwer, Noelle-Neumann privitoare la rolul comunității în modelarea și implementarea mesajului mediatic. Factorul S are

așadar rolul de a amplifica sau diminua factorul M , iar condiționarea socială poate fi reprezentată astfel:

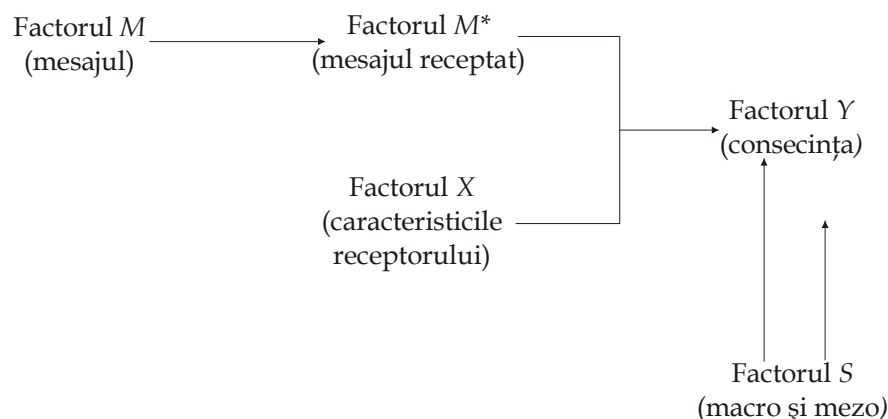

Fig.14 Factorii sociali în cercetarea integrantă

Acest model face legătura dintre rezultatele studiilor efectelor media și modelele mass-media, accentuând rolul mijloacelor de comunicare în masă în ceea ce privește influența socială, prin analiza acestora în cadrul complex al relațiilor de ordin social și prin luarea în considerare (în anumită măsură) și a caracteristicilor individuale ale reprezentanților publicului.

¹ J.J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *Știința comunicării*, București: Humanitas, ediția a II-a, 2000, p.249;

² Tim O'Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske, *Concepte fundamentale din științele comunicării și studiile culturale*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media, 2001, p.117;

³ Denis McQuail, Sven Widahl, *Modele ale comunicării pentru studiul comunicării de masă*, București: comunicare.ro, Editura SNSPA – Facultatea de Comunicare și Relații Publice, 2001, p.36;

⁴ J.J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, op.cit., p.253;

⁴ Leon A. Festinger, James M. Carlsmith, „Cognitive consequences of forced compliance”, în *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58/1959, p.203;

⁵ op.cit., p.210;

⁶ J.J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, op.cit., p.235;

-
- ⁷ Denis McQuail, Sven Widahl, op.cit., pp.40-41;
- ⁸ Jean Lohisse, *Comunicarea. De la transmiterea mecanică la interacțiune*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Relații publice și publicitate, 2002, p.95;
- ⁹ Everett M. Rogers, *Communication Technology*, apud Denis McQuail, Sven Windahl, *Modele ale comunicării pentru comunicarea de masă*, București: comunicare.ro, Editura SNSPA – Facultatea de Comunicare și Relații Publice, 2001, p.38;
- ¹⁰ George A. Barnett, Eunjung Sung, „Culture and the structure of international communication”, în *International Communication Journal*, vol.II, nr.2;
- ¹¹ Everett M. Rogers, „Communication and Development. The Passing of the Dominant Paradigm”, 1976, p.36, în http://www.cf-hst.net/UNICEF-TEMP/Doc_Repository/doc/doc478697.PDF;
- ¹² Francis N. Wete, „Mass Communication and Development: Impact Depends on Strategies”, în *Africa Media Review*, vol.3, nr.1/1998;
- ¹³ apud William B. Gudykunst, „Intercultural Communication Theories” în William B. Gudykunst, Bella Mody (editori), *Handbook of International and Intercultural Communication*, ediția a doua, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2002, p.184;
- ¹⁴ George A. Barnett și D. Lawrence Kincaid, apud William B. Gudykunst, op.cit., p.184;
- ¹⁵ op.cit., p.184-185;
- ¹⁶ Denis McQuail, Sven Widahl, *Modele ale comunicării pentru studiul comunicării de masă*, București: comunicare.ro, Editura SNSPA – Facultatea de Comunicare și Relații Publice, 2001, p.48;
- ¹⁷ J.J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, op.cit., p.232;
- ¹⁸ op.cit., pp.270-271.

teorii interacționiste ale comunicării

15. Bazele epistemologice ale abordărilor interacționiste

15.1. Schimbarea de paradigmă. Modelele și teoriile comunicării au început să se contureze în urma eruperii simultane în arii disciplinare diferite. Ceea ce prindea contur era o „știință a comunicării” organizată rigid, posibil de axiomatizat. Dar în spiritul de relaxare al epocii, concomitent cu rigidizarea acestui domeniu de studiu, ideile au început să se lichefieze. În orizonturile noilor preocupări se găseau pluralismul interpretativ, liberalismul lingvistic și relativismul cultural¹. Noua concepție despre limbaj este relativistă.

Nu există repere rigide care să lege limbajul de lume. Filosofia se întoarce la esențe, este eliberată din chingile pozitivismului și atomismului logic. Limbajul este redat colectivităților și depinde de experiența psihosocială a acestora; mai mult, el este privit drept punere în act. Limbajul se raportează la alte limite, la alte repere, devenind contextual, parțial și subiectiv. Nu mai poate reda, asemenea unei oglinzi sau a unei hărți, o realitate exterioară, ci se construiește pe sine ca act, devine el însuși o realitate. Limbajul-activitate implică o perspectivă similară și asupra sensului, care se eliberează de convenția rigidă, de regulile de intensiune care să ofere claritate și eficiență.

Dacă lucrurile nu au o esență unică, nici expresiile nu pot avea un sens exact, definitiv și universal (care ar surprinde acea esență): sensul nu este o entitate (psihologică sau logică), ci o activitate; el nu este invizibil și nici atașat expresiei, ci un mod de a opera cu semnele (în acest caz, gândirea nu poate fi altceva decât vorbirea). Este afirmată o ambiguitate intrinsecă naturii limbajului: ambiguitatea limbajului nu exprimă limitele subiective ale vorbitorilor, ci „limitele” lumii reale, care este indeterminată și incompletă.²

Astfel, odată făcut transferul dinspre limbajele ideale, de construit, înspre cele reale, este abandonată și pretenția normării, și cea a deducției. Filosofii „neriguroși” ai limbajului renunță la a teoretiza, mai mult, refuză să o facă, optând să descrie fapte de

viață reprezentative. Astfel, determinarea acestuia nu este totală și nici prescriptivă, ci parțială, în baza unor reguli de joc care nu sunt respectate *ad litteram* în timpul jocului. În acest context, nici înțelesul nu este rigid, stabilit *a priori*, ci depinde de modul de utilizare a entităților lingvistice în actul de vorbire, dar și de suportul nonverbal care însoțește permanent exprimarea. Intensiunea, ca determinare cognitivă, devine insuficientă studierii „faptelor de viață” și, prin urmare, se apelează la ceea ce fusese abandonat, la dimensiunea designativă. Relația natură-lingvaj nu mai este de determinare strictă, ci de indeterminare sau de determinare parțială, în baza unor convenții culturale deprinse gradual, nu învățate mecanic. *„O indeterminare parțială va persista mereu. Vorbitorul nu este deci mândrul posesor al unei hărți a realului, ci mai curând un etern explorator al teritoriilor a căror hartă definitivă nu se conturează niciodată. Se elaborează mereu hărți locale tot mai exacte; dar o ordine universală nu pare cătuși de puțin a se desprinde din ele”*³. Ipoteza relativismului lingvistic, presupunând o relație sistematică între categoriile gramaticale ale limbajului și modul în care utilizatorii acestuia înțeleg lumea, respectiv se comportă în cadrul acesteia, ipoteză elaborată de antropologii Edward Sapir și Benjamin Lee Whorf⁴, se pliază pe modul de a percepe o realitate lingvistică localistă, nu universalizată.

Pe de altă parte, deși limbajul rămâne în centrul studiilor filosofice ale noii orientări, lipsite de rigiditate, se realizează în corpul filosofiei un transfer de intenționalitate, dinspre cunoaștere spre acțiune. Este un prim pas în demersul de restituire a filosofiei filosofiei. Un pas important în întoarcerea filosofiei la esențe, după trunchierea intenționată de reprezentanții Cercului de la Viena.

În termenii epistemologului Kuhn, schimbarea orizonturilor (realizată prin prisma abordărilor „neriguroase” ale lui Wittgenstein, Searle, Austin, Quine, Putnam sau Kripke) presupune schimbarea de paradigmă, trecerea „dincolo” fiind posibilă doar prin convertire, fie față de sistemele de valori asimilate prin studiu, fie față de sistemele de valori proprii, promovate anterior.

15.2. Jocurile de limbaj. Cea de-a doua situație de conversiune este cazul clasic al filosofului Ludwig Wittgenstein. După publicarea *Tractatus*-ului, Wittgenstein mută accentul de pe structura rigidă pe structura dinamică, pe „jocul de limbaj”. Abandonând rigiditatea, este abandonată și necesitatea de definire, astfel încât conceptul „joc de limbaj” nu este delimitat decât în cadrul său de producere. Abandonul rigidității, la singurul filosof care a realizat o ierarhizare a structurii interne într-o lucrare atât ca spirit, cât și ca mod de organizare a materiei discursive, a condus la abordarea unei modalități mult mai relaxate de determinare a conținuturilor prin apel la sugestii de *localizare teoretică*. Limbajul „joacă feste”, și în acest spirit, plecând de la comparația valabilă pentru *Tractatus* că se aseamănă cu o ladă de scule, descoperă în conținutul acesteia lucruri cu funcționalitate diferită și de consistență diferită, cum ar fi dalta și cleiul. „Noile feste pe care ni le joacă limbajul atunci când ajungem într-un domeniu nou ne surprind mereu”, afirmă Wittgenstein⁵.

Renunțând la proiectul unui limbaj ideal, Wittgenstein leagă limbajul de „formele de viață” prin intermediul jocurilor de limbaj pe care le analizează: acte obișnuite din viața cotidiană, activități curente, care se supun mai degrabă regulilor de organizare ludică decât structurării rigide. În situațiile concrete, în situațiile din viața cotidiană, limbajul nu se supune regulilor stricte, impuse sub umbrela rigidității pozitivistice; el este „pus în act” dincolo de definiții și descrieri exacte, dincolo de apelul la componenta cognitivă a intensiunii. „Jocul de limbaj” se leagă de experiența particulară a fiecărui locutor, de viața acestuia, de disponibilitatea sa de a da curs actelor de limbaj inexprimabile prin cuvinte. Dimensiunea intensională a lui Carnap se extinde, așadar, preponderent spre componenta designativă, pe teritoriul neglijat de filosoful german. Încărcătura cuvintelor poate interveni în modificarea pregnanței jocurilor de limbaj pe care filosoful austriac le apropie de modul de realizare/îmbogățire a sistemului reprezentational, a hărții simbolice a lumii fiecăruia. Privind din perspectivă rigidă, problematica jocurilor de limbaj ar fi trebuit scoasă în afara filosofiei (conform propunerii lui Carnap), deoarece devine „*generatoare de confuzii filosofice*”. Însuși Wittgenstein

încearcă clarificarea expresiei, renunțând însă la metodele rigide de delimitare în *genus* și *differentia*:

*Suntem înclinați să credem că trebuie să existe ceva comun tuturor jocurilor, să zicem, și că tocmai această proprietate comună îndreptățește aplicarea termenului general joc la diferite jocuri; în timp ce jocurile formează o familie ai cărei membri au asemănări de familie.*⁶

Prin apel la această sintagmă se face apel, de fapt, la funcționalitatea limbii, dar se pierde legătura rigidă stabilită între limbă și realitate, a ceea ce în *Tractatus* presupunea limitarea lumii la granițele limbii. Practic, limbajul nu mai reprezintă o hartă a exteriorității, ci el este instrumentul prin intermediul căruia se poate deoala, în oarecare măsură, interioritatea. Interlocutorii nu se mai referă strict la o realitate exterioară, ci pun în comun o realitate proprie fiecăruia. Jocul de limbaj se realizează prin corelația dintre semnificație și folosirea ei în anumite situații. Granița limbii nu mai este granița lumii („*limitele limbajului meu semnifică limitele lumii mele*”⁷), ci „*granița limbii se vede în incapacitatea ei de a descrie faptul ce corespunde unei propoziții (care este traducerea ei), fără a repeta pur și simplu propoziția*”⁸.

Fundamentele cunoașterii wittgensteiniene, prin apel la limbaj, nu mai fac trimitere la logicismul pur și la antipsihologism. Wittgenstein începe să construiască în manieră psihologistă, dar nu prin apel la „legile” psihologiei⁹ (ca extensie a pozitivismului în acest domeniu de studiu), ci prin apel la psihologia simțului comun, care are ca obiect activitatea psihică a omului. Intenția filosofului austriac nu este de a „teoretiza”, ci de a elibera gândirea de schemele rigide, impuse în opera timpurie. Astfel, înțelesul nu este dat de structura sumativă concept mental + expresie scrisă/rostită, semnat + semnificant, ci depinde de interpretarea acordată în funcție de experiența de viață a actorilor comunicării. Prin aceasta, limbajul devine intraductibil.

Dacă un francez zice în franceză „Plouă” iar un englez spune și el același lucru în engleză, aceasta nu înseamnă că se petrece ceva în mintea amândorura, ceva care constituie sensul real al lui „Plouă”.

Ne închipuim ceva de felul imaginilor, ca limbaj internațional. Pe câtă vreme, în realitate:

- (1) *Gândirea (sau imaginile) nu este ceva ce însoțește cuvintele, așa cum sunt ele rostite sau auzite;*
- (2) *Sensul – gândul „Plouă” – nu este nici cuvintele plus un fel de imagini care le însoțesc¹⁰*

Totodată, limbajul rămâne o structură slabă, în care conceptele nu mai descriu fapte ci devin fapte („*Cuvintele sunt fapte*”¹¹) și sunt disputate de aceleași jocuri de limbaj. El devine utilizabil prin învățarea sa graduală de către membrii unei comunități lingvistice, prin apel la respectivele jocuri. Practic, în context social, adică la nivelul limbajului, propozițiile exprimând sentimente, la persoana I și persoana a III-a, au aceeași semnificație. Ulterior, descoperind că *individum est ineffabile*, că nu există un limbaj comun la persoana I și persoana a III-a, în condițiile unei diferențe de înțelegere, a fost lansată ideea acestor jocuri. În mod normal, nu poate exista un limbaj privat (la persoana I), limbajul presupunând o convenție, o colectivitate lingvistică și un set de componente care au aceeași semnificație pentru persoana I și persoana a III-a.

Dacă, în cazul paradigmei precedente cunoașterea depindea strict de rigiditatea aplicării convenției și de valoarea de adevăr, jocurile de limbaj depind de grila proprie de interpretare a fiecărui individ în parte.

Cum însă limbajul privat nu este posibil, experiențele, sentimentele, trăirile nefiind identice, nu se poate accede la cunoaștere interrelațională decât printr-o formă convențională de schimb, denumită comunicare, dar care nu presupune reguli, canoane, dogme, șabloane, ci capacitatea de inteligibilitate prin convențional lingvistic și semiotic, prin inenarabil, prin acte propriu-zise.¹²

Semantica creată în *Tractatus*, a condițiilor de adevăr, lasă locul semanticii jocului. Semnificația propozițiilor nu mai este determinată de condițiile de adevăr ale acestora, și asta datorită unei relativizări a conceptului de adevăr, ci datorită unei direcționări înspre situațiile vorbire curentă, înspre pragmatica

lingvistică, depinde de „ Purtătorul expresiei”, adică este semnificație ostensivă. Noua semantică este cea a punerii în act și a fost exploatată ulterior de Jaakko Hintikka în *Semantica teoretică a jocurilor*.

15.3. Teoria actelor de limbaj. Jocul de limbaj wittgensteinian a fost preluat de filosoful John Langshaw Austin și aplicat la situații concrete de comunicare. Dacă Wittgenstein a evitat o sistematizare a jocurilor de limbaj, Austin a intenționat, începând cu primele studii, o taxinomie a acestora, plecând de la criteriile ale pragmaticeii. Având drept punct de reper funcțiile limbajului, *a spune* și *a face*, Austin a făcut diferență între constatări și enunțuri performative, primele presupunând proferarea de enunțuri despre realitate, celelalte vizând exprimarea de acțiuni, în contextul imposibilității de a proba valoarea de adevăr.

[Performatoriile sau performativele] au aspectul – sau cel puțin fardul gramatical – al <enunțurilor>, dar, cu toate acestea, ele sunt văzute, la o cercetare mai amănunțită, ca nefiind exprimări <adevărate> sau <false>. Deja a fi <adevărat> sau <fals> este în mod tradițional caracteristic unui enunț.¹³

Enunțurile performative, asupra cărora s-au concentrat studiile lui Austin, presupun „executarea” acțiunii concomitent cu rostirea (de pildă, verbul „a jura”; afirmând „jur”, se și realizează acțiunea, se face jurământul). Importanța performativelor constă situarea *de facto* în alt plan decât cel al enunțurilor descriptive, supuse rigidizării, respectiv posibilitatea studierii funcționalității acestora. Performativele lui Austin au fost studiate prin raportare la vorbirea curentă și clasificate în cinci tipuri distincte: verdictive, exercitive, promissive, expozitive și comportative.

Revizuiindu-și distincția făcută între exprimările constatative și cele performative, între *sayings* și *doings*, Austin introduce expresia „acte de vorbire” (*speech acts*), care acoperă ambele tipuri de exprimări. Actele de vorbire sunt studiate din perspectiva funcționalității limbii, ele constituind unități ale vorbirii, nu ale limbajului static. În cadrul actelor de limbaj, noua dihotomie este realizată între componenta verbalizată,

„locuționară”, și cea acțională, „ilocuționară”. *Doings* sunt acele exprimări explicit performative, în care prevalează componenta ilocuționară. Prin apel la *doings*, Austin introduce o nouă categorie, actele „perlocuționare”, acte de vorbire caracterizate prin împlinirea/îndeplinirea acțiunii intenționate.

Am distins, în primul rând, un set de lucruri pe care le facem spunând ceva, pe care le-am adunat, afirmând că îndeplinim un act locuționar, care este, modo grosso, similar cu enunțarea unui sens și a unei referințe, în linii mari echivalente <înțelesului> în sens tradițional. În al doilea rând am afirmat că realizăm acte ilocuționare ca informarea, comandarea, alertarea, promiterea etc., adică enunțuri care au o anumită forță (convențională). În al treilea rând, mai putem realiza acte perlocuționare: ceea ce producem sau dobândim spunând ceva, cum ar fi convingerea, persuadarea, interzicerea sau chiar surprinderea sau inducerea în eroare.¹⁴

În acest context, convenția, în cadrul unei comunități lingvistice, privește nu numai componenta explicativă, ci și cea performativă. Actul de comunicare implică realizarea acesteia în ciuda barierelor privitoare la aspectul semnificației expresiei, privitoare la latura explicativă și la cea performativă. Având cele două dimensiuni, constatativă și performativă, enunțurile nu pot fi corelate cu categoriile de enunțuri ale filosofilor „riguroși” ai limbajului, iar studiul componentei ilocuționare din abordările analitice este considerată de Austin drept „eroare descriptivă”, adică de interpretare a actelor de limbaj cu componentă performativă drept acte de limbaj strict explicative. Austin a avut o contribuție importantă în studiul actelor de limbaj, prin faptul că a abătut studiul acestora de la calea cercetării lor strict ca expresii constatative, supuse criteriului adevărat-fals, spre cercetarea ca expresii care au o anumită dimensiune ilocuționară.

John Rogers Searle, continuator al proiectului wittgensteinian de readucere a limbajului înspre viața cotidiană, înspre situațiile curente prin intermediul jocurilor de limbaj, și-a propus continuarea studiului statutului actelor de limbaj (*speech acts/linguistic acts/language acts*)¹⁵, început de Austin. Spre deosebire

de acesta, însă, Searle stabilește o tipologie diferită a actelor de limbaj, după cum urmează:

Primul rezultat al reflecțiilor noastre particulare este că (...) un vorbitor realizează cel puțin trei tipuri distincte de acte: (a) rostirea de cuvinte (morpheme, fraze); (b) atribuirea și îndrumarea; (c) declararea, chestionarea, comandarea, promiterea etc.

Să denumim sub titulatura generală de acte de vorbire:

- (a) Rostirea cuvintelor (morpheme, fraze) = realizarea actelor de exprimare;*
- (b) Atribuirea și îndrumarea = realizarea actelor propoziționale;*
- (c) Declararea, chestionarea, comandarea, promiterea = realizarea de acte ilocuționare.¹⁶*

La aceste categorii Searle adaugă actele perlocuționare ale lui Austin.

Dat fiind faptul că vorbirea este posibilă ca urmare a actelor de vorbire, iar actele de vorbire sunt activități posibile pe baza regulilor constitutive ale limbii ca instituție, accentul este mutat pe dimensiunea performativă a limbajului. Limbajul este perceput ca punere în act a limbii în cadrul unor acțiuni comportamentale intenționale. Intenționalitatea, legată de conștiință, dă actelor particulare de vorbire, printre altele, nota de subiectivitate prefigurată de Wittgenstein. Spre deosebire de filosoful austriac, J.R. Searle renunță la relativismul privitor la sens și la incapacitatea de exprimare a trăirilor proprii. Astfel, filosoful britanic formulează principiul exprimabilității¹⁷, care afirmă că tot ceea ce se dorește a se spune poate fi spus: *whatever can be meant can be said*.

Totodată, actul de limbaj la Searle, văzut ca unitatea de bază a comunicării: „Unitatea comunicării umane în limbă este actul de limbaj, după modelul care se numește act ilocuționar”¹⁸, implică existența unor intenții de semnificare, a locutorului, a elementului lingvistic și a auditoului, sistematizate ulterior de Eco în *intentio auctoris*, *intentio operis* și *intentio lectoris*¹⁹. Spre deosebire de hermeneutica lui P. Ricœur, în care textul e recomandat a fi interpretat independent de *intentio auctoris*, Searle amendează interpretarea în afara contextului de producere (ceea ce presupune, implicit, prezența emițătorului). Mai mult, figura de stil nu poate

exista independent de locutor, ci ea trebuie localizată în sfera intențională a acestuia:

Searle insistă asupra distincției dintre sensul enunțării locutorului (speaker's utterance meaning) și sensul cuvântului sau al frazei (word, or sentence, meaning); refuzând să localizeze elementul metaforic la nivelul frazei sau al expresiilor enunțate, precizează că acesta trebuie căutat în sfera intențiilor posibile ale locutorului; pricipiile comunicării metaforice sunt astfel retrase de sub acțiunea teoriei competenței semantice în sensul intențional al termenului.²⁰

În continuarea celebrei afirmații a lui Wittgenstein, *cuvintele sunt lucruri*, Searle regrupează cele două tipuri de entități, subsumând actele ilocuționare limbii. Or, atâta vreme cât comunicarea presupune apel la entități lingvistice și la entități non-lingvistice (de natură factuală, comportamentală), actul de limbaj poate deveni un instrument mai util de studiere a comunicării decât cuvântul.

Searle reușește să înlăture frontiera rigidă dintre semantic și pragmatic; teoria actelor de limbaj înglobează semantica și pragmatica și se constituie în bază epistemologică a conturării teoriei comunicării ca disciplină distinctă. Reunind cele două domenii, teoria actelor de limbaj vizează și înțelegerea reciprocă a actorilor comunicării. Această reunire a celor două domenii distincte, aparent contrare, nu ar fi fost posibilă sub umbrela unei teorii lingvistice, ci numai într-un cadru mai larg, al unei teorii a actelor de limbaj, ca suport epistemologic al unei discipline a comunicării. În acest sens, filosoful britanic consideră că funcția esențială a limbajului este „comunicarea”.

15.4. Alte contribuții la fixarea paradigmei comunicative. Merită aduse în discuție și contribuții ale unor filosofi ai limbajului ca Peter Frederick Strawson sau Michael Anthony Eardley Dummett. Primul s-a axat pe conceptele de „individual” și de „identificare”, criticând concepția nominalistă a lui Russell, conform căreia expresiile se raportează la obiecte exclusiv prin relația de desemnare, și propunând în loc stabilirea unei relații de identificare, adică de plasare a obiectului într-o anumită relație cu vorbitorul și cu situația conversațională, de delimitare precisă a

acestui într-un câmp de obiecte. Strawson relativizează limbajul comun, aserțează că acesta nu cunoaște o logică exactă și că pentru a exista interpretări identice, deci scheme conceptuale (*conceptual scheme*) identice trebuie ca anumite concepte să fie date. Dummett și-a construit o filozofie a limbajului proprie, plecând de la cele două abordări contrare, cea rigidă, respectiv cea neriguroasă, de la axele Frege-Wittgenstein I, respectiv Wittgenstein II-Austin-Searle, studiind semnificația unei expresii atât din perspectiva condiției sale de adevăr, cât și din cea a folosirii ei. El propune înțelegerea referirii la conceptele de adevărat și fals ca mod de fixare a conținuturilor propozițiilor noastre. În acest sens, eficacitatea unei teorii a semnificației constă în utilizarea limbii: „*cunoștințele unui vorbitor, care constituie înțelegerea unei expresii a limbii, trebuie să se poată manifesta în practica limbii vorbitorului*”²¹.

Herbert Paul Grice a plecat de la premisa lui Searle, conform căreia vorbirea este o formă de comportament rațional și a elaborat „principiul cooperării” al comunicării, presupunând distribuția reciprocă a rolurilor în conversație:

*Adu-ți contribuțiile conversaționale atât cât este nevoie, la nivelul necesar, în baza scopului acceptat sau direcției schimbului comunicațional în care ești angajat. Acest principiu ar trebui denumit drept PRINCIPIUL COOPERĂRII.*²²

În scopul susținerii principiului comunicării, Grice propune și patru maxime conversaționale, vizând un anumit „scop ilocuționar”:

- maxima cantității („*Information: Make your contribution as informative as is required for the current purposes of the exchange; Do not make your contribution more informative than is required*”), care cere ca participanții la actul de comunicare să informeze exact cât este nevoie și în funcție de scopul comunicării să nu existe nici exces, nici insuficiență informațională;
- maxima calității („*Truth: Do not say what you believe to be false; Do not say that for which you lack adequate evidence*”), care evidențiază necesitatea ca participanții la comunicare să spună adevărul și nu lucrurile pe care le consideră a fi false sau pentru care dețin insuficiente dovezi că ar fi adevărate;

- maxima relevanței („*Relevance: Be relevant*”), care subliniază faptul că ceea ce afirmă participanții la actul de comunicare trebuie să fie în acord și să aibă legătură cu scopul acestuia, la momentul respectiv;
- maxima manierei („*Clarity: Avoid obscurity of expression; Avoid ambiguity; Be brief – avoid unnecessary wordiness; Be orderly*”), care solicită ca participanții la actul de comunicare să evite obscuritatea, ambiguitatea, stilul prolix sau incoerența logică.

Extinzând studiile lui Grice, putem vorbi și de principiile sinergiei și al consensualității, în sensul că procesul comunicării solicită interacțiune și colaborare. Nu se poate face abstracție nici de la principiul etiologic, conform căruia comunicarea are ca punct de plecare o cauză, un motiv, sau de principiul teleologic, în conformitate cu care orice proces comunicațional are o finalitate, un scop bine determinat.

Nu poate fi omis nici rolul lui Saul Kripke, care are o importantă contribuție referitoare la referința numelor. Kripke se situează pe alte poziții față de J.S Mill, care consideră că „numele singulare” (descripțiile definite) au atât conotație și denotație, cu excepția numelor proprii, care au doar denotație. În ceea ce privește „numele generale” (termenii generali), în opinia lui Mill, aceștia au conotație. Reprezentanții școlii analitice au susținut existența „conotației”, în sens fregean, pentru toți termenii generali. Kripke se situează pe aceeași poziție cu Mill în ceea ce privește termenii singulari, dar combate opinia acestuia privind termenii generali, și asta pentru că între termenii generali și numele proprii există o relație de înrudire²³.

15.5. Perspectiva behavioristă asupra semnificației. Apropiat al Cercului de la Viena, dar și altor „riguroși”, cum ar fi Russell sau Tarski, Willard van Orman Quine este influențat de empirismul logic, dar încearcă de-dogmatizarea acestuia și îndepărtarea de pretențiile atingerii idealurilor rigide. Abandonul empirismului se realizează în favoarea unei viziuni holiste, care are drept reper știința. Orientarea spre limbaj se datorează dependenței științei de acesta, dar, în spiritul abandonului, filosoful american consideră lipsită de sens dihotomia practică de Carnap în cadrul limbajului, între analitic și sintetic. Mai mult, el se

opune unei corelări rigide între realitate și limbaj, precum și orientării strict spre dimensiunea cognitivă a intensionalului.

Plecând de la realitatea continuelor modificări, singura posibilitate deschisă de operare este cea a ostensării. Identitatea lui Strawson este combătută în egală măsură în care este combătută și corelația limbaj-lume a filosofilor „riguroși”. Dar consistența limbajului nu constă în referința la o entitate în continuă transformare, ci la „reper” ideale, „constituite cu mijloace logico-semantice, pe planul posibilului”²⁴.

Din punct de vedere al folosirii limbii, Quine suspendă „imaginea mentală” (referința semnificatului) obiectelor, păstrând obiectele însele drept referință. Mai mult, filosoful american nu agreează o relație statică semnificant-semnificat, considerând că semnificantul nu se poate constitui în eticheta conceptului mental. În acest context, relația de semnificare devine o simplă dispoziție de comportament, iar limba, eliberată de „mentalism”, o instituție socială.

Așadar, Quine scoate în lumina criticii ruptura dintre adevărurile analitice, care sunt adevărate pe baza semnificațiilor și conectorilor logici și independent de fapte, pe care le numește formale, și adevărurile sintetice, întemeiate pe fapte: „câteva distincții fundamentale între adevărurile analitice, sau bazate pe înțelesuri independent de natura faptelor și adevăruri sintetice, sau bazate pe fapte”²⁵. Acest clivaj conduce la o ruptură în plan epistemologic între disciplinele analitice/formale și cele sintetice/factuale, deoarece cunoașterea analitică intră în contact cu experiența doar la limită.

(...) știința totală este ca un câmp de forțe ale cărui condiții de limită sunt trasate de experiență. Un conflict cu experiența la periferie produce reajustări în interiorul câmpului. Valorile de adevăr trebuie redistribuite după unele din enunțurile noastre. Re-evaluarea unor anumite enunțuri presupune re-evaluarea altora datorită interconexiunilor logice – legile logice fiind, la rândul lor, anumite viitoare enunțuri ale sistemului sau anumite viitoare elemente ale domeniului. Re-evaluând un enunț trebuie să re-evaluăm alte câteva, dacă acestea sunt enunțuri conectate logic cu primul sau dacă sunt enunțuri ale conexiunilor logice. Dar domeniul general este atât de indeterminat de condiții limită, de experiență, încât

*există destulă latitudine de alegere în ceea ce privește enunțul menit să fie re-evaluat din perspectiva singurei experiențe contrare. Nici o experiență particulară nu este legată de vreun enunț particular în interiorul câmpului, cu excepția, totuși, a unor considerații de echilibru afectând câmpul ca întreg.*²⁶

Această constatare contravine realității, în care, pe de o parte, formalul și factualul se amestecă perpetuu, pe de alta cunoașterea analitică se întemeiază pe condiția limită a experienței. Practic, la nivelul limbajului nu se poate opera o organizare strictă în enunțuri analitice și enunțuri sintetice, deoarece acestea conțin și componenta analitică, și componenta sintetică. În acest sens, concluzionează Quine, calea nu este spre atomizare, „atomismul semantic” trebuind a fi înlocuit cu „holismul semantic”, pentru că, pentru a putea explica un termen este necesară înțelegerea lui în contextul larg, în propoziție, și nu prin apel la sinonimie (*teoria definiției contextuale*).

Cum se poate realiza, atunci, învățarea limbajului? Quine leagă limbajul de experiența socială, ceea ce implică studierea semnificației pe baze behavioriste. Ideea învățării limbii ca rezultat al învățării comportamentului verbal este în strânsă corelație cu ideea de „joc de limbaj”. În acest sens, rolul fundamental este deținut de propozițiile observaționale, aflate la baza procesului de învățare a limbii. Propozițiile observaționale, al căror înțeles este în mare măsură independent de alte informații, sunt acele propoziții ocazionale, dobândite prin condiționarea directă, care pot fi învățate și transmise ostensiv.

*Devine evident de ce câteva fraze sunt astfel individual sensibile la observații când ne gândim la cum învățăm o limbă. Multe expresii, incluzând mare parte din cele asimilate timpuriu, sunt învățate în mod ostensiv; sunt învățate în situațiile pe care le descriu ori în prezența lucrurilor pe care le descriu. Ele sunt condiționate, pe scurt, de observații generale și de observații împărtășite public, întrucât atât cel care învață cât și cel care este învățat trebuie să conștientizeze adecvarea situației.*²⁷

Diferența pe care o întreprinde Quine este, de data aceasta, între propozițiile care pot fi învățate prin metoda indicării ostensive și cele ce pot fi învățate prin metoda constrângerii analogice, și nu între propozițiile analitice și cele sintetice.

În contextul distincției realizate, Quine folosește un experiment imaginar privitor la traducere și lansează ipoteza indeterminării în această privință. Traducerea nu se poate realiza prin apel la dicționare, traducând cuvânt cu cuvânt, ci la nivelul propozițiilor care, însă, pot fi atât de incompatibile între ele încât să nu existe nicio relație de echivalență, ceea ce presupune incapacitatea determinării empirice a semnificațiilor, respectiv incapacitatea traducerii. Problema întâmpinată este cea a atribuirii referinței, care cauzează nu doar imposibilitatea traducerii, ci și imposibilitatea conectării a două sisteme teoretice.

Ideea inscrutabilității, respectiv indeterminării empirice atribuite referinței („inscrutability of reference”, în cuvintele lui Quine) se află în strânsă legătură cu teza că nu putem spune în mod absolut care este ontologia unei teorii. Așa cum nu putem stabili cu certitudine despre ce obiecte vorbește cineva prin expresiile sale lingvistice decât dacă traducem termenii săi în limbajul nostru, tot astfel nu putem spune care sunt obiectele la care se referă o teorie decât încercând pe cât posibil să interpretăm această teorie printr-o alta.²⁸

Ca fundament epistemologic pentru conturarea unei paradigme comunicaționale rămâne nu doar această indeterminare a traducerii, faptul că traducerea nu presupune o ancorare într-o relație de echivalență dinainte stabilită, de genul celei vizate de Carnap, ci atingerea unui echilibru de valori, a unui echilibru dinamic. Rămâne, de asemenea, ideea că învățarea limbajului (și înțelegerea lui) nu se realizează prin apel la scheme/idei înnăscute, ci prin apel la instruire, prin apel la „ostensiune”, adică la fixarea semnificației pe baze behavioriste, ca rezultat al învățării comportamentului verbal.

---

¹ Irina Stănciugelu, *Prefixul „post” al modernității noastre. Studii de filosofia culturii*, București: Editura Trei, 2002, p.71;

---

² Dumitru Borțun, *Bazele epistemologice ale comunicării*, București: Universitatea din București, Editura Ars docendi, 2002, p.91;

³ Adrian-Paul Ilescu, *Filosofia limbajului și limbajul filosofiei*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p.143;

⁴ practic, ipoteza Sapir-Whorf, cunoscută și sub numele de ipoteza opacității lingvistice, subliniază faptul că între natura limbajului și modul de gândire al utilizatorilor acestuia există o relație de interdeterminare; Inițial, lingvistul și antropologul american Edward Sapir a lansat ideea corespondenței dintre limbi și culturi, „(...)doar conținutul limbii este legat intim de cultură”, în *Language: An introduction to the Study of Speech*, New York: Bartelby.com, 2000, p.104, pentru ca apoi fostul său student, antropologul B.L. Whorf, să adâncească problematica opacității lingvistice în abordarea unei limbi constituite după alte principii gramaticale: „(...)dacă luăm un limbaj foarte diferit, acesta devine o parte a naturii și noi chiar îi aplicăm ceea ce este dat de natură. Tindem să gândim în propria limbă pentru a examina limba exotică”, în „The relation of habitual thought and behavior to language”, publicat în Leslie Spier (ed.), *Language, Culture, and Personality: Essays in Memory of Edward Sapir*, Cambridge, MA: MIT Press, 1941, p.200;

⁵ Ludwig Wittgenstein, *Lecții și convorbiri despre estetică, psihologie și credința religioasă*, București: Humanitas, colecția φ, 2005, p.26: „Am comparat adesea limbajul cu o ladă de unelte, ce conține un ciocan, o dalta, chibrituri, cuie, șuruburi, clei. Toate aceste lucruri nu au fost puse din întâmplare la un loc – chiar dacă există deosebiri importante între diferitele unelte – modurile în care ele sunt folosite prezintă asemănări de familie – deși nu există două lucruri mai diferite decât cleiul și dalta”;

⁶ Ludwig Wittgenstein, *Caietul albastru*, București: Humanitas, colecția φ, 1993, pp.51-52;

⁷ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, <http://www.kfs.org/~jonathan/witt/tlph.html>, propoziția 5.6;

⁸ Ludwig Wittgenstein, *Însemnări postume. 1914-1951*, București: Humanitas, colecția φ, 2005, p.34;

⁹ Ludwig Wittgenstein, *Lecții și convorbiri despre estetică, psihologie și credința religioasă*, p.79: „Paradigma științelor este mecanică. Când oamenii își imaginează o știință psihologică, idealul lor este o mecanică a sufletului. Dacă ne uităm la ceea ce corespunde în realitate acesteia, descoperim că există experimente fizice și experimente psihologice. Există legi ale fizicii și există – dacă dorim să fim politicoși – legi ale psihologiei. Însă în fizică aproape că sunt prea multe legi; în psihologie nu există nici una. Așa că a vorbi despre o mecanică a sufletului este puțin straniu”;

-
- ¹⁰ op.cit., pp.80-81;
- ¹¹ Ludwig Wittgenstein, *Însemnări postume. 1914-1951*, p.96, v. și *Philosophische Untersuchungen I*, §546;
- ¹² Adrian Lesenciuc, *Postmodernitatea. Un posibil model de structurare a mozaicului a-valoric*, București: Antet, 2005, p.102;
- ¹³ J.L. Austin, *How to Do Things with Words*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975, p.12;
- ¹⁴ op.cit., p.109; într-o altă prezentare a respectivelor tipuri de acte de limbaj, Austin subliniază trăsăturile acestora astfel: „Distingem astfel actele locuționare (printre care cele fonetice, fatice și retice) care au un înțeles; actele ilocuționare, care au o forță oarecare în a spune ceva; actele perlocuționare, care presupun dobândirea unor efecte spunând ceva”, v. op.cit., p.121;
- ¹⁵ John R. Searle, *Speech acts. An essay in the philosophy of language*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid: Cambridge University Press, 1999, p.4; perspectiva este a filosofiei limbajului care, în termenii lui Searle, oferă descrieri ale unor caracteristici cum ar fi referința, adevărul, sensul sau necesitatea și care „is the name of a subject”, spre deosebire de filosofia lingvistică, care rezolvă probleme filosofice privitoare la valorile obișnuite ale cuvintelor particulare și a altor elemente în limbaje particulare, reprezentând, în primul rând, „the name of a method”;
- ¹⁶ op.cit., pp.23-24;
- ¹⁷ op.cit., pp.19-21;
- ¹⁸ John R. Searle, *Sens et expression. Études de théorie des actes de langage*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1982, p.70, apud Vasile Macoviciuc, *Inițiere în filosofia contemporană*, ediția a II-a, București: Editura Economică, 2000, pp.237-238;
- ¹⁹ Umberto Eco, *Limitele interpretării*, Constanța: Editura Pontica, Biblioteca Italiană, 1996, p.25;
- ²⁰ Vasile Macoviciuc, *Inițiere în filosofia contemporană*, ediția a II-a, București: Editura Economică, 2000, p.236;
- ²¹ Jørgen Husted, „Michael Anthony Eardley Dummett. Realism și antirealism”, în Anton Hügli, Poul Lübke (coord.), *Filosofia în secolul XX*, vol.2, București: All Educational, 2003, p., p.404;
- ²² H.P. Grice, *Logic and conversation*, în P. Cole, J Morgan (editori), *Syntax and semantics, vol. 3*, New York: Academic Press, 1975, după <http://www.sfu.ca/~jeffpell/Cogs300/GriceLogicConvers75.pdf>;
- ²³ Saul Kripke, *Numire și necesitate*, București: Editura ALL Educational, 2001, pp.112-113;

-
- ²⁴ Andrei Marga, *Introducere în filosofia contemporană*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Filosofie, 2002, p.183;
- ²⁵ Willard Van Orman Quine, *Two Dogmas of Empiricism*, <http://www.ditext.com/quine/quine.html>;
- ²⁶ idem;
- ²⁷ W.V. Quine, *Philosophy of logic*, second edition, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986, p.6;
- ²⁸ Oliver R. Scholz, „Willard Van Orman Quine. Empirismul naturalizat”, în Anton Hügli, Poul Lübke (coord.), *Filosofia în secolul XX*, vol.2, București: All Educațional, 2003, p.375.

16. Școala de la Palo Alto

16.1. Bazele teoriei comunicării. Școala de la Palo Alto sau „colegiul invizibil” sunt numele sub care este cunoscut un grup de cercetători de origini și orientări științifice diferite care, într-o anumită perioadă a existenței lor, au lucrat în orașelul american cu același nume din California. Printre aceștia s-au numărat Gregory Bateson, Ray Birdwhistell, Edward T. Hall sau Erving Goffman, mai târziu alăturându-se Paul Watzlawick și Don Jackson. Dincolo de această asocieră, mai există un set de apropieri privitoare la modul interacționist de abordare a comunicării și în direcția construirii unei teorii explicative, privitoare la actele cotidiene. Preocupările de bază ale școlii, sistematizate de Jean Lohisse, sunt: teoria comunicării, care stă la baza întregului demers științific, metodologia schimbării și practica terapeutică. La rândul ei, teoria comunicării se bazează pe trei ipoteze:

- ipoteza relațională, conform căreia esența comunicării constă în funcționalitatea actului, în procesele relaționale și interacționale și nu în elementele comunicării, luate separat;
- ipoteza unei logici (sau gramatici) a comunicării, având ca idee suport cea conform căreia orice comportament are valoare comunicativă, iar succesiunea de mesaje și de relații poate conduce la un set de reguli și concepte, respectiv
- ipoteza patologiei comunicării, conform căreia tulburările psihice ale personalității pot perturba comunicarea, iar prin studiul mecanismelor acesteia se poate ajunge la o înțelegere a mecanismelor bolii mentale¹.

Demersul teoretic oarecum sincopat al membrilor școlii de la Palo Alto trimite, pe de o parte, spre o intenție de axiomatizare, dat fiind cadrul teoretic, abstract și normat, al teoriei generale a comunicării. Pe de altă parte, Gregory Bateson, antropolog preocupat de interdisciplinaritate și unul dintre precursorii grupării, intenționează o apropiere a ciberneticii de științele sociale, în acest sens încercând să-l convingă pe Norbert Wiener. De altfel, antropologul, aplecat asupra psihologiei și psihiatriei, consideră că mintea umană este un sistem holistic, autoreglabil, autoorganizabil, posibil de diferențiat ca sub-întreg într-o ierarhie sistemică.

Intenția întemeierii unei „logici” sau „gramatici” a comunicării, în baza unor reguli și concepte rigide, dar și prezentarea în cadrul studiului programatic, *Pragmatics of Human Communication* (elaborat de Paul Watzlawick, Janet Beavin Bavelas și Don D. Jackson) a unei definiții a comunicării prin intermediul unui sistem de axiome, printr-un set de cinci legi generale constituie afirmații suport privitoare la o abordare eminentemente rigidă la începuturile ei. Dar axiomele paloaltiste nu induc, în sine, ideea axiomatizării, ci deschid perspective asupra unei abordări generale, „neriguroase”.

Pragmatics of Human Communication, lucrare fundamentală a Școlii de la Palo Alto, se dovedește a fi un studiu al efectelor pragmatice (comportamentale) ale comunicării umane. Orice fenomen rămâne inexplicabil atâta timp cât observația nu include contextul în care are loc fenomenul. Atât Paul Watzlawick, cât și Gregory Bateson, consideră fundamentală studierea oricărui fapt, a oricărei acțiuni în contextul producerii ei. Este imposibil să realizezi decuparea din întreg și să studiezi funcționalitatea. Plecând de la exemple din arii disciplinare diferite (studiate în cadru instituționalizat), analiza frazelor și anatomia comparată, antropologul britanic consideră că există un *pattern* care face posibilă legătura dintre acestea. Acest *pattern* (în *Mind and Nature*), sau *matrice* (în *Communication, the social matrix of psychiatry*) este reprezentat de comunicare. Totul este modelat în cadrul acestui *pattern*, totul este privit prin prisma comunicării. Există, astfel, o semantică extinsă dincolo de limbajul verbal, care include tot ceea ce se petrece în jurul nostru, o semantică a contextului, deoarece acesta fixează înțelesurile: „Contextul fixează înțelesul și trebuie neîndoielnic să fie contextual receptării, care oferă înțelesuri pentru instrucțiuni genetice”².

Renunțând la „izolarea” variabilelor și la studierea fenomenelor în decupaj static, științele comportamentale se află în ipostaza de a renunța la a studia entități distincte. Comunicarea încetează să fie privită drept schimb de informație; în context lărgit și în dinamica acțiunii, ea se focalizează asupra unei relații continue, fără un început și un sfârșit clar determinate. „*Observatorul comportamentului uman se întoarce atunci de la studiul inferențial*

al manifestărilor observabile ale relației. Mijlocul acestor manifestări este comunicarea”³.

Și cum orice teorie nu se poate construi din nimic, reprezentanții școlii paloaltiste pleacă de la clasificări și modele acceptate, cum ar fi cele ale lui Morris din studiul privitor la componentele semioticii: sintactica, semnatica și pragmatica. Sintacticii, studiind relațiile formale dintre semne, îi sunt asociate de Watzlawick și colaboratorii săi, drept obiect de studiu, codul, canalul, zgomotul, redundanța, precum și alte proprietăți statistice ale limbajului. Semantica, privind relațiile semnelor cu obiectele cărora li se aplică acestea, rămâne cantonată în problema înțelesului/sensului unităților lingvistice. Pragmatica, în schimb, orientată spre relațiile semnelor cu utilizatorii lor, este extinsă de cercetătorii americani la studierea modului în care comunicarea influențează comportamentul. De altfel, cei trei cercetători, Watzlawick, Beavin și Jackson intenționează o abordare a comunicării din perspectivă pragmatică și în acest sens ei fac apel la o altă delimitare lipsită de rigiditate, privitoare la ariile de proveniență ale celor trei ramuri ale semioticii, realizată de George:

Este adevărat din multe privințe că sintaxa este logică matematică, că semantica e filosofie a științei și pragmatica psihologie, dar în realitate aceste câmpuri nu sunt complet distincte.⁴

În întreaga lucrare, de altfel, cuvintele „comunicare” și „comportament” sunt privite ca fiind cvasisinonime. „Comunicarea” nu mai are drept obiect de studiu limbajul sau mesajul, ca în stadiul preparadigmatic, ci privește în egală măsură limbajul verbal (configurațiile și înțelesurile, sintactica și semantica) și limbajul nonverbal: „din perspectiva pragmaticii, întreg comportamentul, nu numai vorbirea, reprezintă comunicare și întreaga comunicare – chiar și indicii comunicaționali într-un context impersonal – afectează comportamentul”⁵. Obiectul de studiu al pragmaticii devine relația emițător-receptor, mediată de comunicare. Perspectiva „colegiului invizibil” asupra comunicării își are origini în teoria generală a sistemelor a lui von Bertalanffy, respectiv în psihologia gestaltistă. La Bateson, de pildă, comunicarea este „modelată” pe

fundament cibernetice; antropologul britanic vorbește despre o „ecologie a minții” care nu este altceva decât o nouă teorie a cunoașterii, în cadru contextual larg, derivată din teoria lui Wiener, a comunicării și controlului la organisme vii. Bateson duce mai departe acest proiect al părintelui ciberneticii, conturând un cadru de studiere a corelațiilor din natură și a funcționalității acestora, în baza unor meta-modele (*pattern-uri*) conturate de comunicare. Iar dacă acesta se oprește la o abordare riguroasă a viului în baza unor criterii de ordonare (care devin reguli într-o *gramatică* a bios-ului), inclusiv în ceea ce privește mintea umană⁶, Watzlawick extinde studiul întregului ca interacțiune în baza influențelor din câmpul teoriei generale a sistemelor. În acest ultim caz, comunicarea este văzută ca o relație care situează, calitativ, rezultatul punerii în comun/interacțiunii dincolo de suma potențialelor celor care intră în interacțiune.

Aparenta rigidizare rezultă și din faptul că Watzlawick invocă matematica drept câmp de studiu etalon privitor la statuarea pragmatice ca disciplină de sine stătătoare, unul dintre conceptele la care se face trimitere fiind acela de *funcție*, echivalent al *relației* din științele comportamentale, definit în sine ca relație dintre variabile, exprimată sau nu printr-o ecuație. De altfel, Watzlawick este influențat de Carnap și Wittgenstein I, dar modul în care „axiomatizează” îndepărtează structurarea paloaltistă de idealul hilbertian.

16.2. Axiomele comunicării. Modelul axiomatic al comunicării, elaborat de membrii „colegiului invizibil” nu trebuie privit independent de situarea în context, iar acest context este cel al perspectivei pragmatice, al interdependenței dintre termenii „comunicare” și „comportament”. Prima axiomă din structura de cinci, enunțate de Watzlawick, Beaven și Jackson constituie de fapt fundamentul întregului construct teoretic al „noii comunicări” elaborată de reprezentanții Școlii de la Palo Alto: „*One can not communicate*”. Având la bază perspectiva lui Bateson, care consideră comunicarea drept „*matricea în care sunt prinse toate activitățile umane*”, sau, mai mult, un *înveliș* al bios-ului în care pot fi reunite, în plan teoretic discipline aparent disparate, Watzlawick

construiește premisele unei perspective asupra comunicării ca totalitate.

Plecând de la ideea că nu există non-comportament, că în cadrul unui sistem organic comportamentul nu are contrar („*Behavior has no opposite; one cannot not behave*”)⁷, Watzlawick afirmă că este imposibil să nu comunici. Orice acțiune presupune comunicare. Atât actele verbale și cele non-verbale, cât și tăcerea pot fi interpretate ca mesaje.

*(...) Dacă admitem că într-o situație interacțională orice comportament are valoare de mesaj, adică reprezintă comunicare, rezultă că, vrem sau nu vrem, nu putem să nu comunicăm.*⁸

Așadar, comunicarea nu se poate reduce la o diagramă funcțională în genul celei realizate de Shannon, și nici măcar la intenționalitate, ca în cazul modelelor provenite din câmpul psihologiei. Comunicarea intențională este un simplu caz particular. Reducerea comunicării la acest caz particular nu este suficientă pentru constituirea unei arii disciplinare distincte. Or, atâta vreme cât totul este comunicare, studiul acesteia presupune o analiză a unui „*compus fluid și polifonic*”, împreună cu contextul de producere. La Bateson, comunicarea nu se referă doar la ființele umane. Această perspectivă a comunicării ca matrice a bios-ului este prezentată astfel:

*(...) creșterea și diferențierea trebuie să fie controlate de comunicare. Formele animalelor și plantelor se transformă în mesaje. Limbajul este el însuși o formă de comunicare. Structura intrării trebuie să reflecte întrucâtva structura ieșirii. Anatomia trebuie să fie analoagă gramaticii, pentru că întreaga analogie este o transformare a mesajului material, care trebuie structurat contextual. Și, în cele din urmă, structurarea contextuală este doar un alt termen pentru gramatică.*⁹

A doua axiomă privește comunicarea presupunând două aspecte, conținut și relație. Întărind prima axiomă, prin intermediul acesteia se afirmă că nu contează doar „informația” transmisă, doar conținutul comunicării, ci și relația, interacțiunea, adică, în cazul comunicării interpersonale, comportamentul. În cazul unei

comunicări „sănătoase” primează conținutul, în situațiile de patologie a comunicării relația, privită din unghiuri diferite, face uitat rolul conținutului. Relația, la Watzlawick, înglobează conținutul și comunică despre comunicare, dând naștere metacomunicării, în linia funcției similare definite de Jakobson (similar cu cazul sistemelor de calcul în care relația/funcția presupune o informare asupra informației). Meta-comunicarea trebuie tratată diferit de conținutul comunicării, în caz contrar putându-se crea confuzii de interpretare.

Cea de-a treia axiomă privește natura relațiilor, care depinde de punctarea secvențelor de comunicare. Practic, în comunicarea interumană are loc o stabilire a modelelor de schimb, în baza cărora are loc și schimbul rolurilor dintre aceștia. Incapacitatea stabilirii modelelor de schimb între parteneri conduce la neînțelegeri: „*Neînțelegerile privind punctarea evenimentelor se află la rădăcina nenumăratelor dispute relaționale*”¹⁰. Mai mult, acest model de punctare poate fi extins și la comunicarea între grupuri sau între entități naționale, oferind cadrul de armonizare a schimburilor sau premisa de apariție/dezvoltare a discrepanțelor/conflictelor între acestea. Ca și în cazul precedent, axioma III are directă legătură cu precedenta, rezumându-se la capacitatea de stabilire a unei relații, de meta-comunicare între parteneri, fie ei indivizi, fie grupuri sau comunități. Dar punctarea secvenței de comunicare nu presupune, pentru armonizarea interacțiunii, o situație pe poziții de egalitate. Se poate vorbi despre optimizarea comunicării în situații de „punctare” diferită, de structurare diferită a faptelor de comportament în funcție de predispoziție.

Axioma IV statuează că ființele umane pot comunica atât digital cât și analogic. În acest sens, Watzlawick, Beavin și Jackson consideră că unitățile funcționale ale sistemului nervos (neuronii), primind pachetele de informații prin elementele de conexiune (sinapse), după ce la nivelul acestora se produc potențiale postsinaptice excitatorii sau inhibitorii, însumează aceste potențiale și produc informații digitale binare¹¹. Spre deosebire de această digitalizare, la nivelul sistemului neurovegetativ transmiterea informației nu se realizează în baza unor pachete de informații binare, ci în funcție de multiple combinații de tipuri de

substanțe sau concentrații. În primul caz putem discuta despre transmitere digitală de informație, în cel de-al doilea în mod analogic. Extrapolând, în cazul comunicării interumane, latura digitală se realizează prin raportarea directă la lucruri, prin intermediul limbajului, în timp ce componenta nonverbală este analogică. Omul reprezintă singura entitate capabilă să utilizeze ambele tipuri de comunicare. Comunicarea digitală a avut un rol foarte important în evoluția ființei umane, dar ponderea utilizării ei nu este cea mai ridicată. Comunicarea analogică își are originea în comunicarea animală, în stadiile străvechi ale evoluției ființei umane. Ea nu doar că însoțește limbajul digital în actele cotidiene de comunicare, ci îl și completează. Cele două moduri de comunicare, digital și analogic, coexistă aproape în fiecare act, sunt complementare. Complementaritatea limbajului digital și a celui analogic derivă și din nevoia de compensare a neajunsurilor fiecăruia în parte: dacă primul posedă o sintaxă logică complexă și ușor aplicabilă, celălalt beneficiază de o semantică adecvată. Extinzând distincția (și complementaritatea) digital/analogic la nivelul distincției (și complementarității) conținut/relație construită în baza celei de-a doua axiome, se poate realiza un raport de corespondență și de completare reciprocă.

A cincea axiomă, legată de ponderea secvențelor de comunicare între parteneri, afirmă că orice proces de comunicare este fie simetric, fie complementar, dacă se întemeiază respectiv pe egalitate sau diferență. Plecând de la studiile antropologice ale lui Bateson din *Naven*, Watzlawick și colaboratorii consideră că relațiile dintre egali sunt simetrice, cele dintre inegali sunt complementare.

Bateson consideră mereu interacțiunea – dintre indivizi sau dintre grupuri – o secvență, o suită de reacții generate de reacțiile la el distinge astfel două sisteme esențiale de relații: relațiile simetrice, în care partenerii se angajează într-o spirală bazată pe mărimea amplitudinii aceluiași comportament (violența, de exemplu), și relațiile complementare, în care partenerii formează împreună o entitate bipolară (de exemplu, protecția și slăbiciunea, autoritatea și supunerea, exhibiționismul și voaieurismul). Bateson realizează astfel ipoteza a două moduri de formare a „schismei” sau „schismodeneză”: în exacerbaria

lor, aceste două sisteme pot conduce la explozia cuplului în cazul unor indivizi, a sistemului social în cazul unor grupuri.¹²

Relațiile complementare pot fi caracterizate prin două posibile tipuri de situații (schismogeneză) în cadrul relației, în general unei atitudini autoritare, corespondente unei poziții înalte (*one-up*), răspunzându-i-se cu un comportament de supunere, specific poziției inferioare (*one-down*), diferență care se accentuează în timpul comunicării dintre cei doi. Definind feedback-ul negativ și cel pozitiv, primul cu rol în dobândirea și menținerea relațiilor, cel de-al doilea conducând la schimbare, adică la pierderea stabilității¹³, putem avea patru tipuri de interacțiuni în cadrul unor retroacțiuni, astfel: interacțiune simetrică în cadrul retroacțiunii negative, în care echilibrul este stabilit prin eforturile de antrenare a unui comportament prin comportamentul partenerului; interacțiune complementară în cadrul unei retroacțiuni negative, presupunând armonizarea comportamentelor contrastante prin recunoașterea și acceptarea diferenței; interacțiune simetrică în cadrul unei retroacțiuni pozitive, presupunând tentativa de minimalizare a diferențelor, prin exagerare, conducând la „explozie”, respectiv interacțiune complementară în cadrul unei retroacțiuni pozitive, presupunând maximalizarea diferențelor, conducând la blocaj. Într-o reconstituire după analiza lui Bateson în a doua postfață a ediției franceze a lucrării *Naven*, Yves Wilkin realizează următoarea schemă privitoare la schismogeneză și la stabilizarea sistemului în cazul retroacțiunii negative:

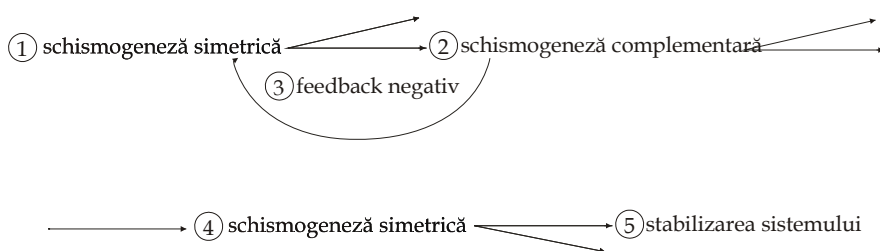

Fig.1 Schismogeneza și stabilizarea sistemului în cadrul retroacțiunii negative¹⁴

16.3. Metafora orchestrei. Considerată de Lucien Sfez ilustratorie pentru comunicarea expresivă, teoria comunicării a Școlii de la Palo Alto aduce în prim plan o altă perspectivă asupra a ceea ce reprezintă comunicarea. Redusă de multe ori la prima axiomă, *este imposibil să nu comunici*, această teorie aduce în prim plan o „comunicare generalizată”. Accentul nu mai cade pe conținutul mesajului transmis, ci pe relația dintre partenerii comunicării. Studiată în cadrul unui *context* larg, care fixează înțeleșurile, comunicarea presupune interacțiuni (digitale/analogice, simetrice/ complementare, de confirmare/de invalidare etc.). Nu se poate realiza nicio diferențiere fără să fie afectată înțelegerea. Prin aceasta, modelul diferențiator al comunicării ca reprezentare este abandonat.

Informația este o diferență producătoare de diferență. Mai ales, să înțelegem bine aici diferența între sistemul clasic și Bateson: sistemul interactiv al clasicilor este văzut ca un procedeu de descriere. Interacțiunea lui Bateson este văzută ca un proces de schimbare în construcție. Școala de la Palo Alto este voluntaristă. Nu mai este vorba de a descrie, ci de acționa. Și se știe – încă o trăsătură a circularității – că descrierea nu este neutră sau inocentă, ci că ea antrenează mereu o diferență, că este ea însăși acțiune.¹⁵

Practic, dihotomiile clasice sunt abandonate în favoarea unui monism propus ca alternativă, începând cu Bateson. Monismul implică imposibilitatea „decupajului” în funcționalitatea unui sistem. Doar privită în contextul producerii, comunicarea este naturală și se poate constitui în acel înveliș al bios-ului, de care aminteam reprezentanții „colegiului invizibil”. Astfel, omul este condamnat să comunice (refuzul de a comunica reprezentând tot comunicare), iar fundalul studiului comunicării devine comportamentul. Atâta vreme cât nu există non-comportament, totul trebuie privit ca întreg. Fiecare individ se integrează în cadrul social (care permite restrângerea numărului semnificațiilor posibile ale unităților de limbaj) și participă la stabilirea regulilor acestei comunicări. Această comunicare este permanentă și reprezintă un „vast sistem interacționând”, un „construct care permite un studiu interdisciplinar al dinamicii vieții sociale”¹⁶. Tipul de comunicare

amintit este „comunicarea organică”, denumită astfel în urma adoptării de către Bateson a metaforei „organismului” ca fiind reprezentativă pentru natură, în dauna metaforei „mașinii”. Prin apel la conceptul de „creatură” - lumea organizării vii, esențialmente comunicațională, antropologul britanic instituie principiul comunicării totale între structurile constituente ale acesteia. Oamenii comunică prin întregul lor corp, numai cu ajutorul unor „organe” specializate în comunicare. Comunicarea devine acel context totalizator în care interacționează ființele umane. Fiecare individ participă la comunicare în cadrul unei „orchestre” imaginare:

Membrii unei culturi participă la comunicare așa cum muzicienii participă la orchestră; însă orchestra comunicării nu are dirijor, iar muzicienii nu au partituri. Acordurile lor sunt mai mult sau mai puțin armonioase pentru că, interpretând, ei se ghidează reciproc. Aria pe care o cântă constituie pentru ei un ansamblu de interrelații structurale.¹⁷

Acest model, al „orchestrei”, presupune considerarea actului de comunicare ca fiind eminentemente colectiv, realizat în baza unor reguli învățate inconștient, și care, în contextul de producere, necesită o anumită normare, stabilirea unor convenții, a unor delimitări contextuale care nu reprezintă nimic altceva, în termenii lui Bateson, decât o *gramatică* a comunicării. Metafora „orchestrei” nu este în disonanță cu metafora „organismului” la Bateson și la Sfez: „în această organizare în care noi suntem parte a unui tot, ceea ce contează este a repera schimbările posibile și a analiza rolul elementelor care formează acest întreg pe care-l numim univers”¹⁸. Modelul orchestral al comunicării, spre deosebire de cel telegrafic, scoate în prim plan ideea de punere în comun, de participare, de comuniune. Făcând parte dintr-o orchestră, individul *participă* la comunicare, nu o inițiază și nici nu este ținta acesteia. Comunicarea devine un fenomen social integrat.

16.4. Comunicarea nonverbală. Ray L. Birdwhistell, colaborator al lui Gregory Bateson și al Margaretei Mead, a avut o contribuție importantă în studiul comunicării vizuale. Antropologul american este cel care a pus bazele kinezicii,

disciplină al cărui obiect de studiu îl reprezintă modalitățile de comunicare prin intermediul gesturilor și al mimicii. Ray Birdwhistell consideră că indivizii participă la comunicare, nu comunică efectiv. Comunicarea există indiferent de intenția actorilor comunicării. Ea reprezintă acel întreg relațional din care individul nu se poate sustrage sau în afara căruia nu poate comunica. În schimb, în afara actului intenționat există comunicare mai puțin controlabilă, comunicarea nonverbală. Ajungând la această constatare, antropologul american atrage atenția asupra importanței gesturilor.

„Teza principală a lucrărilor sale de kinezică este că gestualitatea reprezintă un fel de instanță intermediară între cultură (în accepțiunea antropologică a termenului) și personalitatea umană”.¹⁹ Pornind de la această asociere între tipologia gesturilor și cultură, Birdwhistell împarte societatea americană în trei straturi sociale, *lower*, *middle* și *higher*, fiecare dintre acestea fiind împărțită la rândul ei în două subclase/substraturi, *upper* și *lower*. Aplicând o combinație de caracteristici (profesie, valoarea veniturilor etc.), Birdwhistell determină apartenența la unul din cele șase substraturi, observând indicii corporale. Aceste indicii, utile în reperarea categoriei sociale, probează ipoteza behavioristă conform căreia studierea comportamentului reprezintă singura modalitate de studiere a mecanismelor psihice care stau la baza acestuia. Iar studiul comportamentului, în pură linie paloaltistă, presupune studiul comunicării, care este presupusă a fi sistemică și care se învață prin interacțiune socială.

Din această perspectivă, Birdwhistell adâncește studiul în ceea ce privește comportamentul nonverbal, luând structurarea lingvistică drept model în analiza gesturilor. Astfel, fonemelor le-ar corespunde *kinemele*, unitățile gestuale elementare lipsite de semnificație, în timp ce morfemelor le sunt asociate *kinemorfemele*, gesturile semnificative. Cuvintelor le sunt asociate *complexele de kinemorfeme*, iar propozițiilor *construcțiile de complexe kinemorfemice*. Studiul sistematic al claselor morfologice ale kinemelor a fost denumit micro-kinezică. Ray Birdwhistell nu se oprește cu structurarea la nivelul micro-kinezicii, definind alte două ramuri ale kinezicii: pre-kinezica, sau studiul bazelor fiziologice ale

mișcării corpului, respectiv kinezica socială, presupunând studiul constructelor morfologice în relație cu interacțiunile sociale²⁰. În afara unităților kinezice amintite, antropologul american mai aduce în discuție „marcatorii kinezici” (*kinesic markers*), „evidențiatorii kinezici” (*kinesic stress*) și „semnele de legătură” (*kinesic junctures*), care au rolul de a sublinia sau conecta unitățile gestuale disparate. Ray Birdwhistell ajunge la concluzia că la baza comunicării gestuale se află circa 50-60 de kineme universale, care nu diferă între spații culturale diferite. Doar kinemele purtătoare de semnificație, kinemorfemele, diferă în arii paralingvistice distincte. Mai mult, între gesturi diferite poate exista și relație de sinonimie dacă acestea pot ține locul unul altuia.

Această structurare a kinezicii și intenția de atingere a unui nivel ultim, a unor entități atomare (kinemele), cărora nu li s-a dat un înțeles precis, a condus la apariția criticii acestei structurări lingvistice a mișcărilor corpului uman. Primul și cel mai important critic al modelului de formalizare, de structurare lingvistică a kinezicii a fost însuși Ray L. Birdwhistell. Din păcate, și până în zilele noastre kinezica este studiată din perspectiva structurală, asociindu-se înțelesului anumitor unități gestuale (kinemorfemelor, îndeosebi).

Un alt reprezentant al „colegiului invizibil”, Edward T. Hall, a contribuit substanțial la studierea nonverbalului, analizând corelația dintre componenta spațială și cea comunicațională. Astfel, a luat naștere proxemica, disciplină al cărei obiect de studiu îl constituie „distanța canonică” specifică fiecărui tip de relație și fiecărui spațiu cultural în parte, respectiv cronemica, studiind percepția culturală asupra timpului. Antropolog, aplecat asupra studiilor culturale, Hall se preocupă îndeaproape de această corelație: spațiu cultural/distanță socială. Acesta distinge două perspective diferite asupra modului de înțelegere a timpului și a spațiului în care se desfășoară activitățile cotidiene. Există, astfel, culturi monocrone, în care timpul limitează percepția evenimentelor, alienează și face uitată existența contextului, respectiv culturi policrone, care au o structură mai simplă, mai ușoară, dar care dau o cu totul și cu totul altă importanță spațiului²¹.

Studierea amintitei corelații: spațiu cultural/distanță socială pleacă de la asumția că nucleul cultural cuprinde elemente temporale, sociale, materiale, personale, dar și lingvistice, kinezice și proxemice. Astfel, existând diferențe în cadrul culturilor în ceea ce privește acordarea anumitei importanțe spațiului, rezultă că există diferențe considerabile și în ceea ce privește percepția.

(...)indivizii aparținând culturilor diferite nu doar vorbesc limbi diferite ci, ceea ce e fără îndoială cel mai important lucru, locuiesc în lumi senzoriale diferite.²²

Structurarea spațială diferită depinde, așadar, la culturi diferite, de cantitatea și natura informației recepționate, dar și de cantitatea de spațiu care poate fi controlată în manieră eficace. Practic, diferențele între universurile perceptive a două persoane aparținând aceleiași culturi sunt mult mai mici decât diferențele dintre universurile perceptive ale persoanelor aparținând lumilor diferite.

O altă aserțiune, care conduce la acordarea unei asemenea importanțe distanțelor sociale o reprezintă cea conform căreia limba constituie o piedică în promovarea mesajului dacă nu este dublată de acel limbaj universal, non-verbal, presupus de mediul vizual. Ținând cont de perceperea distanțelor sociale, chiar dacă acestea sunt o „rămășiță” a instinctului teritorial al animalelor, Hall aduce în discuție o anumită „marcare” a teritoriului, având la bază principiul „locului central”. Hall beneficiază de studiile predecesorilor săi, printre care de cele ale lui Evory S. Bogardus, cel care a introdus *scala diferenței* sociale în câmpul științelor socio-umane și propune o sistematizare a proximității. Luând în considerare ipostaza imobilă, acesta distinge între spații cu organizare fixă, specifice locuinței europene, spații cu organizare semifixă, specifice edificiilor publice (unele dintre ele sociofuge, altele sociopete), respectiv spații cu organizare variabilă, de tipul locuințelor tradiționale japoneze. Ipostaza personală a distincțiilor proxemice aduce în discuție patru tipuri de zone, variind ca distanță de la cultură la cultură, astfel:

- a. zona intimă, până la cca 45 cm, specifică dansului, îmbrățișării, relațiilor sexuale, lupei corp la corp, în care predomină comunicarea tactilă și olfactivă, iar mesajele sunt puternic afective;
- b. zona personală (45-125 cm), cu două subzone, cea apropiată (< 75 cm) presupunând familiaritate, cea îndepărtată fiind distanța obișnuită a comunicării față-în-față;
- c. zona socială (125-360 cm), un spațiu al relațiilor de serviciu și al negocierilor impersonale, care, la limita superioară, indică o anumită distanță ierarhică;
- d. zona publică (peste 360 cm), care presupune comunicarea în cadrul unui grup sau în fața unei mulțimi, discursuri formalizate, reducerea posibilității de feedback.

Studiile lui Hall, reunite sub umbrela termenului proxemică, sunt de fapt o aducere în același spațiu teoretic a unor probleme legate de simțul spațiului, care se referă, în egală măsură, atât la distanța fizică cât și la distanța afectivă dintre participanții la actul de comunicare.

16.5. Comunicarea paradoxală. Comunicarea paradoxală are la bază teoria „dublei constrângeri” (*double bind*), inițiată de Gregory Bateson, Don Jackson, Jay Haley și John Weakland. Comunicarea paradoxală este posibilă datorită faptului că ființele umane operează cu mesaje exprimate atât digital, cât și analogic și are loc, îndeobște, în cazul relațiilor complementare (*one-up* vs. *one-down*), între un dominant și un dominant, acestuia din urmă rămânându-i uneori refugiul maladiei mintale. „Dubla constrângere” presupune o situație de tip paradoxal, din care individul nu poate ieși, iar exemplul canonic este expresia „*Fii spontan!*”. În această amintită situație paradoxală sunt angrenate două sau mai multe persoane, supuse unei anumite experiențe regulate. Uneia dintre acestea (dominatului) i se dă un ordin de interdicție, iar ulterior, la un nivel mai abstract decât cel al emiterii ordinului, se trasează un al doilea ordin care intră în contradicție cu primul. Prin interzicerea de scăpa din situația în care se află, persoanei în cauză i se aplică „dubla constrângere”. În încercarea de a o sintetiza, Paul Watzlawick trasează caracteristicile generale ale acestei situații:

1. Două sau mai multe personae sunt implicate într-o relație intensă care are un grad ridicat al valorii de supraviețuire fizică și/sau psihologică pentru una, câteva sau toate aceste persoane.
2. Într-un asemenea context, este dat un mesaj care e structurat astfel încât:
  - (a) să afirme ceva
  - (b) să afirme ceva despre propria afirmație
  - (c) aceste două afirmații să fie reciproc exclusive.
3. Receptorul mesajului este prevenit să nu treacă dincolo de cadrul acestui mesaj, fie metacomunicând (comentând) despre el, fie retrăgându-se.²³

Folosită în scop terapeutic, comunicarea paradoxală a fost extinsă, abuziv, și la alte domenii, inclusiv în cadrul structurilor sociale și culturale. În context terapeutic, comunicarea paradoxală ajută pacientul afectat psihic să treacă la un alt sistem de referință, numit *metasistem*, capabil să producă o schimbare prin plasarea într-un unghi de vedere mai cuprinzător. Comunicarea paradoxală este perturbatoare și conduce la confuzie mentală, dar inserarea ei în psihoterapie poate oferi alternativa unei „prescrieri de comportament” care îl obligă pe pacient să se concentreze asupra construirii unei alte realități, ca și când problema ar fi alta. În terapie, comunicarea paradoxală presupune deschiderea unei perspective diferite (nivelul al doilea al ordinelor/prescripțiilor); printr-o asemenea situație, simptomul încetează să mai fie simptom, nemaifiind „izolat”, „ascuns”²⁴.

Studiul situațiilor ce lasă loc unor „comportamente patologice” se poate dezvolta arătându-se cum diferitele contexte – familiale, sociale, organizaționale etc. – înscriu individul în condițiile dublei constrângerii și-l obligă să aibă răspunsuri care sunt considerate „patologice”. Acum nu numai subiectul este, în sine, „bolnav”: comportamentul său patologic constituie simptomul unei mai vaste disfuncții, care implică și alți actori, precum și modurile lor de a comunica.²⁵

Rolul comunicării paradoxale în teoria generală a comunicării ca interacțiune constă în faptul că accentul este mutat de pe „comunicarea patologică” pe o anumită „patologie a

comunicării”, sesizată din exterior, în interiorul unui anumit sistem/subsistem de interacțiuni.

---

¹ Jean Lohisse, *Comunicarea. De la transmiterea mecanică la interacțiune*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Relații publice și publicitate, 2002, pp.135-137;

² Gregory Bateson, *Mind and Nature: A Necessary Unity*, <http://www.scribd.com/doc/230439/Bateson-Gregory-Mind-and-Nature>;

³ Paul Watzlawick, Janet Beavin Bavelas, Don D. Jackson, *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*, New York: W.W. Norton & Company, Inc., 1967, p.21;

⁴ op.cit., p.22;

⁵ op.cit., p.23;

⁶ cf. Gregory Bateson, *Mind and Nature*, criteriile minții (*Criteria of Mind*) o consideră un „agregat” al părților/componentelor interacționând, a căror interacțiune poate fi inițiată prin diferență; procesele mentale au nevoie de energie colaterală și presupun înlănțuiri cauzale circulare (sau mai complexe); în cazul acestor procese, efectele diferite trebuie privite ca transformări, ale căror reguli sunt stabile comparativ cu conținutul, iar descrierea și clasificarea acestor procese relevă o ierarhie;

⁷ Paul Watzlawick, Janet Beavin Bavelas, Don D. Jackson, op.cit., p.48;

⁸ idem, „(...)dacă este acceptat că orice comportament este o situație interacțională având valoare de mesaj, adică este comunicare, rezultă că nu contează cum s-ar strădui cineva, nu poate să nu comunice”;

⁹ Gregory Bateson, op.cit.;

¹⁰ Paul Watzlawick, Janet Beavin Bavelas, Don D. Jackson, op.cit., p.56;

¹¹ op.cit., p.60;

¹² Yves Wilkin, „Comunicarea interpersonală: o abordare antropologică”, în Pierre de Visscher, Adrian Neculau (coordonatori), *Dinamica grupurilor. Texte de bază*, Iași: Polirom, 2001, pp.148-149;

¹³ „Feedback-ul este cunoscut ca fiind fie pozitiv, fie negativ; cel din urmă va fi menționat mai frecvent în această carte deoarece caracterizează homeostaza (starea stabilă) și joacă astfel un rol important în menținerea stabilității relației. Feedbackul pozitiv, pe de altă parte, duce la schimbare (...)”, op.cit., p.31;

¹⁴ Yves Wilkin, op.cit., p.149;

¹⁵ Lucien Sfez, *Comunicarea*, Iași: Institutul European, colecția ABC, 2002, p.65;

¹⁶ Yves Wilkin, op.cit., p.153;

¹⁷ op.cit., p.153;

¹⁸ Lucien Sfez, op.cit., p.26;

-
- ¹⁹ Mihai Dinu, *Comunicarea*, Ediția a II-a, București: Algos, 2000, p.226;
- ²⁰ Septimiu Chelcea, Loredana Ivan, Adina Chelcea, *Comunicarea nonverbală: gesturile și postura: cuvintele nu sunt de-ajuns*, București: comunicare.ro, 2005, pp.41-42;
- ²¹ Edward T. Hall, *Au-delà de la culture*, Paris: Éditions du Seuil, col. Essais/Points, 1979, pp.22-26; Monocronia și policronia sunt două moduri diferite de înțelegere a timpului și spațiului în care se desfășoară activitățile, două concepte introduse de Edward T. Hall cu scopul de a descrie două modele de cultură. În acest sens, culturile occidentale se caracterizează prin monocronie, dat fiind faptul că perspectiva lineară persistă în toate domeniile de activitate: planificare, programare, evaluare, control, selecție. „Cu excepția nașterii și a morții, toate activitățile importante sunt programate”, notează Edward T. Hall, op.cit., p.24. Această structură lineară a programării ține de dezvoltarea lineară a societății industriale, pentru că timpul linear / monocron este arbitrar și impus, adică dobândit, op.cit., p.25, și limitează percepția evenimentelor, alterează și face uitată existența contextului. În organizația de tip monocron se neglijează particularitățile umane ale personalului, nu este capabil să-și vadă propriile structuri;
- ²² Edward T. Hall, *La dimension cachée*, Paris: Éditions du Seuil, col. Essais/Points, 1971, p.15;
- ²³ Paul Watzlawick, Janet Beavin Bavelas, Don D. Jackson, op.cit., p.212;
- ²⁴ dubla constrângere terapeutică are următoarele caracteristici:
- „1. Presupunem o relație intensă, în acest caz o situație psihoterapeutică, care prezintă un grad ridicat al valorii de supraviețuire și al expectanței de la pacient.
2. În acest context, este dată o injoncțiune care e structurată astfel încât:
- (a) să întărească comportamentul pe care pacientul așteaptă să fie schimbat
- (b) să rezulte că această întărire este vehiculul schimbării
- (c) în felul acesta să se creeze un paradox pentru că pacientului i se spune să se schimbe rămânând neschimbat
3. Situația terapeutică previne pacientul să nu se retragă sau să anuleze paradoxul, comentând despre el. Prin urmare, chiar dacă injoncțiunea este logic absurdă, aceasta prezintă o realitate pragmatică: pacientul nu poate să nu reacționeze la ea, dar nici să reacționeze de manieră obișnuită, simptomatică”, op.cit., p.241;
- ²⁵ Alex Mucchielli, *Arta de a comunica. Metode, forme și psihologia situațiilor de comunicare*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Psihologie, 2005, pp.112-123.

17. Școala de la Chicago

17.1. Contribuții în câmpul disciplinar al comunicării.

Școala de la Chicago, cunoscută îndeobște pentru contribuția în domeniul sociologiei, a avut un rol important în conturarea paradigmei comunicaționale, descoperind, în profunzimea proceselor sociale, „un strat mai adânc al realității, un strat care nu poate fi nici explicat, nici modelat în sine doar dintr-o asemenea perspectivă”¹. Practic, sociologia americană se confundă cu sociologia școlii de la Chicago (înființată în 1902), dar perspectiva care ne interesează pe noi privește mai puțin părinții „fondatori” (John Dewey, Albion W. Small, William I. Thomas, G.H. Mead) sau prima generație de sociologi (Robert Ezra Park, Ernest W. Burgess, Everett C. Hughes), cât ceea ce este cunoscut sub numele de „a doua școală” de la Chicago, reunind personalități precum Herbert Blumer, David Riesman, Anselm Strauss sau Erving Goffman.

Se poate vorbi despre contribuții în domeniul „întemeierii” comunicării ca disciplină de sine stătătoare în ceea ce privește primii reprezentanți ai grupării, dar orientarea efectivă spre actul de comunicare și spre consecințele sale sociologice se realizează prin intermediul interacționismului simbolic al lui Blumer și Goffman. Începând cu Dewey, care a prefigurat ideea comunicării ca ritual, reprezentanții grupării au avut și alte contribuții importante în conturarea perspectivei interacționiste în științele sociale. Unul dintre precursorii conturării comunicării de masă ca disciplină de sine stătătoare este sociologul Robert E. Park, care a anticipat teorii îndrăznețe la vremea apariției lor, cum ar fi teoria comunicării în doi pași, agenda-setting sau modelul co-orientării. Dar aceste contribuții nu ar fi fost posibile în prima etapă dacă reprezentanții școlii de la Chicago nu s-ar fi aplecat asupra problemelor sociale și nu ar fi descoperit că viața socială implică și este modelată de comunicare. Acești cercetători au privit viața socială îndeaproape, au studiat interacțiunile banale ale cotidianului și au constatat că pentru a înțelege individul și societatea perspectiva trebuie să fie unică și marcată de funcționalitatea relațiilor, nu de decupajul static la care au fost supuse respectivele entități.

17.2. Interacționismul simbolic. Interacționismul simbolic nu constituie o teorie unitară, ci un concept-umbrelă sub care se regăsesc abordări teoretice diferite care scot în evidență rolul comunicării în cadrul relațiilor sociale. Dar până ca termenul să cunoască consacrarea, au existat studii care au condus la apariția acestuia și la teoriile convergente. Prefigurând comunicarea ca întreg și ideea de comunicare analogică a reprezentanților „colegiului invizibil”, Charles Horton Cooley, înrudit spiritual cu reprezentanții Școlii de la Chicago (avându-l profesor pe Dewey), dar fără să activeze în cadrul acesteia, aduce în prim plan simbolurile cu care operează mintea și modalitățile de transmitere a acestora:

Prin Comunicare se înțelege aici mecanismul prin care relațiile umane există și se dezvoltă – toate simbolurile minții, împreună cu înțelesul transportului acestora prin spațiu și al păstrării lor în timp. Aceasta include expresia feței, atitudinea și gestul, tonurile vocii, cuvintele, scrisul, tipăritul, căile ferate, telegraful, telefonul și orice altceva, poate și ultimul lucru dobândit în cucerirea spațiului și timpului. Toate acestea luate împreună, în complexitatea actualei lor combinații, formează un întreg organic al gândirii umane și orice legat de dezvoltarea mentală are o existență externă în această privință.²

Odată cu proiectarea gândurilor, comunicarea este extinsă atât spațial cât și temporal, într-un cadru larg și într-un context anistoric. Spațial, definind comunicarea și prin intermediul mijloacelor de transmitere a simbolurilor, Cooley consideră cadrul de propagare nelimitat; temporal, sociologul american trimite la modalitatea de teaurizare a experiențelor înaintașilor prin intermediul limbajului. „Un cuvânt e un vehicul, o corabie plutind din trecut”³, notează Cooley, subliniind faptul că prin intermediul cuvântului (ca modalitate de păstrare a diversității de idei) pe de o parte se realizează conexiuni și filiații de idei atât între membrii unui grup social, cât și între aceștia și predecesori, pe de altă parte este conservată, într-un întreg, cunoașterea umană. Ideea în sine conduce la cea de „capitalizare” a cunoștințelor prin intermediul cuvintelor, care ajung să preceadă ideii și să transforme în capital de idei experiența predecesorilor. Privitor la prefigurarea

limbajului analogic al reprezentanților Școlii de la Palo Alto, Cooley face și aici o incursiune în timp, punând la baza întregii comunicări umane ceea ce numește comunicare pre-verbală: „Despre toate tipurile de comunicare convențională se crede că au rădăcinile în aceste imitații primitive care, printr-un proces nu greu de imaginat, s-au extins și diferențiat în gesturi, vorbire, scris și în simbolurile speciale ale artei și științei.”⁴

Referitor la fundamentarea unor perspective specifice Școlii de la Chicago, printre care și asupra interacționismului social, Cooley construiește un nou concept de larg răsunet, care vizează rolul relațiilor interpersonale în conturarea personalității: „sinele-oglină” (*looking-glass itself*). Acest concept constituie un pas important în ceea ce privește fundamentarea interacționismului simbolic. Practic, societatea se reflectă în sinele fiecărui individ în parte sub forma unor contacte și influențe privitoare la ideea de „individ” și de „sine”. În aceste condiții, *sinele-oglină* este proiecția individuală a fiecăruia asupra a ceea ce își imaginează că cred alții despre el.

Într-o foarte largă și interesantă clasă a cazurilor, referința socială ia forma imaginației definite despre cum sinele cuiva – care este ideea corespondenței – transpare într-o minte oarecare, și felul în care cineva se percepe pe sine este determinat de atitudinea față de această atribuire către altă minte. În această situație, sinele social ar putea fi numit sine-reflectat sau sine-oglină.

Unul altuia, o oglindă

Reflectându-l pe cel care trece

*Așa cum ne privim chipul, figura și îmbrăcămintea în oglindă și suntem interesați de acestea pentru că sunt ale noastre, și ne plac sau nu în funcție de cum acestea răspund sau nu ceea ce ne-ar plăcea ca ele să fie, la fel și în imaginație percepem în mintea altcuiva asemenea gânduri ale prezenței, felului, scopului, faptelor, caracterului, prietenilor noștri ș.a.m.d., și suntem în diferite moduri afectați de ele.*⁵

Societatea devine o oglindă în care se reflectă sinele. În întregime, sinele privește atât acea reflecție în oglinda societății, cât și proiecția individuală despre sine, adică, în termenii imagologiei, hetero-imaginea și auto-imaginea. Și din această perspectivă, studiul individului și al societății nu comportă focalizarea pe

fenomene distincte, ci privește aceeași natură, diferită din punct de vedere al unor aspecte colective/distributive⁶.

Ideea lui Cooley este dusă mai departe de Park, care vede în fiecare intenție a individului posibilitatea interpretării ca gest. Pentru a se acorda societății, individul acceptă modelele convenționale și tinde spre roluri care presupun conformarea la modele și posibilitatea sancționării din punct de vedere moral (idee preluată ulterior de Goffman).

În continuarea ideilor lui Cooley se situează și George Herbert Mead, care plasează comunicarea umană în termeni de interacțiune mediată simbolic⁷. Problema sinelui este reluată din altă perspectivă. Mead vede ființa umană ca pe un organism având un „sine”, ceea ce îi permite să acționeze ca un actor capabil să transforme continuu relația sa cu lumea, dând acțiunii sale un caracter unic. *„Ființa umană poate să se perceapă pe sine, să aibă concepții despre sine, să comunice cu sine și să interacționeze cu sine”*, notează Blumer⁸. Interacționând cu sine, ființa umană judecă, analizează și evaluează lucrurile destinate sieși, ceea ce se constituie în premisa ghidării propriului comportament în baza mecanismului de auto-interacțiune astfel format. Sinele este perceput astfel ca un proces, nu ca o structură. Auto-interacțiunea (interacțiunea cu sine) devine etalonul și modelul interacțiunii cu societatea, care încetează a se mai raporta la reacția răspuns provocată de stimulul extern, între aceste două elemente interpunându-se interpretarea:

Cu mecanismul auto-interacțiunii, ființa umană încetează să fie un organism al cărui comportament este un produs a ceea ce i se dirijează din exterior, din interior sau din ambele direcții. În schimb, ea acționează spre lumea sa, interpretând lucrurile cu care se confruntă și organizând acțiunile sale în baza interpretării.⁹

Așadar, abilitatea ființei umane de a acționa în interior este percepută de Mead ca mecanism central în baza căruia ființa interacționează și negociază cu lumea. „Sinele” lui Cooley cunoaște alte două faze care, luate împreună, constituie personalitatea așa cum se manifestă ea în experiența socială: *„Eul (“I”) este răspunsul*

organismului la atitudinea celorlalți; sinele propriu ("me") este setul organizat de atitudini ale celorlalți pe care cineva și le asumă¹⁰. Prima componentă, sau prima fază se rezumă la a fi structura de răspuns care nu necesită intermedierea prin interpretare, în timp ce cea de-a doua orientează comportamentul și necesită interpunerea medierii. Me angajează individul în contextul social, ghidându-l. Acțiunea socială a individului are la bază această componentă a sinelui, *me*, care, la rândul ei, are la bază structura socială, cu întregul său set de norme. Așadar, sinele nu poate precede procesul de interacțiune socială, ci se naște, cel mult, odată cu el; experiența socială este cea care „înzestreață” ființa cu „sine” și îi oferă posibilitatea să acționeze în forul interior.

Acțiunea interioară, *toward himself*, presupune o continuă acordare la normele societății și se constituie într-un act de comunicare internă, prin apel la exterioritate pentru ajustarea propriului comportament. „*Self-indication is a moving communicative process in which the individual notes things, assesses them, gives them a meaning, and decides to act on the basis of meaning*”¹¹. Acordarea cu înțelesul constituie prima premisă a interacționismului simbolic în termenii lui Blumer și lasă deschisă posibilitatea de interpretare a celei de-a doua premise, privitoare la derivarea înțelesurilor în urma interacțiunilor sociale. Pentru că „înțelesul” nu poate fi decât înțelesul convențional, „împărtășit”, bază a comunicării. Limbajul are rolul, ca și la Cooley, de a fixa înțelesurile și de a capitaliza cunoștințele, iar comunicare presupune orientarea simultană a semnificației spre ceilalți și spre sine. Prin aceasta, Mead pune la baza interacțiunii sociale „înțelesul împărtășit”, care nu poate fi convenit și fixat decât prin intermediul simbolurilor. Așadar, interacțiunea socială este eminentemente simbolică.

Ca expresie, *interacționismul simbolic* a fost preluat din studiile lui Emerson P. Schmidt (*Man and Society*, 1937), dar consacrarea acestui „*neologism barbar*” a fost posibilă prin intermediul studiilor lui Herbert Blumer. Blumer consideră că la bază se găsesc trei premise, contrazise de sociologia și psihologia epocii:

„Interacționismul simbolic” se sprijină în ultima analiză pe trei premise. Prima premisă este că ființa umană interacționează cu lucrurile în baza sensurilor pe care lucrurile le au pentru ele (...) A doua premisă este că înțelesul unor asemenea lucruri derivă sau provine din interacțiunea socială pe care cineva o are cu colegii săi. A treia premisă este că aceste sensuri sunt manipulate și modificate printr-un proces interpretativ utilizat de persoana care are de-a face cu lucrurile pe care le întâlnește.¹²

Dat fiind faptul că în câmpul teoretic al științelor umaniste comportamentul este privit ca fiind rezultatul unor factori interni și externi (perspectiva psihologică și perspectiva sociologică), acest fapt scotea în afara studiului posibilitatea interferenței sociale. Or, interacțiunea presupune, dată fiind prima premisă, orientarea asupra înțeleșurilor.

Comparativ, punctul de vedere al interacționismului simbolic este acela că sensurile sunt esențiale pentru ființele umane. Ignorarea înțelesului lucrurilor spre care lumea acționează este văzută ca falsificare a comportamentului în studiu. Ocolirea înțelesului în favoarea factorilor preținși a produce comportamentul este văzută ca o neglijare dureroasă a rolului înțelesului în formarea comportamentului.¹³

Acest punct de vedere, comun lui Blumer și lui Mead, apropie perspectiva Școlii de la Chicago și a celei de la Palo Alto în ceea ce privește tratarea împreună a conceptelor de comunicare și comportament. A doua premisă privitoare la rolul interacțiunilor sociale în conturarea înțelesului contrazice concepția înțelesului asociat lucrurilor, respectiv cea privitoare asupra nașterii înțelesului ca expresie a unor elemente psihologice date. Prin aceasta, înțelesul nu rezultă în urma unei cristalizări pe relația de semnificare, nici în urma unei cristalizări interne a unei structuri psihologice prin intermediul căreia poate fi perceput, ci ca urmare a interacțiunii directe dintre oameni: *„Înțelesul unui lucru pentru o persoană se naște din modurile în care alte persoane interacționează cu acea persoană privitor la acel lucru”¹⁴*. Înțelesurile nu sunt, așadar, rigide, ci depind de dinamica interacțiunii, modificându-se în urma interpretării. Iar interpretarea presupune în primul rând un proces de interacțiune cu sine (de comunicare în forul interior), iar apoi

selectarea, gruparea, verificarea, suspendarea etc. înțeleșurilor în urma contactului cu noile situații și intenții de adaptare a acestora la context.

17.3. Dramaturgia socială. Erving Goffman, sociolog cu dublă filiație, reprezentând atât Școala de la Palo Alto cât și Școala de la Chicago, aduce în peisajul structuralist care domina sociologia deceniului VI al secolului trecut ideea de dramatizare a interacțiunii sociale. Din această perspectivă, individul joacă/performează un anumit rol într-un cadru social dat. Iar pentru a putea studia aceste roluri, Goffman se apleacă cu minuție asupra acțiunilor și interacțiunilor cotidiene, aparent fără însemnătate, indiferent dacă acestea se petrec în cadrul universului microsocal, dacă sunt acțiuni/interacțiuni de tip față-în-față, sau dacă se petrec în context mai larg, macrosocial, adică dacă sunt implicate sisteme sociale. Apelând la această abordare și la baza teoretică a interacționismului simbolic, Goffman constată că fiecare individ poate fi privit ca un actor, care interacționează prin intermediul înțeleșurilor cu sine însuși și cu membrii grupului social, apelând la o conduită interacțională a conformării (față de normele sociale), respectiv la o conduită a receptării, creativă, presupunând negociere de înțeleșuri și instituire de simboluri. Se poate considera că „dramaturgia socială” nu reprezintă decât o exploatare originală și fecundă a unei dimensiuni a interacționismului simbolic, care a oferit, la rândul ei, posibilitatea dezvoltării sociologiei interpretative și care a creat condițiile prielnice dezvoltării ulterioare a unor noi domenii de studiu, cum ar fi etnometodologia sau fenomenologia sociologică.

Cu alte cuvinte, Goffman pleacă în demersul său de la ideea acreditată de interacționiștii simbolici, conform căreia comportamentul nu se supune unui determinism social strict în viața cotidiană, ci mai degrabă unei negocieri, în funcție de rolurile sociale deținute. În interacțiunea cu celelalte persoane, individul oferă informații despre sine, dar nu întotdeauna informațiile puse la dispoziție sunt și cele preluate de observatori. În afara conținutului mesajelor există și alte surse de informații, respectiv alte vehicule purtătoare de semne (*sign vehicles*). Printre aceste vehicule se pot enumera atitudinea, înfățișarea, experiențele

anterioare ș.a.m.d., ceea ce permite interpretarea prin prisma unor șabloane, a unor stereotipuri. Or, atâta vreme cât majoritatea faptelor importante se petrec în afara interacțiunii propriu-zise, interpretarea implică presupuneri privitoare la atitudine, convingeri etc. Individului îi rămâne posibilitatea de a „juca” un rol public, de a se *exprima* pe sine pentru a *impresiona* pe ceilalți.

Expresivitatea individului (și, ca atare, capacitatea sa de a oferi impresii) pare să implice două tipuri de activitate semiotică radical diferite: expresia pe care o furnizează și expresia pe care o degajă. Prima se bazează pe simboluri verbale sau pe substitute ale acestora, folosite în mod declarat și exclusiv cu scopul de a transmite informația pe care el și ceilalți o atașează convențional acestor simboluri. Aceasta este comunicarea în sens tradițional și îngust. A doua activitate implică o gamă largă de acțiuni, pe care ceilalți le pot percepe ca simptomatice pentru actor, presupunerea lor fiind că acțiunea respectivă a fost efectuată pentru alte motive decât informațiile transmise astfel.¹⁵

La fel ca și în cazul studiilor reprezentanților „colegiului invizibil”, Goffman nu pune accentul pe conținutul comunicării, ci pe relație. Important în punerea în scenă a situațiilor cotidiene nu este doar conținutul, ci și dimensiunea „teatrală”, interacțiunea propriu-zisă. Ceea ce se comunică este deopotrivă transmis prin intermediul limbajului verbal, cât și prin cel non-verbal, iar ceea ce este transmis prin intermediul componentei digitale și nu poate fi acceptat ca atare este supus „gestionării impresiilor” auditoriului, spectatorilor. Scopul este controlul acțiunii, și cum „expresia oferită” este împachetată și transportată în ambalajul nonverbal, „gestionarea impresiilor” se poate realiza doar prin apel la armonizarea nonverbalului cu verbalul. Așadar, prezent în fața unui auditoriu, a unor observatori, individul intenționează să impresioneze pentru a deține controlul. Dar, încercând să se exprime pe sine făcând apel doar la conținut/componenta digitală și pierzând din vedere relația/componenta analogică a comunicării, individul riscă să îi fie interpretat „jocul” după aspectele asupra cărora nu poate deține controlul. Practic, publicul folosește componenta nonverbală a comunicării ca filtru de validare a conținutului transmis. În acest contact, al individului cu

publicul său, marcat de conștientizarea fluxului prim de comunicare (componenta informativă, conținutul comunicării), dar și al celui secund (relația), are loc o „confruntare” continuă pentru instaurarea/reinstaurarea simetriei în cadrul procesului de comunicare. Comunicând, individul pregătește continuu scena pentru un joc al informațiilor – „un cerc potențial infinit de disimulări, descoperiri, false revelații și redescoperiri”¹⁶. Dar pentru ca situația să nu degenereze sau să se dezechilibreze iremediabil, „jocul” / „punerea în scenă”, având ca obiect exprimarea de sine, presupune negocierea asupra definirii situației.

Dacă admitem că individul proiectează o anumită definiție a situației atunci când se prezintă în fața altora, trebuie de asemenea să admitem că și ceilalți, oricât de pasiv ar părea rolul lor, vor proiecta la rândul lor o definiție a situației, în virtutea răspunsului pe care îl dau individului și a liniilor de acțiune pe care le inițiază în direcția lui. (...) Prin aceasta înțeleg că va apărea tipul de consens care există atunci când fiecare individ prezent exprimă candid ceea ce simte cu adevărat și e de acord într-adevăr cu sentimentele exprimate de ceilalți. Acest tip de armonie este un ideal optimist, dar nu e necesar bunei funcționări a societății. Mai degrabă, fiecare participant își va reprima sentimentele reale imediate, transmițând o perspectivă asupra situației pe care crede că ceilalți o vor găsi cel puțin temporar acceptabilă.¹⁷

Negocierea implică un *modus vivendi* interacțional, în care se ajunge la o definire generală a situației, care nu presupune un consens real, ci un consens de lucru (*working consens*). Continuând în linia lui Park, definirea proiectivă a situației are și un caracter moral distinctiv, caracteristicilor sociale asociindu-se „dreptul moral” al fiecăruia de a se aștepta la un tratament adecvat condiției sale. Individul informează „cu privire la ce ar trebui să vadă ei că este”¹⁸, nu și la ce este și adoptă pentru apărarea teritoriului proiectat „practici defensive” sau chiar „practici proiective”, de salvare a situațiilor așa cum sunt ele proiectate.

Fiecare actor al comunicării devine un actor social care, în cadrul interacțiunii față-în-față, de pildă, încearcă să influențeze partenerul de comunicare și să se „apere” de influența acestuia. Dar pentru „dramaturgia socială” termenul „interacțiune” este

insuficient. Trebuie luați în considerare și termeni ca performare/ punere în act, partitură, fațadă etc. „O <performare> (<performance>) se referă la toată activitatea unui anumit participant într-o ocazie anume, servind la influențarea, în orice fel, a oricăruia dintre ceilalți participanți. Luând un participant anume și performarea lui ca punct fundamental de referință, îi putem desemna pe cei care contribuie la celelalte performări drept public, observatori sau co-participanți. Modelul de acțiune prestabilit care se desfășoară în cursul unei performări și care poate fi prezentat sau interpretat în alte ocazii se poate numi <partitură> (<part>) sau <rutină> (<routine>).”¹⁹ „Fațada” (front) reprezintă aspectul din performarea individului ce funcționează în mod constant și fix în ochii publicului, iar dintre aspectele ei amintim „scenografia” (setting), „fațada personală” (personal front), „înfățișarea” (appearance) sau „atitudinea” (manner). Dacă ținem cont de faptul că rolul social implică punerea în scenă a drepturilor și îndatoririlor legate de un status dat, atunci acestuia i se pot asocia mai multe partituri. Jucând o „partitură”, individul cere să fie crezut sau, la extremă, chiar crede și el în propriul act (oscilând, în prestația publică, între cinism și sinceritate aparentă).

Din această perspectivă, a dramatizării sociale, comunicarea presupune alimentarea activității individului cu semne care să pună în lumină în manieră teatrală aspecte care altfel ar putea trece neobservate. Apelând la teatralitate, comunicarea devine ritualică, exprimându-se într-un sistem de prescripții și proscricții. Limbajul (implicând aici atât componenta digitală, cât și cea analogică) limitează acțiunea comunicativă la coduri de conduită. Întreaga viață cotidiană devine un spectacol al interacțiunilor, *inferențelor*, în termenii lui William I. Thomas, un ritual de exprimare și reprezentare a sinelui; așadar, viața cotidiană presupune comunicare, exprimată ritualic, teatral, în baza unor rațiuni de exprimare de sine, în limitele rolurilor sociale aferente fiecărui individ în parte.

---

¹ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, *Istoria comunicării*, București: comunicare.ro, 2007, p.97;

² Charles Horton Cooley, *Social Organization: A Study of the Larger Mind*, New York: Charles Scribner’s Sons, 1909, p.61;

-
- ³ op.cit., p.69; privitor la „capitalizarea” cunoștințelor, Cooley notează: „Variațiile ideii sunt păstrate în cuvinte sau în alte simboluri și astfel depozitate într-un întreg continuu, dezvoltându-se constant în cantitate și diversitate, ceea ce nu e, cum am văzut, nimic altceva decât exteriorul sau întruchiparea practică a gândului omenesc (...)”, op.cit., pp.68-69;
- ⁴ op.cit., p.67;
- ⁵ Charles Horton Cooley, *Human Nature and the Social Order* (Revised Edition), New York: Charles Scribner's Sons, 1922, pp.183-184; sinele social este definit de sociologul american ca fiind „efectiv orice idee sau sisteme de idei inspirate din viața comunicării, pe care mintea le îndrăgește ca și cum ar fi ale sale”, op.cit., p.179;
- ⁶ op.cit., p.37;
- ⁷ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, op.cit., p.122;
- ⁸ Herbert Blumer, *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*, Berkeley: University of California Press, 1969, p.62;
- ⁹ idem;
- ¹⁰ George Herbert Mead, *Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*, Chicago: University of Chicago, 1934, p.175;
- ¹¹ Herbert Blumer, op.cit., p.81;
- ¹² op.cit., p.2;
- ¹³ op.cit., p.3;
- ¹⁴ op.cit., p.4;
- ¹⁵ Erving Goffman, *Viața cotidiană ca spectacol*, ediția a II-a, revizuită, București: comunicare.ro, colecția Cultura comunicării, 2007, pp.30-31;
- ¹⁶ op.cit., p.36;
- ¹⁷ op.cit., p.37;
- ¹⁸ op.cit., p.41;
- ¹⁹ op.cit., p.43.

18. Școala de la Frankfurt

18.1. Teoria critică. O altă școală de orientare interdisciplinară a fost cea de la Frankfurt, cunoscută fiind și sub numele de „Școala critică”. Aceasta își are originea în teoriile neo-marxiste promovate în cadrul Institutului de Cercetări Sociale (*Institut für Sozialforschung*), înființat în 1923 de Felix J. Well, Max Horkheimer și Friedrich Pollock. Începând cu 1936 institutul nu mai este arondat Universității din Frankfurt și ființează pe lângă Universitatea Columbia din New York, pentru ca în 1950 să revină în Germania. Printre personalitățile reprezentative ale acestei mișcări se numără, în afară de cei deja menționați, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Leo Löwenthal și Erich Fromm, iar tradiția este preluată și dusă mai departe, în generația a doua a școlii, de asistentul lui Adorno, Jürgen Habermas. Constituindu-se în ultimul bastion al abordării teoretice/critice a științelor sociale, în ciuda succesului de care se bucurau studiile empirice, Școala de la Frankfurt se opune „reducerii faptului de cultură la simple măsurători și evaluări teoretice”¹. Așadar, poziția acestei mișcări este de a se opune direcției de cercetare cantitativă și de suprafață, specifică empiriștilor, apărută ca urmare a standardizării culturii și transformării acesteia în marfă. Este și cazul confruntării dintre Adorno și Lazarsfeld, în care primul vizează interpretarea fenomenelor, iar celălalt clasificarea acestora și prezentarea lor drept rezultat al interpretării. T.W. Adorno acuză cercetarea empirică de un soi de orientare axiomatică pe reacțiile subiecților, ca și cum acestea ar reprezenta entități atomare care să constituie singura sursă de informație în domeniul studiului social. Dar atâta vreme cât disputa s-a purtat pe tărâm american, orientarea preponderent cantitativă a lui Lazarsfeld a avut câștig de cauză.

În contextul în care comunicarea de masă cunoaște o perioadă de adevărată înflorire, reprezentanții primei generații a Școlii de la Frankfurt își orientează eforturile spre acest domeniu, dar abordarea este realizată în contextul larg, al culturii de masă și al mutațiilor de ordin social, politic și economic la care este supusă întreaga societate. Într-o asemenea societate, marcată de tendințe diferite, pe planuri diferite, o abordare interdisciplinară și, mai

ales, transdisciplinară reprezintă perspectiva de „bun simț metodologic” la care au recurs, în primul rând, Adorno și Horkheimer, iar apoi și ceilalți reprezentanți ai grupării neo-marxiste. Cei doi filosofi germani condamnă transformarea relației dintre rațiune și adevăr; acest nou tip de rațiune care ia naștere, „rațiunea instrumentală”, se caracterizează prin standardizarea particularului și printr-o proiecție subiectivă a individului asupra realității. Caracteristic modernismului târziu, acest tip de rațiune scoate în evidență valoarea de schimb a particularului standardizat și nu valoarea de întrebuințare. Iar odată cu acesta, valorile filosofiei sunt înstrăinate și „slăbite”. Cei doi reprezentanți ai grupării neo-marxiste denunță degradarea „rațiunii obiective” în „rațiune subiectivă”, considerând modernitatea târzie drept „eclipsă a rațiunii”. Epuizarea modernității târzii devine sentimentul angoasant al punerii în uz a acestui tip de rațiune, instrumentală. În baza acestei „degradări” a rațiunii, Touraine avea să afirme: „Această disociere completă a raționalității instrumentale devenită strategie pe piețele mobile și comunitățile închise în propria „diferență” definesc situația post-modernă”² și avea să conducă la constatarea lui Habermas, conform căruia proiectul modernist a rămas neterminat.

Amintita înstrăinare este mult mai vizibilă în plan cultural, acolo unde standardizarea atinge producția unicat.

Horkheimer și Adorno au lansat termenul de industrie culturală pentru a ilustra mai multe tendințe: în primul rând, procesul de industrializare a culturii, în care imperativul comercial joacă un rol din ce în ce mai semnificativ; apoi rolul lor de legitimare ideologică a ordinii existente și de integrare a indivizilor în structura societății capitaliste; funcția de stabilizare a capitalismului realizată prin «manipularea audiențelor de masă în direcția obedienței». Comunicarea mass-mediated joacă un așa de mare rol în teoria socială critică, încât, pur și simplu, nu ne putem reprezenta această teorie fără demersul critic la adresa comunicării de masă.³

Cei doi filosofi germani au înlocuit, așadar, termenul de „cultură de masă”, posibil de interpretat eronat (convenabil empiriștilor) cu cel de „industrie culturală”, încărcat cu semnificații

negative. Mult mai târziu, în 1995, sesizând limitările și falsele interpretări ale sintagmei „cultură de masă”, în linia dihotomiei cultură „înaltă”/cultură „de masă” în cadrul căreia au operat Adorno, Löwenthal, Herzog sau Horkheimer, Douglas Kellner avea să propună termenul de „cultură media”, ca prelungire a celui de „industrie culturală” promovat la *Institut für Sozialforschung*⁴. Delimitarea era necesară deoarece filosofii germani văd raportul dintre *industria culturală* și mase dintr-o altă perspectivă: „Masele nu sunt măsura, ci ideologia industriei culturii, chiar dacă industriile culturii înșăși cu greu ar putea exista fără să se adapteze maselor”⁵.

În ciuda situației pe poziții antagonice față de empiriști, reprezentanții primei generații și Școlii de la Frankfurt rămân de aceeași parte a baricadei ideologice privitor la comunicare, plasând demersul analitic în ceea ce constituie baza *comunicării reprezentative* la Sfez, caracterizată prin metafora „bilei de biliard” sau prin metafora „mașinii de comunicat”: rolul crucial al emițătorului. Chiar dacă abordarea reprezentanților acestei școli este critică, realitatea percepută este de natură să confere, mai degrabă, greutate comunicării de masă decât să o combată.

18.2. Sfera publică. Jürgen Habermas, figura predominantă a celei de-a doua generații a Școlii de la Frankfurt, estompează diemnsiunea ideologică a teoriei critice. Prima sa lucrare importantă, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, se constituie într-o monografie considerabilă a opiniei publice. Habermas aduce în discuție, însă, o sintagmă nouă, *sfera publică*, sintagmă asociată unei realități sociologice. Subiectul acestei sfere publice, punctează filosoful german, este publicul (*das Publikum*) în calitate de purtător al opiniei publice. Aceasta înseamnă că odată cu reconfigurarea structurii publicului, sfera publică suportă transformări. Astfel, sfera publică burgheză, specifică modernității timpurii, înlocuind-o pe cea reprezentativă, aduce cu sine mutații importante. Privitor la domeniul comunicării, sfera publică este asociată unei societăți caracterizată prin *schimbul de bunuri* și prin *schimbul de informații*⁶. Publicul devine permeabil, depășind rigiditatea de castă specifică precedentei sfere, absoarbe dezbaterile cu semnificație publică, exercită influență și devine un reper important al nou conturatei orientări.

Dar trecerea de la sfera publică reprezentativă la cea burgheză nu este singura transformare structurală luată în discuție de Habermas; odată cu capitalismul târziu, o restructurare a publicului și implicit a sferei publice aduce în prim planul studiului filosofului german o entitate socială interesată de *consumul de bunuri* și de *consumul de informații*, o societate de consum. În acest context, comunicarea extinsă la mase se topește în consum și își pierde esența, diluându-se în discursurile vizând consensul consumatorilor. Opinia publică devine non-publică; ea nu mai exprimă opinia publicului, pierzând incisivitatea critică, nemaieexprimând coeziune și nici atașament față de valorile interesului general. Opinia generală nu se mai întemeiază pe *public spirit*, ci, mai degrabă, pe *common opinion*, sărăcită față de precedentă de conștiință (*Bewußtsein*) și conștiință morală (*Gewissen*), identificate de Hobbes cu opinia. Publicul își pierde consistența, coeziunea, iar opinia generală se întemeiază pe consensul aprobator asupra bunurilor de consum. În plan intelectual, transformarea presupune declinul „publicului judecător de cultură”, în favoare unui „public consumator de cultură”. Consumul cultural a intrat în serviciul publicității, al reclamei economice și politice.

Inițial, publicitatea garantează legătura dintre folosirea publică a rațiunii și întemeierea legislativă a dominației, ca și supraveghere critică a exercitării acesteia. Între timp, ea ajunge să creeze o specifică ambivalență a unei dominații asupra dominației non-publice: ea servește manipulării publicului, în aceeași măsură în care servește legitimării în fața lui. Publicitatea critică ajunge să fie înlăturată de către cea manipulatorie.⁷

Consensul privitor la consum nu provine din forța publicului, ci din procesul de comunicare cu masele. În această comunicare, componenta informativă este înlocuită ca pondere de componenta comercială. Scopul comunicării devine influențarea, iar opinia publică, astfel construită, devine opinia maselor asupra unor perspective private, astfel pătrunse în sfera publică. În plus, „o dată cu „evadarea” statului din dreptul public, cu transferul sarcinilor revenind administrației publice către întreprinderi, stabilimente,

corporații, însărcinați cu afaceri semioficiali ținând de dreptul privat, iese la iveală și reversul unei publicizări a dreptului privat, și anume privatizarea dreptului public”⁷.

Sfera publică se redefinește; mai întâi, ea se extinde atât ca arie de cuprindere cât și ca exercitare a influenței. Diluarea publicului conduce la topirea în cadrul acestuia a maselor largi, iar sfera publică se constituie în acest context lărgit pe un public standardizat ca percepție, necritic, orientat spre consum. Sfera publică este supusă unui proces de „refeudalizare”; publicul este scos, ca importanță, în decor, având rolul de a-și exprima plebiscitar acordul sau dezacordul pe probleme aduse pe agenda sa din sfera privată.

(...) locul unui public care nu este intact, format din persoane private raportându-se individual unele la altele, este luat de către un public al persoanelor private organizate. În contextul actual, numai ele sunt în măsură să ia în mod activ parte la un proces de comunicare publică, prin canalele publicității interne din partide și organizații, și pe baza publicității puse în vigoare în vederea contactelor dintre organizații și stat și a contactelor reciproce dintre organizații.⁸

Sfera publică a modernității târzii, „ca formă în descompunere a sferei publice burgheze”, sprijină acțiunea publicității *demonstrative* și *manipulative* dincolo de voința publicului. Așadar, dintr-o perspectivă mai puțin ideologizantă, Habermas trasează, la fel ca Adorno și Horkheimer, coordonatele unei decăderi, ale unei diluări a comunicării.

18.3. Acțiunea comunicativă. Studiul diluării culturii și al creșterii rolului influențării în actul de comunicare a condus la o nouă perspectivă asupra comunicării. *Sfera publică* menține la cote ridicate rolul emițătorului. Habermas sesizează direcția spre care se îndreaptă teoria critică și reorientează cercetarea asupra relației dintre actorii comunicării. Prin această schimbare de orientare, Habermas înscrie „școala critică” în rândul noilor grupări care au în obiectiv comunicarea ca interacțiune. Noua teorie, a *acțiunii comunicative*, ia naștere ca necesitate de a răspunde neajunsurilor provocate de teoria critică. Acțiunea comunicativă se referă la

continua interconexiune de ordin comunicațional dintre indivizi și oferă posibilitatea unei perspective asupra funcționalității sociale. În fond, acțiunea comunicativă este cea care încheagă societatea. Comunicarea nu mai poate fi studiată independent de social, ci numai împreună cu acesta.

Putem rezuma contribuția lui Habermas: comunicarea se situează în cadrul socialului, al limbii, care este socială, în cadrul implicitului, al pre-judecății.⁹

Teoria acțiunii comunicative, lucrarea de referință a lui Habermas, degajă terenul pentru o știință socială care să ia în calcul interacțiunile, care să se instituie reconstrucitiv. Ea constituie, totodată, baza conceptuală a unei noi „rațiuni critice”, adaptată modernității târzii.

Proiectul este de talia Criticii rațiunii pure a lui Kant, ambițios, comparabil tematic cu autorul de la Königsberg prin glisarea de la „critica rațiunii” la „rațiunea critică”, care nu reprezintă doar o nouă perspectivă speculativă asupra rațiunii, ci o transformare a obiectivelor, temeiurilor și funcționalității acesteia.¹⁰

Privitor la „teoria critică” a Școlii de la Frankfurt, teoria acțiunii comunicative reprezintă o continuare a intențiilor de definire a coordonatelor unei societăți. Dar, spre deosebire de reprezentanții primei generații, Habermas renunță la o mare parte din leștul ideologic și își propune, în afara criticii societății, să fundamenteze o teorie-cadru prin prisma căreia să facă posibilă înțelegerea și poziționarea convenabilă în raport cu mutațiile la care a fost supusă. Din acest considerent, *Teoria acțiunii comunicative*, deși amplă, rămâne din punct de vedere conceptual la nivelul unei schițe-cadru a înțelegerii raționalității sociale prin prisma conturatei teorii. Sunt schițate cadrele teoretice ale noii logici interpretative a societății, dar sunt, totodată, trasate și liniile de filiație teoretică.

Acțiunea comunicativă vizează atingerea gradului necesar de înțelegere între partenerii comunicării, dar nu în manieră interpretativă. Aceștia își păstrează în cadrul acțiunilor, în general,

propriile înțelesuri asociate temei, ba, mai mult, își păstrează și scopurile. Ceea ce presupune „înțelegere” reprezintă acordul părților și, implicit, interacțiunea ce rezultă de aici. În baza unei asemenea perspective, Habermas distinge două tipuri principale de acțiune: orientată spre succes, respectiv orientată spre înțelegere. Propunând o depășire a concepției teleologice a acțiunii (orientată spre scopuri), filosoful german identifică acțiunea comunicativă. Aceasta este prefigurată încă din lucrarea *Tehnică și știința ca „ideologie”*. Definind munca drept activitate rațională raportată la o finalitate (*zweckrational*), Habermas găsește că interacțiunea reprezintă o activitate pur comunicațională. În acest sens, conturează o dihotomie între activitățile instrumentale, supuse unei logici „monologale”, lineare, supuse regulilor preferențiale și unei formalități prealabile a întregului acord comunicațional/simbolic, care reprezintă de fapt activitățile orientate spre succes și activitățile comunicaționale supuse unei logici „dialogale”, a interacțiunii, care se raportează la „contextul unei comunicări în curs de constituire” între parteneri, reprezentând acțiunile orientate spre înțelegere¹¹. Acțiunea orientată spre succes vizează atingerea scopurilor, așadar acordarea unei importanțe mai mari dimensiunii teleologice, interacțiunea în funcție de finalitate sau, dacă se impune, recurgerea chiar la mijloace coercitive. Intră în calcul și efectele secundare ale unei astfel de acțiuni. Acțiunea orientată spre înțelegere, sau acțiunea comunicativă, implică o pondere ridicată a dimensiunii consensuale și asumarea rolurilor de către fiecare parte; „înțelegerea” este rezultatul negocierii deschise asupra a ceea ce Goffman denumise „definirea situației”.

Înțelegerea este un concept normativ. Fiecare înțelegere se confirmă printr-un consens adevărat. Astfel ea nu este înțelegere reală. Vorbitorii competenți știu că fiecare consens atins în fapt poate înșela, dar ei presupun prin conceptul consensului înșelător că acesta poate fi înlocuit printr-un consens adevărat (respectiv trebuie să fie înlocuit, dacă trebuie să se ajungă, în general, la o înțelegere).¹²

Pentru legitimarea consensului adevărat, filosoful german introduce o nouă perspectivă, aceea a *teoriei consensuale a adevărului*. Această teorie privește adevărul consensual ca fiind condiționat de

acordul potențial al tuturor partenerilor posibili de comunicare¹³. Consensualitatea nu presupune, cum vom vedea, capacitatea de stăpânire a unor norme gramaticale generative, ci capacitatea de acord interacțional. Într-o asemenea structurare, doar acțiunea orientată spre înțelegere face recurs la limbă. Privitor la aceasta, Habermas „se desparte” de „competența lingvistică” chomskiană, definind competența de comunicare drept capacitatea de a transmite o idee într-o formă adecvată pentru stimularea și promovarea dialogului. Competenței lingvistice, desemnând „capacitatea unui vorbitor ideal de a stăpâni un sistem abstract de reguli generative de vorbire”, trimitând așadar la o gramatică universală, generală, i se opune o competență de comunicare făcând trimitere la situațiile concrete de punere în act a limbii. Prin apel la această sintagmă, competență de comunicare, Habermas se îndepărtează de filosofia analitică, pe de o parte, respectiv de comunicarea reprezentativă, pe de alta. Este scoasă în evidență, astfel, dimensiunea pragmatică a limbajului.

Acțiunea comunicativă realizează o integrare a structurilor interpretative a comunicării în raport cu funcționalitatea acesteia, nu cu actorii sociali.

Cu alte cuvinte, în cadrul acțiunii comunicative nu este suficient să spui ceva, să susții un lucru, ci el trebuie și dovedit, pentru ca partenerul să fie convins că lucrurile stau așa și să aibă loc acordul între părți. Întrucât este vorba despre o înțelegere rațională, și criteriile pe baza cărora trebuie să judece partenerii trebuie să fie clar definite. Este ceea ce Habermas numește pretenții de validitate (validity claims). Ele pretind:

- *că declarația făcută este adevărată (sau că presuposițiile existențiale ale conținutului propozițional menționat sunt, în fapt, satisfăcute);*
- *că actul de vorbire este corect raportat la un context normativ existent (sau că respectivul context normativ pe care trebuie să-l respecte este le însuși legitim);*
- *că intenția declarată de vorbitor este sinceră, asumă ceea ce afirmă.*¹⁴

Ulterior, Habermas afirmă că inclusiv cultura se sprijină pe mai sus amintitele pretenții de validitate, mai exact pe „facticitatea” acestora.¹⁵ Perspectiva asupra comunicării prin prisma acțiunii comunicative nu face rabat de la rolul contextului, element central

în ceea ce privește punctul de vedere al reprezentanților Școlii de la Palo Alto, respectiv de la rolul definirii situației, luând în calcul punctul de vedere al reprezentanților Școlii de la Chicago. În acest punct, cele trei teorii interacționiste ale comunicării converg. În plus, Habermas adaugă disponibilitatea spre dialog drept condiție esențială a acțiunii comunicative. O asemenea disponibilitate implică, în egală măsură, o luare în considerare a recurgerii la raționalitate; raționalitatea este caracteristică acțiunii comunicative, nu acțiunii orientate spre succes. De asemenea, acțiunea comunicativă mai presupune și actualizarea valorilor culturale și de grup, întărirea sentimentului de apartenență (la respectiva cultură sau la respectivul grup), contribuie la integrarea socială și, nu în ultimul rând, la conturarea individualității.

Acțiunea orientată spre succes, prin apel la limbaj, este considerată de Habermas ca fiind o utilizare „parazită” a limbajului, o deturnare a acestuia de la adevărata sa menire. Adevărata menire rezidă în repunerea în uz a tuturor celor trei funcții ale folosirii limbajului, în conformitate cu studiile lui Karl Bühler: funcția cognitivă (sau de reprezentare), funcția expresivă (prin intermediul căreia se face cunoscută experiența vorbitorului), respectiv funcția apelativă (de direcționare spre receptor). Acțiunea comunicativă presupune, în aceste condiții, funcționarea simultană a celor trei funcții ale folosirii semnelor, iar prin aceasta intenția lui Habermas nu rămâne cantonată într-o pretenție de întemeiere a unei pragmatice lingvistice având la bază numai una din funcțiile reprezentativă sau expresivă, ci a unei pragmatice universale. Această pragmatică generală are la bază ceea ce Searle considera a fi unitatea comunicării prin limbă, și anume producerea de simboluri/cuvinte/propoziții în realizarea actelor de vorbire. În acest context, Habermas definește acțiunea comunicativă prin raportare la cealaltă formă a comunicării, la discurs, astfel:

În discursuri căutăm să restabilim, prin întemeiere, un acord care a fost problematizat și care a existat în acțiunea comunicativă: în acest sens voi vorbi, în continuare, de înțelegere (discursivă). Înțelegerea are ca scop depășirea unei situații care se produce prin problematizarea pretențiilor de validitate naiv presupuse în acțiunea comunicativă: înțelegerea duce la un acord produs, întemeiat discursiv (care se poate

consolida la rândul său ca un acord tradițional, dat în prealabil). Acțiunea comunicativă se înfăptuiește în jocuri de vorbire, deprinse și consacrate normativ, în care exprimările din toate cele trei categorii sunt nu numai formate după reguli, ci și legate între ele după regulile întregirii și substituției. Consensul ce însoțește acțiunea care „poartă” jocul de vorbire se referă atât la conținutul propozițional al exprimărilor, adică la opinii, cât și la așteptările de comportament reciproce, valabile intersubiectiv, pe care le „satisfacem” odată cu exprimările noastre adică la norme.¹⁶

În virtutea raportării la raționalitate, dar și ca urmare a trimiterii la teoria actelor de limbaj, Habermas întemeiază o nouă sintagmă, care definește o nouă direcție a demersului Școlii de la Frankfurt: *raționalitatea comunicativă*. Considerând raționalitatea o dispoziție a subiecților vorbitori de a dobândi și utiliza o cunoaștere failibilă, și concepând cunoașterea ca fiind mijlocită comunicativ, filosoful german subliniază că „*raționalitatea se măsoară după criteriile de validitate ce sunt fondate pe recunoașterea intersubiectivă*”¹⁷. Această raționalitate comunicativă presupune apel la forme de argumentare, unificând fără constrângere. Mai mult, această rațiune este inserată în viața socială cotidiană și se întemeiază pe acțiunea comunicativă.

Spre deosebire de abordările Școlii de la Palo Alto și Școlii de la Chicago, Habermas aduce problematica actuală a comunicării în câmpul fecund al filosofiei. „Teoria acțiunii comunicative vrea astfel să degajeze un model formal și universal, să formuleze <presupozițiile transcendente> (*presupoziții structurale*) ale gândirii și acțiunii. Prin această intenție ea se înscrie mai degrabă într-o abordare filosofică a comunicării.”¹⁸

---

¹ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, *Istoria comunicării*, București: comunicare.ro, 2007, p.177;

² Alain Touraine, *Critique de la modernité*, Paris: Librairie Arthème Fayard, 1992, p.216;

³ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, op.cit., pp.190-191;

⁴ Douglas Kellner, *Cultura media*, Iași: Institutul European, colecția Sinteze, 2001, p.48;

-
- ⁵ Th.W. Adorno, „Reconsiderarea industriei culturii”, în Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman (coord.), *Cultură și societate. Dezbateri contemporane*, Iași: Institutul European, colecția Sinteze, 2001, p.257;
- ⁶ Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*, București: Editura Univers, colecția Sinteze, 1998, p.59;
- ⁷ op.cit., p.233;
- ⁷ op.cit., p.205;
- ⁸ op.cit., p.291;
- ⁹ Lucien Sfez, *O critică a comunicării*, București: comunicare.ro, 2002, p.111;
- ¹⁰ Ilie Pârvu, *Filosofia comunicării*, București: Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy” – SNSPA, 2001, p.82;
- ¹¹ op.cit., p.233;
- ¹² Jürgen Habermas, „Preliminarii la o teorie a competenței comunicative”, în *Cunoaștere și comunicare*, București: Editura Politică, colecția Idei contemporane, 1983, p.208;
- ¹³ „Potrivit acestei teorii, îmi este permis să atribui un predicat unui obiect atunci și numai atunci când fiecare altul ar putea intra într-o convorbire cu mine ar atribui, de asemenea, același predicat aceluiși obiect. Pentru a deosebi enunțurile adevărate de cele false eu mă raportează la judecata altuia și anume la judecata tuturor celorlalți cu care eu aș putea purta o convorbire (în care eu includ contrafactual toți partenerii de convorbire pe care i-aș putea afla dacă istoria vieții mele ar fi coextensivă cu istoria umanității). Condiția adevărului enunțurilor este acordul potențial al tuturor celorlalți.”, op.cit., p.209;
- ¹⁴ Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, op.cit., p.222;
- ¹⁵ Jürgen Habermas, „Teorii ale adevărului”, în *Cunoaștere și comunicare*, București: Editura Politică, colecția Idei contemporane, 1983, p.425;
- ¹⁶ Jürgen Habermas, „Preliminarii la o teorie a competenței comunicative”, p.201;
- ¹⁷ Jürgen Habermas, „O altă cale de ieșire din filosofia subiectului: rațiunea comunicativă versus rațiunea centrată pe subiect”, în *Discursul filosofic al modernității. 12 prelegeri*, București: All Educațional, 2000, p.298
- ¹⁸ Ilie Pârvu, op.cit., p.88.

19. Alte școli interacționiste

19.1. Etnometodologia. Etnometodologia presupune o abordare interdisciplinară a câmpului social; impactul apariției lucrării *Studies in Ethnomethodology* în 1967, lucrare elaborată de Harold Garfinkel, s-a resimțit în rândul reprezentanților sociologiei pozitivistă. Etnometodologia reprezintă o abordare multiplă, în principal din perspectiva antropologiei sociale și a sociologiei, a modului de construcție a unei realități sociale. În termenii lui Garfinkel, etnometodologia analizează „*activitățile în care membrii produc și conduc seturi de fapte de zi cu zi organizate sunt identice cu procedurile membrilor de a face aceste fapte <descriptibile>*”¹. Descriptibilitatea faptelor în interacțiunea socială, calificarea acestora de a fi descriptive (*accountable*): „*înțeleg prin aceasta notabil și repetabil, adică disponibil membrilor în maniera de a privi și a relata*”, stă la baza instituirii etnometodologiei ca alternativă la sociologia pozitivistă.

Garfinkel subliniază faptul că sociologii, preocupați de sarcinile condițiilor de organizare a vieții sociale, în care au loc fenomene raționale în comportamentul de zi cu zi al indivizilor, consideră rutina ca fiind o condiție necesară a acțiunii raționale. Din punctul de vedere al grupării pe care o reprezintă, relația dintre rutină și raționalitate este incongruentă. Considerând socialul un proces, rod al activității permanente a membrilor societății, Garfinkel se orientează spre aceste activități, în cadrul cărora sesizează proceduri și interacțiuni implicate în constituirea actelor sociale. Demersul etnografic presupune apelul la observația directă, la observația participantă și la alte practici care nu presupun, neapărat, o ipoteză de lucru preliminară. Teza acreditată de etnometodologi este legată de suspendarea ideii că realitatea există independent de percepțiile oamenilor. Obiectul de studiu al acestei orientări este cercetarea situațiilor imediate, observabile și descriptibile, considerându-se că interacțiunea are loc la nivelurile elementare. Această interacțiune devine intersubiectivă deoarece nu „situațiile” / „faptele” / „fenomenele” sociologie pozitivistă sunt studiate de etnometodologi, ci sensurile pe care acestea le primesc

de la indivizi. Astfel, realitatea socială este continuu construită de actorii sociali, prin intermediul interacțiunilor dintre ei.

Studiind sensul acordat, etnometodologia se orientează spre aria disciplinară a comunicării. Rolul etnometodologiei devine important prin faptul că limbajului îi este acordat rolul esențial în constituirea vieții sociale. Dar trebuie subliniat că, în sensul trasat de cercetătorii acestei orientări, interesul rămâne focalizat pe limbaj ca act de performare lingvistică, nu pe depozitul de semne. Actul conversațional se constituie, așadar, într-o formă fundamentală de organizare socială. El presupune coparticiparea adresantului, indiferent dacă reacția verbală a acestuia există sau nu. Limbajul (dar în actele de limbaj) posedă trei proprietăți fundamentale: indexicalitate, reflexivitate și descriptibilitate. Indexicalitatea (*indexicality*) reprezintă exprimarea care depinde de contextul producerii sale și presupune „indexarea”/introducerea cuvântului/expresiei al cărei semnificație depășește caracterul contingent al situației descrise în cadrul respectivei situații, pentru a căpăta sens. Importanța acestei trăsături constă în faptul că, prin intermediul acesteia, limbajul este studiat prin intermediul modului de utilizare, nu prin intermediul semnificației generale. Reflexivitatea (*reflexivity*) privește capacitatea de a elabora și respecta o regulă și este o trăsătură a limbajului care statuează că acesta permite nu numai descriere, ci și alocare de sens, acțiune prin intermediul căreia descrierile însele sunt integrate în realitatea socială. Prin intermediul reflexivității se realizează o corespondență între a descrie și a produce, deoarece faptele sociale descrise contribuie la construirea ordinii sociale.

Această reflexivitate asigură limbajului natural proprietăți indexicale caracteristice, după cum urmează: definirea expresiilor rezidă în consecințele lor; definițiile pot fi utilizate pentru a asigura o colecție definită de <considerații> fără să asigure o limitare; definirea unei colecții este asigurată de posibilitățile circumstanțiale ale elaborării indefinite.²

Descriptibilitatea (*accountability*) este proprietatea limbajului de a descrie, raporta și analiza faptele din realitatea imediată. Această proprietate nu privește conținutul descrierii, ci

relatarea sociologică a observațiilor, relatare întreprinsă de oameni în interacțiunile lor sociale cotidiene.

În continuarea studiului lui Harold Garfinkel, A.V. Cicourel propune o sinteză între etnometodologie și teoria statusului și a rolului. Prin orientarea cercetării asupra unor structuri de profunzime ale interacțiunii, acesta aduce în prim plan *procedeele interpretative*, un set de proprietăți invariabile care guvernează interacțiunile. „*Producerea și utilizarea de procedee interpretative în timp*, afirmă Cicourel, *reprezintă o organizare a cunoștințelor care asigură în permanență un sens pentru structura socială.*”³. Printre procedeele interpretative descoperite de Cicourel amintim: reciprocitatea perspectivelor, subrutina sau capacitatea actorului de a înțelege și termenii ambigui, formele normale presupunând existența unui ansamblu comun preconstituit de cunoștințe, sensul retrospectiv-prospectiv sau capacitatea de a aștepta ca ambiguitatea să se spulbere pe parcursul conversației, reflexivitatea discursului sau capacitatea de a înțelege un context care nu este exprimat în conținutul discursiv al interacțiunii și vocabularele descriptive sau repertoriile de subînțelesuri. Cu ajutorul acestora, subliniază Cicourel, poate lua naștere o grilă interpretativă personală:

*Procedeele interpretative sugerează informațiile cunoștințe distribuite social, care-i permit actorului să asocieze reguli informative generale cu scene de interacțiune trăite. Procedeele interpretative și regulile de suprafață (normative) furnizează actorului o structură cu ajutorul căreia își poate compartimenta mediul în domenii de semnificații.*⁴

Reprezentanții etnometodologiei consideră limbajul elementul cheie al demersului lor, deoarece aici se întâlnesc niveluri diferite ale informațiilor semnificative, care nu pot fi decupate unele de altele sau din contextul social și care, în complexitatea producerii lor, crează ordinea socială.

19.2. Etnografia comunicării. Etnografia comunicării este rezultatul dezvoltării unui curent al antropologiei în aria disciplinară a lingvisticii. Plecând de la ipoteza lui Sapir și Whorf și înscriind comunicarea în, respectiv legând-o de cadrul cultural,

etnografia comunicării privește modul în care membrii unei comunități lingvistice își utilizează resursele comunicaționale în contexte diferite. Ea presupune apelul la analiză situațională, comparându-se, în acest fel, prin studiu interacțional, structurile comportamentale recurente într-un anumit cadru. Din punct de vedere al limbii, accentul cade pe studierea performării actelor de limbaj, nu pe codul lingvistic, pe dimensiunile paradigmatică și sintagmatică ale acestuia. Dar limba fiind studiată în context social, nu este abandonată nici perspectiva semantică și sintactică.

Membrii reprezentativi ai mișcării au fost Dell Hymes și John Gumperz. Proiectul abordării comunicării din această perspectivă aparține antropologului și lingvistului american Dell Hymes. Acesta definește etnografia comunicării:

Expresia „etnografia comunicării” se dorește a indica scopul necesar și a încuraja acțiunea, în principal a studiilor etnografice, și de comunicare din domeniul și de tipul complexității modelate cu care acestea operează..⁵,

creând cadrul larg de constituire a unei abordări ample asupra comportamentului comunicațional într-un context cultural extins. Această abordare aduce în discuție posibilitatea unei perspective mult mai largi asupra studiului ființei umane în interacțiunile sale cu mediul, al cărui comportament în context cultural este dublu conotat: social și lingvistic. Bazele configurării unei discipline ample, multi- și interdisciplinare, sunt configurate prin intermediul perspectivei sociolingvistice astfel:

„Sociolingvistica” poate fi considerată ca referindu-se la utilizarea datelor și analizelor lingvistice în alte discipline, în legătură cu viața socială și, invers, utilizarea datelor și analizelor sociale în lingvistică. Cuvântul poate fi astfel considerat ca referindu-se la corelațiile între limbi și societăți, între lingvistica particulară și fenomenul social (...). Dar sociolingvistica merită atenția noastră pe mai departe atâta timp cât semnalizează un efort de schimbare a practicii lingvistice și a altor discipline, pentru că practicile lor perpetuează o înțelegere fragmentată și incompletă a umanității. Sociolingvistica, astfel concepută, este o încercare de regândire a categoriilor și asumțiilor recunoscute atât la bazele practicii lingvistice, cât și în locul limbajului în viața omului.⁶

Sociolingvistica lui Hymes reprezintă un model de contopire a ariilor disciplinare care au în obiectiv studiul ființei umane. Cercetătorul american consideră că nu se pot lua pur și simplu date din lingvistică, psihologie, sociologie, etnografie etc. și „pune împreună” pentru studierea comportamentului comunicațional uman, ariile disciplinare amintite trebuind a fi „contopite”. În acest sens, metoda de cercetare luată în calcul este investigarea directă a folosirii limbajului în contextele date.

Sociolingvistica trimite, așadar, la modul de organizare a limbajului ca parte a comportamentului comunicațional în comunitate, a cărui înțelegere presupune corespondență, și nu o nouă manieră descriptivă. Reprezentanții etnografiei comunicării își propun analiza interdisciplinară, nu fundamentarea teoretică a acestei analize. Recunoașterea amintitului mod de organizare a limbajului conduce la recunoașterea că studiul acestuia presupune un câmp multidisciplinar, lingvistica nefiind suficientă dacă nu furnizează date împreună cu sociologia, antropologia socială și alte discipline care au în centrul preocupărilor ființa umană.

Demersul lui Hymes este de a conduce la o recunoaștere a lingvisticii ca sociolingvistică, care se constituie ca o disciplină „care acceptă construcția socială a materiei subiectului său și bazele sociale ale practicii și teoriei sale”⁷. Recunoașterea lingvisticii ca sociolingvistică este necesară prin prisma faptului că procesele sociale sunt simbolice, adică presupun comunicare, dar studiul comunicării trimite la context: „Premisa noastră fundamentală este aceea că procesele sociale sunt simbolice, dar aceste simboluri au înțeles doar în relație cu forțele care controlează utilizarea și alocarea resurselor de mediu”⁸. Comunicarea nu poate fi studiată izolat, ci numai în termenii efectelor pe care le produce în mintea oamenilor, adică doar ca produs interacțional, scoțând în evidență dimensiunea performativă, pragmatică a limbajului. În acest context, direcțiile viitoare ale lingvisticii, în accepțiunea lui Hymes și Gumperz, presupun crearea posibilității lingvistice de a se mișca într-un câmp disciplinar în care să interacționeze continuu cu alte arii disciplinare conexe.

Etnografia comunicării ia naștere ca urmare a demersului sociolingvistic de analiză. Noua abordare presupune o altă perspectivă asupra comunicării în sine. Elementelor procesului de comunicare le sunt adăugate altele, cum ar fi cadrul („în care comunicarea este permisă, plăcută, încurajată, prescurtată”), formele și genurile mesajelor, atitudinile și conținuturile mesajelor, dar și „evenimentele” de comunicare în sine. Această deschidere reprezintă, de fapt, perceperea comunicării ca pe un eveniment și nu ca pe un proces mecanic, iar noile elemente luate în calcul sunt rezultatul extinderii schemei lui Jakobson înspre teritoriul nonverbalului. Pe de altă parte, Hymes se lovește de probleme cărora încearcă să le găsească rezolvare. În perceperea comunicării ca proces (modelul lui Jakobson), descrierea este exterioară (sau „etică”) și este insuficientă atâta vreme cât studierea „evenimentului” de comunicare se realizează într-un cadru cultural. Pentru aceasta se impune o perspectivă interioară, o descriere în logica internă a comunității studiate (o descriere „emică”)⁹. Abordarea etnografică cere această perspectivă interioară, dar cere și o gramatică internă, culturală, astfel încât să fie facilitată examinarea critică a relațiilor intraculturale și a modelelor etnoteoretice¹⁰. În acest context, cercetătorul american propune o nouă schemă descriptivă, schema *S-P-E-A-K-I-N-G* (*setting and scene – participants – ends – act sequence– key – instrumentalities – norms – genre*) în care sunt incluse:

- a) actele (*acts*), presupunând conținutul mesajului și forma pe care acesta îl îmbracă;
- b) cadrul general (*setting*) al comunicării, care întrunește două componente:
  - cadrul (*setting*) evenimentului, în general circumstanțele fizice (timp, loc);
  - cadrul psihologic (*scene*), presupunând definirea culturală a ambianței;
- c) participanții (*participants*), incluzând nu doar persoanele care schimbă între ele replici, ci și pe toți cei prezenți, care participă, într-un fel sau altul la evenimentul de comunicare, indiferent dacă vorbesc sau nu:
  - vorbitorul (sau emițătorul);

- cel care se adresează (*addressor*);
  - ascultătorul (receptorul sau audiența);
  - cel căruia i se adresează (*addressee*);
- c) finalitățile (*ends*):
- scopurile - rezultate ale comunicării (*purposes-outcomes*), scopuri explicite, fixate;
  - scopurile - intenții ale comunicării (*purposes-goals*), situate la un nivel mai profund al intenționalității;
- d) cheia (*key*) în care se vorbește: tonul, maniera sau spiritul în care se performează actul de vorbire;
- e) instrumentele, presupunând canalele și mijloacele de comunicare;
- f) formele vorbirii (*forms of speech*), în care primează proveniența resursei lingvistice: limbă, dialect, grai etc., care cer decodare, și stilurile de vorbire (*speech styles*), în care primează inteligibilitatea mutuală;
- g) normele (*norms*), care pot fi de interacțiune, cu referire la mecanismele interacționale ale conversației, respectiv de interpretare, presupunând obișnuințele comunicaționale/normele de interacțiune socială;
- h) genul (*gender*) comunicării sau tipul de activitate de limbaj.

Deși comunicarea este percepută ca întreg, ceea ce diferențiază pe reprezentanții etnografiei comunicării de cei ai școlii de la Palo Alto este faptul că, în cazul primilor, comportamentul și cultura nu sunt percepute ca un flux de comunicare permanent. Pentru observator, comunicarea trebuie percepută sistematic, în toate aspectele ei. Cercetarea specifică presupune un anumit tip de obiectivitate:

Obiectivitatea etnografică este intersubiectivă, dar, în primă instanță, obiectivitatea intersubiectivă în cauză este cea a participanților la cultură.¹¹

Din acest considerent, pentru a reacționa la toate elementele care constituie comunicare în sine, observatorul trebuie să facă parte din cultura respectivă pentru a putea aduna informații privitoare la comportamentul de comunicare. În acest sens, vorbind

despre o schemă descriptivă nouă, schema *speaking*, și despre o situație în interiorul cadrului cultural, Hymes ocupă o poziție teoretică diferită de cea a lui Chomsky. Pe de o parte, definind etnografia vorbirii: „*Etnografia vorbirii, așa cum a fost prezentată sumar anterior, este un tip de lingvistică ce a descoperit fundamente etnografice și un tip de etnografie ce a descoperit conținutul lingvistic, cu privire la cunoașterea (competența) indivizilor ale căror comunități au fost studiate.*”¹², se determină cadrul de observare și cadrul de descriere în linia Sapir-Whorf. Dar de aici rezultă și necesitatea percepției comunicării ca punere în practică a unor competențe specifice. Spre deosebire de competența lingvistică a lui Chomsky, care presupune a cunoaște limba și a emite enunțuri corecte din punct de vedere gramatical, competența de comunicare înseamnă punerea în valoare a competenței lingvistice într-un context social dat. Cu alte cuvinte, competența de comunicare reprezintă cunoașterea de care au nevoie participanții în actul de comunicare pentru a interacționa și abilitatea de a o pune în practică. Altfel spus, competența comunicațională presupune utilizarea limbii în manieră adecvată în contexte diferite. Hymes ia în considerare patru aspecte ale acestei competențe, dintre care doar primul este atins de ceea ce înseamnă competență lingvistică:

- a) *potențialul sistemic - dacă și în ce măsură ceva este încă nerealizat și într-un sens încă neînțeles, lucrul la care Chomsky reduce în consecință comunicarea;*
- b) *corespondența - dacă și în ce măsură ceva este într-un anumit context potrivit, eficace sau similar;*
- c) *ocurența - dacă și în ce măsură ceva e dat;*
- d) *gradul de realizare - dacă și în ce măsură ceva e posibil, dându-se înțeleșurile îndeplinirii disponibile*¹³

Nu este important doar să știi să vorbești, ci și să știi când să vorbești și când nu, cu cine să vorbești și cu cine nu, în ce situație, despre ce, cum și cât să vorbești.

Așadar, în cadrul unei culturi, diversitatea vorbirii ține de diversitatea socială și de cea a contextelor. Privitor la contextele sociale, reprezentanții etnografiei comunicării operează cu un termen nou, *comunitatea de comunicare*, referitor la grupurile care au

în comun practici de comunicare. Aceasta induce o diferență substanțială față de studiile lui Sapir și Whorf, care iau în calcul comunitățile lingvistice (comunitățile în care se vorbește aceeași limbă), acele grupuri în care se discută despre o sintaxă și o semnificativitate unitară; comunitatea comunicațională ia în calcul și o pragmatică comună, adică un mod de interacțiune comunicativă similar.

---

¹ Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1967, p.1;

² Harold Garfinkel, Harry Sacks, „On formal structures of practical actions”, în Harold Garfinkel (ed.), *Ethnomethodological Studies of Work*, London, New York: Routledge & Kegan Paul, col. Studies in Ethnomethodology, 1986, p.160;

³ apud Michel Lallement, *Istoria ideilor sociologice. Vol. II. De la Parsons la contemporani*, București: Editura Antet, 1998, p.235;

⁴ A.V. Cicourel, apud Michel Lallement, op.cit., p.234;

⁵ Dell Hymes, *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974, p.3;

⁶ op.cit., p.vii;

⁷ op.cit., p.viii;

⁸ John J. Gumperz, Jenny Cook-Gumperz, „Introduction: language and the communication of social identity”, în John J. Gumperz (ed.), *Language and Social Identity. Studies in Interactional Sociolinguistics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982, p.1;

⁹ „(...) trebuie să recunoaștem că metoda împărtășită ca vorbire dobândește o autonomie parțială, dezvoltându-se în parte în termenii unei logici interne a înțelesurilor și expresiilor sale”, cf. Dell Hymes, op.cit., p.55;

¹⁰ pentru justificarea acestui demers, Hymes face apel la Conklin, pe care îl citează: „O etnografie adecvată este aici considerată a include ordonarea culturală semnificativă a afirmațiilor productive despre relațiile relevante, obținând printre categoriile definite local și contexte (ale obiectelor sau evenimentelor) în rândul matricei sociale date. Aceste afirmații ordonate nonarbitrar trebuie să cuprindă, esențialmente, o gramatică culturală.”, op.cit., p.12;

¹¹ op.cit., p.11;

¹² op.cit., p.116;

¹³ op.cit., p.95.

Bibliografie selectivă

- [1] Alexander, Jeffrey C., Steven Seidman (coord.). (2001). *Cultură și societate. Dezbateri contemporane*, Iași: Institutul European, colecția Sinteze;
- [2] Austin, J.L. (1975). *How to Do Things with Words*, Cambridge, MA: Harvard University Press;
- [3] (1953/1972). *Le degré zéro de l'écriture, suivi de Nouveaux essais*, Paris: Éditions du Seuil, col. Essais;
- [4] Barthes, Roland. (1973). *Le plaisir du texte*, Paris: Éditions du Seuil, col. Points;
- [5] Barthes, Roland. (2006). *Plăcerea textului. Roland Barthes despre Roland Barthes. Lecția*, București: Editura Cartier;
- [6] Baudrillard, Jean. (1997). *Celălalt prin sine însuși*, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, colecția Diaphora;
- [7] Baudrillard, Jean. (1996). *Sistemul obiectelor*, Cluj-Napoca: Editura Echinoc, colecția Săgetătorul;
- [8] Bălăceanu-Stolnici, C., C. Glavce, Fl. Raicu, L. Apăvăloaice. (2006). *Incursiune în antropogeneză*, București: Editura medicală;
- [9] Beneviste, Emile. (1966). *Problèmes de linguistique générale, I*, Paris: Gallimard, col. Tel;
- [10] Beneviste, Emile. (1974). *Problèmes de linguistique générale, II*, Paris: Gallimard, col. Tel;
- [11] Blumer, Herbert. (1969). *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*, Berkeley: University of California Press;
- [12] Borțun, Dumitru. (2002). *Bazele epistemologice ale comunicării*. București: Universitatea din București, Editura Ars docendi;
- [13] Cardon, Alain, Vincent Lenhardt, Pierre Nicholas. (2002). *Analiza tranzacțională. Instrumente de comunicare și evoluție*, București: Codecs;
- [14] Carnap, Rudolf. (1972). *Semnificație și necesitate. Un studiu de semantică și logică modală*, Cluj-Napoca: Editura Dacia;
- [15] Chelcea, Septimiu, Loredana Ivan, Adina Chelcea. (2005). *Comunicarea nonverbală: gesturile și postura: cuvintele nu sunt de-ajuns*, București: comunicare.ro;

- [16] Chomsky, Noam. (2006). *Language and Mind*, third edition, Cambridge: Cambridge University Press;
- [17] Coșeriu, Eugen. (2004). *Teoria limbajului și lingvistică generală. Cinci studii*, București: Editura enciclopedică;
- [18] Cuilenburg, J.J. van, O. Scholten, G.W. Noomen. (2000). *Știința comunicării*, București: Humanitas, colecția Top H;
- [19] Culda, Lucian. (1989). *Geneza și devenirea cunoașterii. Abordare organizațională*, București: Editura Științifică și Enciclopedică;
- [20] DeFleur, Melvin L., Sandra Ball-Rokeach. (1999). *Teorii ale comunicării de masă*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media;
- [21] Dinu, Mihai. (2000). *Comunicarea. Repere fundamentale*, Ediția a II-a, București: Editura Algos;
- [22] Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu. (2007). *Istoria comunicării*, București: comunicare.ro;
- [23] Dobrescu, Paul, Alina Bârgăoanu. (2002). *Mass media. Puterea fără contraputere*, București: BIC ALL;
- [24] Eco, Umberto. (1979). *A Theory of Semiotics*, Bloomington: Indiana University Press;
- [25] Eco, Umberto. (1990). *Limitele interpretării*, Constanța: Editura Pontica, colecția Biblioteca italiană;
- [26] Eco, Umberto. (2002). *Opera deschisă. Formă și indeterminare în poeziile contemporane*, ediția a II-a, Pitești: Editura Paralela 45, colecția Tropos – studii literare;
- [27] Fiske, John. (2003). *Introducere în științele comunicării*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media;
- [28] Garfinkel, Harold. (1967). *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall;
- [29] Goffman, Erving. (2007). *Viața cotidiană ca spectacol*, ediția a II-a, revizuită, București: comunicare.ro, colecția Cultura comunicării;
- [30] Gudykunst, William B., Bella Mody (editori). (2002). *Handbook of International and Intercultural Communication*, ediția a doua, Thousand Oaks, CA: Sage Publications;
- [31] Gumperz, John J. (ed.). (1982). *Language and Social Identity. Studies in Interactional Sociolinguistics*, Cambridge: Cambridge University Press;

- [32] Habermas, Jürgen. (1983). *Cunoaștere și comunicare*, București: Editura Politică, colecția Idei contemporane;
- [33] Habermas, Jürgen. (2000). *Discursul filosofic al modernității. 12 prelegeri*, București: All Educațional;
- [34] Habermas, Jürgen. (1998). *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*, București: Editura Univers, colecția Sinteze;
- [35] Hall, Edward T. (1979). *Au-delà de la culture*, Paris: Éditions du Seuil, col. Essais/Points;
- [36] Hall, Edward T. (1971). *La dimension cachée*, Paris: Éditions du Seuil, col. Essais/Points;
- [37] Hügli, Anton, Poul Lübke (coord.). (2003). *Filosofia în secolul XX*, vol.2, București: All Educațional;
- [38] Hymes, Dell. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press;
- [39] Iliescu, Adrian-Paul. (1989). *Filosofia limbajului și limbajul filosofiei*, București: Editura Științifică și Enciclopedică;
- [40] Kripke, Saul. (2001). *Numire și necesitate*, București: All Educațional, colecția SubstanțiAll;
- [41] Kuhn, Thomas S. (1976). *Structura revoluțiilor științifice*, București: Editura științifică și enciclopedică, colecția Enciclopedia de buzunar;
- [42] Lallement, Michel. (1998). *Istoria ideilor sociologice. Vol. II. De la Parsons la contemporani*, București: Editura Antet;
- [43] Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson, Hazel Gaudet. (2004). *Mecanismul votului. Cum se decid alegătorii într-o campanie prezidențială*, București: comunicare.ro, colecția Cultura comunicării;
- [44] Lesenciuc, Adrian. (2005). *Postmodernitatea. Un posibil model de structurare a mozaicului a-valoric*, București: Antet;
- [45] Lévi-Strauss, Claude. (1978). *Antropologia structurală*, București : Editura Politică, colecția Idei Contemporane ;
- [46] Lohisse, Jean. (2002). *Comunicarea. De la transmiterea mecanică la interacțiune*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Relații publice și publicitate;

- [47] Macoviciuc, Vasile. (2000). *Inițiere în filosofia contemporană*, ediția a II-a, București: Editura Economică;
- [48] Marga, Andrei. (2002). *Introducere în filosofia contemporană*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Filosofie;
- [49] McQuail, Denis. (1999). *Comunicarea*, Iași: Institutul European, colecția Universitaria, seria Comunicare;
- [50] McQuail, Denis, Sven Windahl. (2001). *Modele ale comunicării pentru studiul comunicării de masă*. București: comunicare.ro, Editura SNSPA – Facultatea de Comunicare și Relații publice;
- [51] McLuhan, Marshall. (1975). *Galaxia Gutemberg. Omul și era tiparului*, București: Editura Politică, colecția Idei contemporane;
- [52] McLuhan, Marshall. (1994). *Understanding Media: The Extensions Of Man*, Cambridge, MA: MIT Press;
- [53] Michel, Jean-Luc. (2005). *Théories de la communication*, Paris: Université Jean Monnet, Département de Communication;
- [54] Miège, Bernard. (1998). *Gândirea comunicățională*, București: Cartea Românească, colecția Syracuza;
- [55] Mucchielli, Alex. (2005). *Artă de a comunica. Metode, forme și psihologia situațiilor de comunicare*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Psihologie;
- [56] Noelle-Neumann, Elisabeth. (2004). *Spirala tăcerii. Învelișul nostru social*, București: Comunicare.ro;
- [57] O'Sullivan, Tim, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske. (2001). *Concepte fundamentale din științele comunicării și studiile culturale*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media;
- [58] Pârvu, Ilie. (2000). *Filosofia comunicării*. București: Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy” – SNSPA;
- [59] Peirce, Charles Sanders. (1990). *Semnificație și acțiune*, București: Humanitas, colecția Idei contemporane, seria Gândirea filosofică a secolului XX;
- [60] Ramonet, Ignacio. (2000). *Tirania comunicării*, București: Editura Doina;
- [61] Roventă-Frumușani, Daniela. (2004). *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*, București: Editura Tritonic, colecția Comunicare/Media;

- [62] Russell, Bertrand. (1995). *Problemele filosofiei*, București: Editura All;
- [63] Sapir, Edward. (2000). *Language: An introduction to the Study of Spech*, New York: Bartelby.com;
- [64] Saussure, Ferdinand de. (1972). *Cours de linguistique générale*, Paris: Bibliothèque scientifique Payot;
- [65] Saussure, Ferdinand de. (2004). *Scrieri de lingvistică generală*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Litere;
- [66] Schramm, Wilbur. (1975). *Mass Communication*, 2nd edition. Urbana: University of Illinois Pres;
- [67] Schramm, Wilbur, Donald F. Roberts (editori). (1968). *The Process and Effects of Mass Communication*, ed. revăzută, Urbana, IL: University of Illinois Press;
- [68] Searle, John R. (1999). *Speech acts. An essay in the philosophy of language*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid: Cambridge University Press;
- [69] Sebeok, Thomas S. (2002). *Jocul cu fantasmale. Semiotică și antropologie*, București: All Educațional;
- [70] Sebeok, Thomas S. (2002). *Semnele: O introducere în semiotică*, București: Humanitas;
- [71] Severin, Werner J., James W. Tankard, Jr. (2004). *Perspective asupra teoriilor comunicării de masă: Originile, metodele și utilizarea lor în mass-media*, Iași: Polirom, colecția Collegium, seria Media;
- [72] Sfez, Lucien. (2002). *Comunicarea*, Iași: Institutul European, colecția ABC;
- [73] Sfez, Lucien. (2002). *O critică a comunicării*, București: comunicare.ro ;
- [74] Shannon, Claude E., Warren Weaver. (1963). *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: University of Illinois Press;
- [75] Thompson, John B. (-). *Mass media și modernitatea. O teorie socială a mass media*, București: Editura Antet;
- [76] Tran, Vasile, Irina Stănciugelu. (2001). *Teoria comunicării*, București: Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy” – SNSPA;
- [77] Visscher, Pierre de, Adrian Neculau (coord.). (2001). *Dinamica grupurilor. Texte de bază*, Iași: Polirom;

- [78] Watzlawick, Paul, Janet Beavin Bavelas, Don D. Jackson. (1967). *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*, New York: W.W. Norton & Company, Inc.;
- [79] Wiener, Norbert. (1972). *Sunt matematician*. București: Editura Politică;
- [80] Wittgenstein, Ludwig. (1993). *Caietul albastru*, București: Humanitas, colecția φ ;
- [81] Wittgenstein, Ludwig. (2005). *Însemnări postume 1914-1951*, București: Humanitas, Colecția φ ;
- [82] Wittgenstein, Ludwig. (2005). *Lecții și convorbiri despre estetică, psihologie și credința religioasă*, București: Humanitas, colecția φ .

Index de autori

- Adorno, Theodor Wiesengrund 235-237, 239, 255
Alexander, Jeffrey C. 245
Apăvăloae, Ligia 40
Argyle, Michael 39, 40, 255
Aristotel 13, 15, 261
Austin, John Langshaw 34, 191, 195-197, 199, 205, 255, 269
Bacon, Francis 54
Ball-Rokeach, Sandra 51, 87, 97, 166
Bally, Charles 29, 255
Barnett, George A. 181, 182, 188, 262
Barnlund, Dean C. 6, 98, 140-142, 255
Barthes, Roland 117-121, 129, 130, 255, 259
Bateson, Gregory 17, 37, 207-211, 213-216, 220, 222, 255, 265
Bateson, Gregory 147, 148, 150, 153, 255
Baudrillard, Jean 69, 147, 148, 150, 153, 255
Bălăceanu-Stolnici, Constantin 40
Bârgăoanu, Alina 106, 129, 153, 167, 233, 234, 244, 245
Beavin Bavelas, Janet 208, 209, 212, 222, 223, 255
Beneviste, Émile 114-117, 129, 256
Berelson, Bernard 155, 166, 256
Bergmann, Gustav 60
Berlo, David K. 69, 77, 256
Berne, Eric 6, 138, 139, 256
Bernstein, Basil 28, 256
Bertalanffy, Ludwig von 209, 256
Birdwhistell, Ray L. 38, 109, 207, 216-218, 256
Blumer, Herbert 224, 228, 229, 234, 256
Boas, Franz 261,
Bogardus, Evory S. 219
Boțun, Dumitru 65, 86, 90, 203
Bourdieu, Pierre 13, 256
Braddock, Richard 80, 84, 179, 257
Bradley, Francis Herbert 265
Bréal, Michel Jules Alfred 43, 257
Brouwer, M. 162, 186
Burghess, Ernest W. 224
Buysens, Eric 127
Bühler, Karl 108-110, 123-125, 149, 243, 257, 269
Cardon, Alain 144
Carlsmith, James M. 187
Carnap, Rudolf 54, 60, 62, 63, 65, 127, 192, 200, 203, 240, 257
Castella, Daniel F. 40
Chaffee, Steve H. 136
Chelcea, Adina 41, 222
Chelcea, Septimiu 40, 41, 222
Chomsky, Noam Avram 13, 33, 41, 91, 253, 257, 259
Cicourel, Aaron Victor 14, 17, 248, 254, 257
Ciorănescu, Alexandru 19
Cole, P. 205
Comte, Auguste 154, 257
Conklin, Harold C. 245
Cook-Gumperz, Jenny 254

- Cooley, Charles Horton 225-228, 234, 257
- Copernic, Nicolaus 12
- Corbu, Nicoleta 106, 129, 153, 233, 234, 244, 245
- Coşeriu, Eugeniu 29, 40, 129, 258
- Cuilenburg, J.J. van 107, 159, 160, 167, 169, 185, 187, 188
- Culda, Lucian 37, 41
- Dance, Frank E.X. 10, 72, 76-78, 87, 179, 258
- Darwin, Charles 12, 109, 154
- DeFleur, Melvin Lawrence 5, 51, 72, 87-90, 166, 258
- De Visscher, Pierre 50, 167, 222
- Devitt, Michael 50
- Dewey, John 96, 224, 225, 258, 267
- Dinu, Mihai 28, 41, 222
- Dobrescu, Paul 106, 129, 153, 167, 233, 234, 244, 245
- Doob, Leonard William 153
- Drucker, Peter 153
- Duck, Steve 50
- Dummet, Michael Anthony
Eardley 198, 199, 205, 258
- Duns Scotus 99
- Durkheim, Emile 154, 258
- Eco, Umberto 122, 125-128, 130, 197, 205, 258
- Einstein, Albert 61
- Ekman, Paul 38, 258
- Ellul, Jacques 149
- Engel, Johann Jakob 109
- Erikstadt, Jessica 107
- Escarpit, René 15
- Feigl, Herbert 60
- Festinger, Leon A. 15, 137, 168, 171, 176, 187, 259
- Firth, Raymond William 32, 259
- Fiske, John 17, 18, 20, 28, 41, 119, 125, 129, 166, 167, 187
- Flor, Jan Riis 65
- Fodor, Jerry Allan 42, 259, 260
- Foerster, Heinz von 14, 259
- Franck, Philip 60
- Frege, Friedrich Ludwig Gottlob
5, 54, 56-58, 61, 64, 103, 127, 199, 200, 259
- Friedman, Howard S. 40
- Friesen, Wallace V. 38, 258
- Fromm, Erich 235
- Gaudet, Hazel 155, 166
- Garfinkel, Harold 246, 248, 254, 259
- Genette, Gérard 121, 259
- Gerbner, George 5, 82-87, 90, 96, 166, 179, 259, 262
- Glavce, Cristiana 40
- Goffman, Erving 207, 224, 227, 230, 231, 234, 241, 259
- Gödel, Kurt 60
- Grice, Paul Herbert 199, 200, 205, 260
- Gudikunst, William B. 188
- Gumperz, John Joseph 249, 251, 254, 260
- Gurevitch, M. 165, 167, 262
- Habermas, Jürgen 235, 237-245, 260
- Hahn, Hans 60
- Haley, Jay Douglas 220, 260
- Haman, Gilbert 42, 260
- Hartley, John 166, 167, 187

Hartley, Ralph Vinton Lyon 25, 66, 260
 Hass, H. 165, 167, 262
 Heider, Fritz 132, 133, 135, 137, 168, 169, 180, 260
 Herzog, Herta 237
 Hilbert, David 61, 65, 240, 260
 Hintikka, Kaarlo Jakko Juhain 195, 261
 Hjelmlev, Louis Troll 6, 112-115, 121, 127, 261
 Hobbes, Thomas 238
 Homans, George C. 46
 Horkheimer, Max 235-237, 239, 261
 Hovland, Carl Iver 15
 Hughes, Everett Cherrington 224, 261
 Humboldt, Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand Feiherr von 109, 261
 Husted, Jørgen 64, 205
 Hügli, Anton 64, 65, 205, 206
 Hymes, Dell Hathaway 13, 33, 249-254, 260, 261
 Iliescu, Adrian-Paul 64, 65, 204
 Innis, Harold Adams 146, 261
 Ivan, Loredana 41, 222
 Jackson, Don 207-210, 212, 222, 223, 161
 Jacques, François 69
 Jakobson, Roman Osipovici 110, 111, 125, 129, 251, 262, 269
 James, William 96, 267
 Janis, I.L. 171
 Jespersen, Jens Otto Harry 29, 262
 Johnson, Wendell 5, 15, 75, 81-86, 90, 162, 262
 Joos, Martin 34, 264
 Juhos, Bela von 60
 Jungheim, Nicholas O. 40, 41
 Katz, Elihu 15, 165, 167, 181, 186, 262
 Kaufmann, Felix 60
 Kees, Weldon 37
 Kellner, Douglas 237, 244, 262
 Kincaid, D. Lawrence 178-182, 188, 262, 268
 King, B.J. 171
 Kraft, Victor 60
 Kripke, Saul Aaron 56, 64, 191, 200, 205, 262
 Kristeva, Julia 121, 130, 263
 Kuhn, Thomas S. 15-17, 19, 191, 263
 Lallement, Michel 254
 Landecker, Werner S. 163
 Larson, Carl E. 258
 Lasswell, Harold Dwight 79, 80, 84, 85, 154, 155, 179, 257, 263
 Lazarsfeld, Paul Felix 15, 155-158, 160, 162, 166, 181, 186, 235, 256, 262, 263
 Lenhardt, Vincent 144
 Lesenciuc, Adrian 205
 Lévi-Strauss, Claude 41, 119, 261, 263
 Lewin, Kurt 160, 161, 167, 263
 Lippmann, Walter 90, 154, 155, 263
 Lohisse, Jean 14, 18, 144, 188, 207, 221
 Lotman, Yuri Mihailovitch 263

Löventhal, Leo 235, 237, 264
 Luhmann, Niklas 264
 Lübke, Poul 64, 65, 205, 206
 Lyle, Jack 165
 Mach, Ernst 65, 264
 MacLean, Malcolm S. 6, 13, 15,
 135, 137, 162, 172-174, 176,
 178, 264, 271
 Macovicuc, Vasile 41, 64, 113,
 205
 Maletzke, Gerhard 182-185, 264
 Marcuse, Herbert 235, 264
 Marga, Andrei 205
 Martin, Dominique 51
 Martinet, André 264
 Marx, Karl 147, 148
 Maturana, Humberto R. 17, 264,
 271
 McCombs, Malcolm E. 90, 164,
 167
 McLeod, Jack M. 136
 McLuhan, Herbert Marshall 15,
 146-149, 152, 153, 265
 McQuail, Denis 40,41, 51, 68, 77-
 79, 84, 87, 89, 90, 167, 187,
 188, 264
 McTaggart, John McTaggart Ellis
 265
 Mead, George Herbert 224, 227-
 229, 234, 256, 265
 Mead, Margaret 216, 265
 Metzger, Jean-Luc 51
 Michel, Jean-Luc 144, 167
 Miège, Bernard 17-20
 Mill, John Stuart 200, 265
 Mises, Richard Edler von 60
 Mody, Bella 188
 Moller, W.A.J. 158
 Montague, Richard Merett 265
 Montgomery, Martin 166, 167,
 187
 Moore, George Eduard 60, 265
 Morgan, J 205
 Morley, Frank 124
 Morris, Charles William 32, 33,
 122, 124, 126, 127, 209, 265
 Mucchielli, Alex 18-20, 138, 144,
 223
 Mukařovský, Jan 110, 129, 266
 Neculau, Adrian 50, 167, 222
 Neurath, Otto 60, 266
 Newcomb, Theodore Mead 13,
 15, 133,-135, 137, 169, 172,
 175, 176, 180, 266
 Nicholas, Pierre 144
 Nirenburg, Sergei 107
 Noelle-Neumann, Elisabeth 19,
 163, 167, 186, 266
 Noomen, G.W. 107, 159, 160, 167,
 169, 185, 187, 188
 Nyquist, Harry 66
 Ockham (Occam), William 54
 Ogden, Charles Kay 6, 32, 102-
 105, 127, 266, 268
 Oncken, Hermann 11
 Osgood, Charles Egerton 15, 72-
 75, 98, 135, 136, 168, 169, 180,
 256, 266
 O'Sullivan, Tim 166, 167, 187
 Pagliaro, Antonio 29, 266
 Palmer, Harold Edward 29, 266
 Park, Robert Ezra 224, 227, 232,
 267
 Parker, Edwin 165

Pârvu, Ilie 77, 80, 89, 90, 153, 245
 Peirce, Charles Sanders 6, 32, 56,
 95-99, 101-103, 106, 127, 259,
 266, 267
 Pierre, Philippe 51
 Planck, Max Karl Ernst Ludwig
 269
 Platon 257
 Plax, Timothy 90
 Polanyi, Michael 17, 267
 Pollock, Friedrich 235, 267
 Popper, Karl Raimund 12, 13, 91,
 154, 257, 263, 267
 Prigogine, Ilya 182
 Putnam, Hilary, 191, 269
 Quine, Willard von Orman 62,
 63, 191, 200-203, 206, 267
 Raicu, Florina 40
 Rakin, Victor 107
 Ramonet, Ignacio 151-153, 268
 Reggio, Ronald E. 40
 Reijnders, A.D. 158
 Richards, Ivor Armstrong 6, 32,
 102-105, 107, 127, 266, 268
 Ricœur, Paul 197
 Riesman, David 224, 268
 Robinson, J.P. 158, 186
 Rogers, Everett M. 178-181, 188,
 262, 268
 Roventă-Frumușani, Daniela 51
 Ruesch, Jürgen 37
 Russell, Bertrand Arthur
 William 54, 58, 60, 61, 64, 198,
 200, 268
 Ruwet, Nicholas 125
 Sacks, Harry 254
 Samson, A.P. 50
 Sapir, Edward 13, 40, 191, 204,
 248, 253, 254, 261, 268, 271
 Saules, Leonard 27
 Saunders, Danny 166, 167, 187
 Saussure, Ferdinand de 6, 29, 31,
 32, 40, 61, 91-96, 98, 100, 103,
 104, 106, 109, 112-115, 117,
 118, 127, 255, 262, 263, 268
 Schaeffer, Pierre Henri Marie
 176-178, 269
 Schlick, Moritz 60, 269
 Schmidt, Emerson P. 228
 Scholten, O. 107, 159, 160, 167,
 185, 187, 188
 Scholz, Oliver R. 206
 Schramm, Wilbur 15, 72, 73, 75,
 76, 78, 83, 87, 90, 165, 256, 269
 Searle, John Rogers 191, 196-199,
 205, 243, 269
 Sebeok, Thomas Albert 6, 41,
 121-125, 129, 130, 269
 Seidman, Steven 245
 Severin, Werner J. 78, 87, 90, 132,
 136, 137
 Sfez, Lucien 10, 18-20, 43, 45, 50,
 68, 69, 77, 142, 144, 149, 150,
 153, 214, 216, 222, 237, 269
 Shannon, Claude Elwood 15, 21,
 25, 26, 28, 66-74, 77, 82, 87-89,
 124, 131, 211, 269, 270
 Shaw, Donald E. 90, 164, 167
 Small, Albion Woodbury 224,
 270
 Spier, Leslie 204
 Stappers, J.G. 158
 Stănciugelu, Irina 28, 203
 Sterelny, Kim 50

Strauss, Albion L. 224, 270
 Strawson, Peter Frederick 198,
 199, 201, 270
 Sung, Eunjung 188
 Tankard, James W., Jr. 78, 87, 90,
 132, 136, 137
 Tannenbaum, Percy H. 168, 266
 Tarski, Alfred 200, 270
 Thayer, Lee O. 6, 68, 142-144, 270
 Thomas, William Isaac 224, 233,
 272
 Thompson, John B. 48, 51
 Toffler, Alvin 146
 Touraine, Alain 236, 244, 270
 Tönnies, Ferdinand 154, 270
 Tran, Vasile 28
 Trubetzkoi, Nikolai Serghievici
 110, 270
 Tukey, J.W. 25
 Varela Garcia, Francisco Javier
 17, 19, 271
 Vattimo, Gianni 12
 Vocate, Donna R. 78
 Waissmann, Friedrich 60
 Watzlawick, Paul 17, 19, 207-213,
 221-223, 271
 Weakland, John H. 220, 271
 Weaver, Warren 15, 28, 66,-69,
 74, 77, 89, 270, 271
 Weil, Felix J. 235
 Westley, Bruce H. 6, 13, 15, 135,
 137, 162, 172-174, 176, 178,
 264, 271
 Wete, Francis N. 188
 White, Morton Gabriel 63
 Whittaker, J.O. 170
 Whorf, Benjamin Lee 13, 40, 191,
 204, 248, 253, 254, 271
 Windahl, Sven 68, 77, 79, 84, 89,
 90, 188
 Wiener, Norbert 68, 70-72, 77, 78,
 89, 207, 210, 271
 Wilkin, Yves 214, 222
 Wittgenstein, Ludwig 12, 20, 54,
 58-61, 63-65, 83, 90, 191-199,
 204, 205, 210, 261, 271.

Referințe biografice

Adorno, Theodor Wiesengrund (1903-1969), filosof și muzicolog german, cel mai important exponent al primei generații a Școlii de la Frankfurt. A criticat mass-media, prin intermediul cărora sunt determinate nevoile individuale.

Argyle, Michael (1925-2002), psiholog englez, orientat spre psihologia socială. A studiat domeniul comunicării nonverbale, realizând o tipologie a codurilor nonverbale.

Austin, John Langshaw (1911-1960), filosof englez, întemeietor al filosofiei limbajului comun. A studiat „actele de vorbire” și a identificat în cadrul acestora aspectele locuționare, ilocuționare și perlocuționare.

Bally, Charles (1865-1947), lingvist elvețian, elev al lui Saussure, continuator al cercetării în domeniul lingvisticii structurale și părinte al stilisticii.

Barnlund, Dean C., cercetător american în domeniul comunicării, cu predilecție în ceea ce privește comunicarea interculturală, autor al unui model interacțional.

Barthes, Roland (1915-1980), semiotician și critic literar francez, orientat spre studierea primatului limbii asupra originalității vorbitorului. Influențat de concepția structuralistă, o apropie de teoria textului și de studiul subiectivității autorului/cititorului. A elaborat un model al semnificării pe două niveluri: primul - al denotării, al doilea - al conotării și al mitului.

Bateson, Gregory (1904-1988), psihiatru și antropolog american de origine britanică, personalitate complexă, autor a numeroase studii interdisciplinare, preocupat de conexiunea istorie/natură. A fost principalul exponent al grupării de la Palo Alto. A lansat teoria „dublei constrângeri” (*double bind*) și a aplicat-o în psihoterapie.

Baudrillard, Jean (1929), sociolog și filosof francez, critic înverșunat al „determinismului tehnologic”, promotor al unei economii a semnelor și cercetător în domeniul consumului în societatea contemporană.

Beavin Bavelas, Janet (1940), psiholog american, profesor emerit în psihologie, preocupat de studiul limbajului natural în

dialogul față-în-față și de comunicarea în domeniul medical și psihoterapeutic, reprezentant al Școlii de la Palo Alto.

Beneviste, Émile (1902-1976), reputat lingvist francez, având o contribuție importantă în lingvistica generală, distingând între câmpurile de studiu al semioticii și al semanticii și elaborând alte raporturi între limbă și limbaj, în baza intercondiționării limbă-cultură.

Berelson, Bernard (1912-1979), om de știință american; a avut contribuții importante în câmpul științelor comportamentale și a elaborat, împreună cu Lazarsfeld, teoria fluxului comunicării în doi pași.

Berlo, David K. (1929), profesor la Universitatea din Illinois, discipol al lui Wilbur Schramm și al lui Charles E. Osgood. Autor al lucrării *Process of Communication: An Introduction to Theory and Practice*, a conceput modelul SMCR al comunicării.

Berne, Eric (1910-1970), psihoterapeut american de origine canadiană, fondator al analizei tranzacționale, ca stadiu intermediar între abordarea intrapsihică și abordarea relațional-sistemică.

Bernstein, Basil (1924-2000), sociolog și lingvist britanic, cunoscut în câmpul sociologiei educației, autor al teoriei codurilor de limbaj, realizând distincția între codurile elaborate și codurile restrânse.

Bertalanffy, Ludwig von (1901-1972), biolog și epistemolog austriac, părintele teoriei generale a sistemelor; a propus cercetarea transdisciplinară, pornind de la depășirea cauzalității lineare.

Birdwhistell, Ray L. (1918-1994), antropolog american, părintele kinezicii, reprezentant de marcă al grupării de la Palo Alto. A studiat polisemia gesturilor umane și a aplicat acestora structurarea lingvistică.

Blumer, Herbert (1900-1987), sociolog american, membru al Școlii de la Chicago, influențat de studiile lui G.H. Mead. A conturat cadrul teoretic de studiu a interacționismului simbolic.

Bourdieu, Pierre (1932), sociolog francez, specializat în analiza motivațiilor aflate la baza opțiunilor de consum. A întreprins cercetări în domeniul comunicării media și a elaborat

conceptul „noilor intermediari culturali” și noțiunea de „câmp social”.

Braddock, Richard, profesor și cercetător în domeniul comunicării, a extins în 1958 formula lui Lasswell la forma „*Who? Says what? To whom? Under what circumstances?*”

Bréal, Michel Jules Alfred (1832-1915), lingvist francez, preocupat de cercetarea gloto-lingvistică (semantica istorică și teoretică) și de raporturile gândire - limbaj.

Bühler, Karl (1879-1963), filosof și psiholog german de orientare gestaltistă, profesor al lui Karl Popper. Plecând de la ideea lui Platon de a defini limbajul ca *organon* (instrument) de informare, a realizat un model semiotic de comunicare, scoțând în evidență funcțiile comunicării: expresivă, reprezentativă și de apel.

Carnap, Rudolf (1891-1970), filosof german, reprezentant de marcă al filosofiei analitice. Și-a propus o înlocuire a filosofiei cu logica aplicată, adică cu analiza logică a limbajelor cu sens. A pus la baza logicii semantica, în special semantica pură, care determină semnificația expresiilor verbale și a termenilor în mod ipotetic. A dezvoltat dihotomia extensiune (denotație) - intensiune, punând accentul pe intensiune.

Chomsky, Noam Avram (1928), lingvist american, autor al unei teorii a „gramaticii generative”. A definit competența lingvistică, a pus la baza diversității limbilor naturale scheme și componente simple, de ordin general și a influențat prin teoria sa numeroase studii în câmpul științelor sociale.

Cicourel, Aaron Victor, sociolog american, profesor emerit al Universității din California, orientat spre etnometodologie. Abordările sale multidisciplinare vizează domeniile criticii metodologice, sociologiei devianței, studiilor demografice. A militat pentru conturarea unei „alianțe interdisciplinare” între sociologie, filozofie, antropologie și lingvistică.

Comte, Auguste (1798-1857), sociolog și filosof francez, precursor al pozitivismului; a urmărit înființarea unei filosofii în care să se renunțe la explicarea cauzelor.

Cooley, Charles Horton (1864-1929), sociolog american influențat de Școala de la Chicago. A avut contribuții remarcabile

privitoare la subiectivitatea socială și a elaborat conceptul „sine-oglină” (*looking-glass self*).

Coșeriu, Eugen (1921-2002), filolog romanist de origine română, fondator al Școlii lingvistice de la Tübingen; autor al cunoscutei lucrări *Lecciones de lingüística general* (1981). A stabilit trei niveluri ale limbajului: universal, istoric și concret, cărora le-a suprapus cunoașterea, activitatea și produsul lingvistic.

Dance, Frank E.X. (1956), profesor la Universitatea din Wisconsin, a studiat comunicarea interpersonală. A elaborat modelul elicoidal al comunicării și a adunat, împreună cu Carl E. Larson, un număr de 126 de definiții ale comunicării, pe care le-a grupat în 15 clase.

DeFleur, Melvin Lawrence (1923), reputat sociolog american, cercetător în domeniul teoriei comunicării, în special al comunicării de masă. A abordat această disciplină din perspective multiple, folosind metode și teorii din câmpul sociologiei și psihologiei.

Dewey, John (1859-1952), reformator în domeniul educațional, psiholog și filosof american, orientat spre pozitivismul logic, unul dintre pionierii pragmatismului american; părinte-fondator al Școlii de la Chicago.

Dummett, Michael Anthony Eardley (1925), filosof britanic, autor al unei istorii a filosofiei analitice. A construit o filosofie a limbajului bazată atât pe abordarea riguroasă, cât și pe cea neriguroasă a limbajului.

Durkheim, Émile (1858-1917), sociolog francez, interesat de problema integrării în societate, autor al lucrării *Despre diviziunea muncii sociale* (1893).

Eco, Umberto (1932), semiotician și romancier italian, teoretician al caracterului deschis al operei. A propus o revizuire a structuralismului, a elaborat o teorie a codurilor și a realizat medierea între școala semiotică europeană și cea americană.

Ekman, Paul (1934), psiholog american cu lucrări de pionierat în studiul emoțiilor. A studiat expresiile faciale și le-a corelat cu emoțiile. A publicat împreună cu Wallace V. Friesen o lucrare de referință în domeniul comunicării nonverbale, *Unmasking the Face* (1975).

Festinger, Leon A. (1919-1989), psiholog social american, profesor de psihologie la Universitatea din Minnesota, autor al teoriei disonanței cognitive.

Firth, Raymond William (1901-2002), etnolog neozeelandez, specializat în domeniul organizării sociale. A realizat o clasificare a semnelor lingvistice, completând cea de-a doua tipologie a lui Peirce.

Fodor, Jerry Alan (1935), filosof american, cercetător în domeniul filosofiei minții și al științelor cognitive. Influențat de opera lui Chomsky, a elaborat ipoteza limbajului „mentalez” (*Mentalese*), limbaj de natură computațională cu care operează creierul uman.

Foerster, Heinz von (1911-2002), fizician și filosof american de origine austriacă, arhitect al domeniului ciberneticii; a studiat similarități între sistemele cibernetice în biologie și electronică.

Frege, Friedrich Ludwig Gottlob (1848-1925), logician, matematician și filosof german; a pus bazele formei actuale a logicii matematice, integrând în gândirea occidentală logica aristotelică, și a introdus operatorii logici. A considerat că sensul enunțurilor reprezintă condiția de adevăr a acestora.

Garfinkel, Harold (1917), profesor emerit în sociologie la Universitatea din California, părintele etnometodologiei. A replicat la sociologia clasică prin studiul activităților rutiniere, prin apel la observația directă și la observația participantă. A studiat indexalitatea, reflexivitatea și descriptibilitatea limbajului.

Genette, Gérard (1930), teoretician literar francez, asociat structuralismului reprezentat de R. Barthes și Cl. Lévy-Strauss. A avut contribuții importante în naratologie și a construit o teorie a arhitextului.

Gerbner, George (1919-2005), cercetător american de origine maghiară, profesor universitar, fondator al teoriei cultivării. A activat în U.S. Army, iar după cel de-al doilea război mondial s-a dedicat studiului comunicării, în special în ceea ce privește comunicarea de masă, elaborând un model multifuncțional și teoria cultivării media.

Goffman, Erving (1922-1982), sociolog canadian, apropiat al școlilor de la Palo Alto și de la Chicago, părintele dramaturgiei

sociale. Prin lucrarea sa cea mai reprezentativă, *Viața socială ca spectacol* (1956), a studiat interacțiunile sociale și le-a prezentat ca reprezentații teatrale în fața unui public reprezentat de receptori.

Grice, Herbert Paul (1913-1988), filosof al limbajului de origine engleză, profesor la Universitatea din Oxford. Orientat spre studiul limbajului comun, a formulat un principiu al comunicării: *principiul cooperării*, respectiv patru maxime conversaționale: a cantității, a calității, a relevanței și a modalității.

Gumperz, John Joseph (1922), lingvist și antropolog american, profesor la Universitatea din California. A studiat limbile din India și s-a aplecat asupra analizei conversaționale. A contribuit, alături de Hymes, la dezvoltarea unei noi metode în sociolingvistică, denumită etnografia comunicării.

Habermas, Jürgen (1929), filosof și sociolog german, cel mai important reprezentant al celei de-a doua generații a Școlii de la Frankfurt. A elaborat teoria „acțiunii comunicative”, ca acțiune orientată spre înțelegere, punând în discuție capacitatea de acord interacțional dintre indivizi. A definit competența de comunicare în termeni diferiți de competența lingvistică chomskiană.

Haley, Jay Douglas (1923-2007), psihoterapeut american, figură marcantă a terapiei de familie, reprezentant al Școlii de la Palo Alto.

Hall, Edward T. (1914), antropolog american, părinte al proxemicii și cronemicii, reprezentant al Școlii de la Palo Alto. A studiat distanțele sociale și tipologiile de percepere a timpului și le-a raportat la contextul cultural.

Harman, Gilbert (1938), filosof american, profesor la Universitatea Princeton. A elaborat împreună cu Fodor ipoteza limbajului „mentalez” cu care operează mintea umană.

Hartley, Ralph Vinton Lyon (1888-1970), inginer și cercetător american, inventator al oscilatorului Hartley, precursor al teoriei informației.

Heider, Fritz (1896-1988), psiholog austriac de formație gestaltistă, autor în 1946 al primei conturări a unei teorii a consistenței cognitive, teoria echilibrului.

Hilbert, David (1862-1943), matematician german, concentrat pe problema axiomatizării științelor (idee devenită *ideal*

hilbertian pentru reprezentanții Cercului de la Viena), presupunând în primă fază axiomatizarea formală a unei teorii, iar în cea de-a doua demonstrarea că aceasta nu este contradictorie sau că nu se reduce la o altă axiomă.

Hintikka, Kaarlo Jakko Juhain (1929), filosof finlandez, profesor la Universitatea Stanford. Continuator al studiului „jocurilor de limbaj” wittgensteiniene, a întemeiat o teorie a acestora, făcând diferență între două niveluri de informație: de suprafață și de adâncime.

Hjelmslev, Louis Troll (1899-1961), lingvist danez, fondatorul Cercului lingvistic de la Copenhaga, întemeietorul teoriei glosematice. A propus o analiză lingvistică de tip atomic, care a avut o influență ulterioară importantă.

Horkheimer, Max (1895-1973), filosof german, fondator al Institutului pentru Cercetări Sociale de la Frankfurt. Are contribuții importante în studiul mecanismelor consensului și ale formării opiniei publice.

Hughes, Everett Cherrington (1898-1983), sociolog american, membru al Școlii de la Chicago, preocupat de domeniul educației medicale.

Humboldt, Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand Feiherr von (1767-1853), funcționar guvernamental, diplomat și filosof german, fondatorul Universității Humboldt din Berlin. A avut importante contribuții în filosofia limbajului.

Hymes, Dell Hathaway (1927), sociolingvist și antropolog american, preocupat de antropologia lingvistică. Influențat de Boas și Sapir, a studiat relațiile dintre limbaj, comportament și mediul cultural și a pus bazele sociolingvisticii. A înlocuit termenul de competență lingvistică cu cel de competență comunicatională și a propus un model de comunicare cunoscut sub numele de schema S-P-E-A-K-I-N-G, un acronim al elementelor componente.

Innis, Harold Adams (1894-1952), profesor canadian de economie politică, autor al unei opere de pionierat în domeniul teoriei comunicării și al studiilor media.

Jackson, Don (1920-1968), psihoterapeut american, părintele terapiei de familie, reprezentant al Școlii de la Palo Alto. A fost unul dintre promotorii teoriei interacționale.

Jakobson, Roman Osipovici (1896-1982), lingvist rus, membru important al Cercului lingvistic de la Praga. De filiație dublă, structuralistă și funcționalistă, este continuator al lingvisticii saussuriene, în câmpul diacroniei, și totodată, continuator al școlii lingvistice ruse. A stabilit, în baza modelului procesual al comunicării, factorii fundamentali ai acesteia.

Jespersen, Jens Otto Harry (1860-1943), lingvist danez specializat în gramatica limbii engleze; a fondat *International Phonetic Association* și a avut contribuții importante în domeniul foneticii.

Johnson, Wendell (1906-1965), psiholog american, specializat în patologia vorbirii, cu o reputație pătată după experimentul *The Monster Study* în care a supus jumătate din grupul experimental la o terapie negativă de vorbire. A avut o contribuție importantă în câmpul teoretic al comunicării, fiind autorul unui model bidimensional care a premers modelului lui Gerbner.

Joos, Martin (1907-1978), lingvist american, profesor la Universitatea din Wisconsin, autor al unei tipologii a stilurilor de comunicare verbală.

Katz, Elihu (1926), sociolog american, specializat în teoria comunicării. Discipol al lui Paul Lazarsfeld, a contribuit la dezvoltarea teoriei fluxului comunicării în doi pași și la conturarea modelului circular al media, alături de M. Gurevitch și H.Hass.

Kellner, Douglas (1943), filosof american și teoretician al studiilor media, cel mai important reprezentant al celei de-a treia generații a Școlii de la Frankfurt. A elaborat studii în domeniul globalizării și al comunicării mediate, a introdus termenul „cultură media”, fiind autorul lucrării *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern* (1995).

Kincaid, D. Lawrence (1945), cunoscut teoretician în domeniul comunicării; a elaborat împreună cu E.M. Rogers modelul convergenței comunicaționale, un model bazat pe „înțelegerea mutuală”, și a pus bazele teoriei convergenței culturale, împreună cu G.A. Barnett.

Kripke, Saul Aaron (1935), filosof și logician american, părinte al semanticii „lumilor posibile”. A introdus teza

designatorului rigid, conform căreia există obiecte din lumea actuală care nu pot fi altfel în nici una din lumile posibile.

Kristeva, Julia (1941), filosof, critic literar, psihanalist și scriitor francez de origine bulgară, reper în analiza critică și teoria culturală. A propus conceptele de genotext și fenotext și a elaborat numeroase studii semiotice.

Kuhn, Thomas S. (1922), istoric și filosof al științei de origine americană personalitate marcantă a epistemologiei. A înnoit cercetarea epistemologică popperiană, opunându-se tradiției logiciste din domeniu. A stabilit un model „revoluționar” al dezvoltării științifice, abandonându-l pe cel „cumulativ”, presupunând trecerea de la o „paradigmă” la alta, adică transferul între moduri diferite și incomensurabile de a vedea lumea.

Lasswell, Harold Dwight (1902-1978), sociolog, aplecat asupra studiului propagandei, unul dintre pionierii psihologiei politice. A elaborat celebrul model al comunicării 5W în cadrul articolului publicat în 1948, „The structure and function of communication in society”: „Who? Says what? In which channel? To whom? With what effect?”.

Lazarsfeld, Paul Felix (1901-1977), sociolog american de origine austriacă, licențiat în matematică. A aplicat modele matematice în sociologie și a creat instrumente de cercetare empirică standardizate. A elaborat teoria comunicării în doi pași, relevând rolul liderilor de opinie.

Lévy-Strauss, Claude (1908), antropolog francez, licențiat în filozofie. Continuator al tradiției antropologiei culturale a lui Boas. A pus în aplicare structuralismul saussurian în etnologie, ceea ce a condus la elaborarea unei gramatici generale a miturilor.

Lewin, Kurt (1890-1947), psiholog american de origine germană, de filiație gestaltistă. S-a dedicat studiului afectivității, personalității și interacțiunilor de grup; a introdus conceptul de „gatekeeper” în câmpul teoretic al comunicării de masă.

Lippmann, Walter (1889-1974), scriitor, jurnalist și analist politic american; a elaborat lucrări de pionierat în domeniul comunicării de masă și în studiul opiniei publice.

Lotman, Iuri Mihailovici (1922-1993), semiolog și istoric al literaturii de origine rusă, de orientare structuralistă. Autor al unui

model dinamic de cultură, conform căruia sistemele semiotice sunt elaborate în baza unor coduri care, contrapunându-se, dau naștere semnificațiilor noi.

Löwenthal, Leo (1900), sociolog și teoretician al literaturii de origine germană, membru al primei generații a Școlii de la Frankfurt. A studiat retorica și teoria comunicării în situații de autoritarism.

Luhmann, Niklas (1927), sociolog german care a propus studiul societății ca sistem autoreferențial, autopoietic, capabil să producă și să reproducă în mod autonom elementele componente cu ajutorul comunicării.

Mach, Ernst (1838-1916), fizician, psiholog, epistemolog și istoric al științei de origine austriacă, considerat părinte spiritual al Cercului de la Viena. A elaborat o critică a mecanicismului și a influențat ulterior empirismul logic.

MacLean, Malcolm S. (1920-1974), cercetător în câmpul comunicării, autor al unui model de studiu mass-media și coautor al modelului de comunicare în masă Westley-MacLean.

Maletzke, Gerhard (1922), profesor universitar și cercetător în domeniul comunicării și psihologiei, autor al lucrării *Psychologie der Massenkommunikation* (1963) și a unui model-sinteză de comunicare.

Marcuse, Herbert (1898-1979), filosof german, reprezentant al Școlii de la Frankfurt. Fin analist al societății industriale, descoperă în cadrul acesteia o formă de totalitarism și un sistem de persuasiune care gestionează nevoile sociale.

Martinet, André (1908), lingvist francez, apropiat din punct de vedere teoretic de ideile cercului lingvistic praghez. A propus teoria „dublei articulări” a limbajului în baza unor elemente minime de semnificație denumite „moneme”, care pot fi descompuse în unități minime fără semnificație, denumite „foneme”.

Maturana, Humberto R. (1928), biolog chilian. A studiat procesele biologice care stau la originea cunoașterii și limbajului și a proiectat autoreferențialitatea și autopoieza sistemelor biologice.

McQuail, Denis (1935), cercetător englez în câmpul teoretic al comunicării, profesor la Universitatea din Amsterdam.

Preocupat de domeniul comunicării de masă, autor al lucrării de referință *Modele ale comunicării pentru studiul comunicării de masă* (1982).

McLuhan, Herbert Marshall (1911-1980), sociolog canadian, promotor al ideii „determinismului tehnologic” în comunicarea de masă. A studiat raporturile dintre tehnologia comunicațională și cultură și a lansat ideea extinderii sistemului nervos uman la scară planetară prin intermediul media.

Mead, George Herbert (1863-1931), psiholog social și sociolog american de orientare pragmatistă, membru marcant al Școlii de la Chicago. A focalizat studiile în jurul concepției de „sine”, care „autointeracționează” răspunzând la stimuli exteriori, punându-l la baza acțiunii sociale.

Mead, Maragret (1901-1978), antropolog american cu contribuții importante în studierea personalității, soția și colaboratoarea lui Gregory Bateson. A promovat ideea schimburilor interindividuale simbolice, înlocuind modelul stimul-răspuns al behavioriștilor.

Mill, John Stuart (1806-1873), filosof englez, reprezentant al pozitivismului. A individualizat judecățile inductive, presupunând demersul de la particular la universal de cele deductive, de la general la particular, și a exprimat nevoia modelării științei în baza raționamentelor inductive.

Montague, Richard (1930-1971), logician și filosof englez al limbajului, reprezentant al filozofie analitice, promotor al „gramaticii universale” (sau „gramatica lui Montague), teorie care privește generalitatea structurilor logico-matematice în limbajele naturale.

Moore, George Eduard (1873-1958), filosof englez, membru al școlii analitice de la Cambridge. A contribuit la conturarea orizontului filozofiei analitice, propunând o filozofie a „simțului comun” ca reacție la neoidealismul lui Bradley și MacTaggart.

Morris, Charles William (1901-1979), filosof american, profesor la Universitatea din Chicago, adept al neopozitivismului și promotor al unei „științe unificate” pe scheletul filozofiei științifice. A studiat teoria generală a semnelor, pe care a

considerat-o instrumentul unificării respectivei științe, aprofundând relațiile formale dintre semne și clasificarea acestora.

Mukařovský, Jan (1891-1975), teoretician al esteticii și literaturii, de origine cehă, membru al Cercului lingvistic de la Praga. A susținut ideea depășirii sensului esteticii și semnificației operei de artă ca funcție lingvistică sau a comunicării.

Neurath, Otto (1882-1954), filosof și sociolog austriac, unul dintre inițiatorii Cercului de la Viena, fondator al empirismului logic, adept al adoptării „limbajului fizicalist” în toate domeniile și al axiomatizării științelor.

Newcomb, Theodore Mead (1903-1984), profesor de sociologie și psihologie la Universitatea din Michigan, autor al unei teorii a consistenței cognitive, teoria simetriei.

Noelle-Neumann, Elisabeth (1916), cercetător german în domeniul științelor politice, în special în studiul opiniei publice, autor al modelului „spiralei tăcerii”.

Ogden, Charles Kay (1889-1957), lingvist, filosof și scriitor britanic, în a cărui lucrare principală, *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism* (1923), realizată în coautorat cu I.A. Richards, este conturat un model semiotic triadic, sub influența colaborării cu Ch.S. Peirce.

Osgood, Charles Egerton (1916-1991), psiholog american, a elaborat tehnica de măsurare a înțelesului conotativ al conceptelor (diferențialul semantic). A activat la Universitatea Yale și la Institutul pentru Cercetări în Comunicare. Este cunoscut și pentru dezvoltarea modelului circular al comunicării, respectiv pentru contribuția, împreună cu Percy Tannenbaum, la elaborarea teoriei congruenței.

Pagliari, Antonio (1898-1973), glotolog, filolog și filosof al limbajului de origine italiană, fondator al „criticii semantice”, metodă adecvată reconstituirii pe baza analizei textelor a nașterii semnelor lingvistice.

Palmer, Harold Edward (1877-1949), lingvist britanic, autor a numeroase studii în fonetică, pionier în domeniul predării și învățării limbii engleze.

Park, Robert Ezra (1864-1944), sociolog american, cercetător și profesor universitar, unul din reprezentanții de marcă ai Școlii de la Chicago. A promovat cercetarea prin intermediul demersului empiric și al observației participative și a prefigurat teorii ale efectelor media.

Peirce, Charles Sanders (1839-1914), filosof, logician și om de știință american, părinte al pragmatismului alături de William James și John Dewey. A considerat pragmatismul o doctrină a semnificației logice. A avut contribuții importante în domeniul logicii formale contemporane. Este considerat fondatorul semioticii, disciplină spre care converg logica și ontologia. A dezvoltat un model semiotic triadic și a clasificat semnele în baza a trei criterii.

Polanyi, Michael (1891-1976), filosof maghiar cu contribuții importante în domeniul sociologiei și epistemologiei, apărător al independenței cercetării științifice față de structurile sociale dominante.

Pollock, Friedrich (1894-1970), om de știință și filosof german de orientare neo-marxistă, fondator al Institutului pentru Cercetări Sociale din Frankfurt.

Popper, Karl Raimund (1902-1994), filosof austriac naturalizat în Anglia, orientat spre teoria cunoașterii. A formulat principiul incertitudinii în cunoașterea umană ca urmare a inexistenței adevărilor evidente, susținând ideea că teoriile științifice sunt ipoteze, încercări de descriere adevărată a lumii.

Putnam, Hilary (1926), filosof american; a elaborat studii în domeniile filosofiei minții, a limbajului și a științei. A dezvoltat o teorie cauzală a referinței și a formulat o teorie originală a înțelesului.

Quine, Willard van Orman (1908-2000), logician și profesor de filozofie la Universitatea Harvard, având contribuții importante în ontologie, logica simbolică și filosofia limbajului. A studiat posibilitatea traducerii, conturând principiul indeterminării acesteia. A renunțat la orientarea analitică, având drept principal argument faptul că limbajul nu poate fi un instrument neutru de exprimare, ci o teorie globală despre lume.

Ramonet, Ignacio (1943), semiolog de origine spaniolă, redactor șef al publicației *Le Monde Diplomatique*, autor al unei importante critici a supremației media.

Richards, Ivor Armstrong (1893-1979), important critic literar englez, influențat de New Criticism. A colaborat cu Ogden, lucrarea reprezentativă fiind *The Meaning of Meaning*, publicată în 1923; a contribuit, împreună cu acesta, la conturarea unei noi perspective triadice asupra semnului și a elaborat distincția dintre semnificația cognitivă și semnificația emotivă a cuvintelor.

Riesman, David (1909-2002), sociolog și pedagog american, membru al Școlii de la Chicago, precursor al „sociologiei publice”, preocupat de distincția dintre personalitățile orientate spre interior (*inner-directed*) și cele orientate spre alții (*other-directed*).

Rogers, Everett M. (1931-2004), scriitor american, profesor și cercetător în domeniul comunicării, părintele teoriei „difuzării informației”. A definit comunicarea în termenii acordului dintre parteneri și a aelaboratm alături de Kincaid, un model al convergenței comunicaționale.

Russell, Bertrand Arthur William (1872-1970), renumit filosof britanic, reprezentant de marcă al școlii analitice de la Cambridge. A avut contribuții importante în conturarea programului logicist, dar s-a confruntat cu problematica paradoxului și a fost nevoit să stabilească o ierarhie a nivelurilor logice între enunțuri. Este considerat părintele atomismului logic, concepție conform căreia lumea este alcătuită din fapte atomare, cărora li se pot asocia propoziții atomare.

Sapir, Edward (1884-1939), antropolog american de origine germană, specializat în studiul limbilor indienilor din America. A realizat împărțirea familiilor lingvistice amerindiene în grupe lingvistice. A acordat o importanță deosebită studiul interdeterminării limbă-cultură.

Saussure, Ferdinand de (1857-1913), lingvist elvețian, precursorul lingvisticii structurale. A studiat limbajul în baza unor dihotomii: sincronie-diacronie, formă-conținut, *langue-parole* și semnul lingvistic în baza unei dihotomii similare: semnificant-semnificat. În 1916 a fost publicat *Cursul de lingvistică generală*,

reconstituit din notițele studenților săi, lucrare de referință în câmpul lingvisticii și al comunicării.

Schaeffer, Pierre Henri Marie (1910-1995), scriitor și compozitor francez, de formație inginer, părintele „muzicii concrete”. A pus bazele Oficiului Francez de Radio-Televiziune (ORTF), devenit ulterior Institutul Național al Audiovizualului. A elaborat un model de comunicare mass-media, cunoscut sub numele de modelul „patrulaterului deformabil”.

Schlick, Moritz (1882-1936), filosof german, discipolul al lui Max Planck, unul dintre fondatorii Cercului de la Viena. A studiat relația concept-judecată, considerând că acestea se presupun reciproc, atâta vreme cât judecata este un raport de egalitate între concepte.

Schramm, Wilbur (1907-1987), profesor universitar și cercetător în domeniul comunicării. Considerat „părintele teoriei comunicării”, a avut un rol important în desprinderea acestei discipline din rândul celorlalte științe și în dezvoltarea acesteia. A înființat Institutul pentru Cercetări în Comunicare (*Institute for Communications Research*).

Searle, John Rogers (1932), filosof american, continuator al studiilor lui Austin. A dezvoltat o teorie a actelor de vorbire, orientându-și studiul asupra dimensiunii pragmatice și nu asupra referentului.

Sebeok, Thomas Albert (1920-2001), semiotician și lingvist american de origine maghiară, părintele „zoosemioticii” și al „biosemioticii”. Autor al unei sinteze a cercetărilor semiotice și unui model de comunicare inspirat din studiile lui Bühler și Jakobson.

Sfez, Lucien (1937), om de știință francez de origine tunisiană, profesor de științe politice la Universitatea din Paris, cercetător în domeniul studiilor despre ideologie, autor al unei „critici” a comunicării, *Critique de la communication* (1988).

Shannon, Claude Elwood (1916-2001), inginer și matematician american, „părintele teoriei informației”. În 1948 a publicat în *Bell System Technical Journal* „A mathematical theory of communication”, articol ce avea să constituie baza lucrării *The Mathematical Theory of Communication*, realizată împreună cu

Warren Weaver și publicată în 1949. Este autorul modelului matematic al comunicării, cunoscut și sub numele de diagrama schematică a unui sistem de comunicații sau de modelul Shannon-Weaver.

Small, Albion Woodbury (1854-1926), sociolog american, fondatorul primului departament de sociologie din Statele Unite, reprezentant al primei generații a Școlii de la Chicago.

Strauss, Anselm L. (1916-1996), sociolog american, membru al Școlii de la Chicago, cunoscut în sociologia medicală prin studiile de pionierat în domeniul problemelor legate de bolile cronice.

Strawson, Peter Frederick (1919-2006), filosof englez; a dezvoltat un nou proiect de „metafizică descriptivă”. A relativizat limbajul, considerând că pentru a exista „scheme conceptuale”, conceptele ar trebui să fie date.

Tarski, Alfred (1902-1983), logician polonez, unul dintre fondatorii semanticii ca parte a logicii. A formulat principiul compoziționalității, conform căruia condițiile de adevăr ale enunțurilor depind de componentele lor.

Thayer, Lee O., cercetător în câmpul comunicării și în management, cu studii de pionierat în domeniul comunicării organizaționale; a elaborat un model tranzacțional al comunicării, subliniind rolul receptorului în conturarea mesajului.

Thomas, William Isaac (1863-1917), sociolog american, reprezentant al Școlii de la Chicago, autorul *teoremei Thomas*, devenită lege fundamentală în sociologie: *If men define situations as real, they are real in their consequences.*

Touraine, Alain (1925), sociolog francez, orientat spre studiul acțiunii sociale, cu o contribuție remarcabilă în ceea ce privește stabilirea rolului „mișcării sociale” în dinamica transformărilor societății moderne.

Tönnies, Ferdinand (1855-1936), sociolog și filosof german; a realizat distincția dintre „comunitate” (*Gemeinschaft*) și „societate” (*Gesellschaft*), ca elemente reprezentative pentru societatea preindustrială, respectiv industrială.

Trubetzkoi, Nikolai Sergheevici (1890-1938), lingvist rus provenit din domeniul etologiei, reprezentant de bază al Cercului

lingvistic de la Praga, cu contribuții importante în domeniul fonologiei.

Varela García, Francisco Javier (1946-2001), biolog și filosof chilian, părinte al neurofenomenologiei; a introdus în biologie, împreună cu Maturana, conceptul de autopoieză.

Watzlawick, Paul (1921), psihoterapeut american de origine austriacă, reprezentant de seamă al Școlii de la Palo Alto, inițiator al unei „pragmatici a comunicării”. A elaborat principiile comunicării și a aplicat aceste principii în domeniul psihoterapiei și al schimbării sociale.

Weakland, John H. (1919-1995), psihoterapeut american, unul dintre fondatorii psihoterapiei de familie, membru al Școlii de la Palo Alto.

Weaver, Warren (1894-1978), matematician și om de știință american, coautor al lucrării *The Mathematical Theory of Communication*. S-a preocupat nu numai de aspectele tehnice ale modelului matematic al comunicării, ci și de cele semantice și teleologice.

Westley, Bruce H., profesor de jurnalism și cercetător în câmpul comunicării, autor în 1957, împreună cu M.S. MacLean, a unui model de referință în câmpul comunicării de masă, încorporând noțiunile de *gatekeeper* și *feedback*.

Whorf, Benjamin Lee (1897-1941), lingvist și etnolog american, discipol al lui Sapir. A adâncit studiile acestuia, elaborând ipoteza relativității lingvistice, conform căreia faptele sunt percepute diferit ca urmare a orizonturilor lingvistice diferite ale membrilor comunităților lingvistice diferite.

Wiener, Norbert (1894-1964), matematician american cu contribuții importante în domeniile ingineriei electronice, comunicațiilor și sistemelor de control. Este considerat „părintele ciberneticii”, studiind implicațiile acesteia atât în inginerie, cât și în cadrul sistemelor vii și al sistemelor sociale. În 1948 publică lucrarea *Cybernetics: Or the Control and Communication in the Animal and the Machine* și introduce noțiunea de feedback, revoluționară în câmpul științelor comunicării.

Wittgenstein, Ludwig (1889-1951), filosof austriac, reprezentant al școlii analitice de la Cambridge. A elaborat cea mai

reprezentativă lucrare a filosofiei analitice, *Tractatus logico-philosophicus*, publicat în ediție princeps în 1921. A interferat cu reprezentanții Cercului de la Viena, ale căror studii au fost ulterior influențate de *Tractatus*. Ulterior, a abandonat direcția rigidă de cercetare a limbajului, orientându-se spre studiul „jocurilor de limbaj”.